МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

АБРАМОВА ІРИНА ВЯЧЕСЛАВІВНА

УДК 339.9:336:338.49:352:364:332.142.6

ДИСЕРТАЦІЯ
ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ІМПЕРАТИВИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Спеціальність: 08.00.02 світове господарство
і міжнародні економічні відносини

Подається на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ І. В. Абрамова

Науковий консультант:
Грицишен Димитрій Олександрович,
доктор наук з державного управління,
доктор економічних наук, професор

Житомир – 2024
Київ – 2024

АНОТАЦІЯ

Абрамова І.В. Євроінтеграційні імперативи трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини». – Державний університет «Житомирська політехніка», Житомир, 2024. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2024.

Дисертаційна робота присвячена розв'язанню комплексного наукового завдання – обґрунтуванню концептуальних засад, розробці теоретичних та методологічних положень і науково-практичних рекомендацій для трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад з урахуванням євроінтеграційних імперативів. Аргументовано, що актуальність цього завдання обумовлюється необхідністю адаптації до європейських стандартів системи фінансового забезпечення сільських громад, подолання соціальних викликів, підтримки екологічної сталості, зміцнення інституційної спроможності місцевого самоврядування та реалізації євроінтеграційних перспектив України.

З метою досягнення наукових результатів, що матимуть важливе значення для суспільства і можуть бути впроваджені державними інституціями, розроблено теоретико-методологічну конструкцію дослідження євроінтеграційних імперативів трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад. Впорядковано науково-методичний базис євроінтеграційних імперативів трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад. Застосовано підходи трендового аналізу публікаційної активності за пошуковим запитом *«sustainable rural development funding»* у наукометричній базі даних Scopus. Здійснено кластерний аналіз й побудовано бібліометричну карту розподілу публікацій у розрізі країн за пошуковим запитом *«sustainable development»* й *«sustainable rural development funding».* На основі праць вітчизняних та закордонних науковців, здійснено експлікацію понятійно-категоріального апарату, уточнено зміст таких

дефініцій, як «євроінтеграційний імператив», «трансформація», «фінансове забезпечення», «сільські територіальні громади».

На прикладі декомпозиційної моделі методологічно обґрунтовано і подано у вигляді концепції ключові засади сталого розвитку територіальних громад, сформульовано їх функціональний вимір, визначено цілі та завдання поступу. Аргументовано, що стала громада не перебуває у певному застиглому стані, а навпаки постійно знаходиться у пошуку рівноваги між різними сферами життя, а отже виконує певні функції, які дозволяють їй досягати очікуваних результатів. Встановлено, що досягнення ЦСР, з акцентом на екологічне споживання і виробництво, розвиток інфраструктури, надійних систем охорони здоров'я та якісної освіти є пріоритетними для територіальних громад. Проаналізовано головні етапи розвитку співпраці між Україною та ЄС у напрямах реалізації ключових засад сталості. Встановлено ключові ризики інтеграції для України та ЄС.

За результатами дослідження механізмів фінансового забезпечення в країнах ЄС доведено, що спільний бюджет є інструментом для реалізації політик і програм, які сприяють економічному зростанню, соціальній єдності та стабільності в Європейському Союзі, допомагає країнам-членам вирішувати проблеми та досягати ЦСР. Аргументовано, що децентралізація і зміцнення місцевого самоврядування дозволили сільським громадам у Польщі, Болгарії та Румунії більш ефективно керувати своїми ресурсами та впроваджувати місцеві ініціативи. Виявлено, що основними напрямами підтримки сталого розвитку сільських громад країн, що не є членами ЄС, залишаються їх інфраструктурне відновлення, економічна підтримка, соціальна інтеграція вразливих верств населення, впровадження нових технологій та інновацій у діяльність бізнесу. Акцентовано на основних інструментах фінансової підтримки таких країн, серед яких гранти та кредити на пільгових умовах визнано ключовими.

Акцентовано на важливості фінансової інклюзії для трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад. На основі опитування мешканців територіальних громад виявлено стан доступності фінансових послуг у їх населених пунктах. Виявлено вплив вагомості різного

роду факторів на фінансову інклюзію. Запропоновано ключові елементи концепції повоєнного відновлення та розвитку доступності фінансових послуг, що враховують вимоги нормативних актів ЄС й описують ключові кроки та дії, які допоможуть відновити стабільність і функціональність фінансової системи, забезпечити доступність послуг для населення та бізнесу, а також сприятимуть досягненню ЦСР. Визначено пріоритетні напрями фінансової інклюзії, інструменти їх реалізації та очікувані результати в контексті сталого розвитку сільських територіальних громад. З'ясовано інструменти взаємодії стейкхолдерів та етапи формування системи партисипативного управління фінансовим забезпеченням сільських громад. Запропоновано алгоритм формування системи партисипативного управління в громадах. Визначено ключові елементи стратегії «Розумна сільська громада», яку запропоновано реалізовувати на засадах інноваційного розвитку, партисипації та фінансової інклюзії. Розроблено концептуальну модель трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад.

Ключові слова: євроінтеграційний імператив, сільські територіальні громади, сталий розвиток, фінансове забезпечення, трансформація, директиви ЄС, стандарти ЄС, політики ЄС, спільний бюджет ЄС, довгостроковий фінансовий план ЄС, структурні фонди ЄС, фінансова підтримка, європейські ініціативи, розвиток громад, децентралізація, фінансова інклюзія, партисипативне управління.

ANNOTATION

Abramova I.V. European integration imperatives of transformation of funding for sustainable development of rural territorial communities.

Dissertation for the degree of Doctor of Economics, speciality 08.00.02 «World Economy and International Economic Relations». – Zhytomyr Polytechnic State University, Zhytomyr, 2024. Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, 2024.

The dissertation is devoted to solving a complex scientific task – substantiation of conceptual foundations, development of theoretical and methodological provisions

and scientific and practical recommendations for the transformation of funding for sustainable development of rural territorial communities, taking into account European integration imperatives. It is argued that the relevance of this task is due to the need to adapt the system of funding for rural communities to European standards, overcome social challenges, support environmental sustainability, strengthen the institutional capacity of local self-government and implement Ukraine's European integration prospects.

In order to achieve scientific results that will be important for society and can be implemented by state institutions, a theoretical and methodological design of the study of European integration imperatives for the transformation of funding for sustainable development of rural communities has been developed. The scientific and methodological basis of the European integration imperatives of transformation of funding for sustainable development of rural territorial communities is streamlined.

The approaches of trend analysis of publication activity by the search query *«sustainable rural development funding*» in the scientometric database Scopus are applied. A cluster analysis was carried out and a bibliometric map of the distribution of publications by country for the search query *«sustainable development»* and *«sustainable rural development funding»* was built. Based on the works of domestic and foreign scholars, the author explicates the conceptual and categorical apparatus, clarifies the content of such definitions as *«European integration imperative»*, *«transformation», «funding», «rural territorial communities».*

Using the example of a decomposition model, the key principles of sustainable development of territorial communities are methodologically substantiated and presented in the form of a concept, their functional dimension is formulated, and the goals and objectives of progress are defined. It is argued that a sustainable community is not in a certain frozen state, but rather is constantly in search of a balance between different spheres of life, and therefore performs certain functions that allow it to achieve the expected results. It is established that the achievement of the Sustainable Development Goals (SDGs), with an emphasis on environmentally friendly consumption and production, infrastructure development, reliable healthcare systems and quality education, are priorities for territorial communities. The author analyses

the main stages of development of cooperation between Ukraine and the EU in the areas of implementation of the key principles of sustainability. The key risks of integration for Ukraine and the EU are identified.

The analysis of the EU budgetary policy has revealed its extremely important role in the social and economic life of the member states, which, through its own resources (revenues), influences the eligibility conditions and criteria for the allocation of funds, and thus reflects the EU's political priorities, among which sustainable development of rural areas and communities is key. It is established that rural areas cover about 83 % of the EU territory, where a significant part of the EU population lives. It is proved that the key challenges of rural settlements are demographic changes, insufficient accessibility of transport and digital infrastructure, high unemployment, dependence of the economy on agricultural production, low income of rural residents, and limited access to social services. It is argued that the development of rural communities is actively financed by structural funds and national budgets of member states, and the amount of funding depends on the type of territory, identified priorities and national development strategies. The application of an integrated approach to solving the problems of rural communities in the EU involves cooperation at all levels – from the European to the local level, efficient use of financial resources, introduction of innovations, development of infrastructure and support for local initiatives, and contributes to the creation of favourable conditions for sustainable development of rural communities and improvement of the quality of life of their residents.

Based on the results of the study of funding mechanisms in EU countries, it is proved that the joint budget is a tool for implementing policies and programs that promote economic growth, social cohesion and stability in the European Union, and help member states solve problems and achieve the SDGs. It is argued that decentralization and strengthening of local self-government have allowed rural communities in Poland, Bulgaria and Romania to manage their resources more effectively and implement local initiatives. It is found that the main areas of support for the sustainable development of rural communities in non-EU countries are their infrastructure rehabilitation, economic support, social integration of vulnerable groups of the population, and the introduction of new technologies and innovations in business

activities. The main instruments of financial support for such countries are highlighted, including grants and loans on favorable terms.

The importance of financial inclusion for the transformation of funding for sustainable development of rural communities is emphasized. Based on a survey of residents of territorial communities, the state of accessibility of financial services in their settlements is revealed. Using the tools of correlation and regression analysis, the influence of various factors on financial inclusion is revealed. The key elements of the concept of post-war recovery and development of financial services accessibility are proposed, taking into account the requirements of EU regulations and describing key steps and actions that will help restore the stability and functionality of the financial system, ensure the availability of services for the population and business, and contribute to the achievement of the SDGs. Priority areas of financial inclusion, tools for their implementation, and expected results in the context of sustainable development of rural communities are identified.

The instruments of interaction between stakeholders and the stages of formation of a participatory management system for the financial provision of rural communities are determined. An algorithm for the formation of a participatory management system in communities is proposed. The key elements of the ‘Smart Rural Community’ strategy, which is proposed to be implemented on the basis of innovative development, participation and financial inclusion, are identified. A conceptual model of transformation of funding for sustainable development of rural territorial communities is developed. It is emphasized that the combination of financial inclusion, participatory governance and European integration imperatives creates a solid basis for the effective transformation of funding for rural communities, which will contribute to their sustainable development, improve the quality of life of the population and ensure economic, social and environmental sustainability.

Keywords: European integration imperative, rural territorial communities, sustainable development, funding, transformation, EU directives, EU standards, EU policies, EU joint budget, EU long-term financial plan, EU structural funds, financial support, European initiatives, financial inclusion, participatory governance.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. **Абрамова І. В.** Євроінтеграційні імперативи трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад [Текст]: монографія. Житомир: ТОВ «Видавничий дім «Бук-Друк»», 2024. 290 с. *(23,73 ум. друк. арк.).*

2. **Абрамова І. В.** Оцінка фінансового стану та джерел формування капіталу сільськогосподарських підприємств. *Капіталізація аграрного сектору економіки* : кол. моногр. за заг. ред. Л.В. Недільської. Житомир : О.О. Євєнок, 2021. С. 63–83. *(12,9/0,9 ум. друк. арк.). Особистий внесок: здійснено оцінку фінансового стану та джерел формування капіталу сільськогосподарських підприємств.*

3. **Абрамова І. В.**, Віленчук О. М., Дема Д. І. та ін. Фінансова політика в аграрному секторі економіки: стан та перспективи : монографія за ред. Д. І. Деми. Житомир: ЖНАЕУ, 2015. С. 209–275. URL.: http://surl.li/hjfxeu *(16,5/1,3 ум. друк. арк.) Особистий внесок: визначено стан та ефективність державної підтримки аграрної сфери; визначено головні засади бюджетної політики у сільському господарстві.*

Статті у виданнях, що включені до наукометричних баз Scopus, Web of Science Core Collection

4. **Abramova I.,** Nedilska L., Kurovska N., Kovalchuk O., Poplavsky P. Modern State and Post-War Prospects of Financial Inclusion in Ukraine Considering the EU Experience. *Financial and credit activity problems of theory and practice.* 2023, 6(53). pp. 318–333. DOI: 10.55643/fcaptp.6.53.2023.4222 *(1,1/0,75 ум. друк. арк., **Scopus**). Особистий внесок автора: запропоновано наукову ідею та методи оцінки головних параметрів фінансової інклюзії; проаналізовано досвід країн ЄС щодо фінансової інклюзії.*

5. **Abramova I.**, Nedilska L., Kurovska N., Martynyuk H. Financial Inclusion in the Context of Sustainable Development of Rural Areas. *Management theory and studies for rural business and infrastructure development.* 43(3), 2021.

pp. 328–336. DOI: https://doi.org/10.15544/mts.2021.29 *(0,95/0,65 ум. друк. арк., **WoS**) Особистий внесок автора: визначено ключові завдання фінансової інклюзії в контексті сталого розвитку сільських громад.*

6. Zaburanna L., Nedilska L., **Abramova, I.,** Kurovska, N., Martynuk G. The Development of the Banking System in Conditions of Destructive Impact of Internal and External Factors. *Scientific Horizons*. 3(88), 2020. pp. 7–18. URL.: https://doi.org/10.33249/2663-2144-2020-88-3-7-18 *(0,9/0,45 ум. друк. арк., **Scopus**). Особистий внесок автора: визначено завдання розвитку банківської системи відповідно до євроінтеграційних процесів та національних інтересів.*

7. Dema D., **Abramova I.,** Nedilska L. Financial and Economic Conditions of Rural Development in Ukraine. *Eastern Journal of European Studies.* Volume 10. Issue 1. 2019. pp. 199–220. https://ejes.uaic.ro/articles/EJES2019_1001_DEM.pdf *(1,3/1,0 ум. друк. арк., **Scopus, WoS)**. Особистий внесок автора: за допомогою економіко-математичного моделювання здійснено оцінку фінансово-економічних умов сільського розвитку.*

8. **Abramova I.,** Kirillovich O. The Analytical Estimation of the Financial Results of the Enterprises of Housing and Communal Services. *Scientific Horizons*. 9(82), 2019. pp.13–19. URL.: https://doi.org/10.33249/2663-2144-2019-82-9-13-19 (*0,75/0,6 ум. друк. арк., **Scopus**). Особистий внесок автора: запропоновано наукову ідею та методологічні підходи до проведення дослідження.*

9. **Abramova I.** Financial Support for Rural Development: European Experience. *Scientific Horizons*. 4(77), 2019. pp. 21–26. URL.: https://doi.org/10.33249/2663-2144-2019-77-4-21-26 (*0,75 ум. друк. арк., **Scopus***)

10. **Abramova I.** State and Perspectives of Rural Development Financing. *Scientific Horizons*. 5(68), 2018. pp. 44–51. URL.: http://surl.li/sclbl *(0,8 ум. друк. арк., **Scopus**).*

Статті у наукових періодичних виданнях іноземних держав, що включені до наукометричних баз

11. **Абрамова І.В.,** Недільська Л.В., Куровська Н.О. Особливості бюджетної політики ЄС та її аграрний вектор. *Danish Scientific Journal*. 2017.

№ 6. С. 10–13. URL.: http://surl.li/tnfxtf *(0,85/0,65 ум. друк. арк.). Особистий внесок автора: опрацьовано закордонний досвід бюджетної політики ЄС; розроблено пропозиції щодо удосконалення бюджетної політики України.*

Статті у наукових фахових виданнях України

12. Мороз Ю., Романчук Л., **Абрамова І.** Особливості фінансування розвитку сільських громад та територій коштом спільного бюджету ЄС. *Society and Security.* 2024. № 2-3 (3-4). С. 9–18. DOI: https://doi.org/10.26642/sas-2024-2-3(3)-9-18 (0,92/0,75 ум. ум. друк. арк.). *Особистий внесок автора: акцентовано на напрямах фінансового забезпечення сільських громад в країнах ЄС.*

13. Грицишен Д. О., **Абрамова І. В.** Формування та реалізації фінансових механізмів ЄС щодо сталого розвитку сільських громад. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*. 2024. № 20. С. 67–78. DOI: https://doi.org/10.32782/2708-0366/2024.20.8 (0,92/0,7 ум. ум. друк. арк.). *Особистий внесок автора: наведено структуру та джерела фінансування пріоритетних напрямів розвитку сільських громад ЄС.*

14. Грицишен Д. О., **Абрамова І. В.** Міжнародні імперативи фінансового забезпечення сталого розвитку сільських громад. *Проблеми економіки*. 2024. №2. С. 31–38. DOI: https://doi.org/10.32983/2222-0712-2024-2-31-38 *(0,78/0,6 ум. ум. друк. арк.). Особистий внесок автора: здійснено змістовне наповнення ключових імперативів формування глобальних поглядів щодо цілей сталого розвитку.*

15. **Абрамова І. В.,** Поплавський П. Г. Фінансування міжнародних грантових угод у сферах науки та інновацій через призму декомпозиційної моделі. *Бізнес Інформ*. 2024. № 4. С. 26–31. URL.: https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-4-26-31 *(0,42/0,2 ум. друк. арк.). Особистий внесок автора: запропоновано підхід до побудови контекстної та декомпозиційної діаграм.*

16. **Абрамова І. В.** Стан та повоєнні перспективи ринку фінансових послуг. *Вісник ЛТЕУ. Економічні науки*. 2023. № 74. С. 49–53. URL.: https://doi.org/10.32782/2522-1205-2023-74-06 *(0,65 ум. друк. арк.).*

17. Зінчук Т. В., **Абрамова І. В.** Концептуалізація сталості територіальних громад (на прикладі декомпозиційної моделі). *Економічні горизонти.* 4(26), 2023. С. 57–65. URL.: DOI: https://doi.org/10.31499/2616-5236.4(26).2023.291790 *(0,6/0,5 ум. друк. арк.). Особистий внесок автора: розроблено концептуальний підхід та обґрунтовано ключові засади сталості територіальних громад через призму декомпозиційної моделі.*

18. Патинська-Попета М. М., **Абрамова І. В.** Удосконалення механізмів управління фінансовим потенціалом територіальних громад з урахуванням європейського досвіду. *Бізнес Інформ.* 2022. № 8. С. 166–172. URL.: https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-8-166-172 *(0,65/0,45 ум. друк. арк.). Особистий внесок автора: удосконалено підходи до управління фінансовим потенціалом територіальних громад з урахуванням європейського досвіду.*

19. **Абрамова І. В.** Аналітична оцінка результатів роботи сільськогосподарських підприємств в умовах невизначеності. *Економічні горизонти.* 3(21), 2022. С. 83–90. URL.: https://doi.org/10.31499/2616-5236.3(21).2022.263105 *(0,45 ум. друк. арк.).*

20. **Абрамова І.В.** Фінансові важелі державної підтримки сільського розвитку: європейський досвід і вітчизняні реалії. *Проблеми економіки*. № 3 (49), 2021. С. 132–140. URL.: http://surl.li/fwxqll *(0,75 ум. друк. арк.).*

21. **Абрамова І. В.** Досягнення, проблеми та перспективи функціонування й обігу аграрних розписок в Україні. *Бізнес Інформ*. 2021. № 2. С. 273–279. URL.: http://surl.li/plmfqk *(0,55 ум. друк. арк.).*

22. **Абрамова І. В.** Стан і пріоритети фінансової інклюзії в Україні. *Бізнес Інформ*. 2020. №10. С. 294–300. URL.: http://surl.li/jiiyep *(0,65 ум. друк. арк.).*

23. **Абрамова І. В.** Аграрні розписки як інструмент фінансово-кредитного забезпечення дрібних та середніх сільгоспвиробників. *Бізнес Інформ*. 2018. №2. С. 253–258. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2018_2_37 *(0,6 ум. друк. арк.)*

24. **Абрамова І. В.** Теоретичне обґрунтування змісту та форм фінансового забезпечення об’єднаних територіальних громад. Вісник ЖНАЕУ. № 1 (59), т. 2. 2017. С. 9–18. URL.: http://ir.polissiauniver.edu.ua/handle/123456789/8334 *(0,6 ум. друк. арк.)*

25. **Абрамова І.В.** Теоретико-методологічні аспекти державної підтримки сільського господарства. *Вісник ЖНАЕУ*. 2015. № 2 (51), т.2. С. 103–113. URL.: http://surl.li/ntnabv *(0,6 ум. друк. арк.)*

26. **Абрамова І.В.** Перспективи розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в умовах Євроінтеграції. *Вісник ЖНАЕУ*. 2015. № 1 (48), т.2. С. 80–89. URL.: http://surl.li/pzrcpf *(0,65 ум. друк. арк.)*

27. **Абрамова І.В**., Дема Д.І., Гнидюк І.В. Проблеми та перспективи розвитку земельних відносин в аграрному секторі економіки країни. *Вісник Сумського національного аграрного університету:* науково-методичний журнал. Серія: «Економіка та менеджмент». 2011. № 6/2 (49). С. 43–46. URL.: http://surl.li/mhjrht *(0,45/0,2 ум. друк. арк.). Особистий внесок автора: розроблено пропозиції щодо удосконалення земельних відносин в аграрному секторі економіки країни.*

28. **Абрамова І.В.** Проблеми та перспективи інвестиційної діяльності в сільському господарстві. *Вісник ЖНАЕУ*. 2010. № 2 (27), т. 2. С. 340–346. URL.: http://surl.li/qirlky *(0,45 ум. друк. арк.).*

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

29. **Абрамова І. В.,** Поплавський П. В. Експлікація поняття «євроінтеграційний імператив». International scientific-practical conference «The War in Ukraine – a Challenge to Euro-Atlantic Civilizational Values» : conference proceedings (June 24–25, 2024. Uzhhorod, Ukraine). Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2024. С. 75–78. URL.: http://surl.li/xzefik *(0,25/0,2 ум. друк. арк.). Особистий внесок автора: здійснено експлікацію поняття «євроінтеграційний імператив» та сформульовано авторське бачення дефініції.*

30. **Абрамова І. В.** Фінансове підґрунтя сталого розвитку територіальних громад. Актуальні проблеми теорії і практики менеджменту та

публічного врядування в контексті євроінтеграції : збірник матеріалів XIII Міжнародної науково-практичній конференції 16 травня 2024 р. Рівне : НУВГП, 2024. С. 33–34. *(0,2 ум. друк. арк.).*

31. **Абрамова І. В.**, Поплавський П. Г. Вплив євроінтеграційних процесів на сталий розвиток територіальних громад. Публічне управління та адміністрування в Україні: євроінтеграційний поступ : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції за міжнародною участю (Івано-Франківськ, 31 травня 2024 р.); за наук. ред. проф. І. І. Чудика, Д. І. Дзвінчука, І. П. Лопушинського; упоряд. Л. С. Мосора. Івано-Франківськ : ІФНТУНГ, 2024. С. 672–675. URL.: http://surl.li/hzmpqh *(0,3/0,25 ум. друк. арк.).Особистий внесок автора: виявлено вплив євроінтеграційних процесів на сталий розвиток територіальних громад, зроблено відповідні висновки.*

32. **Абрамова І. В.** Фінансове забезпечення територіальних громад в умовах воєнного стану. Збірник праць учасників IX Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Фінансові інструменти регіонального розвитку» (27 жовтня 2023 р.). Житомир : Поліський національний університет, 2023. 37–40 с. URL.: http://surl.li/uowko *(0,3 ум. друк. арк.).*

33. **Абрамова І. В.** Розвиток міграційної політики України під впливом євроінтеграційних процесів та збройної агресії рф. Наукові читання – 2023: зб. наукових праць працівників, докторантів, аспірантів та молодих вчених ННІ менеджменту, бізнесу і права Поліського національного університету. Житомир: Поліський національний університет, 2023. С. 8–14. URL.: http://surl.li/vgvajt *(0,35 ум. друк. арк.).*

34. **Абрамова І.В.**, Патинська-Попета М.М. Партисипативне стратегічне планування як інноваційна модель управління фінансовим потенціалом розвитку територіальних громад. Збірник праць учасників VIII Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Фінансові інструменти регіонального розвитку» (3 листопада 2022 р.). Житомир : Поліський національний університет, 2022. С. 124–129. URL.: http://surl.li/umcfq

(0,3/0,25 ум. друк. арк.). Особистий внесок автора: описано принципи партисипативного стратегічного управління.

35. Недільська Л.В., **Абрамова І.В.** Значення та роль інноваційного вектора у соціально-економічному розвитку регіонів. Стратегічні напрями соціально-економічного розвитку держави в умовах глобалізації : збірник тез V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 21-22 січня 2022 року). 2022. С. 169–171. *(0,2/0,05 ум. друк. арк.).* URL.: http://surl.li/uoyet *Особистий внесок автора: визначено напрями та інструменти дослідження.*

36. Куровська Н. О., **Абрамова І. В.,** Недільська Л. В. Переваги органічного виробництва в контексті сталого розвитку України. Органічне виробництво і продовольча безпека. Збірник праць учасників X Міжнародної науково-практичної конференції з нагоди 100-річчя Поліського національного університету (21-22 квітня 2022 року). Житомир: Поліський національний університет, 2022. С. 141–144. *(0,2/0,07 ум. друк. арк.).* URL.: http://surl.li/uoyhr *Особистий внесок автора: визначено напрями та інструменти дослідження.*

37. Недільська Л.В., **Абрамова І.В.** Рейтингова оцінка рівня розвитку бізнесу в територіальних громадах Житомирщини. Роль бухгалтерського обліку, аудиту та податкової політики у розбудові незалежної України на шляху до Європейського Союзу : зб. праць учасників Міжнар. наук.-практ. конф. (10 листоп. 2022 р.). Житомир : Поліський національний університет, 2022. 331 с. *(0,3/0,05 ум. друк. арк.).* URL.: http://surl.li/uoypz. *Особистий внесок автора: сформульовано пропозиції щодо оцінки рівня розвитку підприємництва в територіальних громадах.*

38. **Абрамова І.В.** Аналітична оцінка стану та причин дефіциту державного бюджету України. Збірник праць учасників Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Фінансові інструменти регіонального розвитку», том. 1. (27 жовтня 2021 року). Житомир: Поліський національний університет, 2021. С. 44–46. *(0,3 ум. друк. арк.).* URL.: http://surl.li/uoyjh

39. Недільська Л.В., **Абрамова І.В.,** Куровська Н.О. Специфіка фінансування органічного виробництва. Збірник праць учасників IX

Міжнародної науково-практичної конференції «Органічне виробництво і продовольча безпека» (27-28 травня 2021 року). Житомир: Поліський національний університет, 2021. С. 281–289. *(0,35/0,1 ум. друк. арк.).* URL.: http://surl.li/uoyli *Особистий внесок автора: сформульовано висновки щодо особливостей органічного виробництва.*

40. **Абрамова І.В.** Досвід кооперації сільськогосподарських виробників в країнах Європейського союзу. Кооперативні читання: 2019 рік: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Житомир, 7 червня 2019 р.). Житомир: ЖНАЕУ, 2019. С. 83–87. *(0,4 ум. друк. арк.).* URL.: http://surl.li/qdudte

41. **Абрамова І.В.** Особливості кредитування малих та середніх сільгоспвиробників кредитними спілками. Кооперативні читання: 2018 рік: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Житомир, 1 червня 2018 р.). Житомир : ЖНАЕУ, 2018. С. 101–105. *(0,4 ум. друк. арк.).* URL.: http://surl.li/btakeu

42. **Абрамова І.В.** Обґрунтування змісту та фінансових інструментів сільського розвитку з урахуванням досвіду ЄС. Фінансові інструменти регіонального розвитку: матеріали ІІІ Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (10 лист. 2017 р.). Житомир, 2017. С. 91–96. *(0,25 ум. друк. арк.).*

43. **Абрамова І.В.** Роль кооперативів у забезпеченні сільського розвитку: досвід Великобританії. Кооперативні читання: 2017 рік: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Житомир, 2 вересня 2017 р.). Житомир: Вид-во «Житомирський національний агроекологічний університет», 2017. С. 84–88. *(0,25 ум. друк. арк.).* URL.: http://surl.li/zqmasr

44. **Абрамова І.В.** Державна підтримка і регулювання розвитку сільського господарства в країнах ЄС та США. Аграрна наука, освіта, виробництво: Європейський досвід для України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Житомир, 17-18 листопада 2015 р.). Житомир: ЖНАЕУ, 2015. С. 459–466. *(0,38 ум. друк. арк.).* URL.: http://surl.li/oxfbxo

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ…… 18
ВСТУП…….. 19
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПОЛОЖЕННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ІМПЕРАТИВІВ ТРАНСФОРМАЦІЇ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД…….. 36
1.1. Архітектоніка дослідження євроінтеграційних імперативів трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад…….. 36
1.2. Джерельна база дослідження євроінтеграційних імперативів трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад…… 48
1.3. Експлікація понятійно-категоріального апарату дослідження євроінтеграційних імперативів трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад…… 63
Висновки до розділу 1……. 82
РОЗДІЛ 2. ЕВОЛІЦІЯ ТА КОНЦЕПЦІЇ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ГРОМАД…….. 84
2.1. Концептуалізація ключових засад сталого розвитку територіальних громад…… 84
2.2. Еволюція міжнародних імперативів фінансового забезпечення сталого розвитку сільських громад…… 101
2.3. Формування та реалізації фінансових механізмів ЄС щодо сталого розвитку сільських громад…… 118
Висновки до розділу 2……. 136
РОЗДІЛ 3. СУЧАСНИЙ СТАН ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ГРОМАД ЄС…… 140
3.1. Видатки спільного бюджету ЄС на фінансування сталого розвитку сільських громад та територій…… 140

3.2. Специфіка фінансування сталого розвитку сільських громад окремих країн ЄС…… 154
3.3. Міжнародна підтримка сталого розвитку сільських територіальних громад країн, що не є членами ЄС…… 167
Висновки до розділу 3……. 176
РОЗДІЛ 4. ОЦІНКА ГОТОВНОСТІ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД УКРАЇНИ ДО ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ …….. 179
4.1. Фінансові інструменти підтримки сільського розвитку в Україні та ЄС……... 179
4.2. Аналіз фінансових аспектів реалізації ключових параметрів сталості в сільських громадах України згідно з директивами ЄС…….. 208
4.3. Оцінка впливу євроінтеграційних процесів на сталий розвиток сільських територіальних громад України…… 225
Висновки до розділу 4……. 244
РОЗДІЛ 5. ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ ВЕКТОР ТРАНСФОРМАЦІЇ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ГРОМАД УКРАЇНИ……. 249
5.1. Євроінтеграційний вектор фінансової інклюзії для сталого розвитку територіальних громад України……. 249
5.2. Фінансова інклюзія для трансформації фінансового забезпечення і сталого розвитку сільських територіальних громад згідно з директивами ЄС…… 275
5.3. Партисипативні підходи до управління фінансовим забезпеченням сталого розвитку сільських громад…….. 293
Висновки до розділу 5……. 308
ВИСНОВКИ…….. 313
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ …… 322
ДОДАТКИ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЦРТ – Цілі розвитку тисячоліття

ЦСР – Цілі сталого розвитку

СТГ – сільські територіальні громади

ЄЕС – Європейське економічне співтовариство

ЄЗУ – Європейська зелена угода

САП – Спільна аграрна політика

(РО) – цілі Політики згуртованості

ПРСТ – програми розвитку сільських територій ЄС

МГД – місцеві груп дії ЄС

ВПО – внутрішньо переміщені особи

МСП – малі і середні підприємства

CMEF – спільна система моніторингу та оцінки ЄС

EAFRD – Європейський сільськогосподарський фонд розвитку сільських територій

EAGF – Європейський сільськогосподарський гарантійний фонд

ERDF – Європейський фонд регіонального розвитку

EMFF – Європейський фонд морського та рибного господарства

ESF – Європейський соціальний фонд

CF – Фонд згуртованості

(ESF+) – Європейський соціальний фонд плюс

JTF – Фонд справедливого переходу

INTERREG – програма «Європейського територіального співробітництва»

LEADER – програма підтримки сталого розвитку сільських територій

IPAE – фонд, орієнтований на підтримку підприємств у країнах, що розвиваються

YEI – ініціатива ЄС щодо працевлаштування молоді

USAID – Агентство США з міжнародного розвитку

IFC – Міжнародна фінансова корпорація

ВСТУП

Актуальність теми. Сталість є новою парадигмою розвитку людства, адже ґрунтується на переконанні, що між економічними й соціальними аспектами життя суспільства та довкіллям наявний складний взаємозв'язок, позаяк рішення, які ухвалюються сьогодні, мають вагомий вплив на поступ майбутніх поколінь. Головні принципи сталості започатковані Другою Європейською хартією міст у 2008 р. На саміті ООН, який у 2015 р. зібрав лідерів провідних країн світу, чітко визначено 17 Цілей сталого розвитку до 2030 р. Україна долучилася до процесу досягнення Цілей сталого розвитку (далі – ЦСР), про що було наголошено спочатку у національній Стратегії сталого розвитку «Україна 2020», пізніше – в Указі Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року».

Після ухвалення цих нормативних актів в сільських територіальних громадах почали відбуватися певні позитивні зрушення соціально-економічного характеру, а їх розвиток здійснюватися згідно з принципами інклюзивності, безпечності та сталості, з акцентом на запобігання ризикам погіршення якості життя населення. Органи місцевого самоврядування отримали ширше коло повноважень, самостійність у прийнятті ключових рішень щодо розвитку громад, а також можливості для збільшення обсягів надходжень до місцевих бюджетів. Водночас повномасштабні воєнні дії, які третій рік поспіль тривають на території України й породжують нестабільність у соціально-економічному житті суспільства, ставлять перед місцевими органами влади надскладне завдання – не лише докласти зусиль до реалізації ЦСР, а й дотримуватися їх в довгостроковій перспективі.

Розв'язання окреслених питань потребує трансформації системи фінансового забезпечення територіальних громад, оскільки впровадження принципів сталості вимагає комплексних інвестицій у соціальну сферу, освіту, охорону здоров'я, реалізацію екологічних проєктів, що в умовах традиційного бюджетного фінансування неможливо повною мірою реалізувати. Оновлена

система фінансового забезпечення повинна орієнтуватися на євроінтеграційні процеси, які розширюють доступ до значних обсягів фінансових ресурсів через можливість участі у міжнародних фінансових та грантових програмах і проєктах, спрямованих на розвиток інфраструктури, підтримку малого й середнього бізнесу, розв'язання екологічних проблем, що у перспективі дозволить сільським громадам розвиватися на засадах сталості. Отже, поєднання трансформації фінансового забезпечення з євроінтеграційними процесами створює міцну основу для поступу сільських громад, підвищення якості життя населення та досягнення довгострокових ЦСР.

Дослідження євроінтеграційних імперативів трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад є складною, багатогранною й водночас недостатньо вивченою науковою проблемою. Підґрунтя для формування основ сталого розвитку були закладені у працях Дж.- С. Мілля, Д. Мідоуза, Дж. Рандерса, В. Бернса, Ґ. Дейлі, К. Холлінга, А. Оніші, Г. Таві, М. Сінгера, К. Бекфорда, Ф. Мура, Д. Констанса, А. Дейлі, К. Лінга, Л. Ньюмана, Г. Галлопіна, С. Белла, С. Морзе, М. Гарсія-Фейхоо, А. Ейзагірре, А. Ріка-Аспіунза тощо. Проблеми сталого розвитку вивчали Т. Кравченко, Т. Парамзіна, І. Іртищева, О. Васильєва, Н. Васильєва, О. Матвєєва, О. Циклаурі, Х. Патицька, О. Довгаль, Н. Патика, І. Лопушинський, М. Забаштанський, Г. Мудрак, О. Піддубна, О. Безуглий та інші.

У науковій літературі широковживаним є поняття «імператив», яке знайшло широке коло тлумачень у працях І. Канта, С. Рейнс-Денніса, М. Бінсвангера, М. Розіера, Г. Золта, С. Алсіді, а також «євроінтеграційний імператив», яке розкрито у доробках В. Євдокименка, С. Кельбя, С. Вовканича, М. Закірова, В. Остап'яка, Н. Войтовича, О. Гримака тощо. Проблеми трансформації фінансово-економічних систем під впливом євроінтеграційних процесів, фінансові та інституційні механізми підтримки збалансованого розвитку регіонів, особливості міжнародних відносин щодо сталого розвитку досліджували Л. Алексєєнко, О. Булатова, І. Вахович, В. Вергун, В. Войнаренко, М. Гавриленко, П. Дзюба, Г. Дугінець, Р. Заблоцька, І. Зварич, В. Ієрусалимова,

О. Каніщенко, С. Качула, Л. Кістерський, В. Мазуренко, В. Петрушевська, О. Приятельчук, О. Пташенко, Н. Резнікова, Є. Різниченко, О. Рогач, О. Сердюк, А. Філіпенко, С Циганов, В. Чала, О. Чугуєв, Л. Шворак, О. Шнирков та ін.

Сутність поняття «фінансове забезпечення» у широкому його визначенні тлумачили Е. Тоффлер, С. Вовканич, О. Барановський, Л. Зарецька та ін. Трактування змісту поняття «фінансове забезпечення територіальних громад» знайшли відображення у працях М. Коваленка, Г. Швороба, Т. Мацієвича, Л. Сухарської, І. Сторонянської, А. Пелехатого, В. Дем'яненка, О. Ольшанського, Л. Карамушки, А. Кулай, Г. Марковича тощо. Фінансове забезпечення сільських територіальних громад має свої особливості. Серед закордонних дослідників, які вивчали це питання, варто виокремити праці Д. Адамса, С. Максвелла, А. Демір-Канта, Л. Клаппера, Д. Сінгера, М. Катенова, А. Шала, Р. Пері тощо. Особливості функціонування і розвитку сільських поселень досліджували Б. Мінор, М. Хілл, І. Пульєзе, Т. Голд, Д. Браун, Г. Кромарті, К. Нельсон, С. Рахман, Е. Еррінгтон, С. Хайнс, Б. Ельберсен, К. Хоггарт та ін.

На необхідності збереження екологічних і соціокультурних активів сільських громад для глобального сталого розвитку наполягали А. Бегналл, Дж. Саут, К. Саутбі, С. Ді Мартіно, Г. Пілкінгтон, Б. Мітчелл, А. Пеннінгтон, Р. Коркоран тощо. Серед вітчизняних дослідників проблеми фінансово-економічного розвитку сільських громад вивчали О. Бородіна, Ю. Губені, В. Колесников, Т. Кравченко, Ю. Лупенко, Ю. Петрушенко, О. Попова, І. Прокопа, І. Сторонянська тощо. Дослідженню проблем сталого розвитку сільських територіальних громад крізь призму європейського досвіду присвячені праці О. Матвєєвої, О. Альбещенко, О. Токаренко, Г. Матвієнко, Л. Осіпова, І. Чухно, О. Яценко та ін.

Попри наявність значної кількості наукових досліджень, методологічна невизначеність та недостатня обґрунтованість євроінтеграційних імперативів трансформації системи фінансового забезпечення сталого розвитку сільських громад потребує розробки нових рішень та інноваційних підходів для

розв’язання назрілих проблем. Актуальність дослідження обумовлюється необхідністю адаптації до європейських стандартів системи фінансового забезпечення сільських громад, збалансування економічного розвитку сільських та міських територій, подолання соціальних викликів, підтримки екологічної сталості, зміцнення інституційної спроможності місцевого самоврядування та реалізації євроінтеграційних перспектив України.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт Державного університету “Житомирська політехніка” за темами: «Євроінтеграційні імперативи сталого розвитку сільських територіальних громад» (номер державної реєстрації № 0124U003135); «Налагодження і розвиток комунікацій в колективі» (номер державної реєстрації № 0124U002905). Впродовж 2016–2023 рр. дослідження проводилося за темами: «Фінансові інструменти сільського розвитку в умовах невизначеності» (номер державної реєстрації № 0121U109312); «Дослідження механізмів підвищення капіталізації аграрного сектора економіки» (номер державної реєстрації № 0116U004554). У межах тем автором здійснено розробку теоретико-методологічних положень та практичних рекомендацій щодо трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад в умовах євроінтеграції.

Мета й завдання дослідження. Мета дисертації полягає в обґрунтуванні теоретико-методологічних положень та розробці практичних рекомендацій щодо трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад відповідно до євроінтеграційних імперативів.

Завдання дослідження полягають у такому:

– обґрунтувати передумови, структуру та зміст теоретико-методологічної конструкції дослідження євроінтеграційних імперативів трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад;

– проаналізувати джерельну базу дослідження євроінтеграційних імперативів трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад;

– здійснити експлікацію понятійно-категоріального апарату для формулювання змісту окремих дефініцій, формування загальноприйнятого термінологічного базису та методологічної визначеності євроінтеграційних імперативів трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад;

– концептуалізувати ключові засади сталого розвитку територіальних громад для формулювання функціонального виміру євроінтеграційних імперативів трансформації системи їх фінансового забезпечення;

– дослідити міжнародні імперативи фінансового забезпечення сталого розвитку сільських громад;

– порівняти підходи до формування та реалізації фінансових механізмів ЄС щодо сталого розвитку сільських громад;

– проаналізувати видатки спільного бюджету ЄС на фінансування сталого розвитку сільських громад та територій;

– визначити особливості фінансування сталого розвитку сільських громад окремих країн ЄС;

– оцінити міжнародну підтримку сталого розвитку сільських територіальних громад країн, що не є членами ЄС;

– порівняти фінансово-економічні умови сільського розвитку в Україні та ЄС;

– проаналізувати фінансові інструменти реалізації ключових параметрів сталості в територіальних громадах України;

– оцінити вплив євроінтеграційних процесів на сталий розвиток сільських територіальних громад України;

– обґрунтувати значення фінансової інклюзії для трансформації фінансового забезпечення і сталого розвитку сільських територіальних громад;

– виявити вплив фінансової інклюзії на повоєнне відновлення і сталий розвиток територіальних громад;

– розробити підходи до управління фінансовим забезпеченням сталого розвитку сільських громад.

Об'єктом дослідження є процес трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад відповідно до євроінтеграційних імперативів.

Предметом дослідження є теоретико-концептуальні положення, методологічні, науково-методичні та прикладні аспекти трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад згідно з євроінтеграційними імперативами.

Методи дослідження. Дослідження здійснювалось за загальнометодологічною схемою системного підходу з використанням загальнонаукових та спеціальних методів пізнання економічних явищ і процесів. Зокрема, обґрунтування теоретичних положень євроінтеграційних імперативів трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад здійснювалося з використанням таких методів, як: *структурний аналіз* – для визначення основних компонентів дослідження євроінтеграційних імперативів трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад; *функціональний аналіз* – для виявлення функціональних зв'язків між різними елементами дослідження; *аналітичний синтез* – для побудови теоретико-методологічної конструкції дослідження; *бібліометричний аналіз* – для оцінки наукової продуктивності досліджень, виявлення ключових тенденцій та трендів у наукових підходах з досліджуваної проблематики; *трендовий аналіз* – для формування узагальненого уявлення про довгострокові тенденції в даних щодо публікаційної активності з досліджуваної проблематики в наукометричній базі Scopus; *кластерний аналіз* (з використанням функціоналу програми *VOSviewer*) – для побудови бібліометричної карти розподілу публікацій у розрізі країн; *порівняльний аналіз* – для вивчення підходів у визначенні понять «євроінтеграція», «фінансове забезпечення», «сталий розвиток», «сільські територіальні громади» у вітчизняних і закордонних джерелах; *семантичний аналіз* – для виявлення семантичного наповнення, значення і контексту використання термінів «євроінтеграція», «фінансове забезпечення», «сталий розвиток», «сільські

територіальні громади» в різних документах; *індуктивний* – для збору й аналізу теоретико-методологічних підходів до визначення загальних понять з метою розробки авторського бачення останніх (п. 1.1, 1.2, 1.3).

Формулювання специфічного методологічного інструментарію за такими напрямами, як встановлення ступеня розробленості проблеми в Україні та на міжнародному рівні, концептуалізація ключових засад сталого розвитку територіальних громад та досвід ЄС щодо реалізації фінансових механізмів, здійснювалося з використанням таких методів, як: *історичний аналіз* – для вивчення основних етапів розвитку концепцій сталого розвитку; *декомпозиції (*за допомогою *IDEF*-технологій) – для дослідження та концептуального наповнення окремих компонентів сталого розвитку сільських територіальних громад (з використанням функціоналу програми BPwin 4.1); *концептуальний аналіз* – для опису і формулювання основних концептів сталого розвитку, а також сталого розвитку територіальних громад, з визначенням їх характеристик і взаємозв'язків; *дедуктивний* – для формулювання ключових імперативів розвитку співпраці між Україною і ЄС з питань сталого розвитку; *контент-аналіз* – для оцінки змісту документів та інших матеріалів, щодо міжнародних фінансових імперативів; *порівняльний аналіз* – для зіставлення міжнародних підходів до фінансового забезпечення сталого розвитку сільських громад в різних країнах; *системний аналіз* – для комплексної оцінки та формулювання стратегічних ініціатив ЄС у досягненні сталого розвитку сільського господарства і сільських громад; *інституціональний аналіз* – для дослідження інституційних механізмів регулювання сталого розвитку сільських територіальних громад; *функціональний аналіз* – для визначення функціональних зв'язків між різними елементами системи фінансового забезпечення ЄС (п. 2.1, 2.2, 2.3).

Ідентифікація сучасного стану фінансового забезпечення сталого розвитку сільських громад ЄС та інструменти міжнародної підтримки цих процесів в країнах, що не є членами ЄС, здійснювалася з використанням таких методів, як: *фінансовий аналіз* – для оцінки доходів і витрат спільного бюджету ЄС та структурних фондів, пов'язаних з фінансуванням сталого розвитку; *системний*

аналіз – для оцінки взаємозв'язків між різними компонентами фінансування сталого розвитку; *контент-аналіз* – для оцінки змісту офіційних матеріалів щодо видатків на сталий розвиток; *кейс-стаді* – для аналізу окремих проєктів та ініціатив фінансованих коштом бюджету ЄС; *абстрактно-логічний* – для опису послідовності процесів фінансування розвитку сільських громад окремих країн ЄС; *порівняльний аналіз* – для порівняння процесу фінансування сталого розвитку сільських громад в окремих країнах ЄС та адаптації закордонного досвіду до українських реалій; для визначення ключових аспектів міжнародної підтримки різних країн; для зіставлення традиційних та нових програм підтримки сільського господарства в Україні; *аналіз міжнародної політики* – для оцінки САП, Політики згуртованості, міжнародних угод, програм підтримки та політичних ініціатив ЄС щодо сталого розвитку сільських громад; *розрахунково-конструктивний* – для визначення економічних параметрів сільського розвитку в Україні; *факторний аналіз* – для визначення чинників впливу на прибуток агропідприємств в умовах невизначеності; *економіко-математичного моделювання* – для оцінки фінансово-економічних умов сільського розвитку через призму чинників, які на нього впливають (на основі пакета прикладних програм EViews); *статистико-економічний* – для аналізу показників роботи сільськогосподарських підприємств, динаміки бюджетної підтримки сільського господарства і сільських громад; для аналізу складу, структури і динаміки доходів і витрат місцевих бюджетів усіх рівнів в Україні; *монографічний* – для аналізу окремих інструментів фінансового забезпечення сільських територіальних громад (п. 3.1, 3.2, 3.3; п. 4.1, 4.2, 4.3).

Оцінка фінансово-економічних умов сільського розвитку в Україні та наслідків інтеграції, ризиків і можливостей для сталого розвитку сільських територіальних громад, а також розробка комплексного підходу до трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських громад через фінансову інклюзію та партисипативне управління здійснювалася з використанням таких методів, як: *абстрактно-логічний* – для виявлення пріоритетних напрямів фінансової інклюзії, інструментів їх реалізації та

очікуваних результатів в контексті сталого розвитку сільських громад; *аналогії* – для вивчення закордонного досвіду фінансового забезпечення сільського розвитку та його адаптації до українських реалій; *опитування через онлайн-анкетування* – для виявлення стану фінансової інклюзії в територіальних громадах України; *кореляційно-регресійний аналіз* з використанням підходу *скінченно-значної логіки* – для встановлення ступеня впливу окремих чинників на рівень фінансової інклюзії в територіальних громадах України; *дедуктивний* – для формулювання партисипативних підходів в процесі управління фінансовим забезпеченням територіальних громад; *структурний аналіз* – для визначення основних компонентів та етапів формування системи партисипативного управління фінансовим забезпеченням сільських громад (п. 5.1, 5.2, 5.3).

Інформаційною базою дослідження є наукова література, зокрема, монографії, наукові статті й публікації з проблем трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад на основі євроінтеграційних імперативів, нормативні документи України та ЄС, міжнародні угоди, протоколи, меморандуми тощо; офіційні дані Європейської комісії, Агентства США з міжнародного розвитку (USAID), Групи Світового банку (WBG), Центру фінансової доступності (CFI), Державної служби статистики України, Національного банку України, Міністерства агарної політики та продовольства України, Міністерства фінансів України, ГО «Портал «Децентралізація»», офіційні дані глобальної мережі Інтернет тощо.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у розвитку теоретичних та методологічних положень євроінтеграційних імперативів трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад.

Основні положення наукової новизни полягають у такому:

вперше:

– розроблено концептуальну модель, яка інкорпорує фінансову інклюзію ключовим фактором трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку

сільських громад в умовах євроінтеграції (відповідно до директив ЄС: 2014/92/EU, 2015/2366, 2014/65/EU, 2009/110/EU, 2008/48/EU, 2015/849), що забезпечує доступ до фінансових послуг, цифрових фінансових інструментів і підвищення фінансової грамотності населення, з акцентом на його активну участь у партисипативному управлінні фінансовими ресурсами, підвищуючи таким чином довіру до місцевих органів влади з боку інституцій ЄС, сприяючи транспарентності бюджетних відносин, забезпечуючи раціональне використання коштів, врахування місцевих потреб і пріоритетів, а також ефективне впровадження євроінтеграційних імперативів для адаптивності й стійкості фінансових систем, сталого економічного, соціального та екологічного розвитку сільських громад, покращення якості й рівня життя сільського населення;

– адаптивний механізм реалізації стратегії «Розумні сільські громади», який дозволяє впровадити кращі практики ініціативи ЄС «Розумні села», зорієнтовані на створення інтегрованих, самоврядних та сталих сільських громад, які характеризуються: 1) залученням своїх мешканців до процесу прийняття рішень та впровадженням передових технологій для підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва і покращення якості життя; 2) спроможністю акумулювати значні обсяги інвестицій, для створення інноваційних підприємств, спроможних формувати високу додану вартість, виробляти продукцію експортного спрямування, розвивати нові навички менеджменту, поліпшувати інфраструктуру; 3) здатністю інтегруватися у світову економіку, глобалізація якої вводить нові закони, змінює рівні відповідальності за місцевий розвиток і алгоритми ухвалення рішень у сфері економічної політики як на національному, так і на регіональному рівнях. Це посилює роль сільських громад у економічному розвитку як локальних територій, так і країн в цілому;

удосконалено:

– теоретико-методологічну конструкцію дослідження євроінтеграційних імперативів трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад, яка базується на міждисциплінарному підході, що

охоплює аналіз нормативно-правових актів ЄС, зокрема політик, які формують правове поле для розвитку сільських територій, інструменти кількісного і якісного аналізу для оцінки ефективності фінансових механізмів, спрямованих на підтримку сталого розвитку, а також передбачає залучення концептів сталого розвитку, економічної ефективності, соціальної інклюзії та екологічної стійкості, які дозволяють формувати узгоджені стратегії адаптації фінансових інструментів до умов конкретних сільських громад в контексті євроінтеграційних процесів;

– експлікацію понятійно-категоріального апарату, яка дозволила доповнити та розширити зміст таких дефініцій, як: «євроінтеграційний імператив» – це концепт, який об'єднує політичні, економічні, соціальні та інституційні аспекти життя суспільства, детермінує стратегічний курс на інтеграцію з Європейським Союзом, спрямований на досягнення високих європейських стандартів і забезпечення сталого розвитку, водночас пропагує національну ідею та ідентичність; «трансформація» – це процес змін, який відбувається еволюційним чи революційним шляхом і веде до оновлення тих сфер, в яких він відбувається; «фінансове забезпечення територіальних громад» – це процес спрямований на акумуляцію, розподіл та використання фінансових ресурсів, необхідних для її сталого розвитку, який охоплює формування місцевих бюджетів, залучення інвестицій, надання субвенцій та дотацій, а також використання інших фінансових інструментів, що забезпечують економічну самодостатність і фінансову сталість громад; «сільські громади» – це територіальні утворення, які знаходяться поза межами міських агломерацій, характеризуються низькою щільністю населення, формують його соціальну і культурну ідентичність, відрізняються від громад іншого типу економічною базою, інфраструктурою та соціальною організацією;

– ключові елементи концепції повоєнного відновлення та розвитку доступності фінансових послуг в територіальних громадах України, які відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (ст. 82 та підрозділ 6 якої інкорпорують надання підтримки у вигляді технічної допомоги, грантів та інвестиційних програм, спрямованих на зміцнення

фінансової системи та розширення доступу до фінансових послуг) вимагають скоординованих зусиль уряду, органів місцевого самоврядування, фінансових інституцій, міжнародних організацій і приватного сектору, водночас пропонують необхідні законодавчі зміни, фінансові інструменти та управлінські підходи для сталого розвитку громад, які мають впроваджуватися поетапно, через аналіз та планування, відновлення інфраструктури, функціональності фінансових послуг, довіри до фінансових інституцій, підвищення фінансової грамотності населення, інновації у сфері фінансів та стратегію довгострокового поступу на євроінтеграційних засадах, що у сукупності допоможе модернізувати фінансову інфраструктуру, забезпечить сталість та безпеку фінансових послуг, створить сприятливі умови для розвитку інновацій у фінансовій сфері, сприятиме включенню населення у функціонування фінансової системи, а бізнесу – інтеграції у світову економічну систему;

– змістовне наповнення ключових імперативів формування глобальних поглядів щодо ЦСР, серед яких кліматичні зміни й вуглецева нейтральність, ініціативи щодо збереження біорізноманіття, заходи для боротьби з соціальною нерівністю, забезпечення гендерної рівності, поліпшення умов праці, залучення усіх верств населення до процесів прийняття рішень, визнано ключовими, наголошено на важливості посилення міжнародної співпраці для розв’язання глобальних проблем, зміцненні інституційних підвалин та фінансових механізмів реагування на пандемії, природні катастрофи та інші глобальні кризи;

– механізм взаємодії стейкхолдерів у процесі партисипативного управління фінансовим забезпеченням сільських громад, який детермінує активне залучення, на основі принципів добровільності, інтерактивності, партнерства, системності та адаптивності, населення, місцевих органів влади, громадських організацій і бізнесу, до процесів стратегічного планування, прийняття рішень і реалізації ініціатив щодо формування і розподілу фінансових ресурсів, забезпечує прозорість управлінських процесів, підзвітність, соціальну єдність й фінансову спроможність громад, а також формує передумови для

їхнього сталого економічного, екологічного та соціального розвитку, вказує на інструменти взаємодії з цільовою аудиторією;

набули подальшого розвитку:

– підходи трендового аналізу публікаційної активності за пошуковим запитом *«sustainable rural development funding»* у наукометричній базі даних Scopus, які засвідчили, що з часом кількість публікацій з проблем фінансового забезпечення сільського розвитку зростає, проте таке зростання не є чітко вираженим або стабільним, у перспективі воно збережеться з помітними флуктуаціями, що може бути обумовлено різними факторами: зміною наукових інтересів дослідників, зменшенням фінансування наукових розробок за цим напрямом, політичними або соціальними викликами, а також кластеризація наукових публікацій за пошуковими запитами *«sustainable development»* і *«sustainable rural development funding»* з використанням функціоналу програми *VOSviewer*, що дозволило побудувати бібліометричні карти, які наочно ілюструють розподіл досліджень питань «сталого розвитку» та «фінансування сталого сільського розвитку» між різними країнами, а також вказують на ключові наукові центри та дослідницькі групи, що займаються науковим пошуком у цих напрямах;

– понятійно-термінологічний апарат через встановлення властивостей окремих дефініцій, що дозволило запропонувати авторський підхід до змістовного наповнення таких понять: «сталий розвиток» – це складний, гнучкий та водночас адаптивний процес, що інтегрує економічне зростання, соціальний добробут і збереження довкілля, в основі якого закладено моральні та етичні принципи, солідарність і партнерство всіх членів суспільства, а реалізація здійснюється, починаючи з територіальних громад, і, абсорбуючись на національному рівні, спрямовується на досягнення глобальних цілей сталості; «сталий розвиток сільських територіальних громад» – це процес, який передбачає не лише стале зростання аграрного виробництва, але й поліпшення соціально-екологічних умов проживання в сільських громадах, задоволення інтересів сільського населення у соціальному захисті та забезпеченні, розвиток

соціально-побутової інфраструктури, поліпшення якості освіти та медичного обслуговування, розуміння потреб громад через впровадження гнучких механізмів партисипації та фінансової інклюзії, зорієнтованих на ініціативи селян в ефективному розвитку та управлінні місцевими ресурсами, поліпшенні екологічної ситуації, глибинному переосмисленні ключових аспектів взаємодії людини й природи, докорінних змінах у ставленні до довкілля, раціональному використанні та збереженні природних ресурсів, формуванні екологічної свідомості, використанні фінансового потенціалу, стимулюванні диверсифікації сільської економіки;

– структурування характерних рис бюджетної політики ЄС, як інструмента бюджетного планування й впливу на соціальну, екологічну та економічну сфери життя країн-членів, через визначення власних ресурсів (доходів), умов прийнятності та критеріїв розподілу коштів для кожної програми витрат, яка характеризується невеликою кількістю правил і обмежень, застосуванням прогресивних підходів та принципів управління, пропорційністю у розподілі коштів структурних фондів, обов'язковістю фінансового моніторингу та фінансових санкцій у разі порушень, а також такі форми фінансування програм і проєктів, як гранти, субсидії, інвестиції, кредити, гарантії;

– методологічний підхід до аналізу директив ЄС (2018/2001, 2008/98/EU, 2012/27/EU, 2014/95/EU, 2019/1152, 2000/78/EU, 2014/50/EU, 2019/1158/EU, 2016/2341, 2019/1937) у сферах регулювання питань екологічної та соціально-економічної сталості, на основі якого виявлено їх відповідність сучасним викликам щодо захисту довкілля та забезпечення соціальної відповідальності бізнесу, розвитку економічних механізмів, спрямованих на стійке використання ресурсів й скорочення негативного впливу на довкілля;

– методологічне обґрунтування ключових компонентів, важелів та результатів державної підтримки сталого розвитку сільських громад в умовах євроінтеграції, яка через бюджетне фінансування, пільгове кредитування, податкове й інвестиційне стимулювання, взаємодію з місцевою владою, міжнародними партнерами, науковою спільнотою, бізнесом, населенням, може

позитивно вплинути на диверсифікацію та розвиток підприємництва, збільшення робочих місць, зайнятого населення в сільських громадах, їх інфраструктурний, соціальний і екологічний поступ, що своєю чергою сприятиме стійкій зайнятості, зможе уповільнити процеси міграції сільського населення й зростання заробітних плат селян, наповненню бюджетів територіальних громад власними надходженнями, а підтримка й фінансування державою наукових проєктів інноваційного сільського розвитку зможе стати рушійною силою, що спонукатиме генерування й втілення нових технологій, стартапів бізнесу, інноваційних продуктів в аграрному секторі;

– застосування методу економіко-математичного моделювання дозволило підтвердити, що збільшення обсягів інвестицій в аграрний сектор, підвищення рентабельності фінансово-господарської діяльності сільськогосподарських підприємств, інфраструктурний розвиток, зростання заробітної плати здатні збільшити обсяги валової продукції сільського господарства – ключове джерело фінансового потенціалу сільських громад, що матиме кумулятивний позитивний ефект й сприятиме досягненню, визнаних світовою спільнотою Цілей сталого розвитку.

Практичне значення одержаних результатів. Результати, що полягають у розробці та удосконаленні теоретичних і методологічних положень трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад на основі євроінтеграційних імперативів, можуть бути використані: закладами вищої освіти, органами державної влади та місцевого самоврядування.

Основні теоретичні та методологічні положення дослідження використовуються в освітньому процесі Державним університетом «Житомирська політехніка», зокрема при викладанні таких дисциплін як «Міжнародні економічні відносини», «Міжнародні стратегії економічного розвитку», «Політико-правові студії ЄС», «Європейська та євроатлантична інтеграція та сталий розвиток», «Методологія наукових досліджень» (довідка № 44-01.00/1355 від 02.10.2024 р.); Комітетом Верховної Ради України з питань

аграрної та земельної політики для розробки та вдосконалення законодавства, яке спрямоване на інтеграцію європейських підходів у систему фінансування сільських територіальних громад, що включає адаптацію українського законодавства до норм і стандартів ЄС (довідка 18.09.2024 р.); Регіональним офісом міжнародного співробітництва при Житомирській військовій адміністрації при адаптації євроінтеграційних імперативів до стратегічних ініціатив регіонального розвитку (довідка № 30/102-к від 08.08.2024 р.); Департаментом екології та природних ресурсів Житомирської обласної державної адміністрації для залучення міжнародної фінансової та технічної допомоги, грантів та інших міжнародних програм (довідка №1923/1-1 від 01.08.2024 р.); Агенцією регіонального розвитку Житомирської області при розробці програм (проєктів) підтримки для бізнесу та органів місцевого самоврядування щодо сталого розвитку відповідно до вимог ЄС (довідка № 46 від 19.09.2024 р.); сільськими територіальними громадами в процесі обґрунтування управлінських рішень щодо підвищення ефективності використання наявних та потенційних фінансових ресурсів, розробці фінансових планів, прогнозів, інших стратегічних ініціатив (довідки № 05-18/1544 від 18.09.2024 р., № 02-02-03/342 від 10.09.2024 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною кваліфікаційною завершеною науковою працею, у якій викладено положення, висновки й пропозиції, здобуті автором особисто. Вони полягають у розробці теоретико-концептуальних засад трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад на основі євроінтеграційних імперативів з обґрунтуванням науково-методологічних рекомендацій для їх практичного застосування. Наукові положення дисертаційної роботи, пропозиції та рекомендації, що виносяться на захист, одержані особисто автором. Із наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дисертації використано лише ті положення, що є результатом власних досліджень здобувача. Внесок автора в спільних працях зазначено у списку публікацій за темою дисертації.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дослідження, викладені в дисертації, доповідалися, обговорювалися та отримали позитивну оцінку на 16 міжнародних та всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях, що відображено у списку опублікованих праць за темою дисертації [29–44].

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи опубліковано у 44 наукових працях загальним обсягом 75,07 ум. друк. арк., з них особисто авторці належить 44,03 ум. друк. арк., зокрема: 3 монографії (в тому числі 1 – одноосібна); 7 статей у зарубіжних виданнях, що включенні до міжнародних наукометричних баз даних Scopus та WoS; 1 стаття у періодичних наукових виданнях зарубіжних країн; 17 статей у вітчизняних фахових виданнях, що включенні до міжнародних наукометричних баз даних; 16 тез доповідей на міжнародних та всеукраїнських конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, п’яти розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Основний зміст викладено на 362 сторінках друкованого тексту. Робота містить 44 таблиці, 59 рисунків. Список використаних джерел нараховує 337 найменувань і розміщений на 41 сторінці.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПОЛОЖЕННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ІМПЕРАТИВІВ ТРАНСФОРМАЦІЇ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

1.1. Архітектоніка дослідження євроінтеграційних імперативів трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад

Європейські країни мають власний досвід соціально-економічного поступу територіальних громад через призму Цілей сталого розвитку (далі – ЦСР). Для досягнення результатів вони керуються «Порядком денним у сфері сталого розвитку до 2030 року», який визначає чинники зміцнення господарських систем серед яких знання та інновації, стійке зростання через ефективне й екологічно-доцільне використання ресурсів, конкуренцію, повну зайнятість визнані ключовими. Рівень громад в країнах ЄС є базовим для реалізації поставлених завдань, стратегічного планування й ухвалення управлінських рішень за для досягнення ЦСР.

Процеси децентралізації в Україні, які стали стимулом для формування нових територіальних утворень та організації влади на місцях, а також євроінтеграційні перспективи, актуалізують необхідність формування оновленої моделі розвитку територіальних громад зорієнтованої на сталий розвиток. У цьому процесі суб’єктність українських громад є стимулом, який може забезпечити їх становлення як суспільних утворень здатних самостійно ухвалювати та реалізовувати відповідні управлінські рішення, фінансувати власні потреби й інтегруватися у європейський простір. Євроінтеграція відкриває можливість для комунікації з іноземними партнерами, залучення іноземних інвестицій, участі у міжнародних грантових програмах й посилення фінансової спроможності територіальних громад. Робимо припущення, що

трансформація фінансового забезпечення на основі євроінтеграційних імперативів забезпечить сталий економічний, соціальний та екологічний розвиток сільських територіальних громад. Висунута гіпотеза детермінувала необхідність проведення комплексного дисертаційного дослідження, підкреслила його важливість та значущість в сучасних умовах.

Архітектоніка дослідження ілюструє загальні закономірності будови й уможливлює застосування структурно-системного та комплексного підходів до розкриття теоретичного, методологічного, аналітичного та практичного аспектів наукового пошуку. Використання теоретико-методичного базису дозволяє оцінити питому вагу кожної складової транспарентності фінансового забезпечення сталого розвитку сільських громад в контексті цілісного бачення парадигми євроінтеграційних процесів. Чітка теоретико-методологічна конструкція дослідження демонструє сценарії трансформації фінансового забезпечення сільських територіальних громад за теоретично та методологічно обґрунтованими траєкторіями їх реалізації, з аналітичним підтвердженням можливості виникнення біфуркаційних станів, факти яких пояснюються етіологією економічних законів, сучасними трендами та вимогами ЄС щодо розвитку. Систематизація інформації про стан трансформації фінансового забезпечення сільських громад на науково-теоретичному і емпіричному рівнях є логічним висновком послідовної реалізації комплексу взаємопов’язаних елементів концептуальних основ діагностики їхньої євроінтеграційної спроможності та рівня транспарентності в умовах адаптації до стандартів ЄС [65].

Об’єктно-предметне поле дослідження євроінтеграційних імперативів трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад охоплює широкий спектр процесів, від трансформації фінансових інструментів та механізмів до моделей управління фінансовим забезпеченням і їх адаптації до європейських стандартів, сталого економічного, соціального та екологічного поступу сільських громад до європейського досвіду й вимог ЄС, які регулюють інтеграцію країн в європейський економічний і

соціальний простір. Складність об'єкта дослідження детермінує необхідність виокремлення його компонентів, серед яких фінансове забезпечення, сталий розвиток, сільські територіальні громади, євроінтеграційні імперативи, вважаємо ключовими. Предмет дослідження охоплює комплекс теоретичних, методологічних та прикладних аспектів, що відображають багатовимірний та комплексний підхід, який з урахуванням євроінтеграційних імперативів дозволяє охопити критично важливі компоненти фінансового забезпечення сталого економічного, соціального, екологічного розвитку сільських територіальних громад. Складність та комплексність об'єктно-предметного поля дослідження полягає обумовлюється низкою причин (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Характеристика об'єктно-предметного поля дослідження

Проблеми	Характеристика
Складність фінансових систем і механізмів	
Багаторівневість фінансових систем	Сільські територіальні громади взаємодіють з різними агентами на різних рівня фінансової системи, від місцевого до національного й міжнародного, що ускладнює управління їх фінансовим забезпеченням.
Диверсифікованість джерел фінансування	Поєднання місцевих доходів, державних субвенцій, європейських грантів та інших форм фінансування потребує інтеграції різних фінансових механізмів і їх адаптації до різних умов та процедур.
Відмінності у рівнях розвитку сільських громад	
Регіональні особливості розвитку	Сільські громади відрізняються за рівнем економічного розвитку, інфраструктурою, демографічними характеристиками, природно-ресурсним потенціалом, що унеможливлює уніфікацію підходів до фінансового забезпечення.
Соціально-економічні умови розвитку	Відмінності у рівні доходів, доступності фінансових послуг і соціальної інклюзії потребують диференційованого підходу до фінансового забезпечення розвитку сільських громад.
Регуляторні та інституційні виклики	
Законодавчі вимоги	Євроінтеграційні процеси вимагають адаптації місцевого законодавства до регуляторних вимог і європейських стандартів.
Інституційні виклики	Відсутність ефективних інституцій на місцевому рівні може ускладнити реалізацію фінансових стратегій, а також управління фінансовими ресурсами.
Соціальні та культурні бар'єри	
Обмеженість партисипації	Впровадження фінансових реформ вимагає активної участі населення громади, що може обмежуватися недостатньою фінансовою грамотністю або інклюзивністю у соціально-економічні процеси.
Культурні бар'єри	Культурні та історичні особливості окремих сільських громад можуть впливати на сприйняття євроінтеграційних процесів та реалізацію нових фінансових механізмів, створюючи бар'єри для впровадження європейських стандартів.

продовження табл. 1.1

Недостатня транспарентність інформації	
Обмеженість даних	Обмежений доступ до достовірних і актуальних даних про фінансовий стан і розвиток сільських громад ускладнює прийняття обґрунтованих рішень.
Технологічні обмеження	Впровадження нових технологій для управління фінансовими процесами може бути обмежено через низький рівень інфраструктури та інформаційно-технічної доступності у сільських громадах.
Взаємозалежність та взаємозв'язок з іншими секторами економіки	
Необхідність координації	Фінансове забезпечення сталого розвитку залежить від взаємодії з іншими секторами, такими як сільське господарство, транспорт, енергетика тощо, тому трансформаційні процеси вимагають координації між ними.
Соціальні наслідки	Зміни у фінансовому забезпеченні можуть мати значні соціальні наслідки, що потребує врахування впливу на різні групи населення і адаптації стратегій розвитку.
Вплив зовнішніх факторів	
Макроекономічні умови	Зовнішні економічні фактори, такі як зміни в глобальних ринках, економічні кризи, і політична нестабільність, можуть впливати на фінансове забезпечення і стратегії розвитку.
Геополітичні ризики	Євроінтеграційні процеси можуть супроводжуватися геополітичними ризиками, які впливають на фінансову стабільність і довгострокове планування.

Джерело: власні дослідження.

Функціональний вимір об'єктно-предметного поля дослідження євроінтеграційних імперативів трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад охоплює формулювання мети й виконання ключових завдань на основі апробованих та новітніх методологічних підходів, які у комплексі забезпечують реалізацію євроінтеграційних намірів, сприяють трансформації фінансових процесів для сталого розвитку сільських територіальних громад. З огляду на це, мета дослідження полягає в обґрунтуванні теоретико-методологічних положень та розробці практичних рекомендацій щодо трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад відповідно до євроінтеграційних імперативів.

Завдання та методи дослідження є фундаментальними компонентами, які забезпечують системний підхід до вивчення проблеми. Завдання дозволяють деталізувати загальні цілі і визначити основні напрямки аналізу, що сприяє чіткому фокусуванню на ключових аспектах проблеми. Методи визначають, які

конкретні підходи та інструменти будуть використані для досягнення поставлених завдань. Вибір методів дослідження обумовлюється характером проблеми та специфікою досліджуваних процесів. Використання валідних і надійних методів гарантує обґрунтованість отриманих результатів і їх достовірність.

В контексті дослідження євроінтеграційних імперативів трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад, завдання і методи визначають структуру та напрямок роботи, що дозволяє отримати науково обґрунтовані результати, враховуючи як теоретичні положення, так і практичні потреби досліджуваної проблематики (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Взаємозв'язок між завданнями та методами дисертаційного дослідження

Завдання дослідження (З)		**Методи дослідження (М)**	
З 1	Обґрунтувати передумови, структуру та зміст теоретико-методологічної конструкції дослідження	М 1	*структурний аналіз* – для визначення основних компонентів дослідження імперативів трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад; *функціональний аналіз* – для визначення функціональних зв'язків між різними елементами процесу дослідження; *аналітичний синтез* – для формулювання архітектоніки дослідження.
З 2	Проаналізувати джерельну базу дослідження	М 2	*бібліометричний аналіз* – для оцінки наукової продуктивності досліджень, виявлення ключових тенденцій та трендів у наукових підходах з досліджуваної проблематики; *трендовий аналіз* – для формування узагальненого уявлення про довгострокові тенденції в даних щодо публікаційної активності з досліджуваної проблематики в наукометричній базі Scopus; *кластерний аналіз з використанням функціоналу програми VOSviewer* – для побудови бібліометричної карти розподілу публікацій у розрізі країн.
З 3	Здійснити експлікацію понятійно-категоріального апарату дослідження	М 3	*аналіз літератури* – для огляду наукових праць для формулювання визначень понять «євроінтеграція», «фінансове забезпечення», «сталий розвиток» і «сільські територіальні громади»;

продовження табл. 1.2

			порівняльний аналіз – для вивчення підходів у визначенні понять «євроінтеграція», «фінансове забезпечення», «сталий розвиток», «сільські територіальні громади» у вітчизняних і закордонних джерелах; *семантичний аналіз* – для виявлення семантичного наповнення, значення і контексту використання термінів «євроінтеграція», «фінансове забезпечення», «сталий розвиток», «сільські територіальні громади» в різних документах; *індуктивний* – для збору і аналізу теоретико-методологічних підходів до визначення загальних понять з метою розробки авторського бачення останніх.
З 4	Концептуалізувати ключові засади дослідження	М 4	*історичний аналіз* – для вивчення основних етапів розвитку концепцій сталого розвитку; *декомпозиції за допомогою IDEF-технологій* – для дослідження та концептуального наповнення окремих компонентів сталого розвитку сільських територіальних громад (з використанням функціоналу програми BPwin 4.1); *концептуальний аналіз* – для опису і формулювання основних концептів сталого розвитку, а також сталого розвитку територіальних громад, з визначенням їх характеристик і взаємозв'язків; *дедуктивний* – для формулювання ключових імперативів розвитку співпраці між Україною і ЄС з питань сталого розвитку.
З 5	Дослідити міжнародні імперативи фінансового забезпечення сталого розвитку сільських громад	М 5	*контент-аналіз* – для оцінки змісту документів та інших матеріалів, щодо міжнародних фінансових імперативів; *порівняльний аналіз* – для співставлення міжнародних підходів до фінансового забезпечення сталого розвитку сільських громад в різних країнах; *системний аналіз* – для комплексної оцінки та формулювання стратегічних ініціатив ЄС у досягненні сталого розвитку сільських громад.
З 6	Порівняти підходи до формування та реалізації фінансових механізмів ЄС щодо сталого розвитку сільських громад	М 6	*інституціональний аналіз* – для дослідження інституційних механізмів регулювання сталого розвитку сільських територіальних громад; *функціональний аналіз* – для визначення функціональних зв'язків між різними елементами системи фінансового забезпечення ЄС.
З 7	Проаналізувати видатки спільного бюджету ЄС на фінансування сталого розвитку сільських громад та територій	М 7	*фінансовий аналіз* – для оцінки доходів і витрат спільного бюджету ЄС та структурних фондів, пов'язаних із фінансуванням сталого розвитку; *системний аналіз* – для оцінки взаємозв'язків між різними компонентами фінансування сталого розвитку; *контент-аналіз* – для оцінки змісту офіційних матеріалів щодо видатків на сталий розвиток.

продовження табл. 1.2

З 8	Визначити особливості фінансування сталого розвитку сільських громад окремих країн ЄС	М 8	*кейс-стаді* – для аналізу окремих проєктів та ініціатив фінансованих коштом бюджету ЄС; *абстрактно-логічний* – для опису послідовності процесів фінансування розвитку сільських громад окремих країн ЄС; *порівняльний аналізу* – для порівняння процесу фінансування сталого розвитку сільських громад в окремих країнах ЄС та адаптації закордонного досвіду до українських реалій.
З 9	Оцінити міжнародну підтримку сталого розвитку сільських територіальних громад країн, що не є членами ЄС	М 9	*аналіз міжнародної політики* – для оцінки САП, Політики згуртованості, міжнародних угод, програм підтримки та політичних ініціатив ЄС щодо сталого розвитку сільських громад країн що не є членами ЄС; *порівняльний аналіз* – для визначення ключових аспектів міжнародної підтримки різних країн.
З 10	Проаналізувати фінансово-економічні умови сільського розвитку в Україні	М 10	*розрахунково-конструктивний* – для визначення економічних параметрів сільського розвитку в Україні; *факторний аналіз* – для визначення чинників впливу на прибуток агропідприємств в умовах невизначеності; *статистико-економічний* – для аналізу показників роботи сільськогосподарських підприємств Житомирської області, динаміки бюджетної підтримки сільського господарства і сільських громад.
З 11	Порівняти фінансові інструменти реалізації ключових параметрів сталості в територіальних громадах України	М 11	*монографічний* – для аналізу окремих інструментів фінансового забезпечення сільських територіальних громад; *статистико-економічний* – для аналізу складу, структури і динаміки доходів і витрат місцевих бюджетів усіх рівнів в Україні; *економічного експерименту та монографічний* – для перевірки на конкретних прикладах ефективності запропонованих фінансово-економічних інструментів сільського розвитку.
З 12	Оцінити вплив євроінтеграційних процесів на сталий розвиток сільських територіальних громад України	М 12	*порівняльного аналізу* – для співставлення традиційних та нових програм підтримки сільського господарства в Україні; *економіко-математичного моделювання* (на основі пакету прикладних програм EViews) – для оцінку фінансово-економічних умов сільського розвитку; *абстрактно-логічний* – для виокремлення ключових компонентів, важелів та результатів державної підтримки розвитку сільських громад в умовах євроінтеграції.
З 13	Обґрунтувати значення фінансової інклюзії для трансформації фінансового забезпечення сільських громад	М 13	*абстрактно-логічний* – для виявлення пріоритетних напрямів фінансової інклюзії, інструментів їх реалізації та очікуваних результатів в контексті сталого розвитку сільських громад; *аналогії* – для вивчення закордонного досвіду фінансового забезпечення сільського розвитку та його адаптації до українських реалій.

продовження табл. 1.2

З 14	Виявити вплив фінансової інклюзії на повоєнне відновлення і сталий розвиток територіальних громад	М 14	*опитування через онлайн-анкетування* – для виявлення стану фінансової інклюзії в територіальних громадах України; кореляційно-регресійного аналізу з використанням підходу *скінченнозначної логіки* – для встановлення ступеня впливу окремих чинників на рівень фінансової інклюзії в територіальних громадах.
З 15	Розробити підходи до управління фінансовим забезпеченням сталого розвитку сільських громад	М 15	*дедуктивний* – для формулювання партисипативних підходів до взаємодії стейкхолдерів в процесі управління фінансовим забезпеченням громад; *структурний аналіз* – для визначення основних компонентів та етапів формування системи партисипативного управління фінансовим забезпеченням сільських громад.

Джерело: власні дослідження.

Методологія дослідження є базою для отримання наукових результатів, що мають вагомий соціальний, економічний, екологічний та політичний вплив на трансформацію фінансового забезпечення сільських територіальних громад, сприяючи їх сталому розвитку. Очевидно, що виклики сільського розвитку не є новими для науки, проте залишаються актуальними і в умовах інтенсифікації євроінтеграційних процесів. З метою досягнення наукових результатів, що матимуть важливе значення для суспільства і можуть бути впроваджені державними інституціями, розроблено теоретико-методологічну конструкцію дослідження євроінтеграційних імперативів трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад, яка базується на міждисциплінарному підході, який охоплює аналіз нормативно-правових актів ЄС, зокрема політик, що формують правове поле для розвитку сільських територій, інструменти кількісного і якісного аналізу для оцінки ефективності фінансових механізмів, спрямованих на підтримку сталого розвитку, а також передбачає залучення концептів сталого розвитку, економічної ефективності, соціальної інклюзії та екологічної стійкості, які дозволяють формувати узгоджені стратегії адаптації фінансових інструментів до умов конкретних сільських громад в контексті євроінтеграційних процесів (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Теоретико-методологічна конструкція дослідження євроінтеграційних імперативів трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад

Вихідні положення дослідження			
Гіпотеза	трансформація системи фінансового забезпечення сільських територіальних громад на основі євроінтеграційних імперативів, сприятиме їх сталому економічному, соціальному та екологічному розвитку.		
Об'єкт	процес трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад відповідно до євроінтеграційних імперативів.	**Предмет**	теоретико-концептуальні положення, методологічні, науково-методичні та прикладні аспекти трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад згідно з євроінтеграційними імперативами.
Мета	обґрунтування теоретико-методологічних положень та розробка практичних рекомендацій щодо трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад відповідно до євроінтеграційних імперативів.		

Складові теоретико-методологічної конструкції дослідження			
Теоретико-методологічні положення	**Еволюція та концепції**	**Емпіричні розвідки**	**Практичні рекомендації**
Завдання			
Обґрунтувати передумови, структуру та зміст теоретико-методологічної конструкції, проаналізувати джерельну базу, здійснити експлікацію понятійно-категоріального апарату.	Концептуалізувати ключові засади дослідження, порівняти підходи до формування та реалізації фінансових механізмів ЄС щодо сталого розвитку сільських громад.	Дослідити сучасний стан фінансового забезпечення сталого розвитку сільських громад ЄС, оцінити готовність сільських територіальних громад України до євроінтеграційних процесів.	Запропонувати євроінтеграційний вектор трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських громад в Україні.
Методи			
Структурний, функціональний, аналітичний, бібліометричний, трендовий, кластерний, порівняльний, семантичний аналіз.	Декомпозиції за допомогою IDEF-технологій, історичний, концептуальний, порівняльний, інституціональний, функціональний та контент-аналіз.	Факторний, статистико-економічний аналіз, економічного експерименту, монографічний, економіко-математичного моделювання, розрахунковий.	Аналогії, опитування через онлайн-анкетування, абстрактно-логічний, дедуктивний, кореляційно-регресійний та структурний аналіз.
Формулювання теоретичних положень та експлікація понятійно-категоріального апарату дослідження євроінтеграційних імперативів трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку громад.	Розробка специфічного методологічного інструментарію та концептуалізація ключових засад сталого розвитку з урахуванням досвіду ЄС щодо фінансового забезпечення сільських громад.	Оцінка стану фінансового забезпечення сталого розвитку сільських громад України та ЄС й інструментів міжнародної підтримки цих процесів у країнах, що не є членами ЄС.	Розробка комплексного підходу до трансформації фінансового забезпечення розвитку сільських громад через фінансову інклюзію та партисипативне управління.
Висновки та пропозиції за результатами дослідження			

Джерело: власні дослідження.

Дослідження євроінтеграційних імперативів трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад має значний взаємозв'язок з науково-дослідними роботами, що виконуються в межах міжнародних грантових угод Державного університету «Житомирська політехніка». Університет є лідером в Житомирській області з виконання міжнародних проєктів спрямованих на інтеграцію європейських стандартів і підходів у наукові та прикладні дослідження. Участь університету в міжнародних дослідженнях і грантових програмах сприяє розробці та тестуванню новітніх фінансових інструментів і моделей, що відповідають вимогам сталого розвитку. Серед них на особливу увагу заслуговують наступні:

– TransLearnN «Трасформація навчання для забезпечення стійкості – надання можливості українській вищій освіті забезпечити повоєнне відновлення»;

– INVENTHEI «Інновації і підприємництво в закладах вищої освіти»;

– INTERACT «Розробка нових шляхів інтернаціоналізації через консорціум «EU GREEN»»;

– EUEPU «Інтеграція стандартів ЄС у сфері охорони довкілля»;

– INTEUAS «Інтеграція рамок та норм ЄС в індустрії блочного каменю в Україні»;

– UAMigrEU «Гармонізація міграційної політики України: досвід країн ЄС»;

– «HORIZON EUROPE», WIDE AcrossEU «Підвищення ефективності науково-інноваційного потенціалу та компетенцій в ЄС»;

– DIGECO «Діджиталізація економіки як елемент стійкого розвитку України і Таджикистану».

Вивчення досвіду участі Державного університету «Житомирська політехніка» у міжнародних грантових угодах дозволило з’ясувати механізми використання європейських підходів у фінансовому управлінні, ознайомитися з передовими європейськими практиками у досягненні економічної, соціальної та

екологічної сталості. Отримані знання спрямовані на розробку механізмів трансформації фінансового забезпечення сільських територіальних громад відповідно до євроінтеграційних імперативів, розвиток інноваційних фінансових інструментів, поліпшення управлінських практик і підвищенню ефективності фінансового забезпечення сільських громад в Україні (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Вплив міжнародних проєктів, виконавцем яких є Державний університет «Житомирська політехніка», на ключові положення дисертаційної роботи

№	Назва проєкту	Період реалізації	Взаємозв'язок з ключовими положеннями дисертаційної роботи
1	TransLearnN «Трасформація навчання для забезпечення стійкості – надання можливості українській вищій освіті забезпечити повоєнне відновлення»	2023-2025	Спрямований на адаптацію освітніх процесів у закладах вищої освіти України для підтримки стійкості та відновлення після війни. Фокусується на розробці та впровадженні навчальних програм, що сприяють економічній, соціальній та екологічній сталості, а також забезпечують підготовку кваліфікованих фахівців для повоєнного відновлення країни.
2	INVENTHEI «Інновації і підприємництво в закладах вищої освіти»	2022-2023	Через розвиток місцевого підприємництва, підвищення освітнього рівня, створення інноваційних центрів, залучення інвестицій, підтримку сталого розвитку та стимулювання соціально-економічного зростання, цей проєкт сприяє підвищенню фінансової стійкості та конкурентоспроможності сільських громад.
3	INTERACT «Розробка нових шляхів інтернаціоналізації через консорціум «EU GREEN»»	2023-2024	Інтернаціоналізація через створення міжнародних партнерств, впровадження інноваційних рішень, мобілізацію ресурсів через міжнародні гранти, розвиток інфраструктури та підвищення кваліфікації сприяє економічному зростанню, конкурентоспроможності і фінансовій стійкості сільських громад. Використання передових практик і технологій, гармонізованих з європейськими стандартами, забезпечує сталий розвиток і зміцнення фінансового потенціалу на місцевому рівні, створюючи умови для довгострокової сталості сільських територіальних громад.

продовження табл. 1.4

4	EUEPU «Інтеграція стандартів ЄС у сфері охорони довкілля»	2023-2026	Проєкт сприяє інтеграції стандартів ЄС у сфері охорони довкілля, що підвищує екологічну відповідальності підприємств у сільських громадах і створює економічні переваги через зменшення витрат на ліквідацію наслідків забруднення.
5	INTEUAS «Інтеграція рамок та норм ЄС в індустрії блочного каменю в Україні»	2022-2025	Проєкт спрямований на адаптацію європейських стандартів у виробництво блочного каменю в Україні, що включає впровадження екологічних, технічних і економічних вимог, гармонізованих з ЄС, для підвищення якості продукції та конкурентоспроможності українських підприємств на міжнародному ринку.
6	UAMigrEU «Гармонізація міграційної політики України: досвід країн ЄС»	2023-2026	Спрямований на адаптацію міграційної політики України відповідно до стандартів ЄС, враховує інтеграцію підходів ЄС для забезпечення ефективного управління міграційними потоками, сприяння їх інтеграції в громади.
7	«HORIZON EUROPE», WIDE AcrossEU «Підвищення ефективності науково-інноваційного потенціалу та компетенцій в ЄС»	2024-2027	Сприяє розробці і впровадженню нових інноваційних фінансових механізмів, які можуть бути застосовані в управління фінансовими ресурсами сільських територіальних громад, передбачає інтеграцію європейських підходів до фінансового забезпечення та використання цифрових інструментів для оптимізації фінансових процесів.
8	DIGECO «Діджиталізація економіки як елемент стійкого розвитку України і Таджикистану»	2020-2023	Проект DIGECO сприяє впровадженню цифрових технологій у різні аспекти економічного життя, включаючи фінансове управління, що дозволяє покращити прозорість, ефективність і контроль фінансових процесів на рівні сільських громад.

Джерело: побудовано на основі інформації наданої відділом міжнародного співробітництва Державного університету «Житомирська політехніка».

Отже, архітектоніка дослідження спрямована на вирішення важливих теоретичних, методологічних та практичних завдань для трансформації, на основі євроінтеграційних імперативів, фінансового забезпечення сільських територіальних громад, що завдяки фінансові інклюзії та партисипативним підходам в управлінні, підвищить їх фінансову стійкість і дозволить досягти економічних, соціальних та екологічних параметрів сталості. Теоретико-методологічна конструкція дослідження включає аналіз теоретичних основ

сталого розвитку та фінансового забезпечення сільських громад, з акцентом на європейський досвід і стандарти, а також містить обґрунтування методологічного підходу до трансформації фінансового забезпечення, що враховує специфіку євроінтеграційних процесів. Розробка практичних рекомендацій щодо впровадження кращих європейських практик у фінансове забезпечення українських сільських громад передбачає імплементацію ключових засад фінансової інклюзії та партисипативних підходів до управління їх сталим розвитком, з урахуванням потенційних викликів і можливостей євроінтеграції.

1.2. Джерельна база дослідження євроінтеграційних імперативів трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад

Дослідження проблем, пов’язаних з євроінтеграційними імперативами трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад, для вибору адекватних методів і підходів наукового пошуку, формулювання обґрунтованих висновків та рекомендацій, потребує глибокого й всебічного вивчення джерельної бази. Опрацювання наукової літератури та нормативних актів, аналіз попередніх досліджень і новітніх практик забезпечує розуміння ключових концепцій, дозволяє виявити прогалини в наявних знаннях, сформулювати нові дослідницькі погляди, обрати найбільш адекватні методологічні підходи та інструменти для вивчення і розв’язання проблемних питань. Складність, комплексність та наукова новизна теми дослідження вимагає поетапного підходу до проведення бібліометричного аналізу джерельної бази з розбивкою ключової проблеми на окремі елементи наукового пошуку. Ключовими дослідницьким компонентами в розрізі теми дисертаційної роботи стали «євроінтеграційний імператив», «сталий розвиток», «фінансове забезпечення сільських громад».

Бібліометричний аналіз джерельної бази використовується для оцінки наукової продуктивності досліджень, виявлення ключових тенденцій та трендів у наукових підходах з досліджуваної проблематики. Для його проведення застосовуються різні пошукові інструменти аналізу даних глобальної мережі Інтернет, бібліографічних та реферативних баз рецензованої наукової літератури. Вони дозволяють здійснювати аналіз цитувань, визначати впливові наукові публікації, авторів, наукові установи, ключові слова та співпрацю між авторами. Крім того, аналіз трендів допомагає виявити найбільш перспективні напрямки досліджень, потенційно недосліджені ніші, а також розуміти, як еволюціонують наукові ідеї і методології у певній галузі. Бібліометричний аналіз є важливим інструментом для стратегічного планування наукових досліджень, формування наукової політики та ухвалення рішень щодо розвитку наукових напрямків, а також для забезпечення бачення наукових результатів на міжнародному рівні.

За допомогою дослідницького сервісу Google Trends проведено порівняння частоти запитів через Інтернет таких термінів як «*integration imperative*», «*sustainable development*» і «сталий розвиток», «*rural development funding*» та «фінансове забезпечення сільських громад» за такими обмеженнями: період – «з 2004 р. до нині», джерела – «глобальна мережа Інтернет» та регіон – «увесь світ» (рис. 1.1).

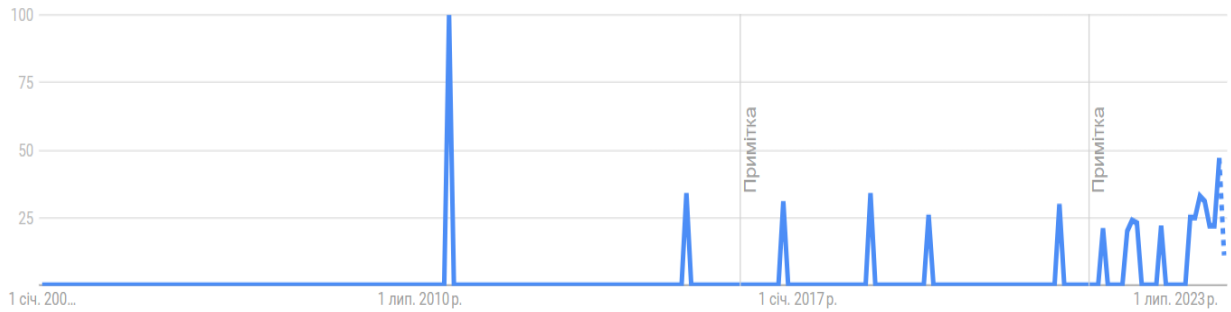

Рис. 1.1. Порівняльний аналіз динаміки популярності пошукових запитів терміну *«integration imperative»* у 2004-2024 рр.

Джерело: побудовано на основі *Google Trends*.

Виявилося, що пошукові запити за поняттями «євроінтеграційний імператив» та «інтеграційний імператив» користувачі Інтернету не здійснювали, водночас термін «*integration imperative*» був доволі популярним у 2010 р. (зацікавленість складала 100 %), а також у 2017 р. та 2023 р. За географічною структурою найвищий інтерес до дефініції виявляли користувачі Інтернету з Філіппін, Ізраїлю, ПАР, Малайзії та США. По скільки термін має загальне призначення, пов'язувати пошукові збурення з певними подіями вбачалося недоцільним.

Наступний пошуковий запит стосувався таких понять як *«sustainable development»* та «сталий розвиток» (рис. 1.2).

Рис. 1.2. Порівняльний аналіз динаміки популярності пошукових запитів термінів «сталий розвиток» (червона діаграма) та *«sustainable development»* (синя діаграма) у 2004-2024 рр.

Джерело: побудовано на основі *Google Trends*.

З'ясувалося, що україномовна дефініція була популярною в глобальній мережі практично впродовж усього пошукового періоду (з 2004 р. до нині). Максимальну цікавість у користувачів Інтернету англомовна та україномовна версії поняття виявили у 2004 р. Знаково, що у 2004 р. відбулося кілька важливих подій, пов'язаних зі сталим розвитком, які привернули суспільну увагу. Зокрема, у лютому 2004 р. набув чинності Кіотський протокол, міжнародна угода, яка

зобов'язала розвинені країни зменшити викиди парникових газів. Україна приєдналась до виконання ключових положень протоколу. Цього ж року було опублікований звіт Міжурядової групи експертів зі зміни клімату (IPCC), у якому підкреслювалося важливість зменшення негативного впливу економік на довкілля для сталого розвитку. Ці події сприяли підвищенню глобальної уваги до проблем екологічної сталості та заходів щодо зміни клімату.

Географічна структура пошукового запиту у *Google Trends* свідчить, що найбільшої популярності цей термін набув в Малаві, Уганді, Зімбабве, Ботсвані, Гані, а також на пострадянському просторі й у Південній Америці. Очевидно, що найбільш активними щодо питань сталого розвитку були користувачі Інтернету країн з низькими доходами (рис. 1.3).

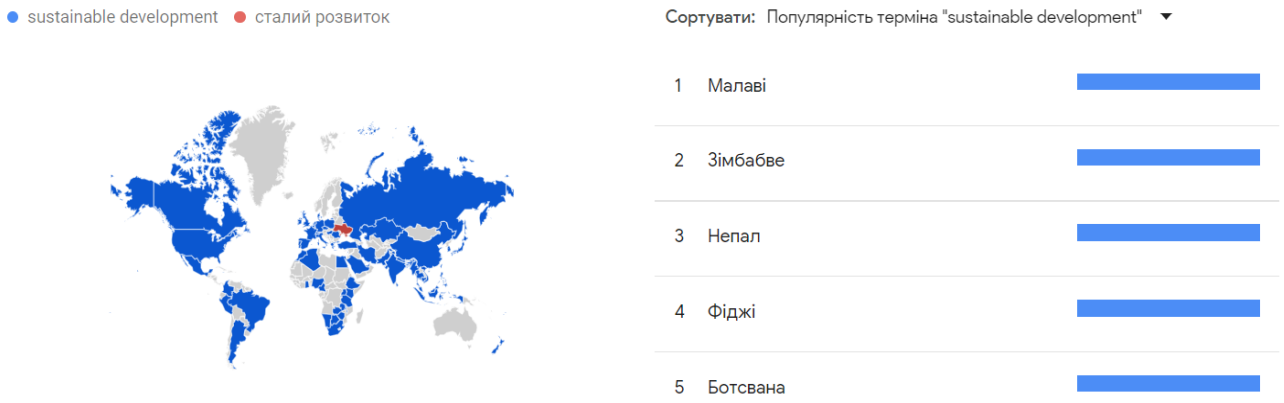

Рис. 1.3. Географічна структура пошукових запитів термінів «сталий розвиток» та *«sustainable development»* в середньому за 2004-2024 рр.

Джерело: побудовано на основі *Google Trends*.

Вважаємо, що питання сталого розвитку є особливо важливим для цих країн з кількох причин. По-перше, значна частина їхнього населення живе за межею бідності, що актуалізує необхідність економічного зростання, створення робочих місць та ефективної системи соціального захисту. По-друге, вони, як правило, стикаються з серйозними екологічними проблемами, такими як деградація земель, обмеженість водних ресурсів та забруднення довкілля. По-третє, характеризуються недостатнім інфраструктурним розвитком, що

ускладнює досягнення параметрів сталості й акцентує на важливості міжнародної допомоги й фінансової підтримки. Інтенсивність пошукових запитів населення цих країн свідчить, що воно вважає сталий розвиток ключем для розв'язання фундаментальних соціально-економічних проблем і забезпечення належного рівня життя.

З використанням функціоналу програми VOSviewer також було отримано бібліометричну карту розподілу публікацій за пошуковим запитом *«sustainable development»* у наукометричній Scopus між країнами за період з 2000-2024 рр. (рис. 1.4).

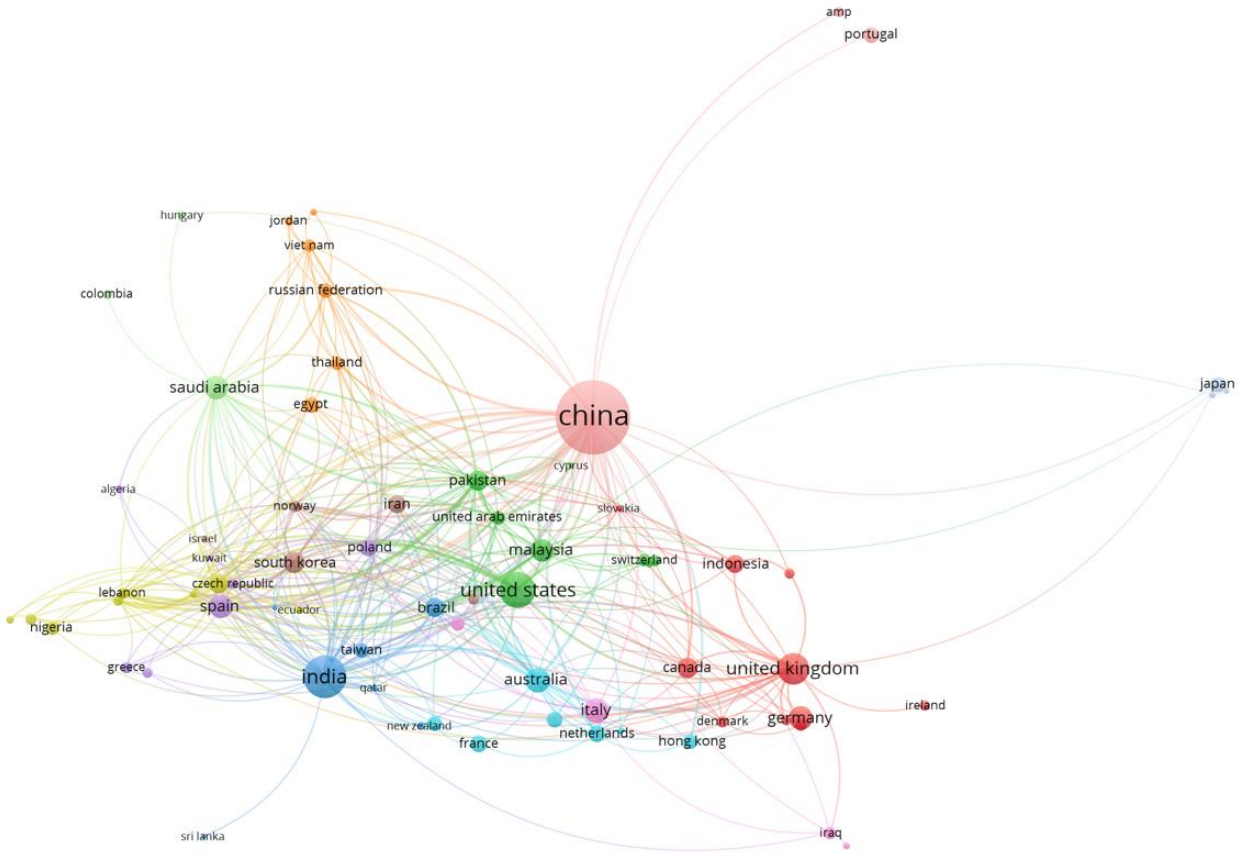

Рис. 1.4. Бібліометрична карта розподілу публікацій у розрізі країн за пошуковим запитом *«sustainable development» у наукометричній Scopus* з 2000 р. по 2024 р.

Джерело: побудовано на основі даних бази Scopus з використанням функціоналу програми VOSviewer.

Географічний розподіл понад 20 000 публікацій в базі даних Scopus, у яких згадується поняття *«sustainable development»*, вказує на те, що найінтенсивніше цей термін вивчається у таких країнах, як Китай (червоний кластер), США (зелений кластер), Індія (синій кластер), Велика Британія (помаранчевий кластер). Отримані результати є свідченням високого наукового рівня досліджень проблем сталого розвитку у цих країнах.

Пошуковий запит пов'язаний з бібліометричним аналізом проблем фінансового забезпечення розвитку сільських територіальних громад було проведено за такими дефініціями як «*rural development funding*» та «фінансове забезпечення сільського розвитку». Вибір саме такого пошукового запиту був обумовлений термінологічною особливістю вивчення досліджуваної проблематики у закордонних та вітчизняних наукових джерелах. Проведений синтез пошукових даних був зроблений за тим ж критеріями, що і у попередніх випадках. Діаграма отриманих результатів показала, що найбільш активно користувачі Інтернету за кордоном цікавилися поняттям «*rural development funding*» у 2004 р., його україномовна версія була найбільш актуальною у 2018 р. (рис. 1.5).

Рис. 1.5. Порівняльний аналіз динаміки популярності пошукових запитів термінів «фінансове забезпечення сільського розвитку» (червона діаграма) та *«rural development funding»* (синя діаграма) у 2004-2024 рр.

Джерело: побудовано на основі *Google Trends*.

Вважаємо, що проблеми фінансування сільського поступу на початку 2000- х рр. актуалізувалося у зв'язку із самітом ООН, на якому відбулося схвалення Цілей сталого розвитку тисячоліття. Після цієї події міжнародна спільнота зосередилася на зменшенні бідності та покращенні умов життя в сільській місцевості, оскільки для багатьох країн, що розвиваються аграрне виробництво залишається основним джерелом доходу, тому його розвиток є важливим для формування продовольчої безпеки, економічної сталості й доступності базових послуг, таких як освіта, охорона здоров'я, транспорт тощо. Вважаємо, що саме ці фактори спонукали до активного обговорення в мережі Інтернет вище окреслених питань.

За географічною ознакою пошуку в Інтернеті проблемами фінансового забезпечення сільського розвитку найбільше цікавиться населення таких країн як Папуа-Нова Гвінея, Зімбабве, ПАР, Уганда. Серед країн з розвиненими економічними системами цим питанням цікавиться населення Ірландії, США та Канади (рис. 1.6).

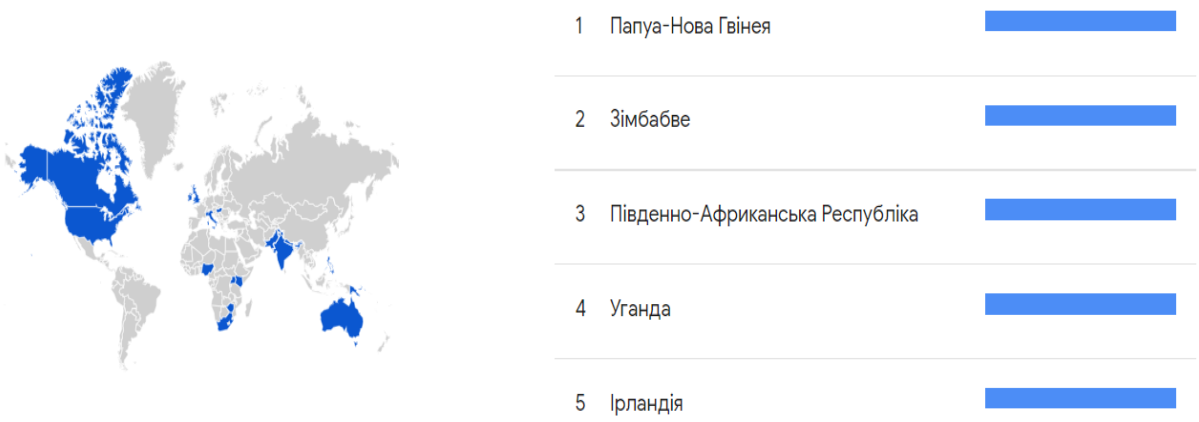

Рис. 1.6. Географічна структура пошукових запитів термінів «фінансове забезпечення сільського розвитку» та *«rural development funding»* в середньому за 2004-2023 рр.

Джерело: побудовано на основі *Google Trends*.

Отже, за результатами бібліометричного аналізу питань, пов'язаних з інтеграційними процесами та фінансовим забезпеченням сталого розвитку

сільських територіальних громад, можна зробити висновок, що інтерес користувачів мережі Інтернет до цієї проблематики впродовж 20-ти останніх років перебуває на високому рівні. Політичні та суспільно-економічні події світового рівня час від часу спричиняють збурення у пошукових запитах, проте не зменшують актуальності проблеми.

Однією з найбільших світових баз даних, де розміщені публікації провідних науковців, є Scopus. Вона охоплює всі основні наукові галузі й відкриває доступ до різноманітних джерел інформації, що дозволяє інтегрувати міждисциплінарні підходи, сприяє глобальному обміну знаннями та врахуванню різних наукових поглядів. Scopus регулярно оновлюється, що забезпечує доступ до найсучасніших досліджень та розробок. Тому наступним кроком бібліометричного аналізу стало визначення ключових тенденцій фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад у працях, які індексуються в Scopus.

З метою виявлення та інтерпретації довгострокових змін показників публікаційної активності у наукометричній базі даних Scopus за пошуковим запитом *«sustainable rural development funding»*, що у перекладі означає «фінансове забезпечення сталого сільського розвитку», було застосовано підходи трендового аналізу даних, які широко використовуються у суспільних науках для виявлення довгострокових тенденцій змін у досліджуваних об’єктах. Трендовий аналіз дозволяє отримати загальне уявлення про довгострокові тенденції в даних, будувати прогнози, приймати обґрунтовані рішення та робити відповідні висновки. З цією метою було побудовано поліноміальну функцію другого степеню, яка показала вищий ступінь точності $R^2=0,5$ у порівнянні з лінійною функцією, де $R^2=0,4$, й описала складні, нелінійні відносини між змінними.

Коефіцієнт $R^2=0,5$, в контексті трендового аналізу публікаційної активності за пошуковим запитом *«sustainable rural development funding»* у наукометричній базі даних Scopus, свідчить про помірну позитивну кореляцію, яка вказує на те, що з часом кількість публікацій за цією тематикою зростає,

проте, таке зростання не є чітко вираженим або стабільним. Окреслена ситуація може бути обумовленою різними факторами: зміною наукових інтересів дослідників, зменшенням фінансування наукових розробок за цим напрямом, політичними або соціальними викликами тощо. За $R^2=0,5$ можна очікувати, що у перспективі графік буде показувати позитивну динаміку до зростання, але з помітними флуктуаціями навколо трендової лінії (рис. 1.7).

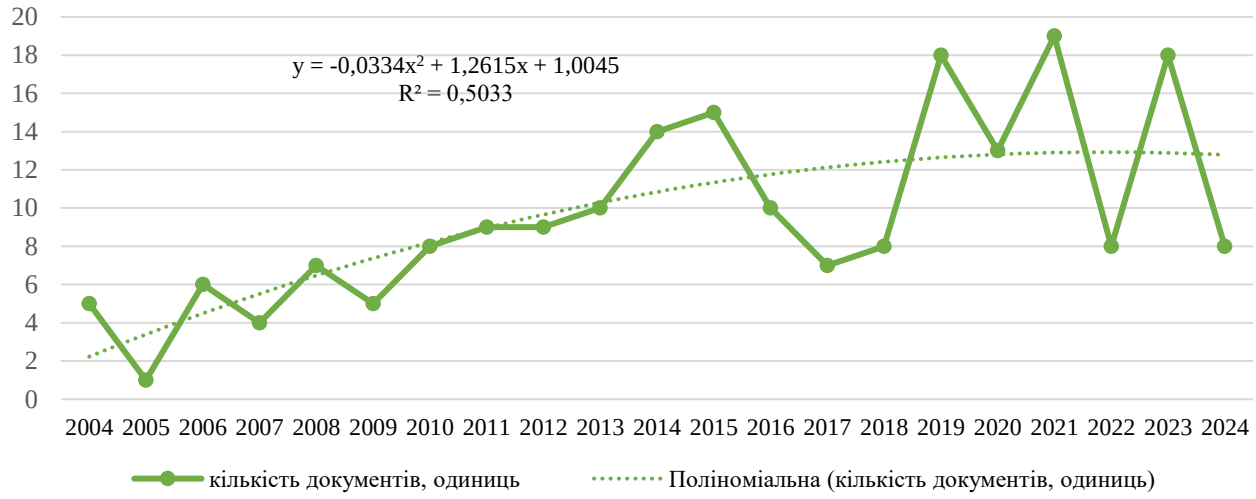

Рис. 1.7. Трендовий аналіз публікаційної активності за пошуковим запитом *«sustainable rural development funding»* у наукометричній базі *Scopus у 2004-2024* рр.

Джерело: побудовано на основі даних бази Scopus.

Різні країни стикаються з унікальними викликами, пов’язаними з фінансовим забезпеченням сільських громад, тому вивчення та адаптація закордонного досвіду може бути корисним інструментом для трансформації національної системи фінансування їх діяльності. З використанням функціоналу програми VOSviewer також було отримано бібліометричну карту розподілу публікацій між країнами за період з 2000 р. по 2024 р. Географічний розподіл статей в базі даних Scopus, за пошуковим запитом *«sustainable rural development funding»*, вказує на те, лідером у цьому процесі є науковці з Великої Британії (25 статей – червоний кластер), помірну публікаційну активність виявляють вчені з Австралії та Німеччини (по 16 документів – синій кластер), Китаю – 11 праць (зелений кластер), Північної Африки – 10 статей, а також Індії та України – по 8

публікацій (жовтий кластер) та ін. (рис. 1.8). Загалом за пошуковим запитом *«sustainable rural development funding»* було проаналізовано 566 публікацій.

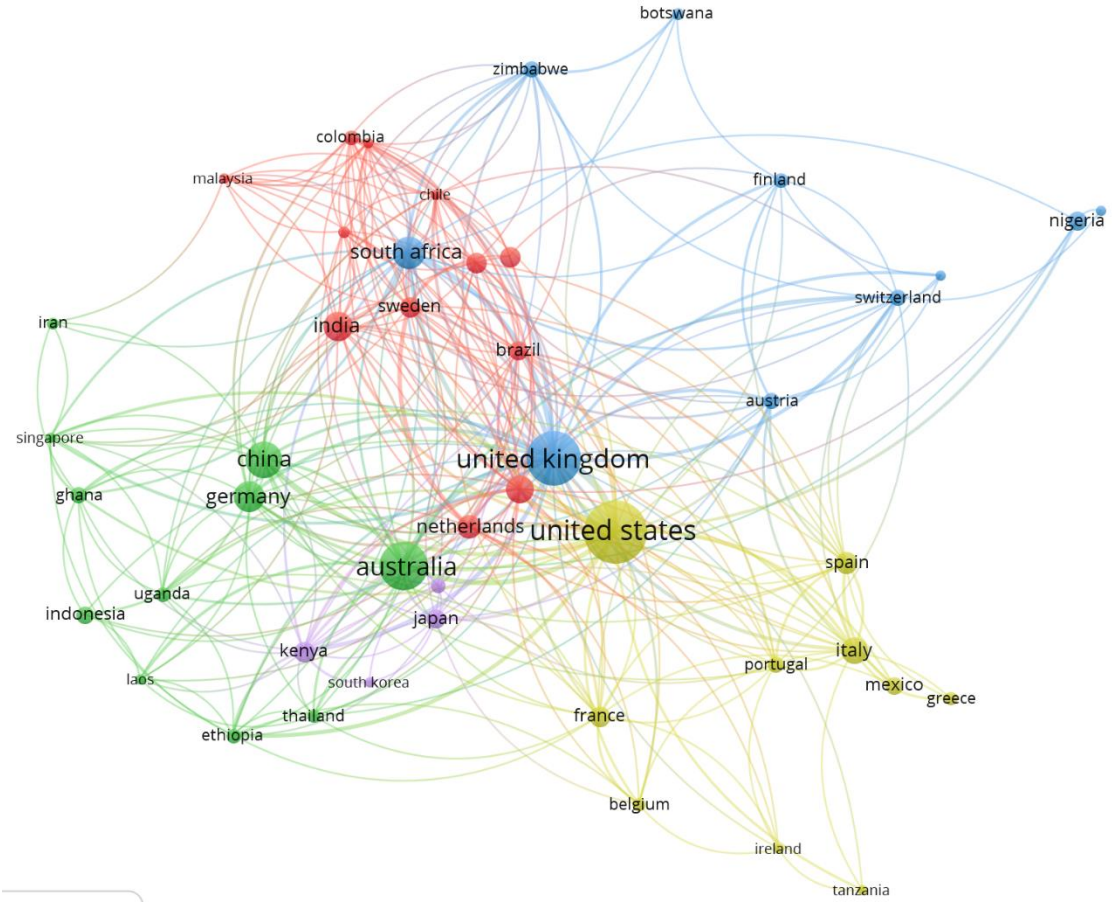

Рис. 1.8. Бібліометрична карта розподілу публікацій у розрізі країн за пошуковим запитом *«sustainable rural development funding»* у наукометричній базі *Scopus* з 2000 р. по 2024 р.

Джерело: побудовано на основі даних бази Scopus з використанням функціоналу програми VOSviewer.

Структура наукових досліджень у наукометричній Scopus залежно від галузі знань за пошуковим запитом «sustainable rural development funding» свідчить, що ця проблематика є широко обговорюваною у таких сферах як «Економіка та фінанси» (41 % публікацій), «Соціальні науки» (21 %), «Бізнес, менеджмент і бухгалтерський облік» (13 %). Решту публікацій здійснено в межах таких напрямів, як «Гуманітарні науки», «Сільськогосподарські науки», «Комп'ютерні науки», що є свідченням мультидисциплінартості обраної тематики (рис. 1.9).

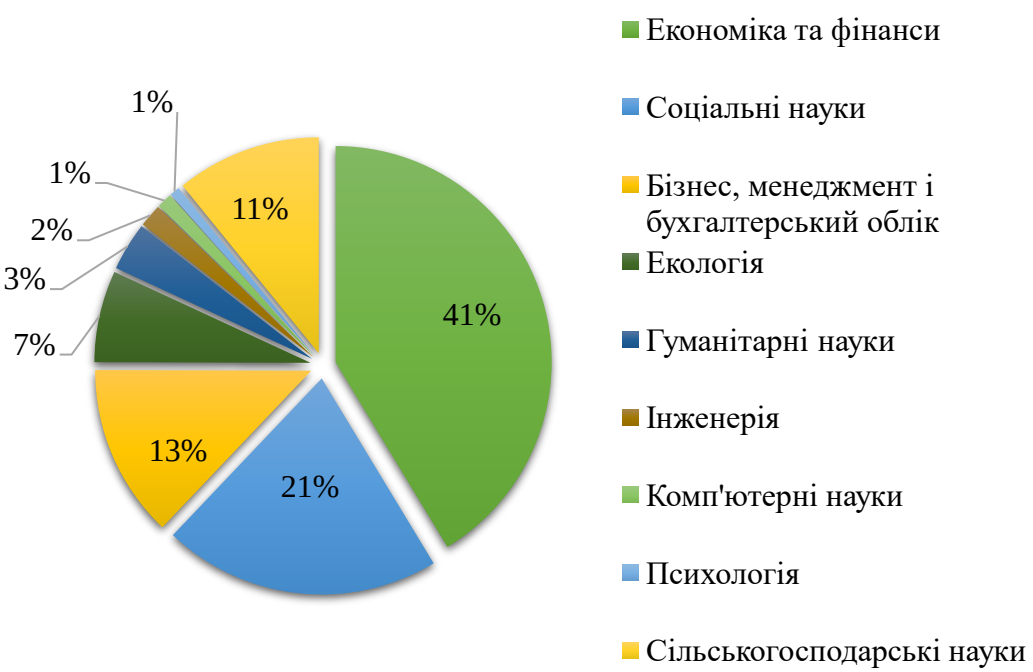

Рис. 1.9. Структура наукових досліджень у наукометричній Scopus залежно від галузі знань за пошуковим запитом *«rural development funding»*

Джерело: побудовано на основі даних бази Scopus.

Дисертаційні роботи є вагомим компонентом джерельної бази дослідження суспільно-економічних явищ і процесів, оскільки є результатом багаторічних розвідок і глибокого аналізу конкретної проблематики. Вони надають детальний огляд предмету дослідження, історію питання, теоретичні основи, методологію та результати, що дозволяє провести аналіз ефективності використаного інструментарію, зрозуміти наявний стан пошуку, виявити прогалини, які потребують подальшого вивчення, знайти нові напрями власних досліджень або розвинути існуючі концепції. Пошуковий запит дисертаційних робіт було здійснено через офіційний сайт Національного репозиторію академічних текстів за пошуковими запитами «фінансове забезпечення сільських громад», «забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад» за 2004-2024 рр. (табл. 1.5) [118].

Таблиця 1.5

Перелік дисертаційних досліджень, присвячених проблемам трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад у 2004-2024 рр.

Автор	Тема	Спеціальність
1	2	3
Дисертації на здобуття ступеня доктора наук		
Мельник Катерина Петрівна	Аудиторське забезпечення сталого розвитку сільських територій: теорія, методологія, практика	08.00.09 – Бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)
Поленкова Марина Володимирівна	Теоретико-методологічні засади посилення конкурентних позицій сільськогосподарських підприємств в умовах сталого розвитку сільських територій України	08.00.04 – Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)
Шпильова Юлія Борисівна	Сталий розвиток сільських територій України в умовах децентралізації влади	08.00.06 – Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища
Стегней Маріанна Іванівна	Економічні механізми сталого розвитку сільських територій в умовах децентралізації	08.00.06 – Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища
Тимошенко Микола Михайлович	Економічний механізм реалізації стратегії сталого розвитку сільських територій	08.00.03 – Економіка та управління національним господарством
Руснак Алла Валентинівна	Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій регіонів України: теорія, методологія, практика	08.00.05 – Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка
Антонов Андрій Вячеславович	Формування державної політики сталого соціально-економічного розвитку сільських територій як умова зростання якості життя сільського населення	25.00.02 – Механізми державного управління
Дисертації на здобуття ступеня кандидата наук та доктора філософії		
Лазутіна Людмила Олександрівна	Фінансове забезпечення розвитку соціальної сфери сільських територій	08.00.08 – Гроші, фінанси і кредит
Верительник Світлана Мельсиківна	Удосконалення фінансового забезпечення сталого розвитку територіальних громад в умовах децентралізації	074 – Управління та адміністрування
Пелехатий Андрій Олегович	Фінансове забезпечення розвитку сільських територіальних громад	08.00.08 – Гроші, фінанси і кредит
Патинська-Попета Марина Михайлівна	Управління фінансовим потенціалом територіальних громад на засадах сталого розвитку та європейської інтеграції	073 – Менеджмент

продовження табл. 1.5

1	2	3
Гордєєв Олег Костянтинович	Механізми забезпечення сталого розвитку територіальної громади	25.00.04 – Місцеве самоврядування
Безуглий Олександр Володимирович	Територіальна громада в Україні: напрями та чинники сталого розвитку	25.00.04 – Місцеве самоврядування
Чернятіна Вікторія Анатоліївна	Механізми реалізації державної політики сталого розвитку сільських територій в Україні	25.00.02 – Механізми державного управління
Котов Ілля Вікторович	Удосконалення механізмів публічного управління сталим розвитком територіальних громад в умовах кризи	25.00.02 – Механізми державного управління
Кононенко Олена Миколаївна	Регулювання земельних відносин у забезпеченні сталого розвитку сільських територій	08.00.03 – Економіка та управління національним господарством
Термоса Ірина Олександрівна	Формування сталого розвитку сільських територій	08.00.03 – Економіка та управління національним господарством
Луценко Ірина Олександрівна	Управління сталим розвитком сільських територій України	08.00.03 – Економіка та управління національним господарством
Мороз Тетяна Олегівна	Організаційно-економічний механізм сталого розвитку сільських територій	08.00.03 – Економіка та управління національним господарством
Мартинова Наталія Олександрівна	Правове забезпечення сталого розвитку сільських територій	12.00.06 – Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право
Гнатів Наталія Богданівна	Основні засади забезпечення сталого розвитку сільських територій в контексті європейської інтеграції	08.00.06 – Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища
Короленко Микола Володимирович	Формування природо-ресурсного потенціалу сталого розвитку територіальних громад	08.00.06 – Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища
Шахраюк-Онофрей Світлана Іванівна	Організаційні засади сталого розвитку прикордонних сільських територій	08.00.05 – Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка
Замикула Володимир Васильович	Удосконалення механізмів державного управління сталим розвитком сільських територій	25.00.02 – Механізми державного управління

Джерело: побудовано на основі даних Національного репозиторію академічних текстів [118].

Сформований перелік тем дисертаційних робіт вказує на те, що питання фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад є предметом дослідження у межах таких наукових спеціальностей, як «Економіка

природокористування та охорона навколишнього середовища», «Гроші, фінанси і кредит», «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка», «Економіка та управління національним господарством» тощо. Проаналізовані дисертаційні дослідження так або ж інакше торкаються питань фінансового забезпечення та сталого розвитку сільських територіальних громад й роблять вагомий внесок у розвиток досліджуваної тематики. Водночас, варто зауважити, що пошук дисертацій за темою «Євроінтеграційні імперативи сталого розвитку сільських територіальних громад» не дав жодних результатів, що свідчить про новизну нашого дослідження.

Ключовим напрацюванням дисертаційної роботи Л. Лазутіної є «…удосконалення методичних підходів та концептуальних засад механізму фінансового забезпечення місцевих бюджетів, через систему показників, що характеризують рівень розвитку соціальної сфери, а також методичних підходів щодо аналізу державного фінансування розвитку сільських територій» [95]. У дисертації А. Пелехатого «…вперше на основі оцінювання потенціалу нарощення фінансової спроможності сільських територіальних громад обґрунтовано доцільність одночасного розширення функцій, які покладаються на органи місцевого самоврядування, та джерел формування доходів місцевих бюджетів» [133]. А. Руснак визначив вплив глобалізаційних та інтеграційних процесів на сталий розвиток сільських територій, його регіональні чинники та складники [118].

Теоретичний концепт розвитку сільських територій з використанням системного підходу розроблений Ю. Шпильовою, яка у межах дисертаційної роботи визначила «методичні положення і практичні рекомендацій щодо переходу до сталого розвитку сільських територій України в умовах децентралізації влади з метою досягнення європейських стандартів якості та рівня життя на тлі ресурсних обмежень» [200]. Обґрунтуванню «теоретико-методологічних засад формування економічних механізмів сталого розвитку сільських територій в умовах децентралізації на принципах екологічно збалансованого природокористування за рахунок використання місцевих

природних ресурсів шляхом передачі повноважень щодо їх використання територіальним громадам» присвячене дисертаційне дослідження М. Стегней [173].

Вплив діяльності сільськогосподарських підприємств на ключові компоненти сталого розвитку досліджувала М. Поленкова [139]. Заслуговують на увагу наукові напрацювання М. Тимошенка, А. Руснака, А. Антонова та інших, у яких автори формулюють стратегічні пріоритети, узагальнюють теоретичні підходи і формулюють ключові засади державної політики сталого соціально-економічного розвитку сільських територій як важливої умови поліпшення якості життя сільського населення [118].

Таким чином, проаналізовані дисертаційні дослідження формулюють наукову базу для розуміння принципів та механізмів фінансового забезпечення сталого розвитку сільських громад і територій, пропонують ефективні стратегії та моделі управління фінансовими ресурсами, які можуть бути впроваджені на місцевому та національному рівнях, сприяють вдосконаленню політик і нормативно-правових актів, орієнтованих на фінансове забезпечення сталого розвитку сільських громад, вивчають і адаптують кращі європейські та світові практики фінансового забезпечення сталого розвитку, сприяючи інтеграції у міжнародні процеси. Вони є дороговказами для розробки нових рішень та інноваційних підходів для трансформації системи фінансового забезпечення сталого розвитку сільських громад з урахуванням євроінтеграційних імперативів.

Отже, аналіз джерельної бази проблем, пов’язаних з євроінтеграційними імперативами трансформації фінансового забезпечення сільських територіальних громад, дозволив сформувати чітку наукову картину розвитку досліджуваної проблематики. За допомогою бібліометричного аналізу запитів у глобальній мережі Інтернет та публікаційної активності у базі даних Scopus, встановлено актуальність, комплексність і міждисциплінарність підходів до вивчення окреслених питань. Обґрунтовано, що бібліометричний аналіз є важливим інструментом для стратегічного планування наукових досліджень,

формування наукової політики та ухвалення рішень щодо розвитку наукових напрямків, а також для забезпечення підвищення видимості наукових результатів на міжнародному рівні. Наукові розвідки дозволили виявити ключові проблеми, які потребують невідкладного розв'язання, й сформулювати візію майбутнього наукового пошуку.

1.3. Експлікація понятійно-категоріального апарату дослідження євроінтеграційних імперативів трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад

Дослідження євроінтеграційних імперативів трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад є складною, багатогранною й водночас недостатньо вивченою науковою проблемою. Експлікація понятійно-категоріального апарату дозволяє уточнити зміст окремих дефініцій, створити загальноприйнятий термінологічний базис та методологічну визначеність для подальшого обговорення й аналізу отриманих результатів. Вона допомагає уникнути неоднозначностей у сприйнятті й тлумаченні дослідницьких даних, проілюструвати взаємозв'язки між різними аспектами досліджуваної проблеми, що в свою чергу сприяє глибшому розумінню сутності й можливих шляхів її розв'язання. В контексті дисертаційного дослідження уточнення потребують дефініції: «євроінтеграційний імператив», «трансформація», «фінансове забезпечення», «сільські територіальні громади». Кожне з цих понять пройшло певний еволюційний шлях і з часом набуло відповідних дослідницьких тлумачень.

У науковій літературі широковживаним є поняття «імператив» (від лат. impero – наказую), яке має широке коло тлумачень. На думку С. Рейнс-Денніса кантівське формулювання «категоричного імперативу» є найбільш повне. Відповідно до теорії Канта «категоричний імператив» наказує діяти відповідно до тих правил і принципів, які раціональні законотворці встановили для

суспільства – ірраціональних суб'єктів, включно з ними самими. Водночас Кант наполягав, що людина, яка має здатність до самостійних міркувань і суджень є раціональною і буде керуватися лише власними інтересами, тому суспільство потребує всеохоплюючих моральних законів і правил, які б найвищим пріоритетом вважали захист її прав і гідності. Дослідник не підтримує обмеження, які створюють закони, водночас наголошує на важливості формування у суспільстві системи моральних принципів, які б суспільство виконувало автономно і раціонально [285]. Серед закордонних дослідників заслуговують на увагу праці М. Бінсвангера, який вивчав питання існування імперативу зростання в капіталістичних економіках [224], М. Розіера, Г. Золта, які зосередили свою увагу на дослідженні впливу імперативів на економічні системи країн [289, 333].

Історично наратив інтеграції в ЄС базувався на аргументі, що глибша економічна інтеграція призведе до конвергенції доходів усіх учасників цих процесів. Проте дослідження С. Алсіді доводять, що економічна інтеграція веде до концентрації виробництва й доходів і важко узгоджується з конвергенцією останніх. Науковий пошук автора, пов'язаний з досвідом розширення ЄС на Схід, підтверджує прогноз потенційної дивергенції між регіонами. Крім того, вивчаючи досвід США, науковець приходить до висновку, що «…навіть нація, сильно інтегрована протягом дуже тривалого часу, більше не прогресує в плані конвергенції доходів, і наразі демонструє ступінь розпорошення доходів між штатами, як у ЄС» [213].

Структурні фонди та політика згуртованості ЄС мали на меті подолати регіональні диспропорцій як через розробку заходів для перерозподілу фінансових ресурсів, так і шляхом забезпечення бідніших регіонів інструментами для покращення їх потенційного зростання. Очікувалося, що політика згуртованості сприятиме економічному зближенню територіальних утворень, дозволяючи біднішим державам-членам розвиватися швидше та наздоганяти багатші. Проте євроінтеграційні процеси допоки доводять, що конвергенції доходів країн-членів ЄС й досі не досягнуто.

Дефініція «євроінтеграційний імператив» в контексті євроінтеграційних процесів, які розпочалися в Україні після підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (2014 р.) та ухвалення рішення щодо надання Україні офіційного статусу кандидата у члени ЄС (2022 р.), домінує переважно на теренах вітчизняної науки. Найбільш повно науково-філософські погляди на імперативи євроінтеграційних стратегій розвитку викладені у працях В. Євдокименко та С. Кельбя. Науковці наголошують на важливості переходу у розв'язанні задач соціально-економічного розвитку від репресивно-фіскальної до підтримуючо-розвивальної парадигми. Йдеться, власне, про те, «…що пропоновані і оголошувані функціонерами програми, плани, рекомендації тощо не можуть вважатися обґрунтованими і сприйнятими, якщо мають характер інтуїтивних або ідеологічних суджень». Вчені вважають, що імперативи повинні спонукати до дотримання всіма чітких правил соціальної відповідальності як неодмінної передумови розвитку взагалі й базуватися на відповідних економічних розрахунках. Імпонує думка дослідників, що «…за існуючих нині умов модераторами, кузнею і контролерами ходу будь-яких позитивних змін в регіонах і країні об'єктивно і невідворотно повинні стати громади як вирішальна ланка» [67].

На суспільних трансформаціях, пов’язаних з євроінтеграційними процесами наголошував С. Вовканич. У цих процесах він особливу увагу приділяв євроінтеграційним імперативам, як «…елементам широкої стратегії структурної політики регіону і держави, які реалізують її національну ідею, безпеку, ідентичність, надаючи пріоритетності збереженню українськості в світовому культурному розмаїтті» [47]. На зовнішньополітичні імперативи євроінтеграції України, у світлі політичних дискусій сусідніх держав, звертає увагу М. Закіров [72]. Аналіз основних імперативів української політичної системи на шляху до євроінтеграції проводить В. Остап’як [124]. Євроінтеграційні перспективи розвитку аграрного сектору економіки країни Н. Войтович, О. Гримака та ін. [68].

Синтез праць закордонних і вітчизняних науковців доводить, що дефініція «євроінтеграційний імператив» є багатогранним концептом, який об'єднує політичні, економічні, соціальні та інституційні аспекти життя суспільства, детермінує стратегічний курс на інтеграцію з Європейським Союзом, спрямований на досягнення високих європейських стандартів і забезпечення сталого розвитку, водночас має пропагувати національну ідею та ідентичність (рис. 1.10).

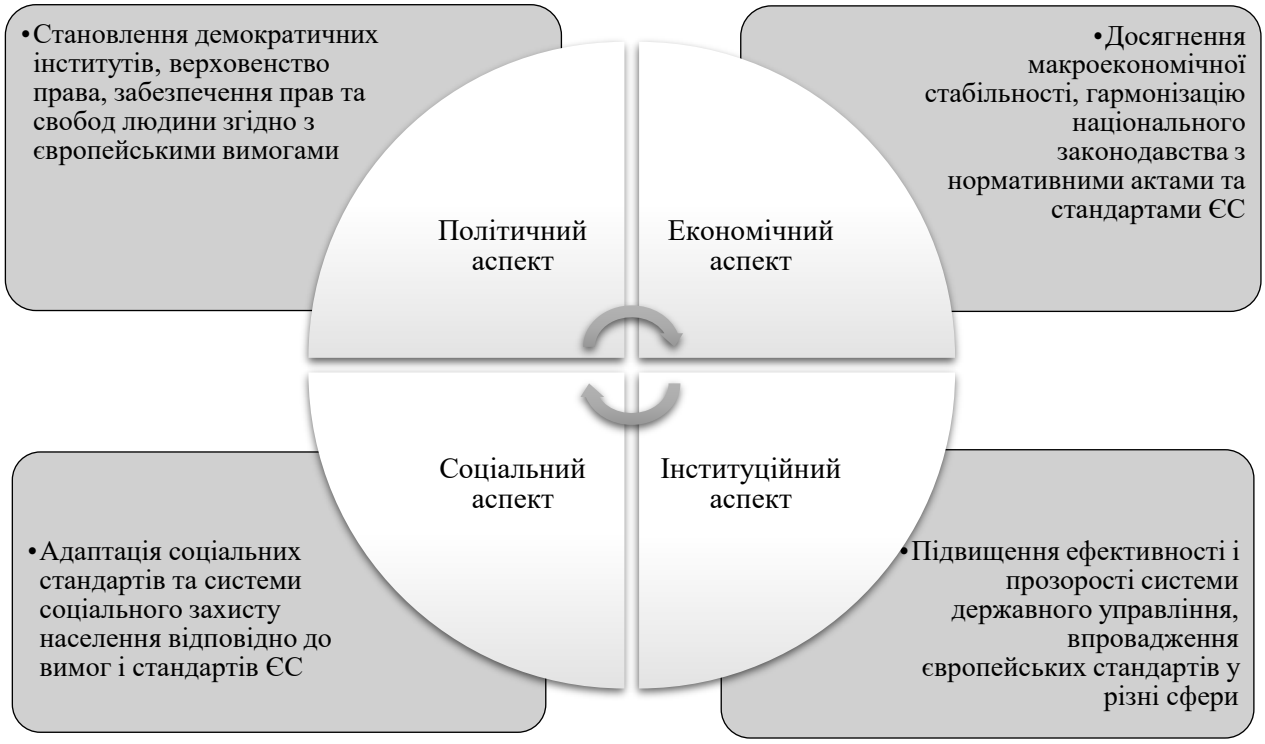

Рис. 1.10. Характеристика ключових аспектів євроінтеграційних імперативів

Джерело: побудовано на основі [69].

Багатогранність дослідження вказує на необхідність експлікації поняття «трансформація фінансового забезпечення», яке в свою чергу є комплексним і включає такі складові як «трансформація» та «фінансове забезпечення». Зміст дефініції «трансформація» (від лат. transformatio – перетворення, видозміна) був глибоко проаналізований у працях Е. Тоффлера, який трансформацію пов'язував з «хвилями в суспільному розвитку», кожна з яких призводила до радикальних змін або навіть заперечення попереднього досвіду [183].

На думку С. Вовканича, трансформація ілюструє «…універсальний напрямок зміни соціально-економічного, національно-політичного та іншого розвитку суспільних (традиційних і перехідних) систем як революційним, так і еволюційним шляхом для спрямування взаємодії соціуму в загально цивілізаційне русло». Розвиваючи свої міркування, науковець наголошує, що «…цей універсальний напрямок змін поширюється не тільки на тверді (матеріальні, видимі) частини економічного базису суспільства (мінеральні, інтелектуальні та інші ресурси, фонди, активи тощо), а й на його невидимі надбудовні інститути, інституції та організації, соціально-психологічні, духовно-моральні, світоглядні цінності, потреби, норми поведінки, орієнтації, суспільні правила гри тощо» [47].

На основі критичного аналізу еволюції теоретичних підходів до визначення поняття «трансформація» О. Барановський зауважує, що «…на відміну від простої зміни елементів системи, воно означає такі перетворення її структури, форм і функцій, організації, відносин й інтересів, компонентів і параметрів, пропорцій і зв’язків, які сукупно спричиняють зміни цільової спрямованості дій економічних агентів і ролі того чи іншого сектору в національній економіці» [36]. Науковець дає визначення трансформаційним процесам в економічній системі як «…багатовимірному і багаторівневому переходу економічної системи від одного якісного стану до іншого; еволюційне перетворення, тривалі і цілеспрямовані кількісно-якісні зміни в системі економічних відносин; інститутів власності й організаційно правових форм та принципів функціонування економічних агентів» [36].

Поглиблюють зміст поняття «трансформація» дослідження Л Зарецької, яка розглядає його в широкому й вузькому розумінні. Дослідниця наголошує: «Трансформація в широкому розумінні – це необмежений у часі постійний процес перетворень системи, її елементів, зв’язків і відносин між ними; це всезагальна форма розвитку економічних систем, пов’язана з еволюційними та революційними перетвореннями, постійними переходами економічних систем зі стійкого в нестійкий стан і навпаки». Поруч з цим науковець доводить, що

«…трансформація у вузькому розумінні – це внутрішня складова еволюційного процесу, пов'язана з докорінним оновленням господарської системи в ході стрибкоподібних якісних перетворень» [74].

В контексті дослідження заслуговують на увагу праці В. Войнаренка, в яких від вивчає трансформаційні процеси за умов інтеграційних перетворень [48]. Сучасний акцент на вивчення проблемам трансформації економічних систем під впливом євроінтеграції і цифровізації зроблений О. Сердюком [164], М. Гавриленко [49] та ін. На ключових аспектах трансформації бюджетної політики ЄС сконцентровані наукові доробки Є. Різниченка [158]. Трансформації фінансової політики України в умовах глобалізації та євроінтеграції присвячені праці В. Петрушевської [134], В. Ієрусалимова [77], С. Качула [88], І. Вахович [46], Л. Алексєєнко [32] та ін.

Попри неоднозначність суджень науковців щодо сутності досліджуваного поняття, більшість з них висловлюють єдність в тому, що трансформація – це процес змін, який відбувається еволюційним чи революційним шляхом й веде до оновлення тих сфер, в яких він виникає. В контексті дослідження, варто зауважити, що потреба у трансформації обумовлюється євроінтеграційними процесами, а зміни, якими вона супроводжується, мають відбуватися у системі фінансового забезпечення задля досягнення сталого розвитку сільських територіальних громад.

Щодо фінансового забезпечення територіальних громад в Україні, варто зауважити на конституційних основах місцевого самоврядування, ратифікації Європейської хартії місцевого самоврядування й базових нормативно-правових актах, які створюють правові та фінансові засади його діяльності [69, 73]. Конституцією України означено, що «…матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що є у власності територіальних громад сіл, селищ, міст…», а також зроблено акцент на тому, що держава бере участь у формуванні доходів бюджетів місцевого самоврядування й фінансово його підтримує [86].

Європейською хартією визначено, що «…органи місцевого самоврядування мають право в рамках національної економічної політики на власні адекватні фінансові ресурси, якими вони можуть вільно розпоряджатися в межах своїх повноважень» [69]. Бюджетним кодексом України уточнено, що «бюджетами місцевого самоврядування є бюджети територіальних громад сіл, їх об'єднань, селищ, міст (у тому числі районів у містах), бюджети об’єднаних територіальних громад, що створюються згідно із законодавством та перспективним планом формування територій громад» [43]. У Податковому кодексі встановлено перелік місцевих податків та зборів, а також порядок правовідносин щодо їх справляння та зарахування до відповідних місцевих бюджетів [138]. Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» закріплено основні засади бюджетної політики на місцевому рівні [73].

Попри наявність правового підґрунтя фінансового забезпечення територіальних громад, фінансова основа їх діяльності була й залишається вкрай слабкою. Реформа децентралізації ініціювала процеси трансформації влади на місцях, заклавши нові засади її територіальної організації, через об’єднання громад й розширення джерел їх фінансового забезпечення [144]. Стимулювання громад до об’єднання здійснювалося через механізм переходу бюджетів об’єднаних громад на прямі міжбюджетні відносини з державними бюджетом, розширення наявної дохідної бази місцевих бюджетів, децентралізацію видаткових повноважень місцевих органів влади, запровадження нових видів трансфертів тощо.

Передбачалося, що результатом такого об’єднання стане формування спроможних територіальних громад, тобто таких, які в результаті добровільного об’єднання будуть здатні самостійно, або через відповідні органи місцевого самоврядування, забезпечувати належний рівень надання послуг, зокрема у сфері освіти, культури, охорони здоров’я, соціального захисту, житлово-комунального господарства, з урахуванням кадрових ресурсів, фінансового забезпечення та розвитку інфраструктури відповідної адміністративно-територіальної одиниці [147].

Важливим кроком у зміцненні фінансового забезпечення об'єднаних територіальних громад стало створення Держаного фонду регіонального розвитку [143], кошти якого спрямовуються на реалізацію проєктів регіонального розвитку на конкурсній основі та відповідно до регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації; виконання інвестиційних програм і проєктів регіонального розвитку, що мають на меті розвиток регіонів, створення інфраструктури індустріальних та інноваційних парків і відповідають пріоритетам, визначеним у Державній стратегії регіонального розвитку та відповідних стратегіях розвитку регіонів.

Трансформаційні процеси у системі фінансового забезпечення громад хоч і дали позитивні результати, проте усіх фінансових питань останніх не розв'язали й породили ще більшу методологічну невизначеність у трактуванні суті і змісту категоріально-понятійного апарату. У цьому контексті заслуговують на увагу наукові трактування змісту поняття «фінансове забезпечення територіальних громад» вітчизняних дослідників (табл. 1.6).

Таблиця 1.6

Наукові трактування змісту поняття «фінансове забезпечення територіальних громад» у працях вітчизняних дослідників

Автор	Визначення	Джерела фінансового забезпечення
1	2	3
М. Коваленко, Г. Шворoб, Т. Мацієвич [84]	Фінансове забезпечення громад здійснюється за рахунок фінансових ресурсів, які являють собою сукупність фінансових фондів, що беруть участь у забезпеченні її діяльності, певна частина яких представлена коштами місцевого бюджету, фінансових фондів територіальної громади, фінансових ресурсів місцевих суб'єктів господарювання та домогосподарств.	Кошти підприємств, що здійснюють комерційну діяльність у виробничій та невиробничій сферах; кредитно-фінансових регіональних установ, їх філій у регіоні, а також філій фінансово-кредитних установ і тих, що функціонують у цьому регіоні; громадських організацій і фондів, що займаються некомерційною діяльністю на території регіону; населення, включно з поточними надходженнями і накопиченнями в різних формах; місцевого бюджету

продовження табл. 1.6

1	2	3
Л. Сухарська [180]	Фінансове забезпечення територіальної громади – це процес цілеспрямованого впливу всіх суб'єктів, з якими вона взаємодіє, на задоволення потреб та інтересів членів громади через відповідне фінансування.	Доходи територіальної громади формуються відповідно до чинного законодавства України, а серед їх джерел надзвичайно важливу роль відіграють надходження від фізичних осіб та домогосподарств.
І. Сторонянська, А. Пелехатий [175]	Фінансова забезпеченість територіальної громади характеризується наявністю відповідних фінансових ресурсів та відображає спроможність місцевих органів влади виконувати покладені на них законодавчо визначені завдання.	Фінансовий потенціал територіальної громади, який закладений в її економічному та інфраструктурному розвитку, кадровому забезпеченні тощо, є джерелом формування місцевих бюджетів.
В. Дем'яненко [60]	Функціонування органів місцевого самоврядування, їх фінансова база (місцевий бюджет) має бути самодостатньою і формуватися за принципом самофінансування.	Місцевий бюджет, формування якого залежить від податкоспроможності місцевого територіально-економічного комплексу.
О. Ольшанський [121]	Фінансове забезпечення громад у сучасних умовах здійснюється переважно коштом місцевих бюджетів, включно з власними надходженнями бюджетних установ.	Доходи місцевих бюджетів, які поділяються на певні групи, кожна з яких має свої джерела надходжень: ті, що закріплюються за бюджетами місцевого самоврядування та враховуються або не враховуються у визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів; позички та запозичення.
Л. Карамушка [81]	Фінансове забезпечення громад є складовою системи міжбюджетних відносин, яка полягає у використанні сукупності інституційних засад формування місцевих бюджетів з врахуванням ступеню збалансованості фінансово-економічних відносин.	Планування та раціональне використання бюджетних коштів, збалансування доходів бюджетів з витратами сприяє ефективному управлінню джерельною базою місцевого самоврядування.
А. Кулай [93]	Система фінансового забезпечення місцевого самоврядування складається з доходів бюджетів територіальних громад.	Бюджети громад, сформовані коштом платників податків й інших надходжень.

продовження табл. 1.6

1	2	3
Г. Маркович [100]	Фінансове забезпечення громад передбачає залучення і спрямування коштів на виконання як основних функцій органів місцевого самоврядування, так і реалізацію інвестиційних програм (проєктів), метою яких є розвиток інфраструктури, впровадження ресурсозберігаючих технологій, створення, приріст чи оновлення стратегічних об'єктів або спрямованих на задоволення соціальних інтересів населення.	Бюджетні кошти та кошти отримані з інших джерел, зокрема, внутрішніх та зовнішніх позик, грантових програм і проєктів, інвестицій тощо, є вагомою складовою фінансового забезпечення територіальних громад. Наразі органам місцевого самоврядування дозволено здійснювати місцеві запозичення до бюджетів громад – як внутрішні шляхом отримання кредитів (позик), так і зовнішні – від міжнародних партнерів у вигляді кредитів або грантів.

Джерело: узагальнено автором.

Аналіз праць закордонних та вітчизняних дослідників, нормативно-правових актів дозволив зробити висновки про те, що фінансова забезпеченість – це процес збалансування потреб певних суб’єктів з їх фінансовими можливостями. Під фінансовим забезпеченням територіальних громад слід розуміти процес спрямований на акумуляцію, розподіл та використання фінансових ресурсів, який передбачає формування місцевих бюджетів, залучення інвестицій або використання інших фінансових інструментів, що забезпечують економічну самодостатність, фінансову безпеку й сталий розвиток громад.

Євроінтеграційні процеси та недосконаліть наявної системи фінансового забезпечення територіальних громад детермінують необхідність її подальшої трансформації задля пошуку більш дієвої форми функціонування, спрямованої на забезпечення спроможності місцевого самоврядування самостійно, за рахунок власних ресурсів, розв’язувати питання локального значення. Йдеться про наділення територіальних громад більшими ресурсами й ширшими можливостями для мобілізації внутрішніх та зовнішніх резервів через модернізацію фінансових інститутів, управління фінансовими потоками у галузевому та секторальному вимірах, фінансову інклюзію і сучасні фінансові

технології, адаптацію законодавства до міжнародних стандартів, посилення фінансового контролю тощо.

Процес трансформації фінансового забезпечення територіальних громад має стати стратегічним завданням, спрямованим на підвищення їх фінансової спроможності, забезпечення прозорості та ефективності використання фінансових ресурсів, а також створення умов для сталого розвитку на основі урізноманітнення джерел фінансування, активне залучення міжнародних грантів та допомоги від донорів для фінансування проєктів розвитку інфраструктури, соціальних програм та екологічних ініціатив, створення системи державно-приватного партнерства для поступу місцевої економіки, підвищення прозорості та підзвітності у фінансовому управлінні для підвищення довіри населення й ефективного використання ресурсів.

Запропонована експлікація трансформації фінансового забезпечення територіальних громад є підходом, який концептуалізує ключові аспекти цього процесу у загальному вигляді, проте, не розкриває особливості реалізації у сільських територіальних громадах. Водночас останні мають свої характерні особливості функціонування і розвитку, що детермінує необхідність сутнісного наповнення понятійно-категоріального апарату для формування методологічної визначеності дефініції «сільська територіальна громада». У працях закордонних дослідників досить часто зустрічаються поняття «*rural areas*, з англ. – сільські території», «*rural development*, з англ. – сільський розвиток», «*rural community*, з англ. – сільські громади».

Широко вживаним терміном у західній науковій літературі є «сільські території». Спочатку його використовували як спосіб визначення меж сільської місцевості, чітко відмежований від міських районів. Прихильниками такого погляду були Б. Мінор, М. Хілл, І. Пульєзе, Т. Голд [275]. Низка дослідників, зокрема Д. Браун, Г. Кромарті сільські території пов’язувала із чисельністю населення, яка проживає на певній території, її кордони та віддаленість від міських населених пунктів [225]. К. Нельсон, Т. Нгуєн пропонують термін «сільські території» розглядати як базову фізичну інфраструктуру громад, яка

безпосередньо відображає переваги (недоліки) в наданні послуг і зручностей її членам [278].

Дослідники Ш. Агарвал, С. Рахман, Е. Еррінгтон вживають термін «сільський розвиток», виокремивши такі його елементи як: фактори продуктивності (робоча сила, інвестиції та підприємливість), просторові фактори (периферійність та доступність) та інші фактори (економічна структура, соціальна інфраструктура, дорожня інфраструктура тощо) [211]. Нідерландські вчені Ф. Дам, С. Хайнс, Б. Ельберсен «сільські території» характеризують як такі де панують спокій і тиша, простір і зелень, які відрізняють сільське середовище від міського [239]. Науковець К. Хоггарт у своїх праця ставить питання про недиференційований підхід до того, що є сільською територією, й наголошує на необхідності уточнення її ключових ознак та меж [261].

Попри те, що у наукових колах сформовані уявлення про те, що таке сільська територія, EUROSTAT створив типологію «ступеню урбанізації» за для більш ефективного розподілу коштів й здійснення цільового фінансування. Типологія базується на крос-європейському аналізі розміщення та щільності населення з використанням квадратних кілометрів клітинок сітки населення. Типологія розрізняє три типи територій: міста, міста та передмістя й сільські території. Останні є малонаселеними територіями, де більшість (>50%) населення проживає в сільських комірках сітки (комірках за межами міських кластерів) [290].

У працях сучасників більш вживаним є термін «сільська громада». Китайські дослідники характеризують «сталість сільських громад» як процес їх розвитку спрямований на раціональне використання ресурсів і комфортне середовище проживання мешканців, соціальну гармонію та захист довкілля [258]. На відродженні сільських громад в Японії наполягав С. Золлет та М. Ку. Науковці наголошують, що сільські громади по всій Японії, особливо в найбільш периферійних регіонах, зазнають швидкого демографічного, соціально-економічного та екологічного занепаду, і багатьом з них загрожує зникнення в найближчі десятиліття [332]. На необхідності збереження екологічних і

соціокультурних активів сільських громад для глобального сталого розвитку акцентують увагу А. Бегналл, Дж. Саут, К. Саутбі, С. Ді Мартіно, Г. Пілкінгтон, Б. Мітчелл, А. Пеннінгтон, Р. Коркоран [218].

Серед українських вчених термін «сільський розвиток» використовують О. Бородіна, І. Прокопа, О. Попова [140], Ю. Лупенко [98], І. Сторонянська [175], Ю. Петрушенко [135] тощо. Науковці вважають, що аграрне зростання, аграрний розвиток і сільський розвиток – споріднені, але сутнісно різні поняття. О. Бородіна, І. Прокопа, О. Попова вважають, що «…в основі сільського розвитку лежить аграрний розвиток, який супроводжується створенням нових робочих місць у позааграрній сфері та забезпечує зайнятість вивільнених з аграрного виробництва працівників унаслідок техніко-технологічного прогресу аграрної галузі» [140]. Крім цього, науковці наголошують, що «…сільський розвиток передбачає залучення сільських громад до зростання диверсифікованої місцевої економіки, підвищення рівня та якості життя на селі, підтримання екологічної рівноваги, збереження і поліпшення місцевих ландшафтів». За їх словами, «сільський розвиток – це процес, при якому забезпечується гармонійний соціоекономічний прогрес сільської місцевості на основі самоорганізації сільських громад із максимально можливим використанням чинників ендогенного розвитку (місцевих активів) при їх поєднанні із зовнішніми можливостями» [140].

Ю. Губені сільський розвиток трактує як «специфічний спосіб реалізації суспільно-економічних відносин, за якого товари і блага, що їх продукує аграрний сектор і сільська економіка, розподіляються між суб’єктами цих відносин з врахуванням інтересів сільського населення з метою кращого забезпечення його добробуту» [58]. Отже, фінансове забезпечення сільського розвитку повинно відбуватися за рахунок доходів, що їх створює сільська економіка у межах сільських територій, а процес сільського розвитку обумовлюватиметься їх обсягами. Залучення зовнішніх джерел для фінансування сільського розвитку є важливим, проте, внутрішній потенціал сільської економіки повинен бути пріоритетним.

Досліджуючи досвід сільського розвитку в країнах-членах ЄС В. Колесников виявив, що на національному та регіональному рівнях ЄС паралельно існує декілька концепцій (підходів) розвитку сільських територій. Перша концепція ідентифікує сільський розвиток з загальною модернізацією сільського господарства і агропродовольчого комплексу [85]. Ця концепція базується на галузевій моделі розвитку сільського господарства. Сільські території використовуються як сировинний придаток для ведення сільськогосподарського виробництва. Соціально-культурні та екологічні потреби селян – ігноруються.

Друга концепція пов'язує сільський розвиток виключно зі зменшенням відмінностей між найбільш відсталими сільськими районами та рештою секторами економіки (концепція зближення, перерозподільча модель) [85]. Ця модель зорієнтована на згладжування економічних і соціально-культурних відмінностей між регіонами шляхом державного сприяння їх розвитку. Для цього використовуються як прямі, так непрямі важелі державного впливу: компенсації витрат пов'язаних з виробництвом сільськогосподарської продукції, дотації, сприяння розвитку переробних галузей, диверсифікації виробництва, розвитку зеленого туризму в цих районах, тощо. Третя концепція ідентифікує сільський розвиток з розвитком сільських районів в цілому шляхом використання всіх ресурсів, які знаходяться на їх території (людських, фізичних, природних, ландшафтних та ін.), та інтеграції між усіма компонентами та галузями на місцевому рівні [85].

Аналіз досліджень закордонних та вітчизняних науковців дає підстави стверджувати, що сільський розвиток являє собою не що інше як органічне поєднання аграрного виробництва з іншими видами діяльності на селі, які у сукупності формують економічний базис якісного життєвого середовища, соціально-культурного зростання й екологічної безпеки сільських мешканців. Звідси пріоритетами сільського розвитку слід вважати економічний, соціально-культурний та екологічний напрями. Економічний – створює матеріальну основу життєдіяльності селян; соціально-культурний – формує систему соціального

захисту та ідейно-культурну основу розвитку сільських територіальних громад; екологічний – спрямований на підтримку й поліпшення екологічної ситуації у сільських населених пунктах.

Водночас Т. Кравченко вважає, що розвиток села слід здійснювати за допомогою сільських громад, а інструменти такого розвитку можна згрупувати у політико-правові, соціально-економічні і соціокультурні блоки. Науковець зауважує, що політико-правовий блок забезпечує легітимну основу суб'єктності сільської територіальної громади; соціально-економічний – створює матеріальну основу життєдіяльності сільської територіальної громади; соціокультурний – формує ідейно-ціннісну основу функціонування сільської територіальної громади як соціальної спільноти [88] Кожен із складників зумовлений різними чинниками, аналіз яких і дає можливість виокремити необхідні підходи в створенні та реалізації суспільної політики щодо розвитку села за допомогою сільських громад в конкретних політичних, соціальних, економічних і культурних умовах.

Таким чином, сільські громади – це територіальні утворення, які знаходяться поза які знаходяться поза межами міських агломерацій та характеризуються низькою щільністю населення, високою часткою сільськогосподарських угідь та переважно сільським способом життя. В Україні, сільські громади – це об'єднані територіальні громади, утворені в рамках реформи децентралізації, що об'єднують декілька сільських поселень і працюють для забезпечення економічного, соціального та культурного розвитку цих територій. Вони отримали ширші повноваження і ресурси для самостійного управління місцевими справами, покращення інфраструктури, створення робочих місць та підвищення якості життя місцевого населення. Аналіз праць вітчизняних та закордонних науковців дозволив виокремити ключові ознаки, за якими можна ідентифікувати сільські громади, й виокремити їх ключові характеристики (табл. 1.7).

Таблиця 1.7

Ідентифікаційні ознаки та ключові характеристики сільських громад

Ознака ідентифікації	Характеристика	Зміст
Географічна і демографічна характеристика	Розташування	Сільські громади розташовані на територіях з низькою щільністю населення, часто значно віддалених від великих міських центрів.
	Населення	Мають відносно малу кількість жителів, які переважно проживають у селах або невеликих селищах.
Соціально-економічна структура	Економічна діяльність	Головним джерелом економічної діяльності є сільське господарство, рибальство, лісове господарство, а також інші види діяльності.
	Життєвий рівень	Характеризуються відносно нижчим рівнем доходів порівняно з міськими громадами, обмеженими можливостями для зайнятості та доступом до послуг.
Інфраструктура і послуги	Інфраструктура	Обмежена транспортна та комунальна інфраструктура, доступ до основних послуг (освіта, охорона здоров'я, комунальні послуги, послуги зв’язку) може бути недостатнім.
	Послуги	Доступ до розвинутої соціальної інфраструктури та фінансових послуг часто є обмеженим через віддаленість і низьку щільність населення.
Культурна і соціальна ідентичність	Культура	Мають багаті культурні традиції, часто зосереджені на місцевих звичаях, ремеслах та сільськогосподарських практиках.
	Соціальні зв'язки	Характеризуються тісними соціальними зв'язками, високим рівнем співпраці та підтримки між членами громади.
Екологічні та природні умови	Природні ресурси	Мають багаті природні ресурси, що є основою для сільськогосподарської діяльності та інших форм використання землі.
	Екологічні виклики	Можуть стикатися з екологічними викликами, такими як ерозія ґрунтів, зменшення біорізноманіття, вплив кліматичних змін.
Управління	Місцеве самоврядування	Здійснюється місцевими органами самоврядування, які відповідають за вирішення питань місцевого значення.
	Громадська участь	Характеризуються високим рівнем участі населення громади у прийнятті рішень, що впливають на місцевий розвиток.

Джерело: власні дослідження.

Інтеграція України у європейський соціально-економічний простір відкриває доступ до значних фінансових ресурсів і програм, спрямованих на підтримку сталого розвитку сільських громад, що надає додаткові можливості для модернізації та підвищення рівня життя їх населення. Використання кращих європейських практик сільського розвитку може сприяти підвищенню конкурентоспроможності сільських громад і їх інтеграції до глобальних ринків. Сучасні підходи до управління, впровадження інновацій та залучення міжнародної підтримки, зокрема через євроінтеграційні процеси, є ключем до перетворення сільських громад на процвітаючі осередки життя, що зможуть успішно адаптуватися до викликів XXI ст.

Вивченню проблем сталого розвитку сільських територіальних громад крізь призму європейського досвіду присвячені праці О. Матвєєвої [103], О. Альбещенко [33]. Стратегічне управління в сільських територіальних громадах розкрито у статтях О. Токаренко, Г. Матвієнко [182]. Вплив євроінтеграціних процесів на економічний розвиток сільських громад вивчає Л. Осіпова [123]. Проблеми теорії і практики формування систем сталого розвитку є предметом дослідження О. Яценко [201], І. Чухно [197] та ін. Отже, сільські громади є важливими елементами місцевого самоврядування та розвитку, які формують соціальну і культурну ідентичність місцевого населення, відрізняються від громад іншого типу економічною базою, інфраструктурою та соціальною організацією.

Фінансове забезпечення сільських територіальних громад має свої особливості. Серед закордонних дослідників, які вивчали фінансове забезпечення сільських громад, варто виокремити праці Д. Адамса, у яких він зазначає, що «…фінанси мають істотний вплив на кількість ресурсів, доступних для різних секторів економіки, а також на розподіл доходів, особливо у сільській місцевості». Науковець зауважує, що «…фінансові ринки, через які відбувається розподіл ресурсів, є дуже фрагментованими і не надають жодних послуг багатьом сільським жителям, вони наскрізь пронизані політикою, а офіційні кредитори часто знаходяться на межі банкрутства» [210].

Обговорюють складність фінансування сільських громад у країнах з низьким рівнем доходу Л. Мейєр, А. Алікбусан. Науковці наполягають, що гетерогенність означає, що сільські фінансові ринки повинні робити набагато більше, ніж просто направляти великі обсяги дешевих кредитів, якщо вони хочуть ефективно обслуговувати фермерів. Вчені одні з перших звертають увагу на виключно важливу роль фінансового посередництва для розвитку сільських громад [286]. К. Ешли, С. Максвелл у своїх дослідженнях наголошують, що розвиток сільських районів займає центральне місце і є пріоритетом для більшості держав, проте бідність у селах залишається, в той час як фінансування зменшується. Вчені наголошують, що потрібен новий наратив фінансування розвитку сільських громад [216]. Такий наратив низка науковців пов'язує з розвитком фінансової інклюзії, як способу самозадоволення членів громад фінансовими ресурсами через зростання фінансової грамотності населення, доступності фінансових послуг, цифровізацію фінансових відносин.

Схоже бачення щодо розв'язання проблем пов'язаних з фінансовим забезпеченням розвитку сільських громад прослідковується у працях А. Демір-Канта, Б. Х'ю, Л. Клаппера, Д. Сінгера [219, 241, 272] та ін. Науковці наголошують на ключовому завданні фінансової інклюзії – наданні фінансових послуг за помірну ціну різним, в тому числі найбіднішим верствам суспільства, яке переважно проживає на сільських територіях. М. Катенова, С. Лі, А. Шала, Р. Пері [269, 270, 293] вказують на виключну важливість фінансової інклюзії для розвитку сільських громад в країнах з низьким рівнем доходу. Тож можемо стверджувати, що фінансове забезпечення сільських територіальних громад має орієнтуватися на специфіку їх економічного розвитку з акцентом на зростання фінансової грамотності й доходів сільського населення, доступності фінансових послуг у сільській місцевості, ролі партисипативних підходів в управлінні фінансовими ресурсами.

Отже, експлікація понятійно-категоріального апарату дозволила зробити висновки про наступне: дефініція «євроінтеграційний імператив» є багатогранним концептом, який об'єднує політичні, економічні, соціальні та

інституційні аспекти життя суспільства, детермінує стратегічний курс на інтеграцію з Європейським Союзом, спрямований на досягнення високих європейських стандартів і забезпечення сталого розвитку, водночас пропагує національну ідею та ідентичність; «трансформація» – це процес змін, який відбувається еволюційним чи революційним шляхом й веде до оновлення тих сфер, в яких він відбувається; «фінансова забезпеченість» – це процес збалансування потреб певних суб'єктів з їх фінансовими можливостями; «фінансове забезпечення територіальних громад» – це процес спрямований на акумуляцію, розподіл та використання фінансових ресурсів, необхідних для її сталого розвитку, який охоплює формування місцевих бюджетів, залучення інвестицій, надання субвенцій та дотацій, а також використання інших фінансових інструментів, що забезпечують економічну самодостатність і фінансову сталість громад.

Аргументовано, що наділення територіальних громад більшими ресурсами й ширшими можливостями для мобілізації внутрішніх та зовнішніх резервів через модернізацію фінансових інститутів, управління фінансовими потоками у галузевому та секторальному вимірах, фінансову інклюзію і сучасні фінансові технології, адаптацію законодавства до міжнародних стандартів, посилення фінансового контролю, боротьбу з корупцією та іншими фінансовим злочинами, сприятиме поліпшенню стану їх фінансового забезпечення. Виокремлено ознаки ідентифікації та доведено, що сільські громади – це територіальні утворення, які знаходяться поза які знаходяться поза межами міських агломерацій та характеризуються низькою щільністю населення, високою часткою сільськогосподарських угідь та переважно сільським способом життя. Вони є ключовими суб'єктами соціально-економічного та культурного розвитку, які відіграють значну роль у формуванні національної ідентичності та забезпеченні сталого розвитку країни.

Висновки до першого розділу

1. Доведено, що архітектоніка дослідження спрямована на розв’язання важливих теоретичних, методологічних та практичних завдань для трансформації, на основі євроінтеграційних імперативів, фінансового забезпечення сільських територіальних громад. Теоретико-методологічна конструкція дослідження включає аналіз теоретичних основ сталого розвитку та фінансового забезпечення сільських громад, з акцентом на європейський досвід і стандарти, обґрунтування методологічного підходу до трансформації фінансового забезпечення, що враховує специфіку євроінтеграційних процесів. Емпіричні дослідження спрямовані на детальне вивчення практик фінансування сільських громад в ЄС та їх адаптацію до українських реалій, оцінку впливу міжнародної підтримки та грантових програм на фінансову стійкість і розвиток сільських громад в країнах-кандидатах і сусідніх країнах. Розробка практичних рекомендацій щодо впровадження кращих європейських практик у фінансове забезпечення українських сільських громад передбачає імплементацію ключових засад фінансової інклюзії та партисипативних підходів до управління, з урахуванням потенційних викликів і можливостей євроінтеграції.

2. Аналіз джерельної бази проблем, пов’язаних з євроінтеграційними імперативами трансформації фінансового забезпечення сільських територіальних громад, дозволив сформувати чітку наукову картину розвитку досліджуваної проблематики. За допомогою бібліометричного аналізу запитів у глобальній мережі Інтернет та публікаційної активності у базі даних Scopus, встановлено актуальність, комплексність і міждисциплінарність підходів до вивчення окреслених питань. Обґрунтовано, що бібліометричний аналіз є важливим інструментом для стратегічного планування наукових досліджень, формування наукової політики та ухвалення рішень щодо розвитку наукових напрямків, а також для забезпечення підвищення видимості наукових результатів на міжнародному рівні. Наукові розвідки дозволили виявити ключові

проблеми, які потребують невідкладного розв’язання, й сформулювати візію майбутнього наукового пошуку.

3. Експлікація понятійно-категоріального апарату дозволила надати визначення дефініціям: «євроінтеграційний імператив», «трансформація» та «фінансова забезпеченість». Встановлено, що фінансове забезпечення територіальних громад – це процес спрямований на акумуляцію, розподіл та використання фінансових ресурсів, необхідних для її сталого розвитку, який охоплює формування місцевих бюджетів, залучення інвестицій, надання субвенцій та дотацій, а також використання інших фінансових інструментів, що забезпечують економічну самодостатність і фінансову сталість громад.

4. Доведено, що до головних ознак ідентифікації сільських громад слід віднести географічну і демографічну характеристики, соціально-економічну структуру, інфраструктуру і послуги, культурну і соціальну ідентичність, екологічні та природні умови, управління. Обґрунтовано, що сільські громади є важливими елементами місцевого самоврядування та розвитку, які формують соціальну і культурну ідентичність місцевого населення, відрізняються від громад іншого типу економічною базою, інфраструктурою та соціальною організацією, тому система їх фінансового забезпечення має орієнтуватися на специфіку економічного розвитку з акцентом на зростання фінансової грамотності й доходів сільського населення, доступності фінансових послуг у сільській місцевості, ролі партисипативних підходів в управлінні фінансовими ресурсами.

Результати досліджень, викладені у даному розділі, опубліковано автором у наукових працях, які включені до списку використаних джерел: [1, 8, 9, 10].

У першому розділі використано матеріали з відповідним посиланням на такі наукові праці зі списку використаних джерел: [32, 33, 36, 43, 46, 47, 48, 49, 58, 60, 65, 67, 68, 69, 72, 73, 74, 77, 81, 84, 85, 86, 88, 93, 95, 98, 100, 103, 118, 121, 123, 124, 133, 134, 135, 138, 139, 140, 143, 144, 147, 158, 164, 173, 175, 180, 182, 183, 197, 200, 201, 210, 211, 213, 216, 218, 219, 224, 225, 239, 241, 258, 261, 269, 270, 272, 275, 278, 285, 286, 289, 290, 293, 332, 333].

РОЗДІЛ 2
ЕВОЛІЦІЯ ТА КОНЦЕПЦІЇ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ГРОМАД

2.1. Концептуалізація ключових засад сталого розвитку територіальних громад

Сталість є новою парадигмою розвитку людства, адже ґрунтується на переконанні, що між економічними й соціальними аспектами життя суспільства та довкіллям наявний складний взаємозв'язок позаяк рішення, які ухвалюються сьогодні мають вагомий вплив на поступ майбутніх поколінь. Головні принципи сталості були започатковані Другою Європейською хартією міст у 2008 р. На саміті ООН, який у 2015 р. зібрав лідерів провідних країн світу, було чітко визначено 17 Цілей сталого розвитку до 2030 р. [52]. Україна долучилася до процесу досягнення Цілей сталого розвитку, про що було наголошено спочатку у національній Стратегії сталого розвитку «Україна 2020» [151], пізніше – в Указі Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» [152].

Після ухвалення цих нормативних актів в територіальних громадах почали відбуватися певні позитивні зрушення соціально-економічного характеру, а їх розвиток здійснюватися згідно з принципами інклюзивності, безпечності та сталості, з акцентом на запобігання ризикам погіршення якості життя населення. Органи місцевого самоврядування отримали ширше коло повноважень, самостійність у прийнятті ключових рішень щодо розвитку громад, а також можливості для збільшення обсягів надходжень до місцевих бюджетів. Водночас війна, яка третій рік поспіль триває на території України й породжує нестабільність у соціально-економічному житті суспільства, ставить перед місцевими органами влади надскладне завдання – не лише докласти зусиль до реалізації ЦСР, а й дотримуватися їх в довгостроковій перспективі. Проте відсутність методологічної визначеності й практичного досвіду сталого розвитку

територіальних громад породжує неоднозначність та невизначеність у цьому процесі. Концептуалізація ключових засад сталого розвитку дозволить нівелювати неточності у тлумаченні, сформулювати функціональний вимір, визначити цілі та завдання на шляху до сталості територіальних громад.

Світовою спільнотою напрацьовані прогресивні механізми сталого розвитку, проте, їх розробка й реалізація не відбувалися одномоментно, цим процесам передував тривалий еволюційний шлях наукового пошуку. Підґрунтя для формування основ сталого розвитку були закладені у працях Дж.-С. Мілля (1857 р.), який став розробником концепції стабільної економіки, ввівши дефініцію «стаціонарний стан», пов'язавши її з «нульовим зростанням населенням» за незмінної величини капіталу, але за умов неухильного технічного й етичного вдосконалення [83]. Значний внесок у дослідження проблем сталого розвитку зробили Д. Медоуз, Дж. Рандерс, В. Беренс (1972 р.), які одними з перших наголосили на необхідності збереження природних ресурсів планети та запровадженні обмежень на експоненціальне зростання кількості населення і капіталу [273]. Ґ. Дейлі (1973 р.) вивчав як зростання чисельності населення, прискорення виробництва й споживання, збільшення кількості відходів та інші результати діяльності людини впливають на довкілля [238]. Науковець розпочав дискусію навколо концепцій «розвитку», які містили багато розпливчастих і невизначених уявлень, нечітких та часто суперечливих цілей. Ранні концептуалізації сталого розвитку були досить абстрактними, зорієнтованими на досягнення цілей й не давали відповіді на питання, про те, що ж очікувати після їх досягнення. Аби врегулювати ситуацію Всесвітня комісія з довкілля і розвитку, відома як Комісія Брундтланда, у 1983 р. дала визначення сталому розвитку як «розвитку, який відповідає потребам сьогодення й не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти власні потреби» [226].

Після визнання світовою спільнотою звіту Комісії Брундтланда «Наше спільне майбутнє» [226] сталий розвиток все більше почали пов'язувати з певним процесом. Як стверджував К. Холлінг (2001 р.): «сталість – це здатність

створювати, тестувати та адаптуватися. Розвиток – це процес створення, тестування та підтримки можливостей». Це твердження науковець вважав не оксюмороном, а терміном, який описує логічне партнерство [262]. Таким чином у концепціях більш пізнього періоду вже були сформовані сутнісні характеристики «сталого розвитку» й окреслені його ключові детермінанти.

У наукових колах були сформовані й інші підходи до обґрунтування сталого розвитку, шляхів та способів його досягнення. Проте суспільні запити вимагали нових дослідницьких пошуків для формулювання пріоритетів стратегії розвитку світу у двадцять першому столітті. Сталий розвиток почав сприйматися не як кінцева мета до якої прагне людство і не як ідеальний баланс між економічним, соціальним та екологічним поступом, а як процес змін. Послідовником ідей сталого розвитку, який окреслив модель майбутньої глобальної взаємозалежності світової економіки та політики як певну сталу, але рухому систему, був А. Оніші (2005 р.) [283]. Вивченню в історичному контексті сталого розвитку та варіантів концепцій, які стосуються зменшення бідності, економічної та соціальної нерівності, а також факторів, які можуть вплинути на майбутню продовольчу та екологічну безпеку всього людства, присвятив свої праці Б. Хьюс (2007 р.) [263]. Науковець наголошував, що «сталий розвиток» може описувати стан, схему змін і прогрес у часі практично кожного відомого явища, людської та промислової діяльності [263].

Сприйняття сталого розвитку як безперервного процесу стало новою віхою наукових досліджень, яка окреслила багатогранність цього питання. М. Розен (2009 р.) зауважував, що сталість є концепцією, яка включає багато, якщо не усі види діяльності, якими займаються люди. Особливу увагу науковець акцентував на екологічному, економічному, соціальному і культурному вимірах сталого розвитку [287, 288]. Г. Таві (2009 р.) наголошував, що «сталість – це коли усі дії людини узгоджуються з майбутніми та поточними потребами» [307]. М. Сінгер (2010 р.) вважав, що «розширення ринку та вільної торгівлі допоможе приборкати бідність у країнах, які розвиваються, що, своєю чергою, усуне одну з найважливіших причин погіршення довкілля – зростання чисельності

населення світу» [295]. Збільшення наукових доказів багатовекторності та динамічності процесу сталого розвитку сприяло появі альтернативних поглядів на цю проблему.

Дослідники, серед яких К. Бекфорд [221], М. Розен [287, 288], Ф. Мур (2009 р.) [276], почали підійматися питання щодо відновлення, збереження та покращення екосистем, пов'язаних із сільським та лісовим господарством; підвищення ефективності використання земельних ресурсів; соціальної інтеграції, зменшення бідності та соціально-економічного розвитку територій. Д. Констанс (2010 р.), у зв'язку з дедалі більшими негативними для довкілля наслідками ведення землеробства, запропонував адаптувати концепцію сталості до сільського господарства й реалізовувати її на регіональному рівні [235]. А. Дейл, К. Лінг, Л. Ньюман (2010 р.) звернули увагу на той факт, що перспективи сталого розвитку стають очевиднішими, коли вони реалізуються у громадах. У своїх дослідженнях науковці аргументували переваги виконання ключових засад сталого розвитку у таких сферах як транспорт, енергетика, інфраструктура. Вони довели, що в масштабі громади впровадження інноваційних, технологічних, економічних, соціальних й інших рішень відбувається ефективніше та має більший вплив на реалізацію потреб сталості в глобальних межах [237].

У концепціях сучасників, чітко прослідковується усвідомлення того, що сталий розвиток є складною та багатовекторною проблемою й наголошується на необхідності формування механізмів управління цим процесом. У наукових дослідженнях починають формуватися різні підходи до управління сталим розвитком, серед яких найбільш яскравими вважаємо інституційний та неоінституційний. Одним із розробників інституційних підходів був В. Скот (2003 р.), який обґрунтовував, що саме «інституції» як складні багатокомпонентні соціальні структури забезпечують сталість і сенс суспільного життя. На них він покладав виконання трьох ключових функцій: регулятивної, нормативної та культурно-пізнавальної [292]. У дослідженнях управління сталим розвитком неоінституційна теорія переважно використовувалася для

аналізу «глибинної структури» соціально-економічних систем. Дана теорія визнавала множинні, а не монолітні інституційні середовища, проте, часто наражалася на критику з боку низки науковці. Зокрема А. Генус (2014 р.) у своїх дослідженнях провів ретельний аналіз неоінституційних теорій аби аргументувати їх неприйнятність й наголосити на важливості інституційного виміру управління переходом до сталого розвитку [256].

Наукові дискусії щодо управління сталим розвитком не вщухають і донині. Полярність думок, щодо необхідності формування інституційного середовища чи саморегулівних систем для посту цих процесів, детермінувала пошук балансу між цими підходами. Г. Геллопін (2018 р.) закликав до більш інтегрованого підходу, який розглядає зв'язки, синергію та антагонізми між цілями, завданнями й управлінням сталим розвитком [50]. С. Белл та С. Морзе (2018 р.) зауважували, що сталий розвиток є екзистенціальною проблемою й наголошували, що формування індикаторів його виміру дозволить певною мірою нівелювати антагонізми управління [222]. М. Гарсія-Фейхоо, А. Ейзагірре, А. Ріка-Аспіунза (2020 р.) у своїх дослідженнях звернули увагу на необхідності моніторингу впровадження ЦСР на усіх рівнях, як вагомого управлінського аспекту [255]. Поділяючи погляди дослідників щодо важливості процесів управління сталим розвитком, вважаємо, що формування відповідних управлінських механізмів підвищить ефективність їх реалізації.

Новітньою віхою у реалізації ключових засад сталого розвитку стала імплементація ініційованого у 2015 р. Радою Безпеки ООН «Порядку денного до 2030 року», яким було проголошено 17 Цілей сталого розвитку, що створюватимуть і спрямовуватимуть глобальний поступ у найближчій перспективі. Реалізація Порядку денного змістила фокус дослідницького пошуку від глобальних проблем сталості до формування наукового підґрунтя для досягнення конкретних ЦСР. У наукових джерелах почали з'являтися різні концепції: сталого виробництва [279, 280], сталого сільського господарства, сталого суспільного розвитку [309] тощо.

Зважаючи на складність та багатогранність питань сталого розвитку, неузгодженість і невизначеність наукових підходів до його сутнісного наповнення, узагальнення й систематизація концепцій закордонних дослідників дозволить нівелювати антагонізми у тлумаченні, конкретизувати й сформулювати авторське бачення проблеми (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Узагальнення та систематизація наукових поглядів закордонних дослідників щодо сталого розвитку

Назва та період апробації	**Автор**	**Сформульовані погляди**
Стабільної економіки (кінець XIX ст.)	Дж.-С. Мілль [83]	Стаціонарний стан зберігається за нульового зростанням населення і незмінної величини капіталу, але за умов неухильного технічного й етичного вдосконалення.
Розвитку (ранній період) (60-70 рр. XX ст.)	Д. Медоуз, Дж. Рандерс, В. Беренс [273]	Сталіть досягається через збереження природних ресурсів планети та запровадженні обмежень на експоненціальне зростання кількості населення і капіталу.
	Ґ. Дейлі [226]	Стан довкілля залежить від чисельності населення, прискорення виробництва й споживання, збільшення кількості відходів та інші результати діяльності людини.
Сталості (кінець XX ст. початок XIX ст.)	Комісія Брундтланда [226]	Сталий розвиток відповідає потребам сьогодення й не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти власні потреби.
	К. Холлінг [262]	Сталість – це здатність створювати, тестувати та адаптуватися. Розвиток – це процес створення, тестування та підтримки можливостей.
	А. Оніші [283]	Сталість передбачає зменшення бідності, економічної та соціальної нерівності та повинна враховувати фактори, які можуть вплинути на майбутню продовольчу та екологічну безпеку усього людства.
	М. Розен [287, 288]	Сталість є концепцією, яка включає багато, якщо не усі види діяльності, якими займаються люди.
	Г. Таві [307]	Сталість досягається, коли усі дії узгоджуються з майбутніми та поточними потребами.
	А. Генус [256]	Сталість забезпечується за наявності інституційного виміру управління цим процесом.
	М. Сінгер [295]	Розширення ринку допоможе приборканню бідності, що у свою чергу усуне одну з причин погіршення довкілля – зростання чисельності населення.

продовження табл. 2.1

Сталого розвитку (новітній період)	К. Бекфорд, М. Розен, Ф. Мур [221, 276, 287, 288]	Сталий розвиток пов'язаний з відновленням, збереженням та покращенням екосистем, зменшенням бідності, соціальної інтеграції та соціально-економічним розвитком територій.
	Б. Хьюс [263]	Сталий розвиток може описувати стан, схему змін і прогрес у часі практично кожного відомого явища, людської та промислової діяльності.
	С. Белл, С. Морзе [222]	Сталий розвиток є екзистенціальною проблемою, і в процесі управління формування індикаторів дозволить певною мірою нівелювати антогонізми.
	Г. Галлопін [50]	Досягнення ЦСР потребує інтегрованого підходу, який розглядає зв'язки, синергію та антогонізми між цілями та завданнями сталого розвитку.
Сталого виробництва (новітній період)	П. Невядомський, А. Стаховяк [279]	Стале виробництво – це система в якій важливі інновації, гнучкість і здатність швидко адаптуватися до нових умов.
Сталого сільського господарства (новітній період)	Е. Ціолас, Е. Карапатзак, І. Калатас та ін. [309]	Сталий розвиток сільськогосподарських систем потребує цілісного та мультидисциплінарного підходу до ефективного використання земельних, водних та енергетичних ресурсів.
Сталого суспільного розвитку (новітній період)	В. Еспозіто, Ф. Аддео, В. Д'аурія та ін. [247]	Вплив глобалізації справляє вагомий вплив на суспільний розвиток тому важливо забезпечити його сталість.

Джерело: власні дослідження.

Отже, аналіз концепцій сталого розвитку, сформульованих закордонними вченими, свідчить про наявність численних наукових підходів до їх сутнісного наповнення. На початкових етапах дослідницькі погляди мали узагальнений характер, окреслювали проблеми сталості на глобальному рівні та пов'язували їх переважно зі збереженням довкілля й запровадженням обмежень на зростання населення, капіталу, споживання й інші результати діяльності людини. З часом вчення набували більш конкретних обрисів і стосувалися практичного розв'язання проблем сталості на локальних рівнях. Переважна більшість з них демонструвала сталий розвиток через призму екологічних, соціальних та економічних вимірів. Відтак можемо спостерігати як у міру розвитку концепції сталості якісно модернізувалися, набували гнучкості та адаптивності.

Водночас сутнісний аналіз концепцій сталого розвитку не може бути повним без врахування наукових доробків вітчизняних учених. У цьому

контексті заслуговують на увагу дослідження Т. Кравченка, в яких науковець доводить, що ключовим завданням на шляху до сталого розвитку є збереження довкілля, а ЦСР дозволяють краще зрозуміти взаємозв'язок між різними аспектами життя людини та їх впливом як на сьогодення, так і на майбутні покоління [87-90]. У працях Т. Парамзіної зроблено зауваження про те, що задоволення людських потреб повинно відбуватися не лише за умови збереження довкілля, а й спрямовуватися на його відновлення [126]. Наукові розвідки І. Іртищевої дали підстави стверджувати, що у центрі сталого розвитку повинні лежати потреби й інтереси кожної окремої людини, які мають задовольнятися без шкоди для довкілля [79].

Ширші погляди на проблему сталості проілюстровані у роботах О. Васильєвої та Н. Васильєвої. Дослідниці зауважили, що «сталий розвиток є керованим процесом, який базується на системі взаємоузгоджених управлінських, економічних, соціальних, природоохоронних заходів, спрямованих на формування системи суспільних відносин на засадах довіри, партнерства, солідарності, консенсусу, етичних цінностей, безпечного довкілля тощо» [45]. У наукових працях О. Матвєєвої не лише виокремлено ключові засади сталого розвитку, а й описано у формі класичної тріади компонентів – екологічної, економічної та соціальної, акцентовано на їх важливості для формування безпечності, стійкості та збалансованості процесів еволюційного поступу суспільства [102, 103].

На антагоністичний характер дефініції «сталий розвиток» вказують праці І. Чикаренка, у яких науковець наголосив, що «передумовою розвитку є відсутність сталості, і, в той самий час, динамічна нерівновага є джерелом розвитку» [196]. На противагу цим твердженням О. Циклаурі не вбачає у сталому розвитку жодних розбіжностей й доводить, що «сталий розвиток» є новою парадигмою для ухвалення рішень, яка базується на кращому розумінні складного взаємозв'язку між економічними, соціальними аспектами життя суспільства та довкіллям, а також наявністю взаємозв'язку між рішеннями, які приймаються сьогодні на майбутні покоління [193]. Попри різновекторність цих

наукових підходів спільним у них є бачення сталого розвитку через збалансоване поєднання економічних та соціальних потреб суспільства з необхідністю дбайливого ставлення до збереження довкілля.

Водночас на думку низки науковців, позитивних тенденцій у реалізації ключових засад сталого розвитку можна досягти за умови формування економічного, ресурсного, людського потенціалу на рівні територіальних громад, а також через надання громадам повноважень повноцінних суб'єктів в ухваленні суспільно-політичних рішень. Т. Кравченко вважає, що максимально ефективне використання потенціалу територіальних громад дозволить сформувати національний потенціал сталого розвитку [89]. Х. Патицька сталий розвиток розглядає через призму соціального капіталу територіальних громад [132]. О. Довгаль наполягає, що особливого значення у формуванні державної стратегії сталого розвитку має потенціал сільських територіальних громад [63]. Н. Патика розширює ці погляди й сталий розвиток сільських територіальних громад розглядає з позиції єдності економічної, соціальної, екологічної та інституційної складових [130].

Дослідження І. Лопушинського доводять, що «сталий розвиток повинен започатковуватися та підтримуватися саме на рівні територіальної громади, і відповідно його забезпечення повинно здійснюватися знизу-догори, тобто від конкретної громади до національного і світового рівнів» [97]. Науковець наголошує, що «для того аби вивести регіони на траєкторію сталого розвитку, слід не тільки визначити їх ресурсну забезпеченість, збалансувати економічні, соціальні та екологічні інтереси суб'єктів політики місцевого розвитку, а й детально аналізувати ситуацію, що склалася у провідних секторах економіки певної території» [97]. Поділяє схожу позицію та наголошує на необхідності державно-приватного партнерства у забезпеченні сталого розвитку територіальних громад М. Забаштанський [71].

Дослідження Н. Васильєвої та Н. Васильєвої акцентують на сталому розвитку територіальних громад, позаяк на думку вчених «саме цей процес дозволяє гармонізувати соціальні, економічні й екологічні складові

продуктивних сил, спрямованих на використання, збереження та поетапне відновлення цілісності довкілля, створення можливостей для досягнення високої якості життя людей» [45]. О. Піддубна територіальну громаду розглядає як складну мало структуровану динамічну саморегулівну систему й формулює математичну модель її сталого розвитку [136]. О. Безуглий основні ініціативи стосовно забезпечення сталості розвитку пов’язує з органами місцевого самоврядування, оскільки вважає, що саме вони здатні раціонально налагодити інтерактивну співпрацю з громадянами у розв’язанні питань споживання та розвитку [37].

Синтез дослідницьких поглядів на проблему сталого розвитку дозволяє виокремити авторське бачення сутнісного наповнення цієї дефініції. Під сталим розвитком пропонуємо розуміти складний, водночас гнучкий та адаптивний процес збалансування економічного зростання, соціального добробуту і збереження довкілля з дотриманням моральних та етичних принципів на засадах солідарності й партнерства усіх членів суспільства, який реалізується починаючи з територіальних громад й абсорбуючись на національних рівнях забезпечує глобальну сталість. Від інших цей підхід відрізняється тим, що вказує на вектор сталого розвитку від громад до глобальних вимірів, акцентує на вмінні систем в процесі розвитку змінюватися й пристосовувати до викликів зовнішнього середовища, а також наголошує, окрім інших аспектів, на важливості для забезпечення сталості збереження людством духовності через призму морально-етичних засад і принципів.

Наявність численних наукових підходів та методологічних розбіжностей щодо ключових засад сталості територіальних громад вказує на їх виняткову вагу у реалізації ЦСР й детермінує необхідність їх концептуалізації. Припускаємо, що стала громада не перебуває у певному застиглому стані, а навпаки постійно знаходиться у пошуку рівноваги між різними сферами життя суспільства, а отже виконує певні функції, які дозволяють їй досягати очікуваних результатів. З огляду на сформульовану гіпотезу вбачаємо доцільним побудувати

функціональну декомпозиційну модель сталого розвитку територіальних громад для наочної ілюстрації ключових процесів, що у них відбуваються.

Доцільність застосування моделей такого типу для функціонального наповнення поступу певних соціально-економічних процесів або явищ апробована у дослідженнях С. Романюка, який із застосуванням декомпозиційної діаграми аналізував регіональні фактори економічного розвитку [160]. Механізм використання об'єктної декомпозиції у моделюванні управлінських систем описав М. Гуменюк [59], декомпозиційно-динамічний підхід до моделювання фінансово-економічних процесів застосував Т. Гринько [55]. Методи та моделі декомпозиції соціально-економічного розвитку досліджували В. Беседін [38], С. Бурлуцький [42], О. Кузьменко [92], В. Тігарєва [181], К. Селезньова [162] тощо. Синтез праць цих та низки інших дослідників дозволив сформулювати концептуальні засади функціонального наповнення моделі сталого розвитку територіальних громад.

Оскільки модель являє собою складну організаційну структуру, формулювання декомпозиції її цілей та завдань здійснювалося у кілька етапів. На першому етапі функції моделі були описані без деталей у вигляді контекстної діаграми, на другому – вони були деталізовані у вигляді діаграми декомпозиції з функціональним наповненням кожного її блоку. Контекстна діаграма функціональної моделі сталої громади передбачає наявність наступних компонентів: блоку, який інформує про її функціональне призначення, а також вхідних та вихідних величин у вигляді стрілок (дуг), які інформують про зв'язок системи із зовнішнім середовищем.

У дослідженні функціональний блок діаграми був спрямований на концептуалізацію, тобто осмислення, моделі функціонування сталої громади. Вхідні дуги вказують на ресурси, необхідні для досягнення цілей сталості, які отримуємо на виході контекстної діаграми. Верхні дуги, які входять у функціональний блок, відображають інструменти необхідні для досягнення цілей, а нижні вказують на суб'єктів, долучених до їх реалізації [162].

Побудова контекстної та декомпозиційної моделей здійснювалася за допомогою IDEF-технології в програмі BPwin 4.1. Під час роботи у цій програмі кожна стрілка активується і функціоналізує роль кожного компонента моделі. У дослідженні проілюстровано схематичне зображення контекстної (рис. 2.1) та декомпозиційної (рис. 2.2) моделей [162].

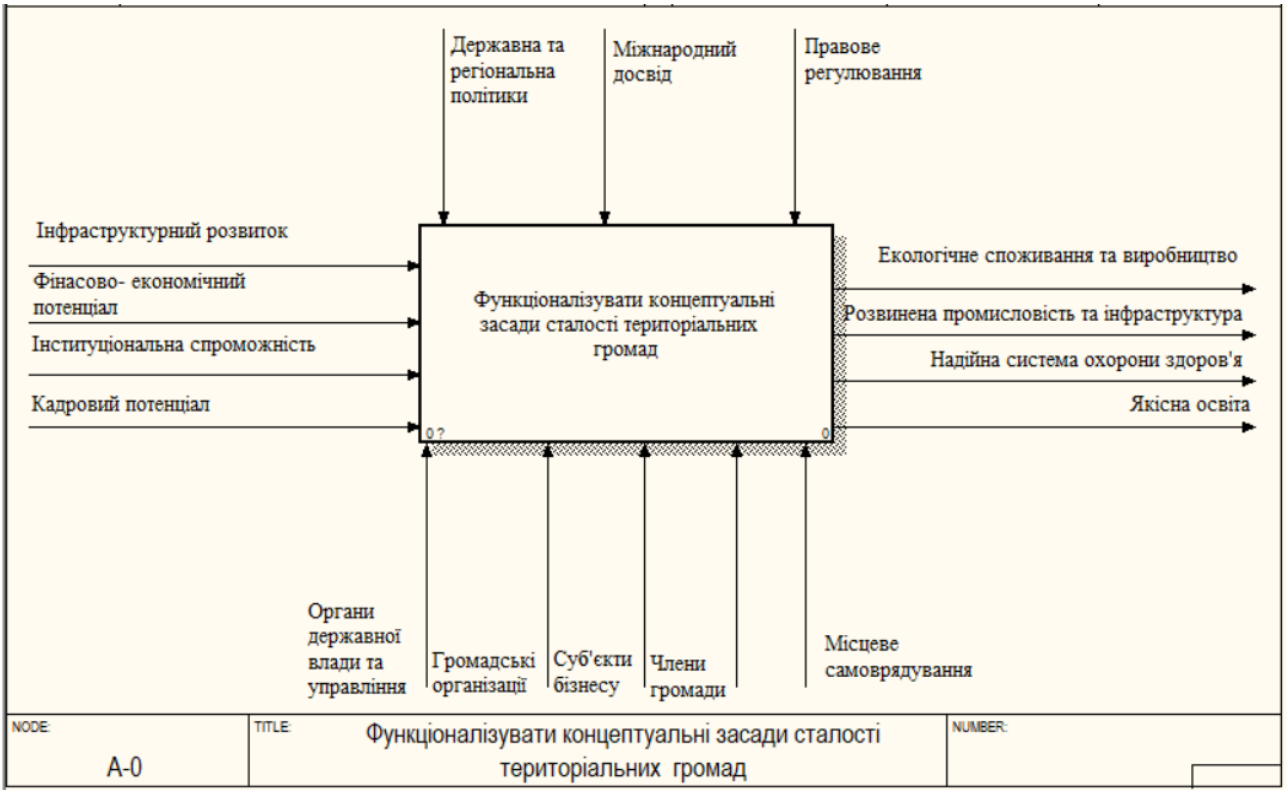

Рис. 2.1. Контекстна діаграма функціональної моделі сталої територіальної громади

Джерело: власна розробка за допомогою IDEF-технології в програмі BPwin 4.1.

Вхідними компонентами сталості територіальних громад вважаємо наявний інфраструктурний розвиток, фінансово-економічний потенціал, інституційну спроможність та кадровий потенціал. Інфраструктурний розвиток має виняткову вагу для територіальних громад оскільки створює комфортні умови проживання її мешканців. Починаючи з 2008 р. в Україні реалізується спільний проєкт ПРООН і ЄС «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» (МРГ), який особливу увагу приділяє відновленню й розвитку соціальної й комунальної інфраструктури територіальних громад в таких сферах як освіта, охорона здоров’я, екологія, енергоефективність тощо [149]. Вважаємо, що у

повоєнний період така діяльність набуде виняткової ваги й разом з ініціативами з боку органів місцевого самоврядування, бізнесу, мешканців територіальних громад сприятиме досягненню соціальної сталості. Також поділяємо думку А. Камашева, який вважає, що виробнича інфраструктура територіальних громад, яка охоплює транспортну, житлово-комунальну, підприємницьку та інші сфери, формує їх фінансово-економічний потенціал – підґрунтя для їх сталого економічного розвитку [80].

На вагомості, для досягнення територіальними громадами ключових параметрів сталості, розвитку їх фінансово-економічного потенціалу наголошують О. Левченко, Н. Величко, Л. Ковшун, які пропонують цей потенціал розглядати як наявні та потенційні можливості громади залучати ресурси для свого поступу [96]. Дослідження В. Булавинець та Н. Карпишина доводять, що якщо економічний потенціал територіальної громади низький, то це означає, що вона має обмежені можливості щодо залучення фінансових ресурсів, а отже й для сталого розвитку [40]. Саме тому функціонувати на засадах сталості можуть ті громади, які мають не лише достатні обсяги наявних ресурсів, а й потенціал для їх залучення.

Інституційна спроможність територіальної громади є складним і комплексним поняттям, яке О. Омельчук пропонує розглядати з двох позицій: органів місцевого самоврядування та жителів громади. Спроможності органів місцевої влади науковець радить оцінювати з погляду виконання покладених на них функцій: ухвалення управлінських рішень, здійснення стратегічного планування, кадрового забезпечення, відповідності місцевої політики очікуванням жителів громади тощо, а інституційну спроможність жителів громади – як здатність реалізовувати свої права, знати обов’язки, брати участь в управлінні громадою [122].

Поділяє схожі погляди й В. Чала, яка зауважує, що коли інституційна спроможність суспільства зміцнюється – спостерігається стала динаміка його розвитку [195]. І. Козюра, А. Краснейчук, О. Слобожан наголошують, що розвиток територіальних громад відбувається ефективніше там, де інституційна

спроможність як мешканців, так і органів місцевого самоврядування є вищою [78]. В ході реформи децентралізації органи місцевого самоврядування отримали додаткове коло повноважень, обсяги фінансових ресурсів та самостійність у прийнятті рішень, що фактично перетворило їх на повноцінних суб'єктів управління і підсилило інституційну спроможність.

Питання кадрового потенціалу є одним із ключовим для сталого розвитку територіальних громад. У дослідженнях Р. Хірівського акцентовано на компетентності кадрових ресурсів спроможних розробляти, аналізувати й реалізовувати кадрову політику. Водночас науковець зауважив, що в Україні надмірна політизованість і корумпованість у розв'язанні кадрових питань стоїть на заваді сталому розвитку громад [192]. Вважаємо, що для громад важливим є не лише наявність кваліфікованих кадрів, а потенціал для їх оновлення, навчання, підвищення кваліфікації тощо. Оскільки кадрове забезпечення напряму пов'язано з людським ресурсом, сталість або позитивний приріст населення громад набуває особливої актуальності у сучасних умовах. Воєнні дії, тимчасова окупація українських територій вплинули на міграційні процеси як всередині країни, так і змусили частину населення виїхати за кордон, що порушило природні процеси динаміки людських ресурсів в громадах й актуалізувало кадрові проблеми.

Побудова функціональної моделі сталої територіальної громади детермінує необхідність виокремлення вхідних елементів системи, які забезпечують керування нею й елементів, які створюють основу для ефективної реалізації управлінських функцій. Суб'єктами управління територіальними громадами відповідно до законодавства України є органи місцевого самоврядування. На думку О. Левченка, Н. Величка, Л. Ковшун позитивний вплив на управління територіальними громадами мають партисипативні підходи, які передбачають участь різних суспільних груп, бізнесу, мешканців громад у прийнятті та реалізації рішень щодо її функціонування, а також у здійсненні контролю за їх виконанням [96].

Вважаємо, що ефективність реалізації в територіальних громадах управлінських функцій залежить від державної регіональної політики, інституційно-правового регулювання, що здійснюється на основі міжнародного досвіду (вхідні дуги контекстної діаграми). Наразі правовою основою реалізації державної регіональної політики в Україні є Закон України «Про засади державної регіональної політики» [146], який імплементує план заходів з регіональної стратегії розвитку, а також стратегії розвитку територіальних громад. На важливості для сталого розвитку громад ефективної реалізації державної регіональної політики наполягає З. Бурик [41]. Напрями вдосконалення регіональної політики для активізації розвитку територіальних громад в умовах інституційних змін запропоновані А. Гречко [54]. На необхідності посилення державного і приватного партнерства у реалізації державної політики розвитку громад й необхідності вдосконалення системи інституційно-правового регулювання їх діяльності наголошує О. Ляшевська [99].

Під інституційним забезпеченням сталого розвитку регіонів З. Герасимчук та В. Поліщук розуміють «цілеспрямований і регулярний вплив органів державної влади й місцевого самоврядування на формування соціальних, економічних і екологічних стандартів існування населення» [51]. Варто зважити й на євроінтеграційні перспективи України, які детермінують необхідність при формуванні підходів до сталого розвитку громад враховувати міжнародний досвід їх поступу. Європейською спільнотою вже напрацьовані ефективні механізми розвитку громад на засадах сталості. Врахування перспективних європейських практик дозволить вітчизняним громадам швидко та менш болісно адаптуватися до викликів, пов’язаних з європейською інтеграцією.

Вихідними компонентами контекстної діаграми є цілі, на які спрямований поступ громад. З огляду на ЦСР вважаємо глобальну ціль ЦСР-11 «Забезпечення відкритості, безпеки, життєстійкості й екологічної стійкості міст і населених пунктів», яка для України була адаптована як ЦСР-11 «Сталий розвиток міст і громад», ключовою. Т. Дерун, О. Кочерга зауважують, що таке формулювання є

дуже узагальненим і не розкриває усього змістовного навантаження глобальної цілі [62].

Декомпозиційна діаграма функціональної моделі сталої територіальної громади (рис. 2.2) містить блоки, які вказують на завдання, які слід виконати для досягнення поставлених у контекстній діаграмі цілей. Нумерація блоків відповідає їх пріоритетності й інформує про послідовність виконання визначених завдань. З усіх боків діаграми розміщуються стрілки, які мігрують з блоку контекстної діаграми й з'єднуються з тими блоками декомпозиційної діаграми, з якими вони пов'язані.

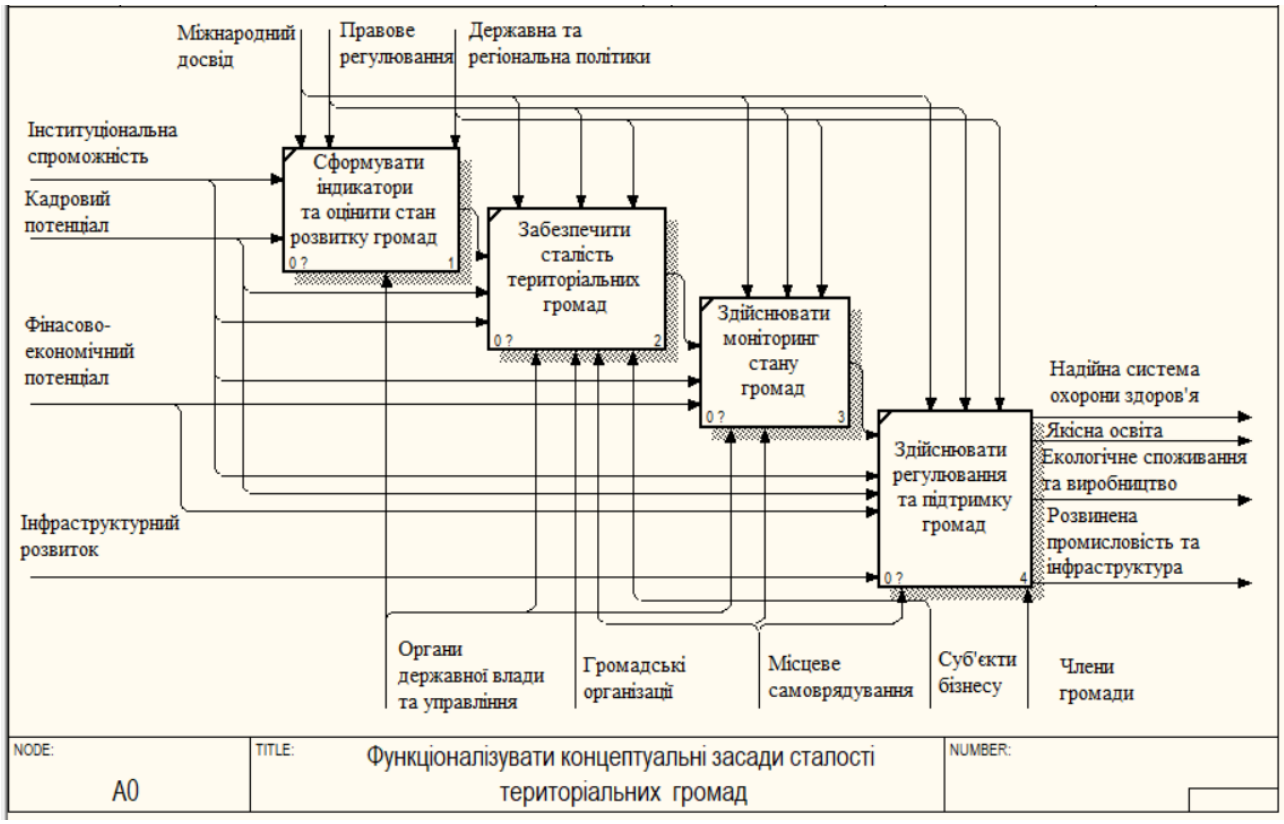

Рис. 2.2. Декомпозиційна діаграма функціональної моделі сталої територіальної громади

Джерело: власна розробка за допомогою IDEF-технології в програмі BPwin 4.1.

Першим завдання на шляху до сталості територіальних громад є формування індикаторів та проведення оцінки наявного стану їх розвитку. У цьому процесі важливо зробити акцент на вхідних компонентах декомпозиційної

діаграми: наявному інфраструктурному розвитку, фінансово-економічному та кадровому потенціалі, інституційній спроможності територіальних громад й на основі міжнародного досвіту, ефективного правового регулювання, виваженої державної регіональної політики забезпечити сталість їх розвитку. Головними виконавцями цього завдання повинні стати органи державної влади й управління, які об'єднавши зусилля повинні на основі сформованих індикаторів провести оцінку стану територіальних громад, які наразі, у зв'язку з воєнними діями, показують різновекторні показники розвитку.

Наступним кроком є виконання завдань другого блоку декомпозиційної діаграми – забезпечити реалізацію ключових засад сталості, у виконанні яких повинні бути залучені органи державної й місцевої влади, бізнес, населення, інші стейкхолдери. Завдання третього блоку функціональної моделі – формування ефективної системи моніторингу стану територіальних громад. Дані моніторингу можуть використовуватися для коригування цілей, завдань, пріоритетів функціонування громад, а також заходів, які застосовуються для їх впровадження – завдання четвертого блоку моделі. Вихідні дуги інформують про досягнення ключових ЦСР, серед яких екологічне споживання і виробництво, розвинена промисловість та інфраструктура, надійна система охорони здоров'я, якісна освіта є пріоритетними для територіальних громад.

Отже, аналіз концепцій сталого розвитку засвідчив наявність у них численних розбіжностей методологічного характеру. Виявлено, що на початкових етапах дослідницькі погляди мали узагальнений характер, окреслювали проблеми сталості на глобальному рівні та пов'язували їх переважно зі збереженням довкілля й запровадженням обмежень на зростання населення, капіталу, споживання й інші результати діяльності людини. Аргументовано, що з часом вчення набували більш конкретних обрисів і стосувалися практичного розв'язання проблем сталості на локальних рівнях. Встановлено, що переважна більшість з них демонструвала сталий розвиток через призму екологічних, соціальних та економічних вимірів.

Синтез дослідницьких поглядів на проблему сталого розвитку дозволив виокремити авторське бачення сутнісного наповнення цієї дефініції. Обґрунтовано, що під сталим розвитком слід розуміти складний, водночас гнучкий та адаптивний процес збалансування економічного зростання, соціального добробуту і збереження довкілля з дотриманням моральних та етичних принципів на засадах солідарності й партнерства усіх членів суспільства, що реалізується починаючи з територіальних громад абсорбуючись на національному рівні забезпечує досягнення глобальних цілей сталості. Обґрунтовано винятково важливе значення територіальних громад у реалізації ЦСР.

Доведено, що стала громада не перебуває у певному застиглому стані, а навпаки постійно знаходиться у пошуку рівноваги між різними сферами життя, а отже виконує певні функції, які дозволяють їй досягати очікуваних результатів. Концептуалізація ключових засад сталого розвитку на прикладі декомпозиційної моделі дозволила сформулювати функціональний вимір, визначити цілі та завдання на шляху до сталості громад. Обґрунтовано, що досягнення ключових ЦСР, з акцентом на екологічне споживання і виробництво, розвиток промисловості та інфраструктури, надійну систему охорони здоров’я, якісну освіту є пріоритетними для територіальних громад.

2.2. Міжнародні імперативи фінансового забезпечення сталого розвитку сільських громад

Сталий розвиток сільських громад є головним компонентом загальної стратегії сталого розвитку, реалізація якої підтримується на міжнародному рівні. Сільські громади, в яких проживає значна частина населення світу, відіграють ключову роль у формуванні продовольчої безпеки, збереженні природних ресурсів та підтримці культурного різноманіття. Міжнародні імперативи сталого розвитку сільських громад формуються на основі глобальних ініціатив та угод,

спрямованих на досягнення ЦСР з урахуванням економічних, соціальних та екологічних потреб суспільства. Оскільки підходи до формування сталості сільських громад виокремилися із глобальної концепції сталого розвитку, дослідницький пошук вбачаємо доцільним розпочати з вивчення етапів її становлення.

Ідеї сталого розвитку вперше були оприлюднені у 1972 р. у наукових доповідях на Конференції ООН з довкілля [318]. Результатом її роботи стало підписання Стокгольмської декларації, де були сформульовані настанови щодо збереження довкілля. На другій Конференції ООН (1992 р.) було схвалено програмний документ «Порядок денний на XXI століття», у якому була задекларована концепція сталого розвитку, яка стала дорожньою картою для поступу людства на місцевому, національному, регіональному та міжнародному рівнях [329]. На 19-й спеціальній сесії Генеральної Асамблеї ООН у 1997 р. обговорювалися результати виконання «Порядку денного на XXI століття» [202]. Ключовими питаннями для дискусії стали зміна клімату, зменшення запасів питної води, вирубка лісів, подолання бідності, швидка урбанізація тощо [274]. Рекомендації щодо їх розв'язання знайшли своє втілення у зобов'язаннях й міжнародних угодах про продовження співпраці у сфері сталого розвитку.

На Саміті тисячоліття ООН (2000 р.) була схвалена «Декларація тисячоліття», яка визначила ключові «Цілі розвитку тисячоліття» (далі – ЦРТ). Знаково, що саме на цьому саміті Україна приєдналася до Декларації й розпочала адаптацію ЦРТ відповідно до національних потреб. У 2003 р. була розроблена національна система завдань ЦРТ, які були оприлюднені у Національній доповіді «Цілі розвитку тисячоліття. Україна 2000-2015» [194]. У 2002 р. на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку було ухвалено Йоганнесбурзьку декларацію та План дій щодо принципів сталого розвитку [330], в якому були задекларовані положення Кіотського протоколу щодо скорочення викидів парникових газів. Результати роботи саміту торкнулися проблем у сільському господарстві. Окрема увага акцентувалася на необхідності проведення багатосторонніх міжнародних переговорів щодо СОТ.

Знаковою подією у формуванні Цілей сталого розвитку (далі – ЦСР) стала Конференція ООН зі сталого розвитку (2012 р.) [330], головними здобутками якої стало ухвалення ключових принципів політики Зеленої економіки та розробка стратегії фінансування сталого розвитку. Уряди країн-учасниць ухвалили 10-річну рамкову програму сталого споживання та виробництва. На саміті ООН зі сталого розвитку (2015 р.) було затверджено новий план під назвою «Перетворення нашого світу: Порядок денний сталого розвитку на період до 2030 року» [319]. Цей саміт став знаковим оскільки на ньому було задекларовано 17 ЦСР та 169 завдань сталого розвитку, реалізація яких є наразі актуальною для більшості країн світу.

Змістовне наповнення еволюції міжнародних імперативів сталого розвитку проілюстровано в табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Еволюція міжнародних імперативів сталого розвитку

Назва події	Дата та місце	Ключові імперативи
1	2	3
Стокгольмська конференція ООН з питань навколишнього середовища людини	5-16 червня 1972 р., м. Стокгольм (Швеція)	1). Стокгольмська декларація заклала 26 принципів збереження довкілля, створила підґрунтя для діалогу між промислово розвиненими країнами та країнами, що розвиваються щодо зв'язку між економічним зростанням, забрудненням повітря, води та буттям людей у всьому світі. 2). План дій щодо людського середовища включав три головні компоненти: програму глобальної екологічної оцінки (так званий план спостереження за довкіллям); діяльність з управління довкіллям; міжнародні заходи для підтримки діяльності з оцінки і управління довкіллям [318].
Конференція ООН з навколишнього середовища та розвитку (UNCED), також відома як «Саміт Землі»	3-14 червня1992 р., м. Ріо-де-Жанейро (Бразилія)	1). «Порядок денний на XXI століття» став програмою дій, яка сформувала нові стратегії інвестування у майбутнє для досягнення загального сталого розвитку у 21 ст.

продовження табл. 2.2

1	2	3
		2). Декларація Ріо заклала 27 універсальних принципів сталого розвитку. 3). Рамкова конвенція ООН про зміну клімату, Конвенція про біологічне різноманіття та Декларації про принципи управління лісами сформулювали рекомендації щодо нових способів збереження природних ресурсів. 4). «Саміт Землі» ініціював створення Комісії зі сталого розвитку [66].
19-та спеціальна сесія Генеральної Асамблеї з огляду та оцінки виконання Порядку денного на XXI століття	23-27 червня 1997 р., м. Нью-Йорк (США)	«Програмою подальшої реалізації Порядку денного на XXI століття», включно із заявою про зобов'язання, прийнятою на сесії, було підтверджено основні принципи сталого розвитку, які містяться в Декларації Ріо, а також акцентовано увагу на необхідності інтеграції його економічних, екологічний і соціальних компонент [202].
Саміт тисячоліття під егідою ООН	6-8 вересня 2000 р., м. Нью-Йорк (США)	«Декларацією тисячоліття ООН» було досягнуто згоди щодо цілей, спрямованих на подолання бідності й голоду; обов'язковості загальної початкової освіти; гендерної рівності й розширення прав і можливостей жінок; скорочення дитячої смертності; покращення материнського здоров'я; боротьбу з ВІЛ/СНІД, малярією та іншими захворюваннями; забезпечення екологічної стійкості; формування глобального партнерства заради розвитку [274].
Всесвітній саміт зі сталого розвитку також відомий як *(Ріо+10)*	26 серпня-4 вересня 2002 р., м. Йоганнесбург (Південна Африка)	Йоганнесбурзькою декларацієї та Планом дій щодо принципів сталого розвитку були ухвалені рішення, які стосувалися води, енергії, здоров'я, сільського господарства, біологічного різноманіття та інших проблемних сфер [330].
Конференція ООН зі сталого розвитку *(Ріо+20)*	20-22 червня 2012 р., м. Ріо-де-Жанейро (Бразилія)	1). Ухвалено 10-річну рамкову програму сталого споживання та моделей виробництва (A/CONF.216/5). 2).Сформульовано заходи щодо створення стійкої «зеленої» економіки, яка забезпечує охорону довкілля на основі зростання доходів, забезпечення гідною роботою та ліквідації бідності [330].

продовження табл. 2.2

1	2	3
Саміт ООН з питань сталого розвитку	25-27 вересня 2015 р., м. Нью-Йорк (США)	1). Затверджено «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030 р.». 2). Визначено Глобальні Цілі сталого розвитку (17 цілей і 169 завдань), що передбачають продовження роботи та остаточну реалізацію тих цілей, яких не вдалося досягти [319].
21-ша конференція в межах Рамкової конвенції ООН про зміну клімату (COP 21) і 11-та – у рамках наради сторін за Кіотським протоколом (CRP-11)	2015 р., м. Париж (Франція)	Підписано Паризьку угоду згідно з рамковою конвенцією ООН про зміну клімату, відповідно до якої усі учасники (представники 196 країн) зобов'язалися скоротити викиди вуглекислоти в атмосферу.
Стокгольм+50: здорова планета для процвітання всіх – наша відповідальність, наша можливість	2-3 червня 2022 р, м. Стокгольм (Швеція)	Він сприятиме екологічному виміру сталого розвитку та прискоренню виконання зобов’язань у контексті Десятиліття дій для досягнення ЦСР, а також стійкому відновленню після пандемії коронавірусу (COVID-19) [296].

Джерело: власні дослідження.

Аналіз еволюції міжнародних імперативів сталого розвитку довів, що на ранніх етапах світовою спільнотою було досягнуто домовленостей щодо збалансування потреб економічного зростання та збереження довкілля. Осередком уваги була розробка політичного та правового підґрунтя для впровадження принципів сталого розвитку на глобальному рівні. У 2000-х рр. головні імперативи були сфокусовані на розв’язанні соціальних проблем, а також спрямовувалися на боротьбу з бідністю. Акцентувалося на зростанні ролі соціальної справедливості та інклюзивного розвитку. Інтеграція глобальних цілей почала відбуватися на початку 2010-х рр. На цьому етапі наголос робився на інтеграції економічних, соціальних та екологічних цілей й створенні єдиної програми дій для усього людства.

Сучасний етап характеризується поглибленням реалізації ЦСР та їх адаптацією до глобальних викликів, таких як зміна клімату та пандемії. Основний фокус уваги світової спільноти спрямований на сталість громад та

економік, справедливий перехід до зеленої економіки, інновації й цифровізацію. Наголошується на кліматичних змінах і вуглецевій нейтральності, розширюються ініціативи щодо збереження біорізноманіття. Продовжують впроваджуватися заходи для боротьби з соціальною нерівністю, забезпечення гендерної рівності та поліпшення умов праці, залучення усіх верстви населення до процесів прийняття рішень.

Світовою спільнотою підтримуються інноваційні рішення та технологічний прогрес у досягненні ЦСР. Підвищення ефективності використання ресурсів стимулюється переходом до економіки замкненого циклу. Поглиблюється міжнародна співпраця, зміцнюються інституційні підвалини та фінансові механізми у напрямах реагування на пандемії, природні катастрофи та інші глобальні кризи, посилюється робота над досягненням сталості громад та економічних систем.

Країни ЄС цілком підтримали й дотримуються глобальних імперативів сталого розвитку, забезпечують втілення ЦСР, адаптуючи правове поле й різні аспекти суспільно-економічного життя для їх ефективного виконання. Ключові завдання для здійснення ЦСР закладені у Європейській зеленій угоді (далі – ЄЗУ), яка демонструє стратегію ЄС у реалізації політичних ініціатив, спрямованих, у першу чергу, на перетворення Європи на кліматично нейтральний континент до 2050 р. [303]. Спільною аграрною політикою (далі – САП) визначаються головні засади розвитку сільського господарства й сільських громад [250], а регіональною політикою або «Політикою згуртованості» – питання зменшення регіональних диспропорцій у ЄС, через підтримку економічної сталості регіонів, створення робочих місць, підвищення конкурентоспроможності бізнесу, покращення якості життя населення, в тому числі у сільських громадах [217].

Важливою ініціативою ЄС у досягненні сталого сільського розвитку є «Стратегічний план дій 2020-2024: розвиток сільського господарства і сільських територій», який має виняткову вагу для впровадження інноваційних та екологічних технологій в аграрне виробництво, визначає основні напрями його

поступу й сприяє соціальній, економічній та екологічній сталості сільських громад [297]. Законодавчим підґрунтям, спрямованим на створення сталих, об'єднаних і успішних сільських громад, є Резолюція Європейського парламенту «Про довгострокове бачення для сільських територій ЄС до 2040 року» [203].

Головні стратегічні ініціативи ЄС для досягнення сталого сільського розвитку проілюстровано на рис 2.3.

Рис. 2.3. Стратегічні ініціативи ЄС для досягнення сталого розвитку сільського господарства і сільських громад

Джерело: власна розробка на основі [203, 297].

Впродовж 2014-2020 рр. пріоритетами САП було визнано підвищення якості життя в сільській місцевості через зростання зайнятості, скорочення бідності й інклюзивний розвиток сільських громад. Реалізація САП передбачала

формування сприятливого інвестиційного середовища, що дозволяло фермерам залучати кошти для освоєння нових технологій, оновлення матеріально-технічної бази, посилюючи таким чином конкурентні переваги останніх. Положення САП спрямовувалися на захист довкілля і раціональне використання природних ресурсів, зменшення викидів парникових газів, поліпшення якості ґрунту та води, збереження ландшафту. Політика також була націлена на створення нових робочих місць й надання базових послуг у сільській місцевості [250].

Водночас законодавчими ініціативами Європейської комісії на 2021-2027 рр., пов'язаними з приєднанням країн-членів до ЄЗУ, було передбачено реформування САП. Впродовж перехідного періоду (2021-2022 рр.) відбувалося розширення наявних та формування нових правил САП. Зокрема, країни ЄС, в межах чинних програм розвитку сільських територій, були зобов'язані підтримувати поточний рівень екологічної й кліматичної рівноваги та виділяти кошти у передбачених розмірах на фінансування заходів, що їх поліпшують (застосовувати так званий «принцип не регресії»). Щонайменше 55 % фінансових ресурсів, направлених сільському господарству, спрямовувалося на заходи, що сприяють економічному та соціальному розвитку сільських громад, підтримку фермерства й бізнесу, надання соціальних послуг, оновлення сільської інфраструктури тощо. Для забезпечення балансу між використанням коштів у найбільш важливих сферах та напрямах аграрного виробництва й підтримкою економічного і соціального поступу сільських громад, перехідні правила реалізовувалися відповідно до «принципу не регресії» й припускали певну гнучкість у використанні фінансових ресурсів.

Наразі чинною є САП 2023-2027, яка зосереджена на реалізації ЦСР щодо соціальної, економічної та екологічної сталості у сільському господарстві й сільських громадах ЄС [301]. Згідно з ЦСР ЄС посилює екологічні вимоги до аграріїв відповідно до пріоритетів екологічного та кліматичного законодавства, зокрема, акцентує на активізації дій щодо збереження природних ресурсів, примноження біорізноманіття, впровадження заходів для боротьби з

кліматичними змінами. Дотримання екологічних стандартів стимулюється через використання фінансових інструментів. Впродовж 2014-2020 рр. близько 100 млрд Євро, а у 2021-2027 рр. заплановано 95,5 млрд Євро спрямувати на скорочення викидів парникових газів, збільшення поглинання та зберігання вуглецю, впровадження нових методів і технологій виробництва сільськогосподарської продукції. Для прикладу, так звані «зелені прямі виплати» надаються тим фермерам, які дотримуються правил пов'язаних зі збереженням довкілля і боротьбою з кліматичними змінами (рис. 2.4).

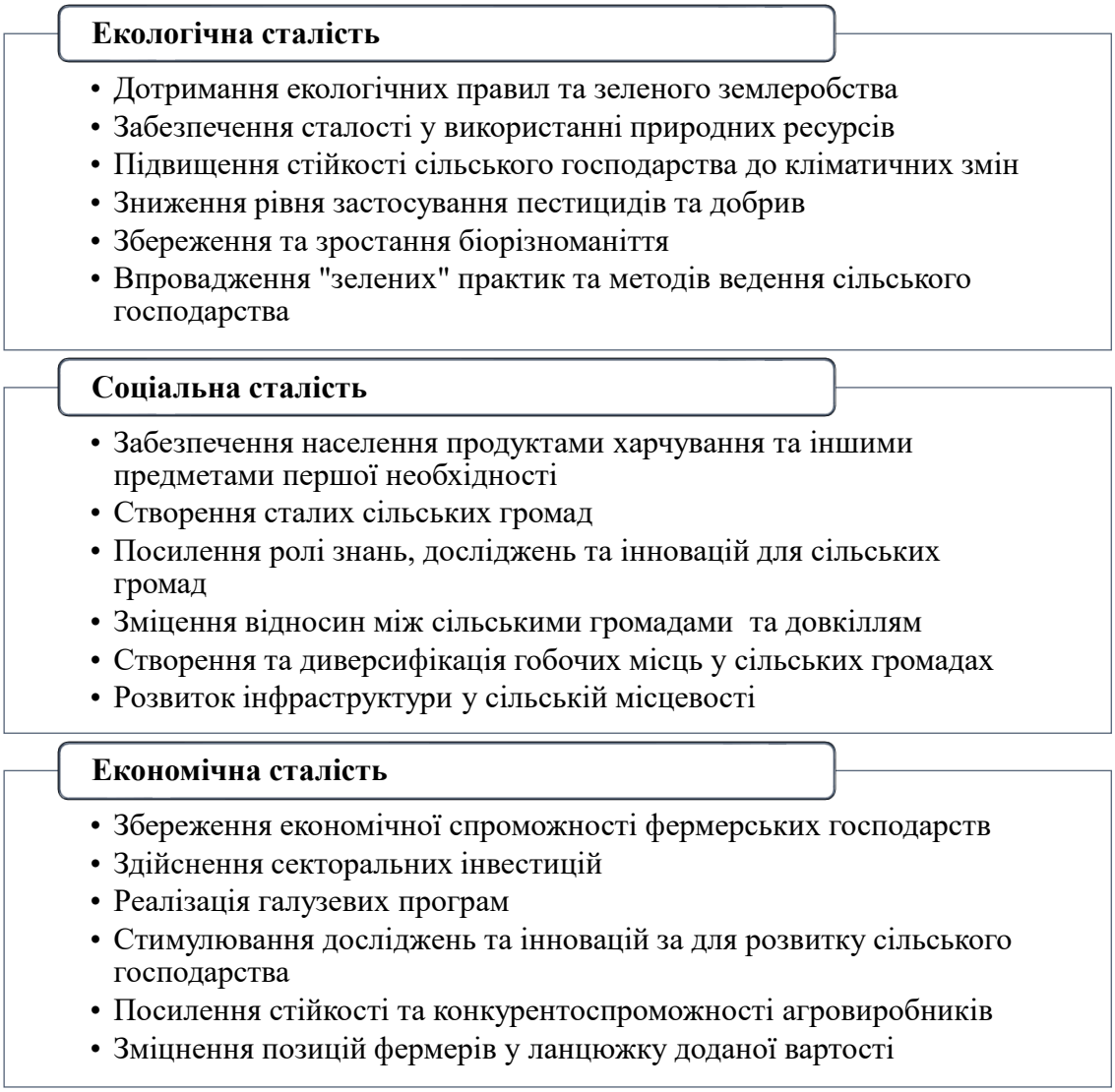

Рис. 2.4. Пріоритети ЄС щодо сталого розвитку сільського господарства і сільських громад

Джерело: побудовано на основі [221].

Європейською зеленою угодою передбачено досягнення нульових викидів парникових газів до 2050 р. Стандарти, щодо збереження природних ресурсів, гарантують збереження кількості та якості води, мінімального ґрунтового покрову, якості повітря. Реалізація САП пов'язана з директивами ЄС щодо збереження дикої природи, органічного землеробства, відповідального використання пестицидів і добрив, впровадження альтернативних методів і технологій ведення сільського господарства, зменшення використання антибіотиків у тваринництві й впровадження інших заходів, які сприятимуть формуванню екологічно сталого сільського господарства.

Екологічні та економічні заходи САП розроблені таким чином аби забезпечувати соціальну сталість сільських громад. Продовольча безпека є ключовою метою САП, однією з найперших і найбільших стратегічних цілей ЄС, яка зародилася після Другої світової війни для подолання голоду у всьому світі. Підґрунтя для її забезпечення закладено в одному із ключових компонентів ЄЗУ – стратегії «Від ферми до виделки», реалізація якої спрямована на задоволення потреб населення у харчових продуктах й водночас гарантує, що вони вироблятимуться з дотриманням високих санітарних та екологічних вимог.

Аграрне виробництво є основою для функціонування сільських громад у всьому світі. Найпоширенішими проблемами, з якими наразі вони стикаються є старіння населення, недостатньо розвинена інфраструктура, брак послуг та низька зайнятість сільського населення. САП створює інструменти для розв'язання цих проблем. Зокрема у рамках політики фінансуються програми зі створення та диверсифікації робочих місць, а також розвитку інфраструктури у сільській місцевості.

Високу ефективність у цьому напрямі показала програма LEADER, яка використовується для розробки й впровадження стратегій місцевого розвитку, ухвалення рішень і розподілу ресурсів для сталого поступу сільських громад. На кінець 2018 р. цим інструментом скористалося близько 2800 громад, які охоплюють не лише понад 61 % сільського населення ЄС, а також державні, приватні, громадські структури у певній місцевості [271]. LEADER реалізується

в межах національних та регіональних програм розвитку сільських громад, тому співфінансується як з бюджетів країн-членів ЄС, так і з бюджету Європейський сільськогосподарський фонд розвитку сільських територій (далі – EAFRD). Наразі програма LEADER передбачає ширше сприйняття сталого місцевого розвитку (як системи керованої громадою), а також збільшення завдань і повноважень для його реалізації, відповідно – розширення джерел фінансування (рис. 2.5) [271].

САП 2023-2027 передбачено спрямування витрат країн-членів ЄС на підтримку малих і середніх фермерських господарств, молодих фермерів, які лише започатковують бізнес, покращення умов праці на фермах, забезпечення гендерної рівності у сільському господарстві. Наголос робиться і на підвищенні конкурентоспроможності аграрного сектора. Нові правила заохочують аграріїв об'єднуватися задля для покращення своїх конкурентних позицій на ринках, узгоджувати пропозицію сільськогосподарської продукції з попитом на неї не лише у Європі, а й за її межами.

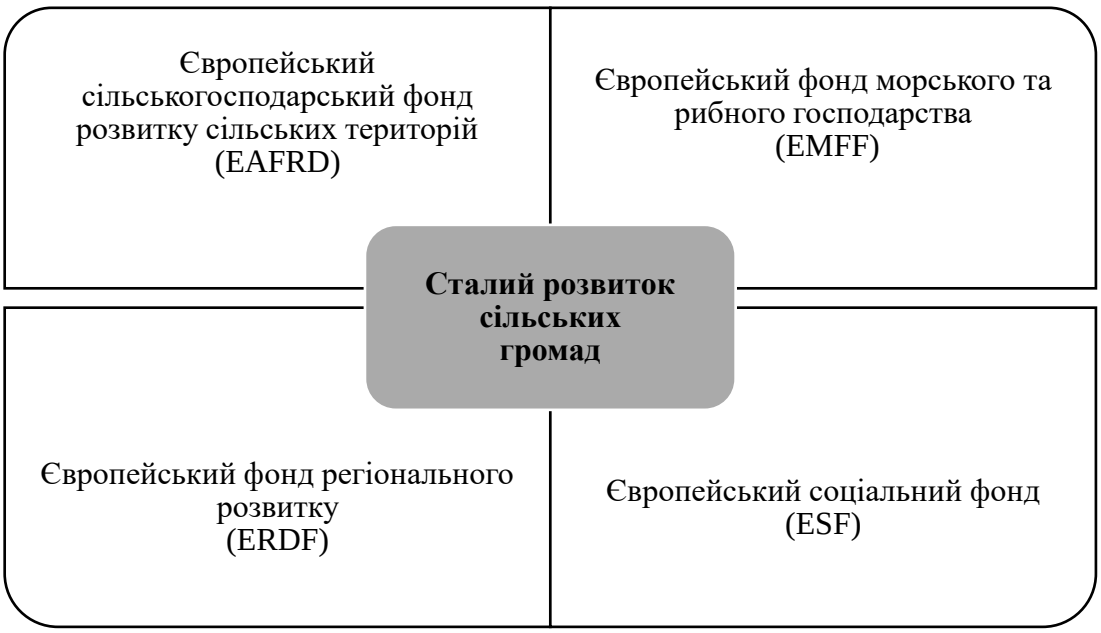

Рис. 2.5. Фонди фінансування сталого розвитку сільських громад ЄС за підтримки програми LEADER

Джерело: побудовано на основі [271].

За для нівелювання криз і викликів, які можуть виникнути у майбутньому САП визначено новий фінансовий резерв на підтримку сільського господарства у розмірі не менше 450 млн євро на рік. Для допомоги сільським громадам у здійсненні структурних трансформацій, необхідних для досягнення цілей ЄЗУ, передбачено перерозподіл до 25 % витрат країн-членів ЄС передбачених для сільського господарства між підтримкою доходів аграріїв і розвитком сільських територій [301].

Джерелом фінансування національних та регіональних програм розвитку сільського господарства і сільських громад є національні бюджети країн-членів та спільний EAFRD. Бюджет EAFRD на 2014-2020 рр. становив 104 млрд Євро і спрямовувався на виконання 118 відповідних програм. Впродовж 2021-2027 рр. коштом фонду, у бюджет якого передбачено спрямувати 95,5 млрд Євро, заплановано профінансувати реалізацію шести основних цілей розвитку сільського господарства та сільських громад:

– сприяння передачі знань та інновацій у сільському господарстві, лісовому господарстві й сільських громадах;

– підвищення життєздатності та конкурентоспроможності всіх типів сільського господарства, впровадження інноваційних сільськогосподарських технологій і сталий розвиток лісового господарства;

– допомога в організації харчового ланцюга, піклування про сільськогосподарських тварин та управління ризиками в аграрній сфері;

– підтримка ефективного використання ресурсів і переходу до низьковуглецевої економіки стійкої до кліматичних змін у сільському господарстві, харчовій промисловості та лісництві;

– відновлення, збереження та покращення екосистем, пов’язаних із сільським і лісовим господарством;

– сприяння зменшенню бідності, соціальній сталості та економічному розвитку в сільських громадах [301].

Виконання цих цілей відбувається в межах чітко визначених напрямів. У своїх програмах розвитку сільських територій (далі – ПРСТ) країни ЄС обирають

цілі та напрямами відповідно до національних пріоритетів й розробляють стратегічні плани для їх досягнення. Для отримання співфінансування з EAFRD програми повинні відповідати принаймні чотирьом з шести цілей. Прогрес у їх досягненні контролюється за допомогою спільної системи моніторингу та оцінки (CMEF) [290].

Глобалізаційні виклики спонукають Україну до використання світових надбань, а євроінтеграційні перспективи – до перегляду соціально-економічних пріоритетів на шляху до реалізації спільних ЦСР. У національній Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» [151], а пізніше – в Указі Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» було зроблено національні акценти у досягненні ЦСР [152]. Євроінтеграційні процеси актуалізували питання посилення співпраці у напрямі сталого розвитку сільського господарства і сільських територіальних громад. Відповідно до національних ЦСР для розвитку сільських територіальних громад (далі – СТГ) України найважливішими є наступні:

– ЦСР 1 «Подолання бідності», яка акцентує на необхідності подолання бідності у СТГ через розширення їх економічних можливостей, соціальний захист та доступ до ресурсів;

– ЦСР 2 «Подолання голоду», що має пріоритетом сприяння розвитку сільського господарства, забезпечення продовольчої безпеки та підтримка стійких сільськогосподарських практик;

– ЦСР 3 «Здоров’я та добробут» ставить за мету поліпшення доступу до медичних послуг, зокрема у віддалених сільських районах;

– ЦСР 4 «Якісна освіта» наголошує на важливості забезпечення доступу до якісної освіти та створенні умов для навчання мешканців СТГ;

– ЦСР 6 «Чиста вода та санітарія» вказує на вагомість доступу до чистої води та санітарії у СТГ;

– ЦСР 7 «Доступна та чиста енергія» покликана сприяти розвитку інфраструктури для доступу до чистої та відновлюваної енергії, а також реалізації енергоефективних проєктів у сільській місцевості;

– ЦСР 8 «Гідна праця та економічне зростання» зорієнтована на створення робочих місць та розвиток економічного потенціалу у сільській місцевості;

– ЦСР 11 «Сталий розвиток міст і громад» зосереджена на стійкості та життєздатності сільських громад;

– ЦСР 15 «Збереження екосистем суші» передбачає створення умов для охорони, відновлення та сталого використання наземних екосистем [152, 308].

Досягнення ЦСР є ключовим пріоритетом для громад України. Для їх реалізації органи місцевого самоврядування отримали правове підґрунтя, ширше коло повноважень, самостійність у прийнятті ключових рішень щодо розвитку громад, а також можливості для збільшення обсягів надходжень до місцевих бюджетів. Трансформації суспільно-політичного життя в Україні передував тривалий еволюційний шлях підписання та імплементації низки міжнародних угод, а також гармонізації національного законодавства згідно з європейськими нормами й стандартами.

Підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у 2014 р. стало знаковою подією, яка закріпила зобов'язання обох сторін щодо просування сталого розвитку, а рішення, підтримане у червні 2022 р. усіма країнами ЄС, щодо надання Україні офіційного статусу кандидата у члени ЄС, ініціювало процес підготовки та набуття Україною членства у ЄС (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Розвиток співпраці між Україною і ЄС з питань сталого розвитку

Назва угоди	Дата підписання	Ключові імперативи
1	2	3
Ранній період (1991-2004 рр.)		
Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами [186]	1994 р. (ратифікація з 1998 р.) нині нечинна	Угода стала першою важливою домовленістю, яка відкрила політичний діалог між Україною та Європейськими співтовариствами і їх державами членами у напрямах співпраці щодо торгівлі, інвестицій, енергетики, транспорту, довкілля, науки, технологій тощо.
Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату [155]	1996 р.	Україна приєднавшись до конвенції взяла на себе зобов'язання щодо зменшення викидів парникових газів та сприяння глобальним зусиллям у боротьбі зі змінами клімату.

продовження табл.2.3.

1	2	3
Інтенсифікація міжнародної співпраці (2004-2014 рр.)		
Кіотський протокол до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату [172]	2004 р.	Ратифікація Кіотського протоколу означила кількісні зобов'язання України щодо скорочення викидів парникових газів на період з 2008 по 2012 р., які включали проведення інвентаризації викидів, впровадження механізмів для екологічного розвитку та торгівлі квотами.
План дій «Україна – Європейський Союз» Європейська політика сусідства [137]	2005 р.	Документ визначив конкретні кроки для поглиблення співпраці між Україною та ЄС, акцентував на необхідності реформ у сферах управління, економіки, прав людини й сталого розвитку, ініціював процес адаптації національного законодавства до стандартів ЄС у сферах екології, енергетики, соціальної політики та ін.
Глибока співпраця (2014-2020 рр.)		
Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та ЄС, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [185]	2014 р.	Визначено якісно новий формат відносин між Україною та ЄС на принципах «політичної асоціації та економічної інтеграції»; зобов'язання України щодо необхідності адаптації національного законодавства до законодавства ЄС у сферах торгівлі, транспорту, охорони довкілля, освіти тощо; важливість реформ у сферах державного управління, судочинства, боротьби з корупцією та захисту прав людини.
Положення про створення поглибленої та всеохоплюючої Зону вільної торгівлі між Україною та ЄС [146]	2016 р.	Передбачено тісну економічну співпрацю між Україною і ЄС з акцентом на торгівлю й сталий розвиток, управління санітарними і фітосанітарними заходами, митне співробітництво, інші питання.
Паризька угода [127]	2016 р.	Окреслено зобов'язання щодо скорочення викидів парникових газів та підвищення енергетичної ефективності в тому числі і в аграрній галузі.
Поточні угоди та ініціативи (2020 р. – сьогодення)		
Кліматичний пакет для стабільної економіки в Україні (CASE) [303]	2020 р.	Сформовано бачення щодо того, як досягти: кліматичної нейтральності України через трансформацію промисловості та формування економіки замкненого, як складової сталого економічного розвитку; скорочення відходів; здійснення будівництва та реконструкції енерго- та ресурсозберігаючим способом; переходу до стійкої та розумної мобільності; здорової та екологічно чистої системи харчування тощо.

Джерело: власні дослідження.

Поточною амбітною програмою дій ЄС є Європейський зелений курс, головні завдання якого полягають у досягненні продовольчої безпеки, сталості і безпечності виробництва харчових продуктів та їх споживання. Україна прийняла рішення долучитися до її реалізації, усвідомлюючи необхідність впровадження трансформаційних змін у таких сферах як енергетика, промисловість, агарне виробництво тощо. Перші кроки у цьому напрямі були зроблені при підписанні на саміті Україна-ЄС (2020 р.) угоди «Кліматичний пакет для стабільної економіки в Україні» (CASE), яка покликана сприяти фінансуванню проєктів з переходу до чистої й кліматично нейтральної економіки.

Україна розпочала активну співпрацю з ЄС у сфері енергетичної ефективності та відновлюваних джерел енергії. Спільні проєкти спрямовані на зниження викидів парникових газів, підвищення енергоефективності та розвиток інфраструктури для відновлюваних джерел енергії. Прикладом спільних проєктів в екологічній сфері є Програма ЄС «Угода мерів – Схід», яка підтримує, в тому числі фінансово, міста та громади в їхніх зусиллях щодо зменшення викидів CO^2 [187]. Важливим напрямом співробітництва України і ЄС є охорона природи та збереження біорізноманіття, яке включає створення та управління природоохоронними територіями, боротьбу з незаконною вирубкою лісів та браконьєрством, а також збереження водних ресурсів. Прикладом є Програма «EU4Environment», яка спрямована на поліпшення екологічного управління та сталого використання природних ресурсів. Ця програма надає підтримку Україні у розробці політики «зеленої економіки», впровадженні ресурсоефективних технологій, виробництві органічної продукції тощо [188].

Розвиток соціальної інклюзії та економічної сталості забезпечується через фінансування ЄС програм, які спрямовані на зменшення соціальної нерівності та покращення умов життя вразливих прошарків населення. Також активно підтримуються ініціативи, які сприяють розвитку малого та середнього бізнесу, створенню нових робочих місць й економічній диверсифікації, що є важливим аспектом сталого розвитку. Однією з ключових програм є EU4Youth, яка

спрямована на підвищення можливостей для молоді через освіту, професійне навчання, підприємництво та працевлаштування. Програма підтримує соціальну інтеграцію молодих людей, особливо з уразливих груп населення, та сприяє розширенню їх економічних можливостей. Основні компоненти програми включають: навчальні та тренінгові заходи для розвитку навичок і компетенцій; підтримку молодіжного підприємництва та стартапів; партнерство з місцевими та міжнародними організаціями для створення робочих місць [188]. Ця програма є частиною ширшої ініціативи EU4Ukraine, яка охоплює різні аспекти соціально-економічного розвитку та підтримки реформ в Україні.

Попри позитивні здобутки співпраця України з ЄС у сфері сталого розвитку стикається з низкою проблем, серед яких найскладнішою є війна, яка породжує політичну, соціальну та економічну нестабільність на усьому Європейському континенті. Крім того європейські партнери вказують на наявність корупції практично на всіх щаблях влади та недостатню ефективність управлінського апарату в Україні. Складним питанням є відсутність необхідних фінансових ресурсів для впровадження євроінтеграційних реформ. Проте ЄС продовжує надавати військову, технічну та фінансову підтримку, сприяючи не лише інтеграції України в європейську спільноту, а й фактично її фізичному виживанню в умовах широкомасштабних воєнних дій. Спільні проєкти та ініціативи допомагають Україні не лише вистояти, але й поступово впроваджувати європейські стандарти у сферах екології, енергетики, соціального розвитку тощо.

Встановлено, що міжнародні імперативи сталого розвитку сільських територіальних громад, формуються на основі глобальних ініціатив та угод, спрямованих на досягнення ЦСР з урахуванням економічних, соціальних та екологічних потреб суспільства. Здійснено змістовне наповнення ключових імперативів формування глобальних поглядів щодо цілей сталого розвитку. Акцентовано на пріоритетах ЄС щодо реалізації ЦСР, серед яких кліматичні зміни й вуглецева нейтральність, ініціативи щодо збереження біорізноманіття, заходи для боротьби з соціальною нерівністю, забезпечення гендерної рівності,

поліпшення умов праці, залучення усіх верстви населення до процесів прийняття рішень, визнано ключовими. Наголошено на важливості посилення міжнародної співпраці для розв'язання глобальних проблем, зміцненні інституційних підвалин та фінансових механізмів реагування на пандемії, природні катастрофи та інші глобальні кризи.

Доведено, що інституційні перетворення, спільні проєкти та ініціативи сприяють інтеграції України в європейську спільноту й забезпечують сталість розвитку. Проведений аналіз головних етапів розвитку співпраці між Україною та ЄС у напрямі реалізації ключових засад сталості вказав на всеосяжні трансформації, які відбулися й продовжують відбуватися практично в усіх сферах суспільного життя українців для того аби наблизити їх до європейського рівня. Попри наявні виклики, підтримка з боку ЄС залишається ключовим фактором успішного впровадження реформ та досягнення стратегічних цілей сталого розвитку в Україні.

2.3. Формування та реалізації фінансових механізмів ЄС щодо сталого розвитку сільських громад

Формування та реалізація фінансових механізмів Європейського Союзу щодо сталого розвитку сільських громад є важливим елементом регіональної політики. Сільські громади становлять значну частину території ЄС і відіграють ключову роль у забезпеченні продовольчої безпеки, збереженні культурної спадщини та підтримці біорізноманіття. Однак вони часто стикаються з численними викликами, такими як економічна відсталість, демографічні зміни, зниження рівня життя та недостатньо розвинена інфраструктура. У відповідь на ці виклики ЄС розробив комплекс фінансових інструментів та механізмів, спрямованих на підтримку сталого розвитку сільських територій.

Спільний бюджет ЄС акумулює фінансові ресурси для реалізації спільних політик та програм, спрямованих на зміцнення економічної та соціальної єдності

країн-членів ЄС, а також підтримку інтеграційних процесів. Бюджет ЄС є ключовим інструментом для фінансування різних ініціатив, спрямованих на розвиток сільських територій. Ідея спільного бюджету ЄС бере свій початок з кінця 1950-х років, коли відповідно до Римського договору (1957 р.) було засновано Європейську економічну спільноту (ЄЕС), головною метою діяльності якого стало створення спільного ринку та сприяння економічній співпраці між Бельгією, Німеччиною, Італією, Люксембургом, Нідерландами та Францією. Поступово до діяльності спільноти приєднувалися й інші європейські держави. У 1992 р. був підписаний Маастрихтський договір, відповідно до якого було створено Європейський економічний і валютний союз [76].

Методологічні положення формування фінансових відносин у межах валютного союзу та ідея «єврозони» були згенеровані Р. Маннелом. Спираючись на гіпотезу досконалої мобільності капіталу, висунуту Дж. А. Флемінгом, науковець продемонстрував різний ступінь ефективності монетарної та фіскальної політик за різних режимів валютного курсу. Розмірковуючи про обмеження, накладені ззовні, він почав теоретизувати ідею оптимальних монетарних зон, тобто регіонів, куди країні інтегруються, втрачаючи свої монетарні суверенітети [277].

Правовим підґрунтям для формування бюджетно-податкової політики ЄС став Пакт стабільності й зростання (1997 р.), який сформував механізми і правила фінансових відносин в ЄС. Ключовими принципами цих відносин стали принципи рівності, стабільності, субсидіарності й прозорості. Згідно з Пактом спрямування коштів структурних фондів передбачало вирівнювання фінансових дисбалансів країн-членів ЄС. Проте Х. Волес, М. Полак, А. Янг, досліджуючи фінансову політику ЄС, виявили, що «…такі підходи у формуванні структурних фондів не забезпечували пропорційності у розподілі фінансових ресурсів, оскільки кошти переважно отримували найбідніші держави-члени, крім того, не завжди дотримувався принцип прозорості у їх використанні» [329].

Світова фінансова криза 2008 р. вказала й на інші недоліки бюджетно-фінансових механізмів ЄС, зокрема, на неспроможність впоратися зі зростанням

бюджетних дисбалансів й власним коштом фінансувати передбачені витрати. Свідченням цьому стало те, що державний борг ЄС з 2008 р. до 2014 р. зріс на 95 %. Здійснюючи пошук інструментів подолання наслідків фінансових криз М. Андрле, Дж. Блюдорн, Л. Ейро проаналізували загальні правила Пакту стабільності й зростання ЄС й акцентували на тих обмеженнях, які він створює для спільного бюджету, зокрема, на граничній межі бюджетного дефіциту у розмірі 3 % від ВВП, державного боргу – 60 % від ВВП, а також обов'язковій збалансованості. Науковці зазначали, що такі обмеження не захищають від криз, створюють певні проблеми для держав-членів і не завжди узгоджуються з їх національним законодавством [215]. Д. Хау, П. Оліво та Д. Тернер, досліджуючи питання бюджетних відносин ЄС, виявили, що фінансові кризи є важливим фактором, які впливають на зростання значення фіскальних показників, зокрема, на співвідношення податкових надходжень спрямованих на обслуговування боргу до очікуваної величини дефіциту бюджету. Задля нівелювання негативної дії криз науковці запропонували диверсифікувати джерела формування доходів спільного бюджету ЄС [259].

Сучасна система бюджетних відносин в ЄС побудована з урахуванням помилок минулого, меншою кількістю правил й обмежень для країн-членів, застосуванням більш прогресивних підходів та принципів управління. Вона є більш автономною, припускає застосування принципу пропорційності у розподілі коштів структурних фондів (було запроваджено багаторічному фінансовому плані 2007-2013 рр.), впроваджує обов’язковість фінансового моніторингу та фінансових санкцій, визначає механізми нівелювання негативного впливу криз на фінансову систему.

Спільний бюджет ЄС формується з різних джерел. Більша частина – внаслідок внесків країн-членів, які розраховуються на основі валового національного доходу (ВНД) кожної країни. Вагомою складовою є власні ресурси ЄС серед яких мито, податки на імпорт товарів, а також частина податку на додану вартість (ПДВ), що стягується в країнах-членах. Серед інших доходів спільного бюджету – штрафи, накладені Європейською комісією на компанії за

порушення антимонопольного законодавства та інші надходження [223]. Європейська комісія готує проєкт спільного бюджету на кожен фінансовий рік. Він базується на довгострокових фінансових планах, які зазвичай охоплюють семирічний період. Після узгодження бюджет затверджується Європейським парламентом і Радою ЄС.

Європейська комісія є ключовим органом, який співпрацює з країнами-членами в процесі розробки угод про партнерство, в яких вони зазначають операційні програми й плани, які будуть реалізовуватися коштом спільного бюджету. Кожна програма впроваджується країнами на основі конкурсного відбору, підлягає моніторингу та оцінці (рис. 2.6).

Рис. 2.6. Ключові стадії процесу планування і реалізації спільного бюджету ЄС країнами-членами

Джерело: побудовано на основі [184].

Єврокомісією розроблені чіткі правила для жорсткого контролю за тим, як використовуються кошти. Фінансування програм ЄС здійснюється у формах:

– грантового фінансування – шляхом перерозподілу коштів між проєктними пропозиціями на основі конкурсного відбору;

– субсидій – спрямування на безповоротній основі коштів урядам країн-членів для реалізації відповідних цілей;

– кредитів – як форми поворотної фінансової допомоги країнам-членам для підтримки політик і програм ЄС;

– інвестицій державам-членам ЄС та країнам, що не входять до ЄС;

– безповоротного фінансування переможців конкурсів програми «Горизонт Європа» [184].

Спільний бюджет ЄС є інструментом для реалізації спільних політик і програм, які сприяють економічному зростанню, соціальній єдності та стабільності в Європейському Союзі. Він допомагає країнам-членам розв'язувати спільні проблеми та досягати єдиних цілей, сприяючи тим самим подальшій інтеграції та сталому розвитку. Дослідження Р. Даунса, Д. Моретті та Ш. Ніколя доводять, що сучасна система бюджетних відносин у ЄС орієнтована на продуктивність та результативність, є вдосконаленою та чітко конкретизованою, спрямованою на досягнення цілей ЄС щодо сталого розвитку [245].

Механізм фінансового забезпечення сталого розвитку в країнах ЄС за пріоритетними напрямами проілюстровано на рис. 2.7.

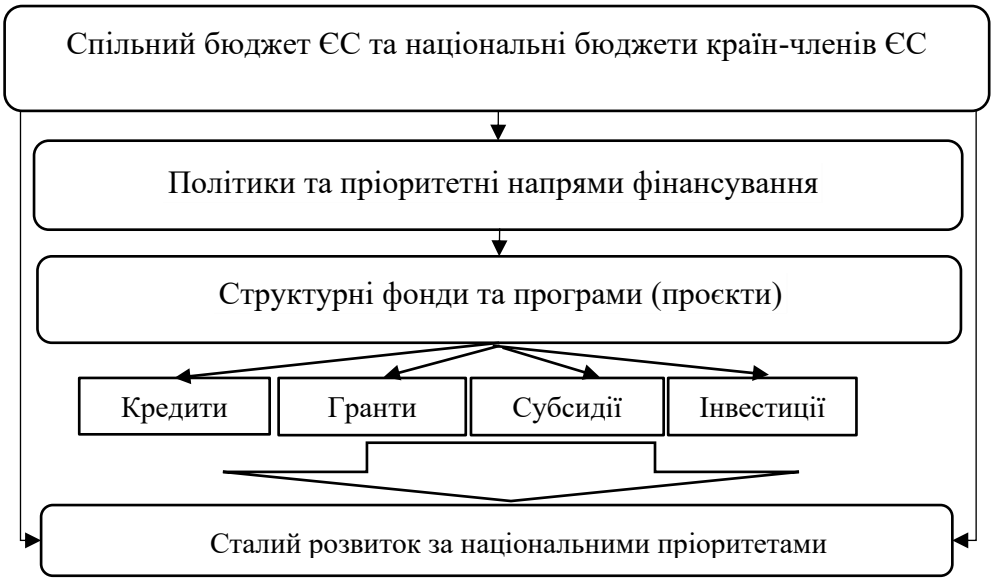

Рис. 2.7. Механізм фінансового забезпечення сталого розвитку в країнах ЄС

Джерело: побудовано на основі [184].

Фінансове забезпечення сталого розвитку в країнах ЄС включає комплекс інструментів і механізмів, спрямованих на підтримку екологічних, соціальних та економічних аспектів сталого розвитку. Фінансові ресурси, акумульовані у

спільному бюджеті шляхом внесків країн-членів ЄС та інших надходжень, розподіляються на різні потреби через структурні фонди.

Реалізації потреб сталого розвитку сільських територіальних громад ЄС сприяють Політика згуртованості та САП, які є ключовими для розв'язання пріоритетних потреб останніх. Політика згуртованості переслідує дві головні мети: інвестиції у робочі місця і зростання, а також європейське територіальне співробітництво.

Цілі, завдання та очікувані результати Політики згуртованості на 2021-2027 рр. відображено у табл. 2.4.

Таблиця 2.4

Цілі, завдання та очікувані результати Політики згуртованості на 2021-2027 рр.

Цілі політики (РО)	**Завдання**	**Очікувані результати**
1	**2**	**3**
Конкурентоспроможна Європа через сприяння інноваційним економічним перетворенням та регіональним зв'язкам **(РО 1)**	Розвиток і посилення дослідницького та інноваційного потенціалу та впровадження передових технологій	Підприємства, які підтримують інновації Дослідники, які працюють у інноваційних установах
	Отримання переваг цифровізації для громадян, компаній, дослідницьких організацій та органів державної влади	Підприємства та державні установи, які підтримують розробку цифрових продуктів, послуг і процесів
	Підвищення сталого зростання та конкурентоспроможності малих та середніх підприємств, створення робочих місць у малих та середніх підприємствах	Підтримка малих та середніх підприємств для посилення та зростання їх конкурентоспроможності
	Розвиток навичок розумної спеціалізації, промислового переходу та підприємництва	Малі та середні підприємства інвестують у навички для розумної спеціалізації
	Покращення цифрового зв'язку	Додаткове житло та підприємства з широкосмуговим доступом до Інтернету дуже високої потужності

продовження табл. 2.4

1	2	3
Зелений, низьковуглецевий перехід до чистої нульової вуглецевої економіки та стійкої Європи через сприяння переходу до чистої та справедливої енергії, зеленим і блакитним інвестиціям, циклічній економіці, пом'якшенню наслідків зміни клімату та адаптації до них, запобіганню та управлінню ризиками, а також стійкій міській мобільності **(РО 2)**	Просування заходів з енергоефективності та скорочення викидів парникових газів	Інвестиції в заходи з підвищення енергетичної ефективності
	Сприяння відновлюваній енергетиці згідно з Директивою (ЄС) 2018/2001 відповідно до критеріїв стійкості, що викладені в ній	Додаткові виробничі потужності для відновлюваної енергії
	Розвиток розумних енергетичних систем, мереж і накопичувачів за межами «Транс'європейської енергетичної мережі»	Цифрові системи управління для розумних енергетичних систем
	Сприяння адаптації до змін клімату та запобіганню ризикам лих і стійкості, беручи до уваги екосистемні підходи	Інвестиції в нові або модернізовані системи моніторингу, готовності, попередження та реагування на катастрофи
	Сприяння доступу до води та сталому управлінню водними ресурсами	Нова або модернізована потужність для очищення стічних вод
	Сприяння переходу до циркулярної та ресурсоефективної економіки	Нова або модернізована потужність для переробки відходів
	Посилення охорони та збереження природи, біорізноманіття та зеленої інфраструктури, у тому числі в міських районах, і зменшення всіх форм забруднення	Площа зеленої інфраструктури
	Сприяння стійкій мультимодальній міській мобільності в рамках переходу до економіки з нульовим чистим викидом вуглецю	Розширення та модернізація ліній трамвая та метро
Згуртована Європа завдяки підвищенню мобільності **(РО 3)**	Розробка стійкої до клімату, розумної, безпечної, стійкої та інтермодальної TEN-T	Оновлені, реконструйовані або модернізовані дороги та залізниці
	Розробка та посилення стійкої, кліматично стійкої, інтелектуальної та інтермодальної національної, регіональної та місцевої мобільності, включаючи покращений доступ до TEN-T та транскордонну мобільність	

продовження табл. 2.4

1	2	3
Соціальна та інклюзивна Європа, що впроваджує Європейську основу соціальних прав **(РО 4)**	Покращення доступу до інклюзивних та якісних послуг у сфері освіти, професійної підготовки та навчання протягом усього життя шляхом розвитку доступної інфраструктури, у т. ч. розвитку дистанційної та он-лайн освіти та навчання	Нові або модернізовані потужності для догляду за дітьми та навчальних закладів
	Сприяння соціально-економічній інтеграції спільнот, домогосподарств з низьким рівнем доходу та незахищених груп, людей з особливими потребами, шляхом інтегрованих дій, включаючи житло та соціальні послуги	Нові або модернізовані об'єкти соціального житла, населення, охоплене проєктами соціально-економічної інтеграції.
	Сприяння соціально-економічній інтеграції громадян третіх країн, включаючи мігрантів, шляхом інтегрованих дій, включаючи житло та соціальні послуги	Нові або модернізовані потужності для тимчасових приймальних пунктів
Європа ближча до громадян шляхом сприяння сталому та комплексному розвитку всіх типів територій та місцевих ініціатив **(РО 5)**	Сприяння інтегрованому та інклюзивному соціальному, економічному та екологічному місцевому розвитку, культурі, природної спадщини, сталого туризму та безпеки в інших районах, крім міських.	Населення, охоплене стратегіями комплексного територіального розвитку

Джерело: побудовано на основі [217].

Фінансовими інструментами реалізації Політики згуртованості ЄС на 2021-2027 рр. є спеціальні структурні фонди:

– Європейський фонд регіонального розвитку (ERDF) для інвестицій у соціальний та економічний розвиток усіх регіонів і міст ЄС;

– Фонд згуртованості (CF) для інвестицій у довкілля та транспорт у менш успішних країнах ЄС;

– Європейський соціальний фонд плюс (ESF+) для підтримки робочих місць і створення справедливого та соціально інклюзивного суспільства в країнах ЄС;

– Фонд справедливого переходу (JTF) для підтримки регіонів, які найбільше постраждали від переходу до кліматичної нейтральності [217].

Європейський фонд регіонального розвитку (ERDF) був заснований у 1975 р. для подолання диспропорцій регіонального розвитку. На початковому етапі фокус його діяльності був сконцентрований на інфраструктурних проєктах та розвитку промисловості. З часом фонд зосередив увагу на пріоритетних сферах розвитку, таких як інновації, підприємництво, освіта та зайнятість. У зв'язку із загостренням екологічних проблем ERDF почав виділяти кошти на впровадження зелених технологій та підвищення ефективності використання ресурсів для забезпечення сталого розвитку. Крім того, у полі зору фонду фінансування розвитку і покращення інфраструктури в сільських районах, що сприяє підвищенню якості життя мешканців та розвитку фермерських господарств [251].

Шляхом підтримки підприємництва та створення робочих місць, ERDF сприяє розвитку економіки сільських громад та зменшенню безробіття, спрямовує кошти на соціальні проєкти, які сприяють соціальній інтеграції, освіті та їх культурному розвитку. ERDF підтримує проєкти з використання зелених технологій та сталого споживання природних ресурсів у сільських районах, таким чином сприяючи збереженню довкілля та зменшенню викидів CO2. Отже, ERDF відіграє важливу роль для сталого розвитку сільських громад, забезпечуючи їм необхідну підтримку та ресурси для зростання та підвищення якості життя мешканців [251].

Фонд згуртованості (CF) був створений у 1994 р. і є одним із фінансових інструментів Європейського Союзу, спрямованим на підтримку соціально-економічного розвитку та підвищення конкурентоспроможності регіонів. Він виділяє кошти країнам-членам Євросоюзу, ВНД яких на одиницю населення нижчий за 90 % від середнього показника по ЄС. Фінансування має цільове призначення – це переважно розвиток транспортної інфраструктури та інвестиції у збереження довкілля. На період 2021-2027 рр. 37 % коштів CF буде спрямовано на досягнення кліматичних цілей у Болгарії, Чехії, Естонії, Греції, Хорватії, Кіпру, Латвії, Литви, Угорщини, Мальти, Польщі, Португалії, Румунії, Словаччини та Словенії [230].

Європейський соціальний фонд (ESF) – заснований у 1958 р. з метою сприяння зайнятості безробітного населення переважно через навчання, а також для фінансової підтримки малозабезпечених верств населення. У зв'язку зі змінами в суспільстві та економіці, ESF продовжує адаптуватися до нових викликів, таких як демографічні зміни, технологічні інновації та економічні трансформації. Напрямок зайнятості та соціальних інновацій Європейського соціального фонду плюс (ESF+) має бюджет у 762 млн євро та акцентує на розробці політики сприяння мобільності робочої сили та нефінансових інструментів, пов’язаних із соціальним підприємництвом. ESF+ відіграє важливу роль у розвитку сільських громад, забезпечуючи їх підтримку у сферах освіти, зайнятості та соціальної інтеграції [252].

Фонд справедливого переходу (JTF) є новим інструментом Політики згуртованості на 2021-2027 рр. та важливою складовою механізму справедливого переходу на досягнення кліматичної нейтральності ЄС до 2050 р. в контексті Європейської зеленої угоди. Аби уникнути зростання регіональної нерівності JTF підтримує території, які найбільше постраждали від переходу до кліматичної нейтральності. Фонд постійно адаптується до нових викликів та трансформацій, забезпечуючи ефективну підтримку для громад, що переходять до сталих та екологічно безпечних моделей розвитку [268].

Загалом на реалізацію Політики згуртованості впродовж 2021-2027 рр. буде спрямовано третину спільного бюджету ЄС (372,6 млрд євро), з яких 545 млрд євро заплановано залучити завдяки співфінансуванню з бюджетів країн-членів ЄС (табл. 2.5).

Окрім Політики згуртованості для розвитку сільських громад важливе значення має САП, фінансовими інструментами реалізації якої на 2021-2027 рр. є спеціальні структурні фонди:

– Європейський сільськогосподарський гарантійний фонд (EAGF);

– Європейський сільськогосподарський фонд розвитку сільських територій (EAFRD).

Таблиця 2.5

Фінансування за цілями й програмами Політики згуртованості у 2021-2027 рр.

Показник	Обсяг фінансування, млрд євро	Фонди	Напрями фінансування
Цілі Політики згуртованості			
PO 1	73	ERDF	Дослідження, інновації, підтримка конкурентоспроможності малих та середніх підприємств.
PO 2	92	ERDF / CF	Перехід на відновлювальні джерела енергії, реалізація кліматичних цілей та енергоефективності.
PO 3	40	CF	Покращення мобільності та зв'язку між країнами-членами ЄС, транскордонне співробітництво.
PO 4	111	ESF+	Соціальна інтеграція, розвиток систем охорони здоров'я й освіти, підтримка зайнятості населення.
PO 5	19	CF	Розвиток громад через підтримку місцевих ініціатив і стратегій сталого розвитку територій.
Програми політики згуртованості			
Справедливий перехід	19,7	JTF	Підтримка регіонів, які мають найвищі втрати у зв'язку з переходом до кліматично нейтральної економіки.
INTERREG	10	INTERREG	Заходи, що підсилюють територіальне співробітництво, як в середині, так і за межами держав-членів ЄС.

Джерело: побудовано на основі [184].

Європейський сільськогосподарський гарантійний фонд (EAGF) є одним із ключових інструментів Європейського Союзу, який спрямований на підтримку сільськогосподарського сектору та розвиток сільських територій. EAGF був створений у 1962 р. з метою забезпечення стабільності сільськогосподарського ринку та підтримки доходів аграріїв. На початковому етапі своєї діяльності фонд зосереджувався на наданні фінансової підтримки для забезпечення цінової стабільності та вирівнювання доходів фермерів. Протягом наступних десятиліть фонд пройшов через низку реформ, спрямованих на удосконалення САП та підтримку сталого розвитку сільських громад. Ці реформи містили зміни у фінансовому забезпеченні, введення нових інструментів підтримки та заходи для збереження довкілля. У зв'язку з новими економічними та екологічними

викликами, такими як зміни клімату та глобалізація, EAGF продовжує адаптуватися та модернізуватися, щоб ефективно відповідати на потреби аграрного сектору та сільських громад.

Нині EAGF забезпечує фінансову підтримку для сільськогосподарських підприємств та фермерів, сприяючи їхньому розвитку та конкурентоспроможності на ринку. Це допомагає зберігати робочі місця у сільських громадах та забезпечує сталість економіки. Фонд допомагає забезпечити стабільність доходів сільських жителів та підтримує розвиток інфраструктури і послуг у сільських громадах, що сприяє покращенню якості життя та соціальній сталості. EAGF також допомагає сталому екологічному розвитку сільських територій, фінансуючи програми, пов’язані зі збереженням довкілля та використанням природних ресурсів [234].

Європейський сільськогосподарський фонд розвитку сільських територій (EAFRD) був створений у 1962 р. (сучасну назву отримав у 2007 р.) для фінансування заходів спрямованих на підтримку сільського розвитку, підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору та покращення якості життя на сільських територіях. EAFRD надає фінансову підтримку для реалізації проєктів, спрямованих на розвиток інфраструктури, покращення умов проживання та створення нових можливостей для мешканців сільських громад. Фонд підтримує інноваційні проєкти у сільському господарстві та суміжних галузях, що сприяє впровадженню нових технологій та підвищенню конкурентоспроможності аграрного сектору. EAFRD сприяє розвитку соціальної інфраструктури, освіти, охорони здоров'я та культурних ініціатив у сільських громадах, що сприяє поліпшенню якості життя та створює нові можливості для мешканців [251].

Кошти структурних фондів переважно виділяються на реалізацію конкретних програм, ініційованих державами-членами ЄС, проте 2,5 % від загальних витрат структурних фондів спрямовується на підтримку програм «Європейського територіального співробітництва» (INTERREG) (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Еволюція змісту та завдань програми INTERREG

Назва та період реалізації завдань	Завдання програми
INTERREG I (1990-1993)	**Транскордонне співробітництво**: створення умов для співпраці між прикордонними регіонами різних країн-членів ЄС. **Економічний розвиток**: сприяння економічному розвитку та соціальній згуртованості прикордонних територій. **Інфраструктура**: розвиток транспортної та комунікаційної інфраструктури.
INTERREG II (1994-1999)	**Розширення співробітництва**: включення нових регіонів та розширення сфери діяльності. **Економічна конвергенція**: зменшення економічних дисбалансів між регіонами. **Довкілля**: підтримка екологічно сталих проектів.
INTERREG III (2000-2006)	**Транскордонне співробітництво (A)**: поглиблення співпраці між прикордонними регіонами. **Транснаціональне співробітництво (B)**: співпраця між великими географічними регіонами для вирішення спільних викликів. **Міжрегіональне співробітництво (C)**: Обмін досвідом та найкращими практиками між усіма регіонами ЄС.
INTERREG IV (2007-2013)	**Інновації та конкурентоспроможність**: підтримка інноваційних проектів та підвищення конкурентоспроможності регіонів. **Екологічна сталість**: акцент на екологічно вдалих рішеннях. **Соціальна згуртованість**: сприяння соціальній інтеграції та рівним можливостям.
INTERREG V (2014-2020)	**Транскордонне співробітництво (A)**: - поглиблення співпраці між прикордонними регіонами; - підтримка економічного розвитку; - покращення інфраструктури та соціальної інтеграції. **Транснаціональне співробітництво (B)**: - співпраця між великими географічними зонами; - зосередження на спільних викликах, таких як зміни клімату, управління водними ресурсами та транспортна доступність. **Міжрегіональне співробітництво (C)**: - обмін досвідом та найкращими практиками між регіонами Європи; - підвищення ефективності регіональної політики через навчання та обмін знаннями.
INTERREG VI (2021-2027)	**Зелений перехід**: підтримка проєктів, спрямованих на екологічну сталість та боротьбу зі змінами клімату. **Цифрова трансформація**: застосування цифрових технологій для підвищення ефективності регіонального розвитку. **Соціальна інклюзія**: залучення вразливих груп населення до економічного та соціального життя. **Розширення співпраці**: поглиблення співпраці між регіонами ЄС та країнами-сусідами.

Джерело: побудовано на основі [265-267].

Програми INTERREG є важливою складовою політики регіонального розвитку Європейського Союзу, яка спрямована на сприяння транскордонному, транснаціональному та міжрегіональному співробітництву для зміцнення економічної, соціальної та територіальної згуртованості серед держав-членів ЄС. За роки свого існування програма пройшла кілька етапів розвитку, постійно адаптуючись до нових викликів та потреб. Таким чином, програма INTERREG, яка фінансується Європейським фондом регіонального розвитку (ERDF), відіграє важливу роль у зміцненні економічної, соціальної та територіальної згуртованості в Європі. Вона сприяє розвитку співпраці між регіонами, зменшенню дисбалансів, стимулюванню інновацій та забезпеченню сталого розвитку. За понад три десятиліття існування програма INTERREG постійно еволюціонувала, адаптуючись до нових викликів та потреб, що робить її ключовим інструментом регіональної політики ЄС.

Програма LEADER, яка є частиною Спільної аграрної політики (САП) і фінансується Європейським сільськогосподарським фондом розвитку сільських територій (EAFRD), була створена з метою сприяння місцевому розвитку в сільських регіонах шляхом підтримки інноваційних проєктів та співпраці між громадами. Ініціатива LEADER була висунута Європейською Комісією у 1991 р. як пілотний проєкт з метою випробування нових підходів до розвитку сільської місцевості, проте з часом підтвердила свою життєздатність та ефективно функціонує і донині.

Ключовою особливістю програми LEADER є залучення місцевих громад до процесу прийняття рішень у питаннях, що стосуються їх економічного, соціального чи екологічного розвитку. Прийняття рішень відбувається через створення так званих «Місцевих груп дії», які складаються з представників місцевої громади, включно з органами місцевого самоврядування, бізнесом, громадськими організаціями та іншими зацікавленими сторонами (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Еволюція змісту та завдань програми LEADER

Назва та період реалізації завдань	Завдання програми
LEADER I (1991-1993)	**Місцеві групи дії (далі – МГД)**: створення місцевих груп дії, які складалися з представників громадськості, бізнесу та місцевих органів влади. **Інновації**: підтримка нових ідей та підходів до розвитку сільської економіки. **Місцевий розвиток**: зосередження на місцевих потребах та ресурсах для розробки стратегій розвитку.
LEADER II (1994-1999)	**Зміцнення місцевих груп дії**: підтримка наявних та створення нових МГД. **Розширення сфери діяльності**: включення більш широкого спектру проєктів, таких як туризм, охорона довкілля та культура. **Залучення громадськості**: активне залучення місцевих жителів до процесу прийняття рішень.
LEADER+ (2000-2006)	**Поглиблення співпраці**: заохочення співпраці між різними регіонами та країнами. **Підтримка інноваційних проектів**: особливий акцент на інновації та експериментальні підходи. **Посилення інституційної спроможності**: навчання та підвищення кваліфікації для учасників МГД.
LEADER у межах програм розвитку сільських територій (2007-2013)	**Підхід**: LEADER став головним інструментом місцевого розвитку в програмах для сільських територій. **Фінансування**: збільшення обсягів фінансування та ресурсів для місцевих проектів. **Підтримка сільського підприємництва**: заохочення створення нових бізнесів та підтримка наявних.
LEADER у межах Європейського сільськогосподарського фонду розвитку сільських територій (2014-2020)	**Синергія з іншими фондами**: підвищення ефективності за рахунок поєднання з іншими європейськими структурними та інвестиційними фондами. **Підтримка сталого розвитку**: акцент на сталий розвиток, включаючи екологічні, соціальні та економічні аспекти. **Інновації та цифровізація**: підтримка цифрових технологій та інноваційних рішень для сільських територій.
LEADER в новій програмі САП (2021-2027)	**Сталий розвиток і клімат**: посилення уваги до питань зміни клімату та сталого розвитку. **Розширення місцевого контролю**: надання більшої автономії місцевим групам дії для прийняття рішень. **Соціальна інтеграція**: Підтримка соціальних інновацій та інтеграції вразливих груп населення.

Джерело: побудовано на основі [271].

Еволюція програми LEADER демонструє її адаптивність та здатність до інновацій, що дозволяє ефективно відповідати на виклики та потреби сільських

територій ЄС. Попри те, що Європейський Союз реалізує низку програм, спрямованих на розвиток сільських громад, які забезпечують фінансову підтримку, технічну допомогу, стимулюють інновації й співпрацю, від своїх початків як пілотного проєкту до нині LEADER залишається ключовим елементом політики сталого розвитку ЄС.

Забезпечення ефективної реалізації політик та досягнення стратегічних цілей ЄС передбачає використання складної системи механізмів управління проєктами і програмами залежно від їх характеру та масштабу реалізації. Основними з них є пряме, непряме та спільне управління. Кожен з цих механізмів має свої особливості та використовує ті інструменти, які сприяють найефективнішому виконанню проєктів та програм.

Спільне управління передбачає координацію програм та проєктів спільно Європейською Комісією, державами-членами ЄС, а також іншими міжнародними партнерами, які відповідають за їх розробку та впровадження на національному та регіональному рівнях відповідно до загальних рамок та цілей, визначених ЄС. Фінансування здійснюється як зі спільного бюджету, так і з національних бюджетів країн-членів ЄС. У цій моделі управління функції планування, фінансування і моніторингу розподіляються між ЄС та національними органами або міжнародними організаціями [184].

Пряме управління означає, що програмами та проєктами керує безпосередньо Європейська Комісія або її агентства, які відповідають за їх розробку, впровадження та контролюють виконання. Фінансування надається бенефіціарам – науково-дослідним установам, неурядовим організаціям, приватним компаніям тощо. Процес управління включає підготовку тендерів, оцінку заявок, укладення грантових угод та моніторинг виконання проєктів [184].

Непряме управління грантами та проєктами Європейського Союзу передбачає делегування функцій управління зовнішнім організаціям, що дозволяє підвищити ефективність і гнучкість реалізації різних програм та ініціатив. У межах непрямого управління, відповідальність за реалізацію

грантових програм та проєктів може бути передана спеціалізованим агенціям, національним урядам, міжнародним організаціям, приватним компаніям або консорціумам, які мають відповідний досвід і компетенції. Це дозволяє ЄС зосередити свої ресурси на стратегічному плануванні, розробці політик і моніторингу результатів, тоді як управління конкретними проєктами здійснюється партнерами (рис. 2.8).

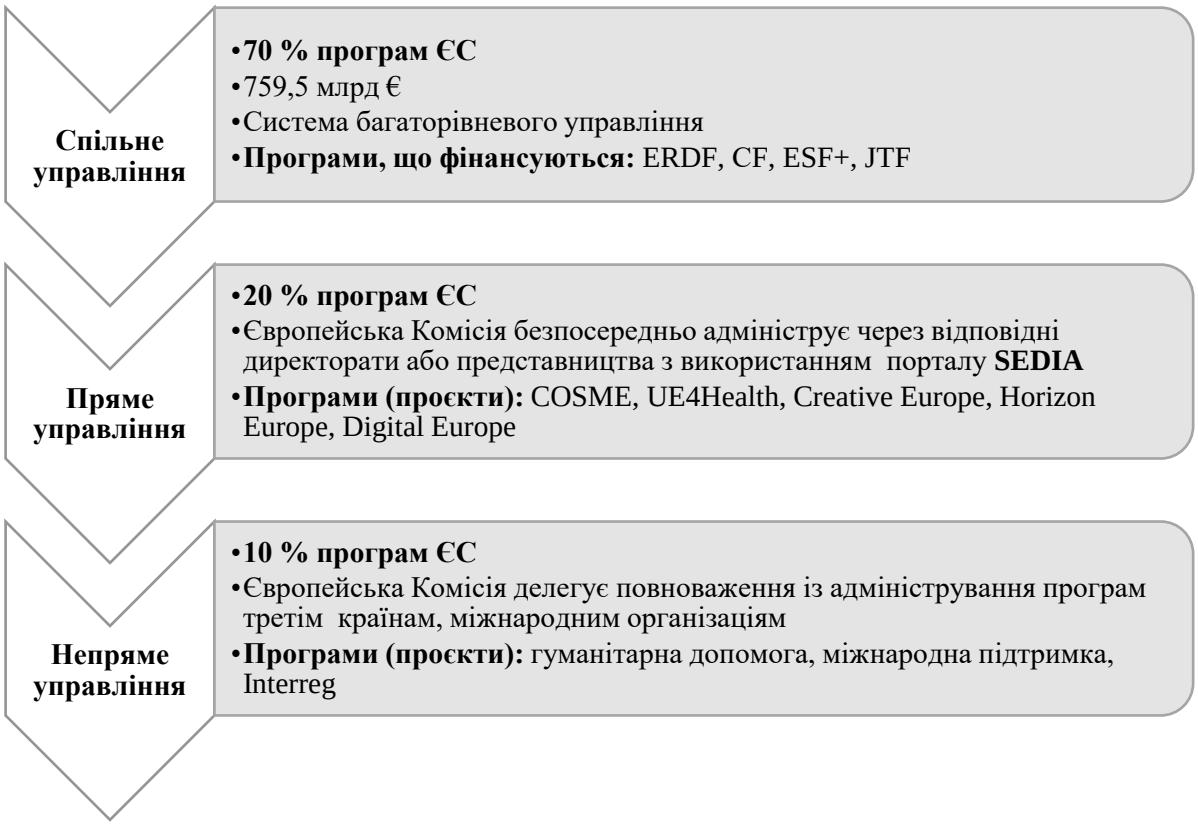

Рис. 2.8. Механізми управління програмами та проєктами в ЄС

Джерело: побудовано на основі [184].

Залучення місцевих або регіональних організацій для управління проєктами сприяє кращому розумінню місцевих умов і потреб, що підвищує ймовірність успішного виконання проєктів. Локалізовані підходи забезпечують більш тісний контакт з кінцевими бенефіціарами, що сприяє кращому урахуванню їх інтересів та потреб. Зовнішні організації, залучені до непрямого управління, зобов'язані дотримуватися чітко визначених процедур звітності й аудиту, що підвищує прозорість та відповідальність за використання грантових

коштів й сприяє більш ефективному моніторингу витрат і досягнутих результатів [184].

Спільне, пряме та непряме управління є важливими механізмами реалізації грантових програм та проєктів ЄС, кожен з яких має свої переваги та особливості застосування (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Порівняльний аналіз механізмів управління програмами та проєктами в ЄС

Критерій порівняння	Механізм управління		
	Спільне	**Пряме**	**Непряме**
Контроль	Спільно з національними урядами	Централізовано Європейською Комісією	Делеговано зовнішнім організаціям
Гнучкість	Висока, оскільки залежить від рішень, що ухвалюються на національному рівні	Низька, оскільки залежить від централізованих рішень	Висока, оскільки залежить від рішень, що ухвалюються зовнішніми організаціями
Експертиза	Національна та європейська	Європейська	Залучення зовнішньої експертизи
Прозорість	Висока через спільну звітність	Висока через централізовану звітність	Висока через договори з партнерами
Ефективність	Залежить від національних органів	Висока через єдиний підхід	Висока завдяки спеціалізації партнерів

Джерело: побудовано на основі [184].

Кожен з управлінських механізмів має свої переваги та недоліки. Зокрема, пряме управління забезпечує високий рівень контролю та координації з боку Європейської Комісії, проте, може бути занадто централізованим та бюрократичним. Непряме управління дозволяє використовувати експертизу та можливості інших організацій для більш ефективного впровадження програм, водночас потребує постійного нагляду та контролю за їх діяльністю. Спільне управління сприяє залученню національних та регіональних ресурсів, більшою мірою відповідає місцевим потребам та пріоритетам, заразом потребує ефективної координації між різними рівнями влади та належної гармонізації

національних та європейських політик. Отже, механізми управління проєктами та програмами ЄС є комплексними та багаторівневими, забезпечують ефективне планування, фінансування, моніторинг, оцінювання та контроль й тим самим сприяють досягненню стратегічних цілей ЄС.

Проведене дослідження довело, що спільний бюджет ЄС є інструментом для реалізації спільних політик і програм, які сприяють економічному зростанню, соціальній єдності та стабільності в Європейському Союзі. Він допомагає країнам-членам розв'язувати спільні проблеми та досягати спільних цілей, сприяючи тим самим подальшій інтеграції та сталому розвитку. Обґрунтовано, що фінансові ресурси, акумульовані у спільному бюджеті від внесків країн-членів ЄС та інших надходжень, розподіляються на різні потреби через структурні фонди. Встановлено, що реалізації потреб сталого розвитку сільських територіальних громад ЄС сприяють Політика згуртованості та САП.

Доведено, що програми INTERREG є важливою складовою політики регіонального розвитку Європейського Союзу, яка спрямована на зміцнення економічної, соціальної та територіальної згуртованості держав-членів ЄС. Програма LEADER є гнучкою, адаптивною та відкритою до інновацій, що дозволяє ефективно відповідати на виклики та потреби сільських територій ЄС. Забезпечення ефективної реалізації політик та досягнення стратегічних цілей ЄС передбачає використання складної системи механізмів управління проєктами і програмами залежно від їх характеру та масштабу реалізації. Основними з них є пряме, непряме та спільне управління. Кожен з цих механізмів має свої особливості та використовує ті інструменти, які сприяють найефективнішому виконанню проєктів та програм.

Висновки до другого розділу

1. Аналіз концепцій сталого розвитку засвідчив наявність у них численних розбіжностей методологічного характеру. Виявлено, що на початкових етапах дослідницькі погляди мали узагальнений характер, окреслювали проблеми

сталості на глобальному рівні та пов’язували їх переважно зі збереженням довкілля й запровадженням обмежень на зростання населення, капіталу, споживання та інші результати діяльності людини. Аргументовано, що з часом вчення набували більш конкретних обрисів і стосувалися практичного розв’язання проблем сталості на локальних рівнях. Встановлено, що переважна більшість з них демонструвала сталий розвиток через призму екологічних, соціальних та економічних вимірів. Синтез дослідницьких поглядів на проблему сталого розвитку дозволив виокремити авторське бачення сутнісного наповнення цієї дефініції. Обґрунтовано, що під сталим розвитком слід розуміти складний, водночас гнучкий та адаптивний процес збалансування економічного зростання, соціального добробуту і збереження довкілля з дотриманням моральних та етичних принципів на засадах солідарності й партнерства усіх членів суспільства, що реалізується починаючи з територіальних громад абсорбуючись на національному рівні забезпечує досягнення глобальних цілей сталості. Обґрунтовано винятково важливе значення територіальних громад у реалізації ЦСР.

2. Доведено, що стала громада не перебуває у певному застиглому стані, а навпаки постійно знаходиться у пошуку рівноваги між різними сферами життя, а отже виконує певні функції, які дозволяють їй досягати очікуваних результатів. Концептуалізація ключових засад сталого розвитку на прикладі декомпозиційної моделі дозволила сформулювати функціональний вимір, визначити цілі та завдання на шляху до сталості громад. Обґрунтовано, що досягнення ключових ЦСР, з акцентом на екологічне споживання і виробництво, розвиток промисловості та інфраструктури, надійну систему охорони здоров’я, якісну освіту є пріоритетними для територіальних громад.

3. Встановлено, що міжнародні імперативи сталого розвитку сільських територіальних громад, формуються на основі глобальних ініціатив та угод, спрямованих на досягнення ЦСР з урахуванням економічних, соціальних та екологічних потреб суспільства. Здійснено змістовне наповнення ключових імперативів формування глобальних поглядів щодо цілей сталого розвитку.

Акцентовано на пріоритетах ЄС щодо реалізації ЦСР, серед яких кліматичні зміни й вуглецева нейтральність, ініціативи щодо збереження біорізноманіття, заходи для боротьби з соціальною нерівністю, забезпечення гендерної рівності, поліпшення умов праці, залучення усіх верстви населення до процесів прийняття рішень, визнано ключовими. Наголошено на важливості посилення міжнародної співпраці для розв'язання глобальних проблем, зміцненні інституційних підвалин та фінансових механізмів реагування на пандемії, природні катастрофи та інші глобальні кризи.

4. Аргументовано, що інституційні перетворення, спільні проєкти та ініціативи сприяють інтеграції України в європейську спільноту й забезпечують сталість розвитку. Проведений аналіз головних етапів розвитку співпраці між Україною та ЄС у напрямі реалізації ключових засад сталості вказав на всеосяжні трансформації, які відбулися й продовжують відбуватися практично в усіх сферах суспільного життя українців для того аби наблизити їх до європейського рівня. Попри наявні виклики, підтримка з боку ЄС залишається ключовим фактором успішного впровадження реформ та досягнення стратегічних цілей сталого розвитку в Україні. Встановлено, що інтеграція України в ЄС є багатогранним процесом, що приносить обом сторонам значні вигоди, але також супроводжується серйозними ризиками: для України – це економічні, соціальні, політичні та інституційні виклики, пов'язані з адаптацією до європейських стандартів, посиленням конкуренції та необхідністю глибоких реформ; для ЄС вони пов'язані з фінансовими зобов'язаннями, соціальним та політичним навантаженням, а також необхідністю перегляду внутрішніх процедур і політик.

5. Акцентовано, що спільний бюджет ЄС є інструментом для реалізації спільних політик і програм, які сприяють економічному зростанню, соціальній єдності та стабільності в Європейському Союзі, який допомагає країнам-членам розв'язувати спільні проблеми та досягати спільних цілей, сприяючи тим самим подальшій інтеграції та сталому розвитку. Фінансові ресурси, акумульовані у спільному бюджеті від внесків країн-членів ЄС та інших надходжень, розподіляються на різні потреби через структурні фонди, в тому числі й на

підтримку країн не членів. Зі спільного бюджету ЄС Україна отримує значні ресурси для проведення необхідних трансформацій у різних сферах, що сприяє підвищенню рівня життя, економічному зростанню та зміцненню демократичних інститутів. Для ЄС підтримка України через спільний бюджет є інструментом сприяння стабільності в регіоні, розвитку партнерських відносин та посилення європейської інтеграції.

6. Встановлено, що реалізації потреб сталого розвитку сільських територіальних громад ЄС сприяють Політика згуртованості та САП. Програми INTERREG є важливою складовою політики регіонального розвитку ЄС, яка спрямована на зміцнення економічної, соціальної та територіальної згуртованості держав-членів. Гнучкою, адаптивною та відкритою до інновацій є програма LEADER, яка дозволяє ефективно реагувати на виклики та потреби сільських територій ЄС. Забезпечення ефективної реалізації політик та досягнення стратегічних цілей ЄС передбачає використання складної системи механізмів управління проєктами і програмами залежно від їх характеру та масштабу реалізації. Основними з них є пряме, непряме та спільне управління. Кожен з цих механізмів має свої особливості та використовує ті інструменти, які сприяють найефективнішому виконанню проєктів та програм.

Результати досліджень, що викладені у даному розділі, опубліковано автором у наукових працях, які включені до списку використаних джерел: [1, 24, 56, 57, 75, 94, 109, 115].

У другому розділі використано матеріали з відповідним посиланням на такі наукові праці зі списку використаних джерел: [37, 38, 41-42, 45, 50-52, 54, 55, 59, 62, 66, 71, 76, 78-80, 83, 86-90, 92, 96, 97, 99, 102, 103, 122, 126, 127, 130, 132, 136, 137, 146, 149, 151, 152, 155, 160, 162, 172, 181, 184, 185, 187, 188, 192-196, 202, 203, 215, 217, 221-223, 226, 230, 234, 235, 237, 238, 245, 247, 250-252, 255, 256, 259, 262, 263, 265-268, 271, 273, 274, 276, 277, 279, 283, 287, 288, 290, 292, 295-297, 279, 280, 301, 303, 307-309, 318, 319, 329, 330].

РОЗДІЛ 3
СУЧАСНИЙ СТАН ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ГРОМАД ЄС

3.1. Видатки спільного бюджету ЄС на фінансування сталого розвитку сільських громад та територій

Європейський Союз – найбільш впливове об'єднання держав у світі, впродовж останніх років зіштовхнулося з низкою проблем політичного та фінансово-економічного характеру. Наразі Європа потерпає від міграційного тиску на її кордони внаслідок війни рф проти України, все ще відчутними для економік держав-членів залишаються наслідки пандемії «COVID-19». Рівень безробіття в Європейських країнах залишається високим, а обсяги інвестицій у робочі місця – недостатніми, як і раніше потребують підтримки фермери, відчутними є диспропорції у соціально-економічному розвитку країн-членів. Попри виклики Європейський Союз визнає критично важливим фінансову підтримку України, зміцнення власного суверенітету та конкурентоспроможності, докладає чималих зусиль для сталого розвитку сільських громад, підвищення ефективності використання земель, захисту довкілля, виробництва безпечних харчових продуктів і реалізації ЦСР до 2030 р.

Довгостроковим фінансовим інструментом, який сприяє досягненню ключових цілей співдружності держав й балансує пріоритети ЄС з його фінансовими можливостями, є спільний бюджет. Механізми формування доходів бюджету спрямовані на ефективний розвиток Євросоюзу та базуються на загальних принципах простоти, прозорості й справедливості з дотриманням суворої бюджетної дисципліни. Коштом спільного бюджету ЄС фінансується реалізація САП, Політики згуртованості, вирішуються питання зайнятості, підтримуються дослідження та інновації, інші пріоритетні завдання і напрями. Частина бюджету використовується на адміністративні витрати Європейської Комісії та інших інституцій ЄС. Фінансові ресурси, акумульовані у спільному

бюджеті від внесків країн-членів ЄС та інших надходжень, розподіляються на різні потреби через структурні фонди.

Визначаючи напрями бюджетного фінансування спільний бюджет віддзеркалює політичні пріоритети ЄС, а також виступає інструментом бюджетного планування. Він є частиною спільної бюджетної політики, яка визначає власні ресурси (доходи) Євросоюзу і впливає на умови прийнятності та критерії розподілу коштів для кожної програми витрат в межах довгострокового фінансового плану, який охоплює семирічний період. Фінансовим планом на 2014-2020 рр. пріоритетними напрямами фінансування були визначені наступні: розумне та інклюзивне зростання, стійке екологічне зростання, розвиток безпекового сектора, розв'язання інших глобальних проблем тощо (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Структура фінансування пріоритетних напрямів розвитку ЄС згідно з багаторічним фінансовим планом на 2014-2020 рр.

Пріоритетні напрями витрат	Обсяг витрат, млн Євро	Структура, %
Розумне та інклюзивне зростання	513 563	47,2
Стійке зростання: природні ресурси	420 034	38,4
Безпека і громадянство	17 725	1,6
Глобальна Європа	66 262	6,1
Адміністрація	69 584	6,4
Компенсації	29	0,05
Разом	1 087 197	100

Джерело: розраховано за даними [223].

Коштом, спрямованим на «Розумне та інклюзивне зростання», на яке у фінансовому плану було передбачено 47,2 % витрат, здійснювалося фінансування досліджень та інновацій, освіти й навчання, розвитку європейських енергетичних, транспортних та телекомунікаційних мереж, соціальної політики тощо. Стаття «Стійке зростання: природні ресурси» (38,4 % спільного бюджету ЄС) передбачала фінансування програм і заходів, спрямованих на охорону довкілля, раціональне використання природних ресурсів, сільське господарство, розвиток рибальства та морську політику.

Стаття витрат «Глобальна Європа» (6,1 % у структурі витрат) охоплювала всі зовнішні операції (зовнішню політику) ЄС, такі як допомога в цілях розвитку або гуманітарна допомога. Адміністративні витрати становили 6,4 % від загальних витрат спільного бюджету, а близько 1,6 % коштів було спрямовано на захист кордонів, політику міграції та надання притулку, охорону здоров'я, захист споживачів, культуру, розвиток інформації тощо.

Спільна аграрна політика ЄС у 2014-2020 рр. фінансувалася у межах другого за обсягами спрямованих ресурсів напряму – «Стійке зростання: природні ресурси» коштом двох структурних фондів EAGF та EAFRD. EAGF покривав прямі виплати фермерам і заходи, що регулюють або підтримують сільськогосподарські ринки, а EAFRD – переважно програми розвитку сільських громад та територій. Важливі трансформації у функціонуванні та фінансуванні сільських потреб були ініційовані Угодою про реформу САП від червня 2013 р. Ключові зміни мали на меті забезпечення продовольчої безпеки в Європі, підвищення ефективності використання земель, запобігання кліматичним змінам, збалансування розвитку сільських територій тощо [297].

Відповідно до вимог реформи підтримку виробництва сільськогосподарської продукції було змінено на пряму фінансову підтримку доходів фермерів, які потерпали від волатильності аграрних ринків. У спільному бюджеті ЄС на 2017 р. було передбачено фінансування фермерам, що зазнають втрат від санкцій на імпорт сільськогосподарської продукції до рф і введення квот на молоко. Головною умовою отримання такої підтримки стала так звана «перехресна відповідальність», яка передбачала дотримання ними низки правил щодо захисту довкілля, збереження родючості земель, безпеки харчових продуктів тощо [298]. Згідно з довгостроковою фінансовою рамкою на 2014-2020 рр. зі спільного бюджету ЄС на здійснення щорічних прямих виплат фермерам було виділено коштів на суму понад 60 млрд євро (рис. 3.1).

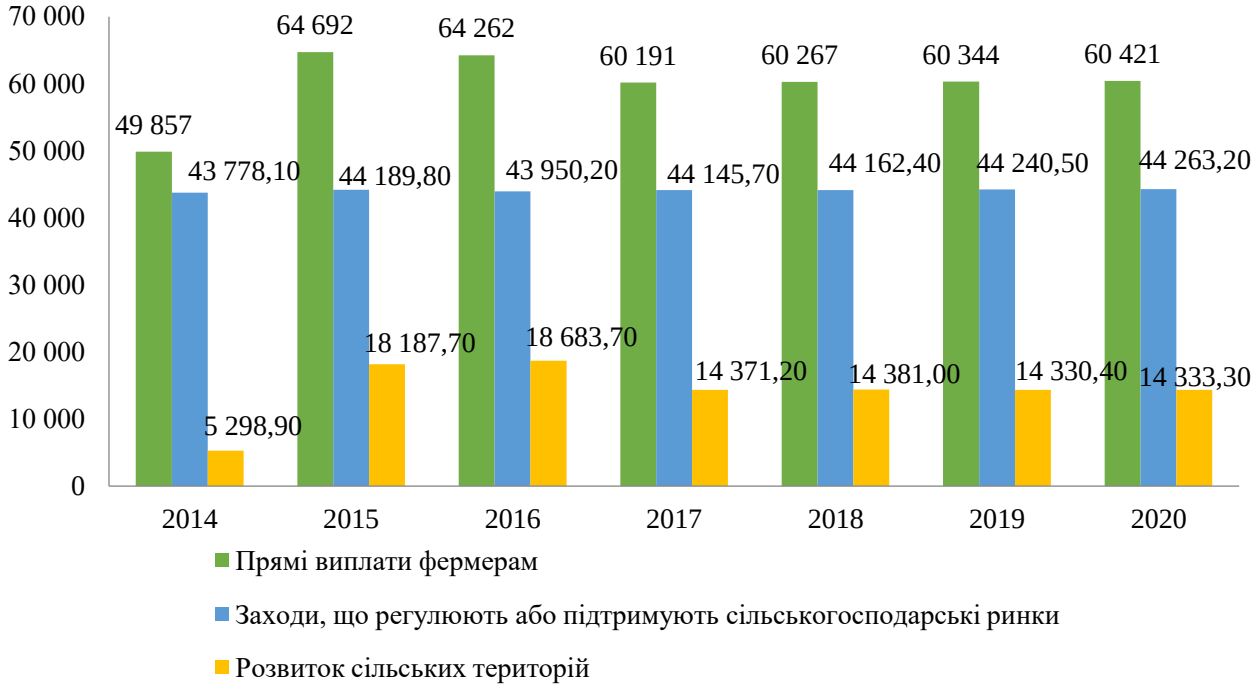

Рис. 3.1. Розмір видатків EAGF за ключовими напрямами впродовж 2014-2020 рр., млн євро

Джерело: побудовано за даними [236].

На заходи, що регулюють або підтримують сільськогосподарські ринки, в межах довгострокового фінансового плану на 2014-2020 рр. було передбачено спрямування понад 44 млрд євро щорічно на нівелювання мінливості продовольчих ринків через закупівлю сільськогосподарської продукції, зберігання посадкового матеріалу тощо. Відповідно до політики розвитку сільських територій, впродовж 2014-2020 рр. зі спільного бюджету ЄС було спрямовано понад 95 млрд євро державам-членам для підвищення конкурентоздатності сільського господарства, забезпечення ефективного управління природними ресурсами, впровадження заходів боротьби зі змінами клімату, поступу сільських громад, підвищення рівня зайнятості у сільських районах.

Складним питанням у формуванні бюджетних відносин між країнами-членами ЄС є дисбаланс між їх внесками у спільний бюджет та доходами, які вони отримують з цього бюджету. Ключовими критеріями, на які спираються

члени ЄС, здійснюючи внески до спільного бюджету, є ВНД, який дозволяє врахувати економічну спроможність кожної країни, а також частина ПДВ, митних зборів та зборів за імпорт, зібраних в межах національних податкових систем. Економічно розвиненіші країни зазвичай роблять більші внески до спільного бюджету, ніж слаборозвинені, проте, отримують менше коштів зі структурних фондів, які мають пріоритетом фінансування відсталіших регіонів.

Аналіз довгострокового фінансового плану на 2014-2020 рр. показав, що найбільший внесок у дохідну частину спільного бюджету здійснювали Німеччина, Великобританія та Франція. Водночас найбільшими країнами-реципієнтами були Польща, Чехія, Румунія та Греція. Впродовж 2014-2020 рр. співвідношення країн за ознакою фінансовий донор-реципієнт складало 12 до 16 (рис. 3.2).

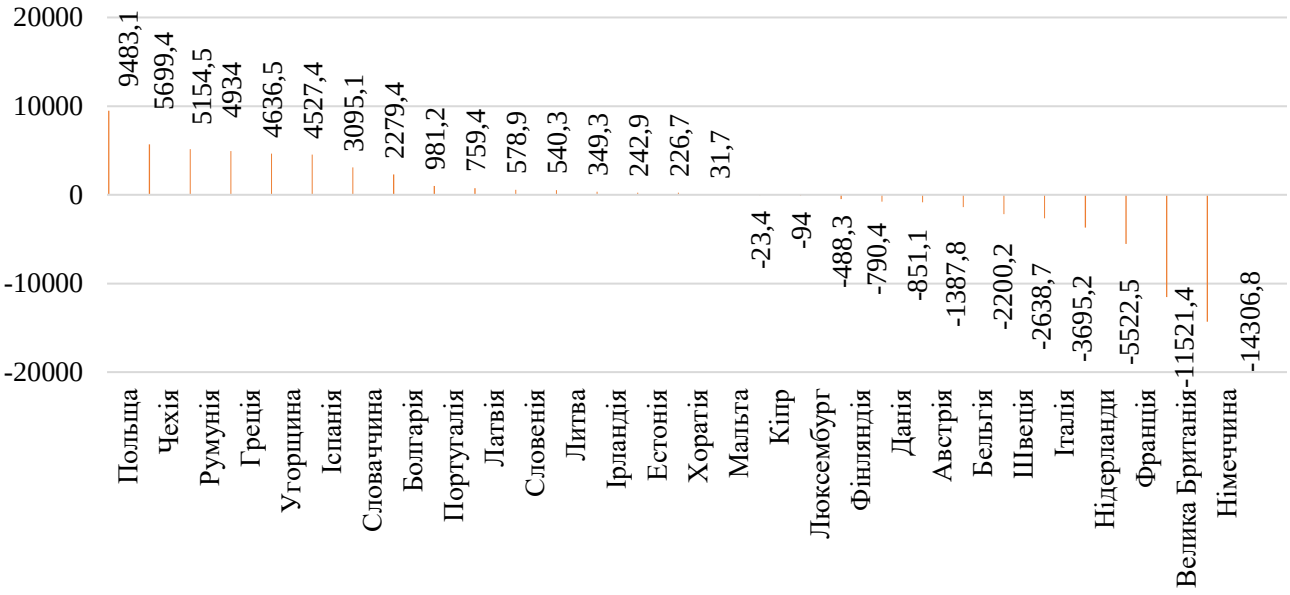

Рис. 3.2. Участь країн-членів у формуванні спільного бюджету ЄС, 2014-2020 рр., млн євро

Джерело: побудовано за даними [223].

Намагаючись нейтралізувати наявні дисбаланси у спільному бюджеті, Рада ЄС внесла зміни у систему формування фінансових ресурсів на період до 2020 р. Відповідно до них Німеччина, Нідерланди і Швеція мали можливість

скористатися зниженими ставками податку на додану вартість, Данія, Нідерланди та Швеція – отримували вигоду у вигляді зменшення сум щорічних внесків до спільного бюджету впродовж 2014-2020 рр. Попри передбачені значні компенсації для Великобританії 31 січня 2020 р. відбувся вихід цієї країни з ЄС [236].

Процес «брекзиту» відіграв важливу роль у політичному, економічному і соціальному житті Великої Британії та Європейського Союзу і решти держав-членів. Він був ініційований референдумом (проведено у червні 2016 р.), де більшість голосів британців була спрямована на вихід з ЄС. Протягом наступних кількох років велася складна переговорна процедура між Великою Британією та Європейським Союзом з метою визначення умов виходу. Попри те, що «брекзит» офіційно відбувся, його наслідки продовжують впливати на політичне життя Європи і Великої Британії, а також на їхні взаємовідносини з іншими країнами.

З моменту ухвалення довгострокового фінансового плану на 2021-2027 рр. ЄС зіштовхнувся з безпрецедентними та непередбачуваними викликами: від агресії рф проти України та її наслідків для усього Європейського континенту, до прискорення інфляції та зростання процентних ставок, міграційної кризи. Необхідність розв’язання цих проблем призвела до обмеження фінансових можливостей спільного бюджету ЄС. За для забезпечення спроможності бюджету ЄС фінансувати ключові цілі й пріоритети, Європейська комісія у 2023 р. запропонувала зміцнити довгостроковий бюджет ЄС, а у 2024 р. лідери ЄС вперше в історії внесли корективи у довгостроковий фінансовий план до 2027 р. Критично важливі зміни стосувалися фінансової підтримки України. Був запропонований новий механізм фінансових взаємовідносин між Україною і ЄС, заснований на грантах, позиках і гарантіях, із загальною потужністю 50 млрд євро на період 2024-2027 рр., які передбачено спрямувати на задоволення нагальних потреб України, її повоєнне відновлення та модернізацію на шляху до інтеграції з ЄС [300].

Важливим пріоритетом довгострокового фінансового плану на 2021-2027 рр. є зміцнення суверенітету та конкурентоспроможності ЄС. Передбачено

збільшення фінансування на 9,6 млрд євро для розв'язання проблем міграції та інших зовнішніх викликів, додаткових 2 млрд євро заплановано виділити на непередбачені обставини, такі як енергетична криза, продовольча криза та наслідки війни рф проти України.

Стійкість кризовим ситуаціям буде забезпечувати і новий інструмент фінансування витрат NextGenerationEU. Довгостроковий бюджет ЄС на 2021-2027 рр. разом з інструментом відновлення NextGenerationEU становить 2,018 трлн євро в поточних цінах (1,8 трлн євро в цінах 2018 р.). Очікується, що таке безпрецедентне фінансування допоможе відновити економічні та соціальні збитки, завдані пандемією коронавірусу, і сприятиме переходу до сталого розвитку Європи. Пакет фінансування складається з довгострокового бюджету на 2021-2027 рр., що становить з 1,211 трлн євро в поточних цінах (1,074 трлн євро в цінах 2018 р.), а також інструмента відновлення NextGenerationEU, розмір якого 806,9 млрд євро (750 млрд євро в цінах 2018 р.) (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Спільне фінансування пріоритетних напрямів розвитку ЄС коштом довгострокового бюджету і NextGenerationEU на 2021-2027 рр.

Напрями фінансування	Бюджет, млрд євро	NextGenerationEU, млрд євро
Єдиний ринок, інновації та цифрові технології	149,5	11,5
Єдність, стійкість і цінності	426,7	776,5
Природні ресурси та довкілля	401	18,9
Міграція та управління кордонами	25,7	-
Безпека і оборона	14,9	-
Сусідство і світ	110,6	-
Європейське державне управління	82,5	-
Разом	1 210,9	806,9

Джерело: побудовано за даними [300].

Понад 50 % від загальної суми довгострокового бюджету та NextGenerationEU спрямовано на модернізацію ЄС через дослідження та інновації, згуртованість, відновлення та сталість; 30 % бюджету ЄС буде витрачено на боротьбу зі зміною клімату. Пакет також приділяє особливу увагу захисту біорізноманіття та гендерним питанням, 20% NextGenerationEU буде

інвестовано в цифрову трансформацію. У 2026 та 2027 рр. 10% щорічних витрат у рамках довгострокового бюджету сприятиме збереженню та примноженню біорізноманіття. Більшість коштів від NextGenerationEU (723,8 млрд євро в поточних цінах) буде витрачено через програму Фонд відновлення та стійкості (RRF) на фінансову підтримку державних інвестицій і таких сфер, як зелені та цифрові проєкти. Підтримка надаватиметься у формі грантів (338,0 млрд євро) і позик (385,8 млрд євро) [300].

Вперше нові та посилені пріоритети матимуть найвищу частку в довгостроковому бюджеті – 31,9 %. Знаково, що у межах довгострокової фінансової програми на 2021-2027 рр. на фінансування САП було виділено найменше коштів за увесь період формування та функціонування спільного бюджету ЄС. Загалом на 2021-2027 рр. передбачено приблизно пропорційний розподіл коштів між такими напрямами як САП, економічна, соціальна та територіальна згуртованість, а також нові та посилені пріоритети (рис. 3.3).

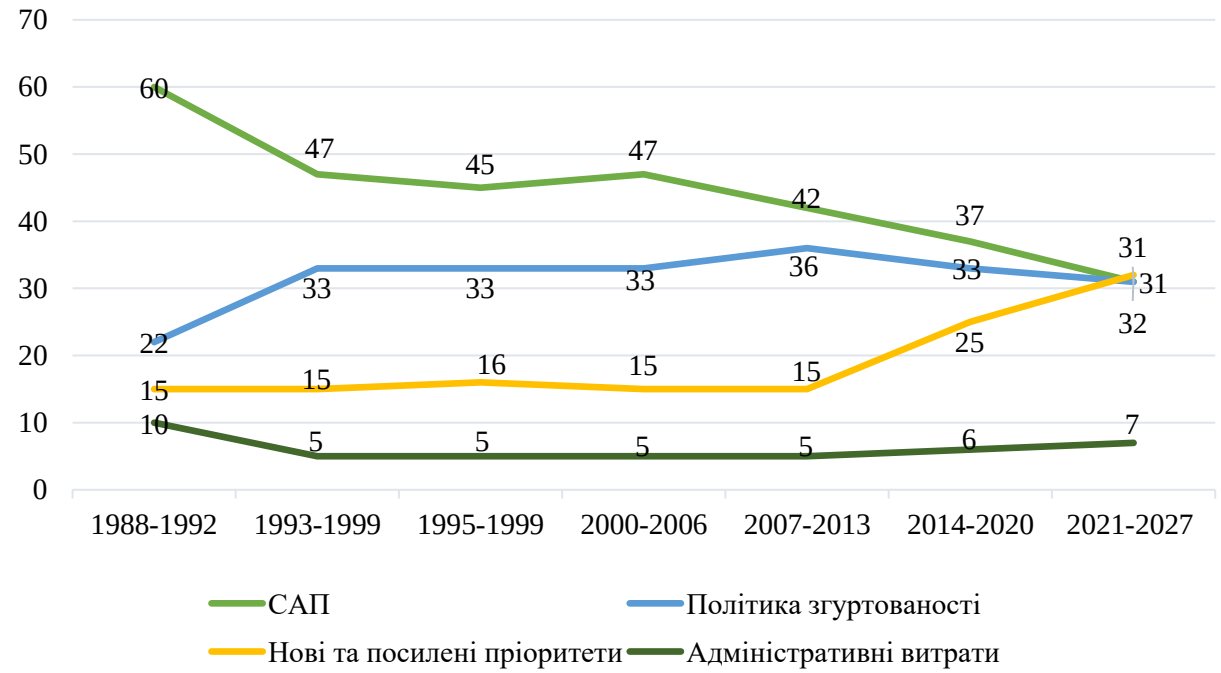

Рис. 3.3. Частка фінансування основних напрямів та пріоритетів ЄС у багаторічних фінансових планах відповідного періоду, %

Джерело: побудовано за даними [300].

Для реалізації САП у спільному бюджеті країн-членів ЄС на 2021-2027 рр. закладено 1 210 млрд євро. Впродовж 2021 р. коштом гарантійного фонду у сумі 270 млрд євро були профінансовані програми підтримки доходів фермерів, решту коштів (21,1 млрд євро) використано для підтримки аграрних ринків. Бюджет фонду розвитку сільських територій становив 95,5 млрд євро, кошти якого у сумі 8,1 млрд євро спрямовано на нейтралізацію викликів, зумовлених пандемією COVID-19 (близько 30% загальної суми), решту – заплановано використати для реалізації програм САП пов'язаних з підвищенням конкурентоспроможності сільського господарства, заохоченням ефективного використання природних ресурсів та збереження клімату, досягненням збалансованого розвитку сільської економіки та громад.

Пріоритетними напрямами фінансування з бюджету EAFRD залишалися підвищення конкурентоспроможності сільського господарства, захист довкілля та підвищення ефективності використання природних ресурсів, адаптація аграрного сектору до кліматичних змін, інклюзивний розвиток сільських територій, зайнятість сільського населення тощо (рис. 3.4).

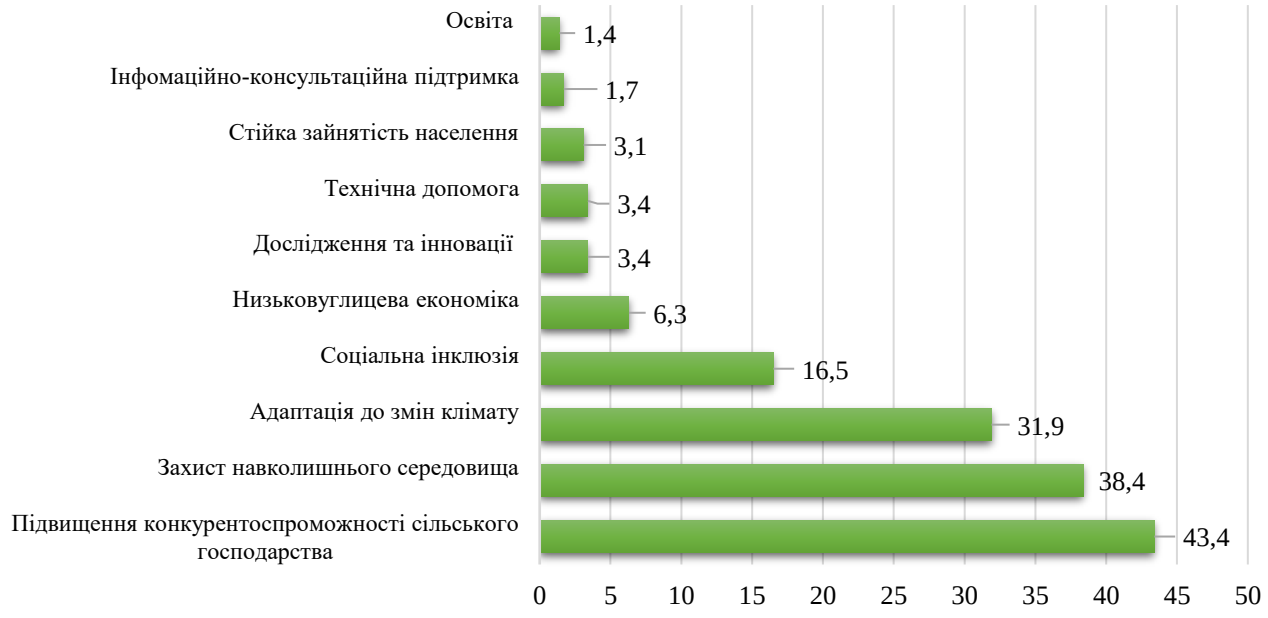

Рис. 3.4. Видатки на реалізацію САП коштом EAFRD у 2021-2027 рр., млрд євро

Джерело: побудовано за даними [300].

З огляду на структуру бюджетних витрат стає очевидним, що вирішенню економічних, екологічних та соціальних питань в контексті сталого сільського розвитку, країни-члени ЄС надають особливу увагу. Дослідження та інновації, а також технічна допомога займають однакову питому вагу у структурі витрат EAFRD. На освіту та інформаційно-консультаційну підтримку розвитку сільських територій впродовж 2021-2027 рр. заплановано витратити 1,4 та 1,7 млрд євро відповідно.

Поза як сільські райони охоплюють близько 83 % території ЄС – значна частина мешканців Євросоюзу проживає у сільських населених пунктах. Ключовими викликами цих поселень залишаються демографічні зміни, низький доступ до транспортної та цифрової інфраструктури, проте, їх розвиток активно фінансується коштом структурних фондів і національними бюджетами країн-членів. Фінансування залежить від типу території, який визначається територіальними кодами, запровадженими Статистичною службою ЄС EUROSTAT. Коди 01-03 визначають тип поселення згідно зі ступенем урбанізації, спираючись на загальноєвропейські підходи до аналізу щільності населення на 1 квадратний кілометр. За ступенем урбанізації виділяють три типи місцевих адміністративних одиниць:

код 01 – міста (густонаселені поселення) з населенням понад 50 000 жителів;

код 02 – міста та передмістя (поселення середньої щільності), більшість населення яких проживає в міському кластері з більш ніж 5 000 жителями;

код 03 – сільські території (нечисленні поселення), де більшість населення проживає за межами міських кластерів [232].

Сільськими громадами ЄС є малі міста і сільські поселення, які розташовані на сільських територіях. На рис. 3.5 сільські території відмічені зеленим кольором. Очевидно, що вони домінують в географічному ландшафті ЄС. Наразі у містах проживає 42% населення ЄС, у малих містах – 31%, в сільських поселеннях – 27 % [232]. З метою підтримки розвитку сільських

поселень Європейською Комісією розроблено Пакт розвитку сільської місцевості (2021 р.) та План дій ЄС у сільській місцевості.

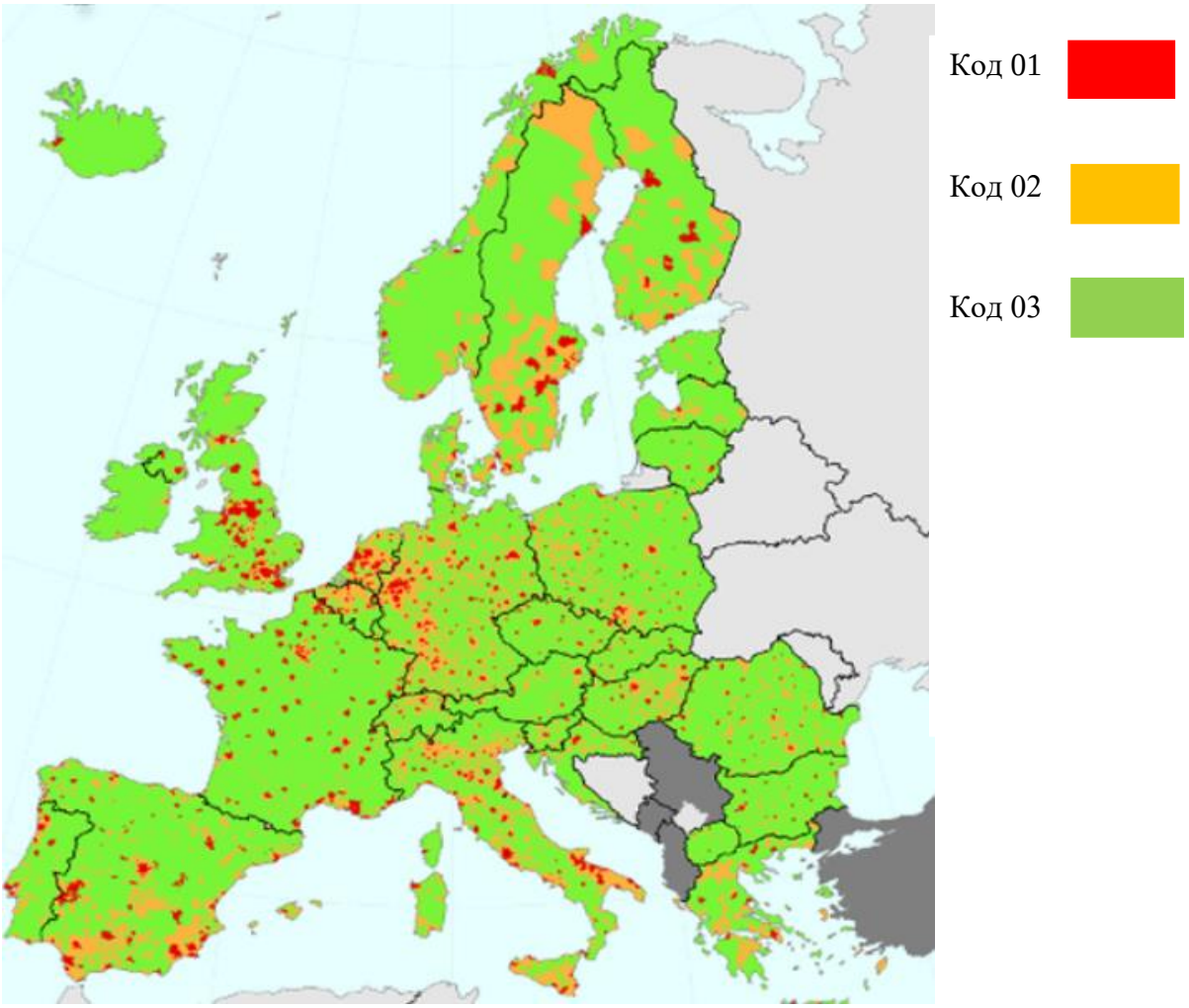

Рис. 3.5. Ступінь урбанізації поселень ЄС

Джерело: побудовано за даними [300].

План дій спрямований на реалізацію таких цілей як:

– розширення можливостей громад через сприяння соціальним інноваціям, просторовому плануванню та залученню молоді до суспільного життя;

– покращення транспортного зв'язку і цифровізації шляхом інвестицій в інфраструктуру, розвиток технологій та підвищення кваліфікації;

– підвищення екологічної, кліматичної та соціальної сталості, перспектив для жінок і вразливих груп;

– підтримка соціальної економіки, задоволення потреб молоді, розвиток біоекономіки тощо [232].

Пакт розвитку сільської місцевості забезпечує основу для співпраці між органами державної влади, громадянським суспільством, бізнесом, академічною спільнотою та громадянами на європейському, національному, регіональному та місцевому рівнях. Пакт сприяє досягненню спільних цілей Плану дій для сільських громад, сприяючи розв'язанню проблемних питань шляхом координації дій усіх стейкхолдерів за для задоволення потреб сільських мешканців. Він сприяє залученню сільських громад до прийняття управлінських рішень та участі у політичному житті, обміну ініціативами й навчанню в різних сферах, отримання оперативної інформації та консультацій з проблемних для сільських мешканців питань [291].

Інвестиції в межах Політики згуртованості поширюються на всі територіальні громади ЄС. Впродовж 2021-2027 рр. зі спільного бюджету ЄС було виділено близько 35 млрд євро для підтримки розвитку сільських територій, що становило близько 25 % усіх коштів. Варто зауважити, що 60 % інвестицій політики згуртованості взагалі не прив'язані до певного типу території (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Аналіз фінансування розвитку різних за типами поселень у розрізі Політики згуртованості на 2021-2027 рр.

Тип поселення / структурний фонд	Міста (густота населення понад 50 тис. осіб)		Міста та передмістя (щільність понад 5 тис. осіб)		Сільські поселення (малочисельні)	
	Сума, млрд євро	% від загального обсягу	Сума, млрд євро	% від загального обсягу	Сума, млрд євро	% від загального обсягу
ERDF	52,4	23	32,9	14	23,5	10
ESF	15,9	15	9,5	9	6,2	6
CF	6,9	11	4,7	8	3,2	5
IPAE	0,9	20	0,9	19	0,8	17
YEI	0,5	6	0,15	2	0,14	2

Джерело: побудовано за даними [284].

Дані табл. 3.3 свідчать, що сільські поселення отримують більше фінансування у розрахунку на душу населення у порівнянні з іншими типами поселень. Зокрема, у 2023 р. на одного жителя сільської громади припадало 549

євро, проти 282 євро в містах і 48 євро в містечках. Варто зауважити, що не всі сільські поселення отримують однакове фінансування. Менш розвинені поселення отримують близько 60 % від запланованих видатків, 10 % отримують так звані перехідні території, 20 % виділяють на фінансування загальних питань сільського розвитку і не пов'язані із типом території. Інвестиції в рамках Політики згуртованості покликані вирішують проблемні питання і, водночас, відкривати можливості для розвитку сільських громад в ЄС.

Приблизно 76 % коштів виділяється на фінансування конкретних цілей, таких як охорона довкілля, розвиток транспортної та енергетичної інфраструктури, тоді як 24 % – на виконання загальних цілей політики. Серед найбільш поширених напрямів фінансування слід виокремити допомогу підприємствам у впровадженні інновацій, використанні цифрових технологій та сильних сторін сільських і віддалених територій. Активно підтримується перехід сільських громад до цілей зеленої та сталої Європи.

Варто зауважити, що Політика згуртованості ЄС, ключовою метою якої є зменшення соціальної, економічної та територіальної нерівності в межах ЄС, досить тісно пов'язана не лише із розвитком сільських громад, а й цілями сталого поступу, які між собою тісно взаємопов'язані. Основна частина фінансування Політики (95 % коштів)використовується для реалізації окремих ЦСР.

Дані табл. 3.4 свідчать, що пріоритетом Політики згуртованості є фінансування ЦСР 9 та 8, які спрямовані на досягнення сталого інноваційного промислового та інфраструктурного розвитку ЄС, гідних умов праці та економічного зростання. Важливу роль відіграють й цілі пов'язані з доступною та чистою енергією, якісною освітою і кліматичними діями. ЄС продовжує реалізовувати соціальні пріоритети й виділяє фінансування на якісну освіту та боротьбу з бідністю, охорону здоров'я й добробут населення. На цілі, що сприяють сталості міст та громад впродовж 2021-2027 рр. передбачено виділити понад 11,5 млрд євро, відповідальне споживання та виробництво – 8,94 млрд євро.

Таблиця 3.4

Структура фінансування ЦСР в розрізі Політики згуртованості на 2021-2027 рр.

ЦСР	Обсяг фінансування, млрд євро	У % до загальної суми
ЦСР 9 Промисловість, інновації, інфраструктура	104,34	28
ЦСР 8 Гідна праця та економічне зростання	69,78	18
ЦСР 7 Доступна та чиста енергія	43, 03	12
Ціль 1 Ні бідності	38,1	10
ЦСР 4 Якісна освіта	32,03	9
ЦСР не призначено	19,17	5
ЦСР 13 Кліматичні дії	14,37	4
ЦСР 6 Чиста вода та санітарія	13,57	4
ЦСР 11 Сталі міста та громади	11,58	3
ЦСР 15 Життя на суші	11,71	3
ЦСР 12 Відповідальне споживання та виробництво	8,94	2
ЦСР 3 Міцне здоров'я та благополуччя	7,42	2

Джерело: побудовано за даними [217].

Отже, бюджетна політика є головним інструментом впливу на соціальну та економічну сфери життя країн-членів ЄС, яка визначає власні ресурси (доходи) і впливає на умови прийнятності та критерії розподілу коштів для кожної програми витрат. Доведено, що визначаючи напрями бюджетного фінансування спільний бюджет віддзеркалює політичні пріоритети ЄС, а також виступає інструментом бюджетного планування. Аргументовано, що першочерговими напрямами фінансування в ЄС залишаються розумне та інклюзивне зростання, стійке екологічне зростання, розвиток безпекового сектора, розв’язання інших глобальних проблем тощо

Встановлено, що сільські райони охоплюють близько 83 % території ЄС, значна частина мешканців ЄС проживає у сільських населених пунктах. Доведено, що ключовими викликами сільських поселень залишаються

демографічні зміни, недостатня доступність транспортної та цифрової інфраструктури, високий рівень безробіття, залежність економіки від аграрного виробництва, низький рівень доходів сільських жителів, обмежений доступ до соціальних послуг тощо. Аргументовано, що розвиток сільських громад активно фінансується коштом структурних фондів і національними бюджетами країн-членів. Фінансування залежить від типу території, напряму фінансування, національних стратегій розвитку. Обґрунтовано, що застосування комплексного підходу до розв'язання проблем сільських громад в ЄС, який передбачає співпрацю на всіх рівнях – від загальноєвропейського до місцевого, ефективне використання фінансових ресурсів, впровадження інновацій, розвиток інфраструктури та підтримку місцевих ініціатив, сприяє створенню сприятливих умов для сталого розвитку сільських громад та покращення якості життя їх мешканців.

3.2. Специфіка фінансування сталого розвитку сільських громад окремих країн ЄС

Європейський Союз активно впроваджує політику та ініціативи, спрямовані на забезпечення сталого розвитку, зокрема в рамках Європейського Зеленого курсу. Цей курс передбачає значне скорочення викидів парникових газів, підвищення енергоефективності, захист екосистем та адаптацію до зміни клімату. Сільські громади, що охоплюють понад 80 % території ЄС, відіграють критично важливу роль у реалізації цих процесів, оскільки мають виняткову вагу у примноженні біорізноманіття, підтримці продовольчої безпеки та збереженні культурної спадщини держав-членів. Однак ці громади часто стикаються з численними викликами, серед яких відтік молоді до міст, недостатній доступ до сучасних технологій та послуг, а також обмежені можливості для економічного зростання. Відповідно, глибоке розуміння механізмів ефективного використання наявних фінансових ресурсів є критично важливим для успішної реалізації ініціатив ЄС у сільських регіонах.

Крім того, фінансування сталого розвитку сільських громад має суттєвий соціально-економічний вплив, оскільки інвестиції в ці райони сприяють створенню нових робочих місць, розвитку місцевої інфраструктури, поліпшенню якості життя і зменшенню соціально-економічних диспропорцій між міськими та сільськими населеними пунктами. Однак доступ до фінансування для сільських громад у країнах ЄС часто залишається обмеженим через низку факторів, серед яких складність процедур отримання грантів та кредитів, недостатня обізнаність місцевого населення про доступні джерела фінансування, а також недостатня спроможність місцевих органів влади ефективно управляти наданими ресурсами. Дослідження специфіки фінансування сталого розвитку сільських громад у різних країнах ЄС є актуальним та своєчасним, оскільки воно дозволяє ідентифікувати і подолати наявні бар'єри, забезпечуючи глибоке розуміння шляхів ефективного сприяння розвитку сільських громад. Це, у свою чергу, сприятиме екологічній, економічній та соціальній сталості в контексті сучасних викликів і можливостей, з якими стикаються держави-члени ЄС.

Підтримка сільських територій та громад в ЄС здійснюється переважно у рамках САП та Політики згуртованості коштом Європейського фонду регіонального розвитку (ERDF) і Європейського сільськогосподарського фонду розвитку сільських районів (EAFRD), грантових, кредитних й інвестиційних проєктів і програм. Крім того, країни-члени використовують власні національні бюджети для додаткового фінансування розвитку сільських громад і територій. З огляду на національні стратегії, пріоритети та соціально-економічні умови розвитку, фінансування сільських громад в різних країнах-членах Європейського Союзу має свої особливості.

У період 2014-2020 рр. кошти, передбачені на реалізацію Політики згуртованості, спрямовувалися на виконання понад 900 програм та проєктів територіального й сільського розвитку ЄС. Прикладом їх успішного використання може бути проєкт MISMI «Медична допомога у віддалених гірських районах між Італією та Францією», який мав на меті підтримати людей, які живуть у гірських і сільських поселеннях в Італії та Франції. Проєкт

спрямовувався на встановлення взаємодії між людьми з особливими потребами, які проживають у цих регіонах, та суспільством за допомогою інтернет-технологій за для подолання їх ізоляції й соціальної нерівності, а також для забезпечення доступу до системи охорони здоров'я через використання телемедицини, що було особливо цінним під час пандемії COVID-19 [217, 231].

Наступним прикладом успішної реалізації проєктів Політики згуртованості є CLLD «Міський сільський Гетеборг (Stadslandet) для сталого розвитку», який реалізувався на південному заході Швеції й допоміг розширити екологічні інновації та розвиток зеленого бізнесу між містом Гетеборг і навколишніми селами. Проєкт INTERREG «Європейське сільське майбутнє» (EURUFU), який об'єднав місцеві органи влади Австрії, Чехії, Німеччини, Угорщини, Італії, Польщі та Словенії, був спрямований на пошук інноваційних рішень для розв'язання таких проблем, як депопуляція, старіння населення, відсутність соціальної згуртованості і безробіття на селі. Пілотні проєкти в різних сільських громадах були зорієнтовані на формування партисипативних моделей управління, коли рішення ухвалюються «знизу вверх» і дозволяють мешканцям брати активну участь у їх життєдіяльності. У сільській місцевості Франції проєкт Berry дозволив запустити високошвидкісний інтернет-зв'язок [231].

Кошти, які виділяються в рамках Політики згуртованості на розвиток сільських територій суттєво відрізняються у різних країнах. Це може бути пов'язано з багатьма факторами, рівнем розвитку сільських поселень або їх відповідністю цілям тієї або ж іншої програми. Польща є країною ЄС, яка в абсолютному вимірі отримує найбільше фінансування в рамках Політики згуртування, яке спрямовується на розвиток сільських територій (8,6 млрд євро), за нею йдуть Чехія (4,4 млрд євро) і Португалія (3,6 млрд євро). Однак у відносному виразі найбільшу частку коштів з бюджету Політики згуртування для сільських територій у 2023 р. спрямовано у такі країни як Австрія (23 %), Чехія та Фінляндія (по 21 %). Через програму INTERREG або інші програми європейського територіального співробітництва кошти переважно виділяються розвиток сільських територій у транскордонних регіонах [284].

В рамках довгострокового фінансового плану ЄС на 2014-2020 рр. було виділено коштів у сумі 199 млрд євро на фінансування економічного, екологічного та соціального поступу сільських громад та територій усіх країн членів ЄС (рис. 3.6).

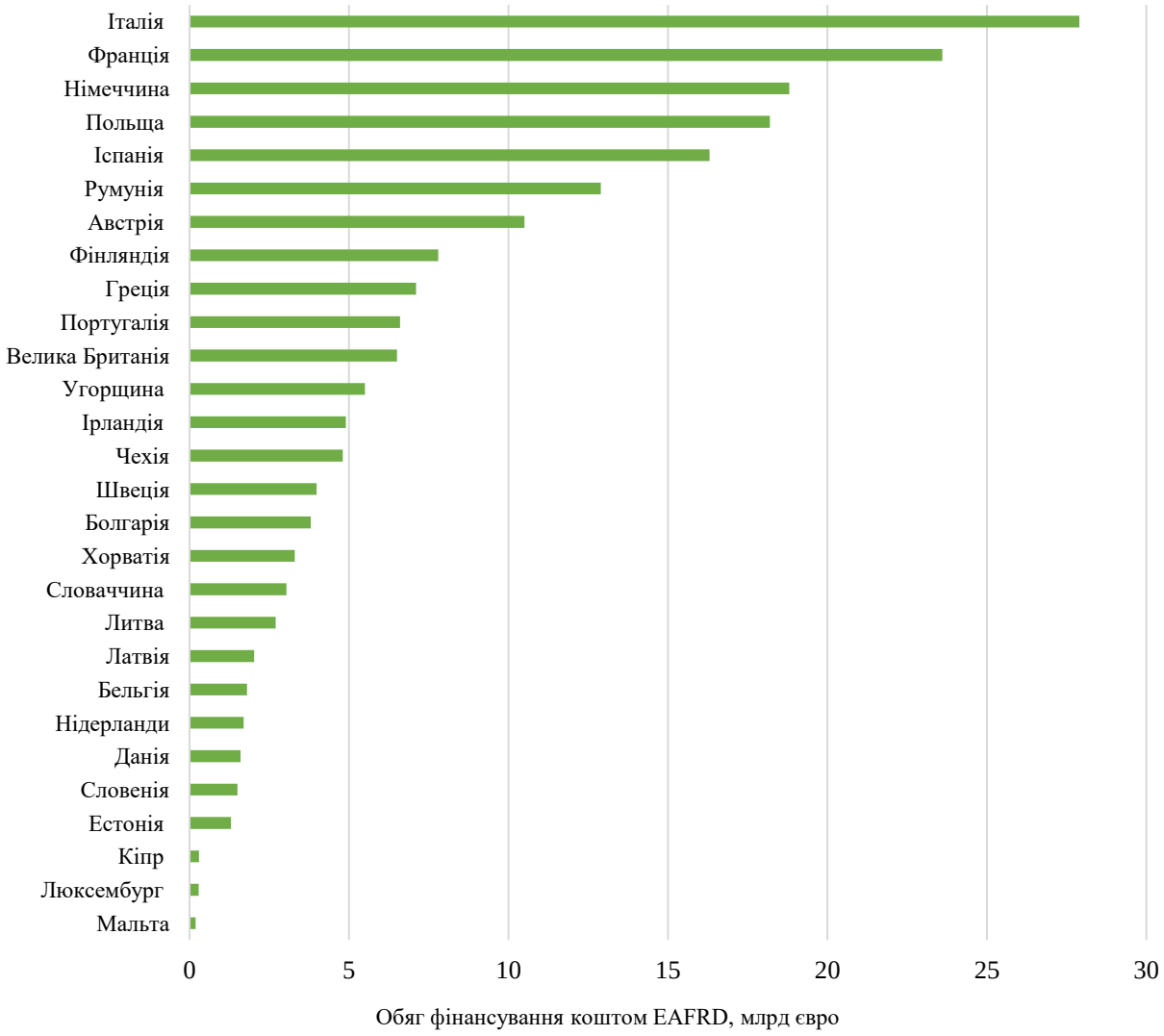

Рис. 3.6. Фінансування коштом EAFRD розвитку сільських громад та територій окремих країн ЄС, 2014-2020 рр., млрд євро

Джерело: побудовано за даними [300].

Низка країн, зокрема Іспанія та Італія, за рахунок виділених коштів, впродовж 2014-2020 рр. профінансували розвиток дорожньої інфраструктури, модернізували системи водопостачання та електропостачання відповідно до вимог ЄЗУ. Франція та Польща спрямували кошти на фінансову підтримку

фермерів, які впроваджують «зелені» технології. Країни Північної Європи, такі як Швеція та Фінляндія, зосередили увагу на фінансуванні соціального розвитку сільських громад, зокрема, освіти та охорони здоров'я. У Нідерландах та Данії активно інвестувалося впровадження інноваційних рішень та новітніх технологій у сільському господарстві й сільських громадах. Деякі країни, такі як Греція, Кіпр та Італія, окрім інших цілей, спрямовують фінансові ресурси на розвиток сільського туризму.

Подальший поступ дослідження буде спрямовано на вивчення досвіду окремих країн-членів ЄС щодо розвитку сільських територій. Польща, як одна з найбільших країн Центральної Європи (територія охоплює 312 700 км^2), має значні площі сільськогосподарських земель, які відіграють ключову роль у національній економіці. Розвиток сільських громад і територій цієї країни відбувається за підтримки національних програм і фінансування з боку Європейського Союзу. Сільські поселення Польщі займають близько значну частину території країни й на них проживає близько 40 % населення. Ці регіони характеризуються великим потенціалом для сільського господарства, лісового господарства, а також туризму. Сільські громади є осередками багатої культурної спадщини та природних ресурсів, але вони стикаються з проблемами, такими як депопуляція, старіння населення, відсутність сучасної інфраструктури [157].

Євроінтеграційний досвід Польщі є особливо цінним для України, адже розпочавши у 1990-х рр. радикальні економічні реформи, відомі як «шокова терапія», ця країна досягла значних успіхів і у 2003 р. підписала Договір про вступ до ЄС. З травня 2004 р. Польща офіційно стала членом Європейського Союзу й наразі ефективно реалізує його норми та правила на шляху до досягнення ЦСР. Членство Польщі в Європейському Союзі надало їй можливість користуватися фінансовими інструментами співдружності для розвитку сільських територій.

Основні напрями фінансування включають: модернізацію сільського господарства через інвестиції в новітні технології та техніку, підтримку молодих

фермерів і інноваційні методи ведення землеробства; розвиток інфраструктури, зокрема, будівництво доріг, мостів, водопостачання та інших об'єктів, які покращують умови життя у сільських громадах; збереження довкілля через підтримку і розвиток екологічно стійкого сільського господарства, збереження біорізноманіття, органічне землеробство та захист природних ресурсів.

Впродовж 2014-2020 рр. на розвиток національних програм Польща отримала зі спільного бюджету ЄС через структурні фонди 111,4 млрд євро. Пріоритетними напрямами фінансування в Польщі є розвиток інфраструктури в транспорті та енергетиці, куди було спрямовано впродовж 2014-2020 рр. понад 27,8 млрд євро. Наступними за пріоритетністю є низьковуглецева економіка з обсягом фінансування у 11,8 млрд євро, а також забезпечення конкурентоспроможності сільських територій – 8,7 млрд євро (рис 3.7).

Рис. 3.7. Фінансування програм розвитку Польщі коштом спільного бюджету ЄС за пріоритетними напрямами, 2014-2020 рр., млрд євро

Джерело: побудовано за даними [300].

Попри значні обсяги коштів, які отримують сільські громади Польщі, актуальними залишаються такі виклики, як відтік молоді у міста, відсталість традиційного фермерства від сучасних стандартів ведення сільського

господарства, що знижує конкурентоспроможність його продукції на ринку. Варто наголосити на недостатньому розвитку транспортної, комунальної та соціальної інфраструктури. Аби подолати виклики урядом Польщі було розроблено Національну стратегію розвитку сільських територій, орієнтовану на покращення умов життя, підтримку економічної діяльності, і зміцнення соціальної інфраструктури в сільських громадах. Реалізуються ініціативи підтримки малого та середнього бізнесу, спрямовані на диверсифікацію економічної діяльності в сільських районах, розвиток місцевих підприємств і підтримку інновацій. Місцеві громади активно беруть участь у розвитку своїх регіонів, реалізуючи різноманітні проєкти такі як соціальне підприємництво або зелений туризм. Розвиток сільських територій у Польщі має велике значення для економічного зростання і покращення якості життя населення. Завдяки підтримці ЄС, національним стратегіям та активній участі місцевих громад, польські села поступово стають більш конкурентоспроможними, стійкими і привабливими для проживання. Завдання на майбутнє включають подолання демографічних викликів, модернізацію сільського господарства, розвиток інфраструктури і збереження культурної та природної спадщини країни.

Болгарія у 1990-х рр. розпочала лібералізацію економіки, включно з приватизацією державних підприємств, дерегуляцією суспільно-політичних відносин і створенням ринкової інфраструктури. Адаптація законодавства до вимог ЄС, введення нових стандартів у сфері соціального захисту, охорони здоров'я і освіти, створення інституцій для боротьби з корупцією були ключовими умовами для вступу Болгарії до Європейської співдружності держав. Болгарія успішно пройшовши шлях реформ у 2005 р. підписала Договір про вступ до ЄС і з січня 2007 р. стала повноправним членом ЄС [157].

Болгарія є країною, де сільський розвиток є важливим компонентом національної економіки. Сільські території Болгарії займають приблизно 81 % від загальної площі країни і забезпечують проживання майже 30 % населення. Вони мають значний потенціал для ведення сільського господарства, туризму,

збереження й примноження біорізноманіття. Сільським громадам Болгарії притаманні такі проблеми як старіння населення, і низький рівень доходів [157].

Членство Болгарії в Європейському Союзі відкрило доступ до значних фінансових ресурсів для розвитку сільських територій. Зокрема, коштом EAFRD у 2014-2020 рр. було профінансовано 3,79 млрд євро на підтримку фермерських господарства, малого і середнього бізнесу в сільській місцевості, розвитку інфраструктури та впровадження інноваційних технологій, зеленого туризму, органічного землеробства тощо (рис. 3.8).

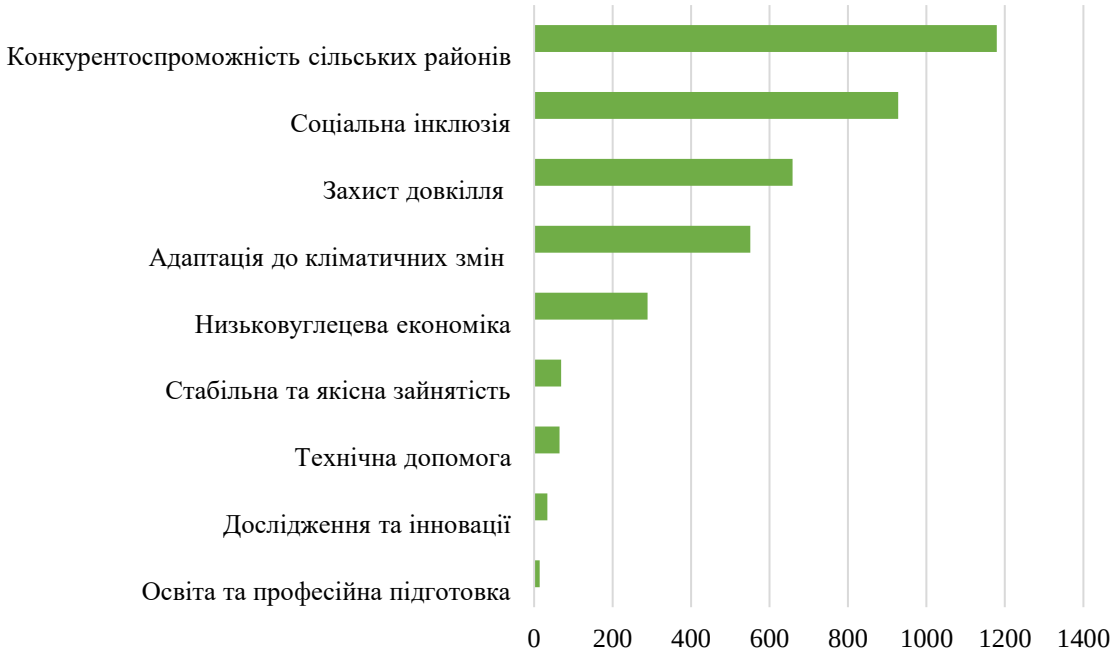

Рис. 3.8. Фінансування програм розвитку Болгарії коштом спільного бюджету ЄС за пріоритетними напрямами, 2014-2020 рр., млн євро

Джерело: побудовано за даними [300].

Попри підтримку ЄС, розвиток сільських громад Болгарії стикається з низкою проблем та викликів. Варто звернути увагу на те, що сільське господарство цієї країни характеризується низькою продуктивністю через недостатнє використання сучасних технологій та інноваційних методів ведення рослинництва. Тут відчутними є забюрократизовані процедури розподілу і використання коштів, розв’язання інших адміністративних питань. Майбутній

розвиток сільських територій Болгарії залежатиме від успішної інтеграції новітніх технологій, підтримки молодих фермерів та подальшого розвитку інфраструктури. Важливо також посилити співпрацю між місцевими громадами, урядовими структурами та міжнародними партнерами для комплексного розв’язання наявних проблем на шляху досягнення ЦСР.

У розвитку сільських громад Румунії є кілька особливих аспектів, які вирізняють її на тлі інших країн. Ці унікальні риси включають використання історичних і культурних особливостей, інноваційні місцеві ініціативи, залучення до соціального підприємництва, екологічні практики, а також підтримку традиційних ремесел. Румунські сільські громади відомі своєю багатою культурною та історичною спадщиною, яку активно використовують у процесі розвитку. Місцеві громади активно впроваджують проєкти «розумних сіл», що включають цифровізацію послуг, інтеграцію ІТ-технологій у сільське господарство та використання інтернету для покращення доступу до освіти та охорони здоров'я [157].

Розвиток сільськогосподарських кооперативів дозволяє дрібним фермерам об’єднувати ресурси, отримувати кращий доступ до ринків і збільшувати продуктивність. Підприємництво в Румунії є ефективним засобом підтримки місцевих громад, яке забезпечує робочі місця для місцевого населення, особливо для вразливих груп, таким чином сприяючи розвитку місцевої економіки. Традиційні ремесла відіграють важливу роль у збереженні культурної ідентичності та економічному розвитку сільських громад Румунії, які зорієнтовані на збереження і популяризацію традиційних народних промислів, таких як килимарство, кераміка, деревообробка, ткацтво та виготовлення традиційного одягу. Сприяє розвитку сільських громад Румунії фінансування зі спільного бюджету ЄС й ефективне використання європейських грантів. Загальний обсяг фінансування, яке отримала Румунія від ЄС за 2014-2020 рр. становив 41,58 млрд євро (рис. 3.9).

Рис. 3.9. Фінансування програм розвитку Румунії коштом спільного бюджету ЄС за пріоритетними напрямами, 2014-2020 рр., млн євро

Джерело: побудовано за даними [300].

Розвиток сільських територій у Румунії демонструє інтеграцію культурних, соціальних і екологічних підходів. Найбільше фінансування впродовж 2014-2020 рр. спрямовувалося на розвиток транспортної та енергетичної інфраструктури, соціальну інклюзію, збереження довкілля, низьковуглецеву економіку й підтримку конкурентоспроможності сільських територій. Програми підтримки цих напрямів спрямовані не лише на покращення якості життя у сільських громадах, але й зберігають багату культурну спадщину країни та забезпечують досягнення ЦСР.

Польща, Болгарія та Румунія пройшли складний шлях економічних, політичних та соціальних трансформацій, щоб приєднатися до Європейського Союзу, які охоплювали широкий спектр реформ, спрямований на зміцнення демократії, створення ринкової економіки та приведення національних нормативних актів у відповідність до стандартів ЄС. Ці країни реалізували радикальні економічні реформи для переходу від планової економіки до ринкової, що включало приватизацію, лібералізацію ринку і стабілізацію

фінансів; здійснили перехід від авторитарних режимів до демократичних систем з багатопартійними виборами й новими конституціями; провели реформи в галузі соціальної політики, судової системи та прав людини, відповідно до стандартів ЄС. Окреслені зміни дозволили досліджуваним країнам зміцнити свою демократію, перейти до ринкової економіки й забезпечити відповідність європейським стандартам. Хоча кожна країна мала свій унікальний шлях і специфічні виклики, спільними були зусилля з демократизації, економічної лібералізації та боротьби з корупцією. Вступ до ЄС став визнанням цих досягнень і надав нові можливості для подальшого розвитку й інтеграції в європейські структури.

Встановлено, що процеси політичних, економічних та соціальних реформ створили нові можливості та виклики для сільських територій Польщі, Болгарії і Румунії, зміцнивши їхній потенціал і забезпечивши доступ до ресурсів ЄС. Економічні реформи й вступ до ЄС принесли значні інвестиції в польське сільське господарство. Сільські громади отримали доступ до фінансування з Європейського фонду сільського розвитку (EAFRD), що сприяло модернізації обладнання, технологій і підвищенню конкурентоспроможності. Вступ до ЄС стимулював диверсифікацію економічної діяльності в сільських районах, зокрема розвиток зеленого туризму і місцевого бізнесу. Політичні реформи включали децентралізацію управління, що дозволило сільським громадам мати більше автономії і ресурсів для самостійного розвитку, ефективно розпоряджатися місцевими бюджетами і залучати додаткові кошти з ЄС. Створення програм для підтримки місцевих ініціатив і розвитку інфраструктури, таких як дороги, системи водопостачання і зв'язок, покращило умови життя у сільських громадах Польщі, а соціальні реформи у сферах охорони здоров'я, освіти і соціального захисту покращили доступність та якість послуг для населення сільських територій.

Економічні реформи та членство в ЄС забезпечили доступ до фондів для розвитку сільських територій Болгарії, що сприяло модернізації сільського господарства, розвитку малих і середніх підприємств, та покращенню

інфраструктури. Інвестиції в сучасні методи виробництва і технології підвищили продуктивність сільського господарства, що сприяло зростанню доходів у сільських громадах. Політичні реформи в Болгарії сприяли посиленню місцевого самоврядування, що дозволило сільським громадам брати активну участь у прийнятті рішень і ефективно використовувати фінансові ресурси.

Економічні реформи, які відбулися в Румунії, відкрили доступ до фондів фінансових ресурсів ЄС й сприяли модернізації сільськогосподарської інфраструктури, підвищенню продуктивності і якості продукції сільського господарства. Розвиток транспортної та комунікаційної інфраструктури полегшив доступ до ринків і поліпшив умови життя у сільських громадах. Політичні реформи, які включали розширення повноважень місцевого самоврядування, сприяли більш ефективному управлінню і розвитку місцевих проєктів. Впровадження проєктів для збереження культурної спадщини і підтримка місцевих ініціатив у галузі культури і туризму мали позитивний вплив на розвиток сільських громад Румунії.

Проведене дослідження довело, що трансформації в Польщі, Болгарії та Румунії на шляху до вступу в ЄС суттєво вплинули на розвиток сільських громад. Економічні, політичні і соціальні реформи створили умови для модернізації сільського господарства, розвитку місцевої економіки, покращення якості життя і зміцнення місцевого самоврядування. Доступ до ресурсів ЄС надав значні можливості для інвестування в інфраструктуру, соціальні послуги і місцеві ініціативи, що сприяло сталому розвитку і підвищенню конкурентоспроможності сільських громад. Кожна країна мала свої унікальні особливості і виклики, але всі вони змогли успішно адаптуватися до європейських стандартів і інтегруватися в спільноту ЄС, створюючи нові можливості для своїх сільських громад.

Обґрунтовано, що досвід Польщі, Болгарії та Румунії на шляху до вступу в Європейський Союз є цінним для України, яка прагне інтегруватися з європейською спільнотою. Реформи, здійснені цими країнами, можуть слугувати наочним прикладом та надихати Україну на впровадження ефективних політик,

необхідних для досягнення євроінтеграційних цілей. Встановлено, що важливу роль у демократичних трансформаціях Польщі, Болгарії та Румунії відіграли громадські організації та інституції. Підтримка громадянського суспільства сприяла зміцненню демократії й підвищенню прозорості влади. Україна може наслідувати цей приклад, посилюючи підтримку і залучення громадянського суспільства до реформ. Акцентовано, що приведення законодавства у відповідність до стандартів ЄС є ключовим аспектом для вступу до Європейського Союзу. Усі три країни здійснили значні реформи для адаптації своїх законодавчих систем до вимог ЄС, що полегшило інтеграцію. Україна також повинна продовжувати гармонізувати своє законодавство з європейськими стандартами.

Аргументовано, що децентралізація і зміцнення місцевого самоврядування дозволили сільським громадам у Польщі, Болгарії та Румунії більш ефективно керувати своїми ресурсами й впроваджувати місцеві ініціативи. Ефективна боротьба з корупцією є критичною для забезпечення прозорості та ефективності управління. Створення спеціалізованих антикорупційних органів і запровадження законодавства, як це було зроблено в Румунії, може бути прикладом для України. Доступ до європейських фондів для розвитку сільських територій значно сприяв модернізації та поступу сільських громад цих країн. Україна може скористатися досвідом ефективного залучення і використання європейських фінансів для стимулювання місцевого розвитку. Отже, Досвід Польщі, Болгарії та Румунії на шляху до євроінтеграції пропонує цінні уроки для України в контексті її прагнення до вступу в ЄС. Ефективні економічні, політичні і соціальні реформи, здійснені цими країнами, забезпечили стабільний розвиток і інтеграцію в європейські структури. З огляду на цей досвід, Україна може успішно продовжувати шлях до євроінтеграції, впроваджуючи необхідні реформи й використовуючи європейські ресурси для модернізації та розвитку громад і економіки в цілому.

3.3. Міжнародна підтримка сталого розвитку сільських територіальних громад країн, що не є членами ЄС

У контексті глобалізації, а також економічних, екологічних та соціальних викликів з якими стикається людство, сталий розвиток сільських територіальних громад країн, що не є членами Європейського Союзу, стає одним із пріоритетних напрямів міжнародної підтримки. Програми підтримки, ініційовані ЄС, ООН, Світовим банком та іншими міжнародними організаціями, спрямовані на розвиток інфраструктури, підвищення рівня освіти й охорони здоров'я, а також на стимулювання екологічних ініціатив і аграрних інновацій у цих країнах. Такі ініціативи допомагають не лише покращити економічні показники сільських територій, але й зміцнити їх стійкість до соціальних і екологічних викликів, забезпечуючи інтеграцію з глобальними процесами сталого розвитку. Завдяки міжнародній підтримці, сільські громади отримують доступ до сучасних технологій, інноваційних практик і фінансових інструментів, що дозволяє їм не лише адаптуватися до нових умов, але й розвивати власний потенціал для довгострокового сталого розвитку та підвищення якості життя населення.

Програми Європейського інструменту сусідства (ENI CBC) на 2014-2020 рр. були ключовим інструментом ЄС, за допомогою якого реалізовувалося 15 програм, які мали на меті сприяння економічному та соціальному розвитку прикордонних територій, розв'язання спільних проблем (довкілля, безпека та захист), створення кращих умов для мобільності людей, товарів і капіталу, з країнами, що мають з ЄС 12 сухопутних кордонів, один морський перетин і три морські басейни, які простягаються від Фінляндії та росії на півночі до України, Грузії та Вірменії з програмою Чорноморського басейну на сході, до Італії, Північної Африки на півдні та Туреччини на Близький Схід із середземноморською програмою ENI. Очікувалося, що результатами виконання цієї програми мають стати: сталий економічний, соціальний та екологічний розвиток регіонів і громад; покращення врядування в громадах; впровадження спільних з ЄС заходів у сферах запобігання надзвичайним ситуаціям та боротьби

зі злочинністю; розв'язання соціальних питань; покращена мобільність тощо. Після війни розпочатою рф проти України, відповідно до чинних обмежувальних заходів проти росії та білорусі, подальша співпраця з цими країнами була припинена [153].

У 2021-2027 рр. співробітництво між державами-членами ЄС та сусідніми країнами регулюється Політикою згуртованості ЄС й фінансуються через механізми програми INTERREG NEXT бюджет якої становить 1,1 млрд євро, що формується коштом Європейського фонду регіонального розвитку (ERDF), Фонду сусідства, розвитку та міжнародного співробітництва (NDICI) та Фонду підготовки до вступу (IPA). Програми INTERREG NEXT перебувають під спільним управлінням країн-членів ЄС та країн-партнерів, що робить їх унікальним механізмом співпраці, який підтримується рівноправним партнерством, спільно визначеними пріоритетами та збалансованим бюджетом [267].

Співпраця в рамках INTERREG IPA (Співпраця з країнами-кандидатами) включає 14 програм, які охоплюють співпрацю у 212 регіонах між державами-членами ЄС та країнами-кандидатами. INTERREG IPA сприяє соціальній, економічній та територіальній згуртованості, підтримує країни-кандидати на майбутнє членство в ЄС шляхом взаємного навчання та добросусідських відносин. На період з 2021 р. по 2027 р. програмою передбачено фінансування у розмірі 1,2 млрд євро з Європейського фонду регіонального розвитку (ERDF) для держав-членів ЄС та Фонду підготовки до вступу (IPA) для країн-кандидатів. Загальний бюджет INTERREG IPA доповнюється національним співфінансуванням країн-учасниць програми. Співпраця між державами-членами ЄС та країнами-кандидатами посилює добросусідські відносини та допомагає останнім впроваджувати ініціативи й цілі ЄС. Цілями, на досягнення яких спрямована програма INTERREG IPA, є ефективне управління співробітництвом і більш безпечні кордони. Особлива увага приділяється реалізації цілей Європейської зеленої угоди щодо збереження природи та біорізноманіття, енергоефективності, циркулярної економіки, адаптації до зміни

клімату та зменшення забруднення води, повітря та ґрунту, інвестиціям в туризм і розвиток культурної та природної спадщини тощо [266].

Програми Східного партнерства ЄС є продовженням реалізації програм Європейської політики сусідства, які спрямовані на зміцнення політичного зближення та економічної інтеграції шести країн-партнерів Східної Європи та Південного Кавказу: Вірменії, Азербайджану, Білорусі (призупинення участі у Східному партнерстві), Грузії, Республіки Молдови та України. Для України Угода про асоціацію є головним інструментом зближення з ЄС. Вона передбачає поглиблення політичних й економічних зв'язків, формування спільних цінностей та інтересів. Зона вільної торгівлі з ЄС є економічною частиною угоди, яка формує основу для модернізації економіки та торговельних відносин України з ЄС. Імплементація Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, зосереджена на політичних реформах, верховенстві права, економічному співробітництві та торгівлі, а також збереженні суверенітету і територіальної цілісності України [246].

Світовий банк також реалізує низку проєктів з відновлення і розвитку сільського господарства й сільських громад в Україні, які зазнали значних втрат внаслідок війни з рф. Зокрема «Екстрений проєкт надання інклюзивної підтримки для відновлення сільського господарства України (ARISE)», започаткований Світовим банком спільно з урядом Японії, зосереджується на підтримці малих та середніх фермерів, відновленні критичної сільськогосподарської інфраструктури, а також на забезпеченні сталості аграрного сектора й сільських громад в Україні. У межах проєкту передбачено відшкодування збитків та фінансову допомогу для малих та середніх фермерських господарств впродовж 2023-2024 рр. на суму 1,5 млрд дол. США [189].

Ключовими інструментами ARISE є фінансова допомога та пільгові кредити, виплата компенсацій і грантів для фермерів, які постраждали від війни, для відновлення господарської діяльності; надання пільгових кредитів для придбання нового обладнання, насіння, добрив та інших виробничих ресурсів;

ремонт транспортної інфраструктури, що з’єднує сільські райони з ринками збуту, інвестиції в будівництво та модернізацію складських приміщень і комплексів; організація тренінгів для фермерів щодо застосування сучасних методів ведення сільського господарства; впровадження цифрових платформ для моніторингу, аналізу та оптимізації сільськогосподарських процесів; програми, спрямовані на раціональне використання ресурсів та екологічно безпечне землекористування; залучення вразливих груп до проєктів відновлення та розвиток програм підтримки для жінок та молоді в агросекторі.

Очікувані результати від реалізації програми ARISE спрямовані на відновлення та збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції. Важливим для сталого економічного розвитку громад є підвищення ефективності та продуктивності фермерських господарств, створення нових робочих місць у сільськогосподарському секторі, збільшення доходів сільських громад через покращення доступу до ринків та інновації. Досягнення потреб екологічної сталості забезпечуватиметься через впровадження екологічно безпечних технологій і практик, що сприятимуть довготривалому використанню природних ресурсів, підвищення адаптивності агросектору до кліматичних змін і зовнішніх викликів. Сталому соціальному розвитку громад сприятиме покращення умов життя у сільських районах через розвиток інфраструктури та послуг. Таким чином, проєкт ARISE є важливим кроком для відновлення та модернізації сільського господарства України, який спрямований на забезпечення довготривалого зростання і стійкість аграрного сектора, покращення якості життя в сільських громадах і інтеграцію сучасних практик для ефективного управління ресурсами.

Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) є провідною організацією, що надає допомогу по всьому світу, зосереджуючи свої зусилля на підвищенні життєвого рівня та сприянні сталому розвитку. Одна з ключових сфер діяльності USAID – підтримка сільських громад через ініціативи, спрямовані на економічний розвиток, продовольчу безпеку, поліпшення інфраструктури, освіту, охорону здоров'я, адаптацію до змін клімату та

екологічну стійкість. У сфері продовольчої безпеки та сільського господарства USAID реалізує програми «Feed the Future». Це флагманська ініціатива USAID, яка працює в більш ніж 12 країнах світу (переважно на Африканському континенті) для зміцнення продовольчої безпеки та покращення харчування. Програма зосереджується на підвищенні продуктивності сільського господарства, розвитку ринків, впровадженні інноваційних технологій та створенні можливостей для малих фермерів. Програма допомагає країнам-партнерам поліпшити сільськогосподарське виробництво та ринки й створити нові можливості; зміцнити стійкість громад до потрясінь; зменшити голод і покращити харчування, особливо серед матерів і дітей; розширити обмін ідеями, технологіями та продуктами [254].

Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) реалізує проєкт з бюджетом 29 млн дол. США «Feed the Future Innovation Labs» для фінансування мережі лабораторій, що працюють над вирішенням глобальних викликів в сільському господарстві, харчуванні та продовольчій безпеці через наукові дослідження та інновації. Очікується, що ці інвестиції підвищать продуктивність і підвищать доходи дрібних фермерів і рибалок, щоб вони могли виробляти більш доступні, поживні харчові продукти та допомагати покращувати раціон у своїх громадах і за їх межами [314]. Програма USAID «Food for Peace» забезпечує допомогу продовольством для постраждалих від надзвичайних ситуацій регіонів та підтримує довгострокові проєкти з підвищення продовольчої безпеки [281].

Крім того, діяльність USAID спрямована на економічний розвиток та мікрофінансування в тому числі в сільських громадах. Зокрема програма «Development Credit Authority (DCA)» полегшує доступ до кредитів для малих та середніх підприємств, включаючи сільськогосподарські підприємства, шляхом надання гарантій банкам та іншим фінансовим установам. Програма «Enterprise Development» підтримує розвиток приватного сектора в сільських районах через надання грантів, технічної допомоги та інвестицій у малі та середні підприємства [244].

За фінансової підтримки USAID відбувається розвиток інфраструктури та енергетики, реалізація проєктів з покращення доступу до чистої води та санітарії в сільських громадах, доступу до якісної освіти, включно з навчанням вчителів, покращення навчальних програм та створення умов для інклюзивного навчання. На досягнення аспектів соціальної сталості спрямована програма «Global Health», яка сприяє наданню медичних послуг, поліпшенню доступу до медицини та охорони здоров'я в сільських районах, включаючи програми вакцинації, материнського та дитячого здоров'я, боротьбу з інфекційними хворобами [257].

Програми USAID відіграють важливу роль для розвитку соціальної, економічної та екологічної сталості в сільських громадах України. Ініціативи USAID включають програми для підвищення врожайності та доходів фермерів, створення робочих місць та розвиток малого бізнесу в сільських районах, покращення доступу до фінансових ресурсів для сільськогосподарських підприємств, покращення умов життя через доступ до електроенергії, чистої води, медичних послуг та освіти, сприяння гендерній рівності та підтримці вразливих груп. Наразі в Україні USAID реалізує Стратегію співпраці з Україною з питань розвитку у 2019-2024 рр. Першочерговими питаннями на розв’язання яких спрямована стратегія є «антикорупційна діяльність, протидія впливу російської агресії, а також сприяння економічному розвитку та енергетичній незалежності країни» [178]. Окрім того, USAID і далі підтримуватиме заходи зі зміцнення демократії та досконалих механізмів врядування, поліпшення систем охорони здоров'я та пом’якшення наслідків конфлікту у Східній Україні [178].

Програма розвитку ООН (ПРООН) в Україні ініціювала в межах Проєкту «Підтримка швидкого економічного відновлення українських муніципалітетів (SRER) конкурс, для громад усіх рівнів, за результатами якого органи місцевого самоврядування матимуть можливість отримати кошти на відновлення економіки та покращенню умов життя у постраждалих від війни громадах України. Цей проєкт інтегрує комплексний підхід до економічного відновлення

через розвиток місцевої інфраструктури, підтримку малого та середнього бізнесу, а також соціальну та економічну реабілітацію постраждалих громад [119].

Фінансова підтримка реалізовуватиметься через гранти та пільгові кредити. Зокрема передбачено надання грантів для відновлення малого та середнього бізнесу, включаючи сільськогосподарські та ремісничі підприємства, а також створення механізмів доступу до кредитних ресурсів на вигідних для відновлення бізнесу умовах. Розвиток бізнес-навичок та надання консультаційних послуг відбуватиметься через організацію тренінгів з розвитку бізнес-навичок, управління фінансами та використання цифрових технологій, надання бізнес-консультацій щодо стратегії відновлення, маркетингу та покращення ефективності бізнес-процесів [119].

Важливим аспектом програми є соціально-економічна реабілітація та соціальна інтеграція внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) через програми соціальної підтримки, які передбачають забезпечення доступу до соціальних послуг, включаючи освіту, охорону здоров’я та соціальне забезпечення для ВПО та постраждалих громад, підтримка інтеграції ВПО у місцеві громади через зайнятість, професійне навчання та соціальні програми. У межах реалізації програми акцентується увага на підтримці рівних можливостей для участі в економічному відновленні усіх громад України. Партнерство з місцевими органами влади дозволяє виявити пріоритетні напрями відновлення та координувати зусилля безпосередньо на розв’язанні проблемних для громад питань. Координація зусиль з міжнародними організаціями забезпечує комплексну підтримку та сприяє залученню додаткових ресурсів [119].

Систематизацію ключових програм підтримки розвитку сільських територіальних громад країн, що не є членами ЄС, проілюстровано в табл. 3.5. Проведене дослідження засвідчило, що розвиток сільських територіальних громад у країнах, які не є членами ЄС, залишається важливим аспектом міжнародної допомоги, спрямованим на покращення якості життя та стійкого розвитку цих регіонів. Досвід підтримки від таких організацій, як USAID,

Світовий банк, і спеціалізованих ініціатив ЄС, може забезпечити країни, що прагнуть до стабільного економічного зростання та соціальної інтеграції, ефективними стратегіями й фінансуванням для розвитку сільських громад.

Таблиця 3.5

Систематизація ключових програм підтримки розвитку сільських територіальних громад країн, що не є членами ЄС

Міжнародні донори	Ключові програми підтримки	Зміст програм
1	2	3
ЄС [119]	Програма ENI (Європейське добросусідство) (2014-2020 рр.)	Підтримка сусідніх країн у досягненні стабільності, безпеки і сталого розвитку. Включає гранти для розвитку сільських територій, покращення інфраструктури, зміцнення економічної бази та покращення послуг.
	Програма «INTERREG NEXT» (2021-2027 рр.)	Спрямована на зелену та цифрову трансформацію суспільства й економіки.
	Програма «INTERREG IPA» (2021-2027 рр.)	Спрямована на ефективне управління співробітництвом і більш безпечні кордони, розвиток параметрів екологічної, економічної та соціальної сталості.
	Ініціатива ЄС «Eastern Partnership» (Східне партнерство)	Зорієнтована на фінансування грантів для проєктів, спрямованих на зміцнення місцевого самоврядування, розвиток малого і середнього бізнесу та покращення соціальних послуг у східних країнах-сусідах ЄС.
ЄС та Світовий Банк [119]	«Екстрений проєкт надання інклюзивної підтримки для відновлення сільського господарства України (ARISE)»	Програми розвитку сільських територій: фінансування проєктів, спрямованих на відновлення та розвиток сільської інфраструктури, підтримку фермерства, модернізацію сільського господарства, підвищення його продуктивності, зменшення бідності та забезпечення екологічної сталості.
USAID (Агентство США з міжнародного розвитку) [306]	Програма «Feed the Future»	Програма допомагає країнам-партнерам поліпшити сільськогосподарське виробництво та ринки й створити нові можливості; зміцнити стійкість громад до потрясінь; зменшити голод і покращити харчування, особливо серед матерів і дітей; розширити обмін ідеями, технологіями та продуктами
	Програма «Feed the Future Innovation Labs»	Фінансування мережі лабораторій, що працюють над вирішенням глобальних викликів в сільському господарстві, харчуванні та продовольчій безпеці через наукові дослідження та інновації.
	Програма «Food for Peace»	Забезпечує допомогу продовольством для постраждалих від надзвичайних ситуацій регіонів.

продовження табл. 3.5

1	2	3
Програми розвитку ООН (ПРООН) в Україні [178]	Проєкт «Підтримка швидкого економічного відновлення українських муніципалітетів (SRER)»	Відновлення та поліпшення інфраструктури: відновлення житлових і комунальних об'єктів, покращення умов життя, поліпшення транспортної та комунікаційної інфраструктури для забезпечення економічної активності та доступу до послуг, економічне зростання та розвиток. Відновлення та розвиток малого та середнього бізнесу, створення робочих місць, збільшення доходів населення через підтримку підприємництва й зайнятості. Соціальна інтеграція та підтримка: підтримка внутрішньо переміщених осіб та інших вразливих груп у відновленні та інтеграції в громаду. Покращення доступу до соціальних послуг, якісної освіти та системи охорони здоров'я. Впровадження інноваційних рішень для покращення продуктивності та стійкості економіки. Реалізація екологічних ініціатив для захисту довкілля та стійкого використання ресурсів.

Джерело: власні дослідження.

Встановлено, що основними напрямами підтримки сталого розвитку сільських громад є їх інфраструктурне відновлення, економічна підтримка, соціальна інтеграція вразливих верств населення, впровадження нових технологій та інновацій. Обґрунтовано, що основними інструментами підтримки виступають гранти, кредити на пільгових умовах та бізнес-консультації, які допомагають малим та середнім підприємствам відновитися після криз та сприяють зростанню економічної активності в регіонах. Програми навчання з розвитку бізнес-навичок, управління фінансами, використання цифрових технологій є ключовими для підвищення компетенцій місцевих підприємців та залучення молоді до економічної активності.

Аргументовано, що соціальна підтримка вразливих груп населення, включаючи доступ до освіти, охорони здоров'я та ринку праці, сприяє їх інтеграції в нові громади та покращує соціальну стабільність. Створення умов для розвитку жіночого підприємництва та забезпечення рівних можливостей для всіх верств населення є важливим аспектом соціальної підтримки. Використання

сучасних технологій у сільському господарстві, управлінні ресурсами та інфраструктурі підвищує ефективність та стійкість місцевої економіки. Реалізація екологічних проєктів, спрямованих на збереження природних ресурсів та адаптацію до змін клімату, є важливими для довгострокового сталого розвитку сільських громад. Залучення місцевих органів влади та громадських організацій до процесів планування та реалізації програм забезпечує врахування специфіки кожної громади та максимальне залучення місцевих ресурсів.

Висновки до третього розділу

1. Проведене дослідження довело, що бюджетна політика є головним інструментом впливу на соціальну та економічну сфери життя країн-членів ЄС. Вона визначає власні ресурси (доходи) і впливає на умови прийнятності та критерії розподілу коштів для кожної програми витрат. Доведено, що визначаючи напрями бюджетного фінансування, спільний бюджет віддзеркалює політичні пріоритети ЄС, а також виступає інструментом бюджетного планування. Аргументовано, що першочерговими напрямами фінансування в ЄС залишаються розумне та інклюзивне зростання, стійке екологічне зростання, розвиток безпекового сектора, розв’язання інших глобальних проблем.

2. Встановлено, що сільські райони охоплюють близько 83 % території ЄС, значна частина мешканців ЄС проживає у сільських населених пунктах. Доведено, що ключовими викликами сільських поселень залишаються демографічні зміни, недостатня доступність транспортної та цифрової інфраструктури, високий рівень безробіття, залежність економіки від аграрного виробництва, низький рівень доходів сільських жителів, обмежений доступ до соціальних послуг тощо. Аргументовано, що розвиток сільських громад активно фінансується коштом структурних фондів і національними бюджетами країн-членів. Фінансування залежить від типу території, напряму фінансування, національних стратегій розвитку. Застосування комплексного підходу до

розв'язання проблем сільських громад в ЄС, передбачає співпрацю на всіх рівнях – від загальноєвропейського до місцевого, ефективне використання фінансових ресурсів, впровадження інновацій, розвиток інфраструктури та підтримку місцевих ініціатив, сприяє створенню сприятливих умов для сталого розвитку сільських громад та покращення якості життя їх мешканців.

3. Обґрунтовано, що досвід Польщі, Болгарії та Румунії на шляху до вступу в Європейський Союз є цінним для України, яка також прагне інтеграції в європейську спільноту. Реформи, здійснені цими країнами, можуть слугувати наочним прикладом та надихати Україну на впровадження ефективних політик, необхідних для досягнення євроінтеграційних цілей. Встановлено, що важливу роль у демократичних трансформаціях Польщі, Болгарії та Румунії відіграли громадські організації та інституції. Підтримка громадянського суспільства сприяла зміцненню демократії й підвищенню прозорості влади. Україна може наслідувати цей приклад, посилюючи підтримку і залучення громадянського суспільства до реформ. Акцентовано, що приведення законодавства у відповідність до стандартів ЄС є ключовим аспектом для вступу до Європейського Союзу. Усі три країни здійснили значні реформи для адаптації своїх законодавчих систем до вимог ЄС, що полегшило інтеграцію. Україна також повинна продовжувати гармонізувати своє законодавство з європейськими стандартами. Аргументовано, що децентралізація і зміцнення місцевого самоврядування дозволили сільським громадам у Польщі, Болгарії та Румунії більш ефективно керувати своїми ресурсами та впроваджувати місцеві ініціативи.

4. Встановлено, що підтримка розвитку сільських територіальних громад у країнах, що не є членами ЄС, є важливим аспектом міжнародної допомоги, спрямованим на покращення якості життя та стійкого розвитку цих регіонів. Досвід підтримки від таких організацій, як USAID, Світовий банк, і спеціалізованих ініціатив ЄС, може забезпечити країни, що прагнуть до стабільного економічного зростання та соціальної інтеграції, ефективними стратегіями й фінансуванням для розвитку сільських громад. Встановлено, що

основними напрямами підтримки сталого розвитку сільських громад є їх інфраструктурне відновлення, економічна підтримка, соціальна інтеграція вразливих верств населення, впровадження нових технологій та інновацій. Обґрунтовано, що основними інструментами підтримки виступають гранти, кредити на пільгових умовах та бізнес-консультації, які допомагають малим та середнім підприємствам відновитися після криз та сприяють зростанню економічної активності в регіонах. Програми навчання з розвитку бізнес-навичок, управління фінансами, використання цифрових технологій є ключовими для підвищення компетенцій місцевих підприємців та залучення молоді до економічної активності.

6. Доведено, що соціальна підтримка вразливих груп населення, включаючи доступ до освіти, охорони здоров'я та ринку праці, сприяє їх інтеграції в нові громади та покращує соціальну стабільність. Створення умов для розвитку жіночого підприємництва та забезпечення рівних можливостей для всіх верств населення є важливим аспектом соціальної підтримки. Використання сучасних технологій у сільському господарстві, управлінні ресурсами та інфраструктурі підвищує ефективність та стійкість місцевої економіки. Реалізація екологічних проєктів, спрямованих на збереження природних ресурсів та адаптацію до змін клімату, є важливими для довгострокового сталого розвитку сільських громад. Залучення місцевих органів влади та громадських організацій до процесів планування та реалізації програм забезпечує врахування специфіки кожної громади та максимальне залучення місцевих ресурсів.

Результати досліджень, що викладені у даному розділі, опубліковано автором у наукових працях, які включені до списку використаних джерел: [1, 13, 18, 21, 23, 25, 29, 55, 131, 160, 204].

У третьому розділі використано матеріали з відповідним посиланням на такі наукові праці зі списку використаних джерел: [119, 153, 157, 178, 189, 217, 223, 231, 232, 236, 244, 246, 254, 257, 266, 267, 281, 284, 291, 298, 300, 314].

РОЗДІЛ 4
ОЦІНКА ГОТОВНОСТІ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД УКРАЇНИ ДО ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

4.1. Фінансові інструменти підтримки сільського розвитку в Україні та ЄС

Рівень сільського розвитку в Україні, попри значну частку сільських жителів (близько 31 % усього населення), залишається доволі низьким. В той час як аграрне виробництво у довоєнні часи показувало позитивну динаміку до зростання, село та сільські громади перебували у вкрай занедбаному стані. Рівень доходів на душу сільського населення в Україні був і залишається найнижчим в Європі. Інфраструктурний розвиток сільських населених пунктів майже не відбувався. Недостатність робочих місць, гідної заробітної плати, належного медичного, культурного, соціально-побутового обслуговування спричиняли міграцію сільських жителів до міст або ж до пошуку роботи в більш заможних країнах.

Війна в Україні погіршила й до того складне становище в сільських громадах. Чимало сільських жителів через бойові дії були вимушені покинути свої домівки. Низка сільських доріг, мостів, будівель, включаючи школи та лікарні, були зруйновані або пошкоджені. Війна негативно вплинула на сільськогосподарське виробництво через повне або часткове знищення полів, техніки, порушення логістичних ланцюгів. Військові дії призводять до забруднення ґрунтів, води та повітря, що має довгострокові наслідки для здоров’я населення та сільського господарства.

Оскільки в умовах війни збір та обробка інформації щодо соціально-економічних параметрів розвитку сільських громад наражається на певні труднощі, у роботі оцінка цих процесів охоплюватиме довоєнний період. Починаючи з 1990 р. чисельність сільського населення в Україні перманентно зменшувалася як внаслідок природного старіння населення, високого рівня

смертності у сільській місцевості, так і у зв'язку з трудовою міграцією селян у міста й за кордон у пошуках кращих умов праці та вищих доходів. Рівень заробітної плати працівників залучених в аграрному секторі впродовж 1990-2009 рр. був нижчим за прожитковий мінімум і лише з 2010 р. помітною стала тенденція до збільшення рівня зарплат аграріїв, проте, їх розмір і досі залишається найнижчим серед Європейських країн (в середньому 130 євро на місяць). При цьому індекси цін на товари та послуги починаючи з 1990 р. показували стрибкоподібні напрями руху, негативно впливаючи на фінансове становище селян (рис. 4.1).

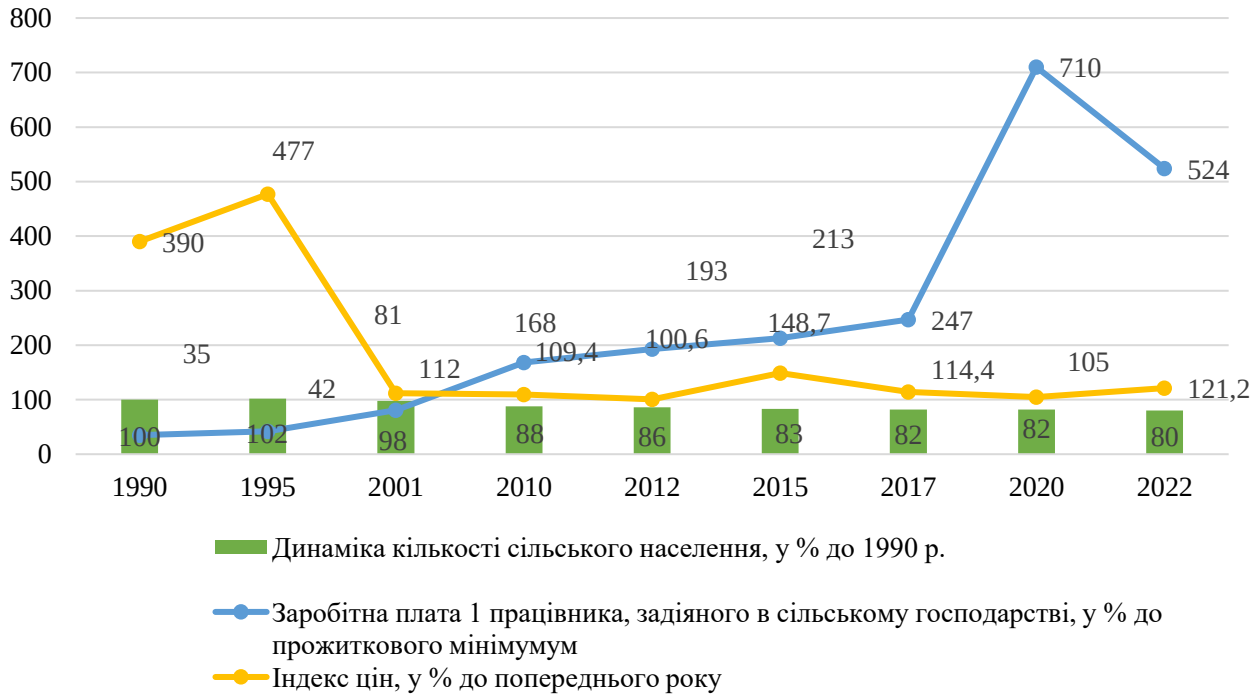

Рис. 4.1. Динаміка соціально-економічних параметрів сільського розвитку в Україні, %

Джерело: побудовано на основі даних [110].

Збільшення обсягів виробництва валової продукції сільського господарства та підвищення рентабельності господарської діяльності сільськогосподарських підприємств 2000-2010 рр. практично не вплинули на поліпшення умов та якості життя селян. У 2022 р. сільське господарство України відзначилося значним скороченням. Частка цього сектора у ВВП знизилася до

8,2 % з 10,9 % у 2021 р. Це було частиною загального падіння економіки країни через вплив війни. Валовий внутрішній продукт України загалом знизився на 25,5 % у порівнянні з попереднім роком, що свідчить про суттєві втрати в усіх галузях економіки [167]. У 2022 р. рентабельність сільськогосподарських підприємств в Україні значно знизилася в порівнянні з попереднім роком. Рентабельність операційної діяльності впала до 20,3 %, тоді як загальна рентабельність всієї діяльності знизилася до 13,6 % у порівнянні з 37,8% у 2021 р. (рис. 4.2).

Рис. 4.2. Динаміка економічних параметрів сільського розвитку в Україні, %

Джерело: побудовано на основі даних [110].

Варто зауважити, що сільськогосподарські підприємства відіграють критично важливу роль у розвитку сільських громад. Саме вони створюють робочі місця для місцевого населення, сприяючи зниженню рівня безробіття. Прибутки від сільськогосподарської діяльності підтримують місцеву економіку та підвищують рівень життя населення. Інвестиції в сільське господарство сприяють розвитку транспортних і комунікаційних мереж, необхідних для ефективної діяльності агропідприємств. Зайнятість і стабільні доходи сприяють соціальній стабільності та розвитку місцевих громад.

Прибутки агропідприємств можуть бути спрямовані на покращення соціальних послуг, таких як освіта і охорона здоров’я. Сучасні агровиробники

впроваджують практики сталого землекористування, що сприяє збереженню природних ресурсів. Агропідприємства є ключовими для економічного, соціального та екологічного розвитку сільських громад. Їх підтримка та розвиток сприяють загальному зростанню благополуччя сільських регіонів, забезпечуючи стабільність і процвітання. Водночас сільське господарство є унікальною галуззю національної економіки, де невизначеність умов господарської діяльності відчувається особливо гостро й породжується дією природно-кліматичних, а з недавнього часу й військово-політичних чинників, які досить складно піддаються аналітичні оцінці (рис. 4.3).

Рис. 4.3. Фактори впливу на прибуток сільськогосподарських підприємств

Джерело: побудовано на основі [39].

На результати діяльності аграріїв вагомий вплив мають такі зовнішні фактори, як природно-кліматичні умови, наявність трудових ресурсів у сільській місцевості, системи державної підтримки й оподаткування, логістичні зв'язки з постачальними та покупцями тощо. Внутрішні фактори залежать як від виробничого потенціалу підприємства, так і від його комерційної діяльності. Тут особливу увагу варто звернути як на забезпеченість сільськогосподарського підприємства кадрами, наявність у нього основних та оборотних засобів, так і на підвищення кваліфікації працівників, впровадження новітніх та інноваційних технологій тощо.

Наразі на особливу увагу заслуговує такий фактор впливу на ефективність господарської діяльності агропідприємств, як військово-політична ситуація в країні, майбутній поступ якої залишається невизначеним. Після повномасштабного вторгнення російської федерації 24 лютого 2022 р. на територію України, вітчизняна економічна система, в тому числі й сільське господарство, стикнулися з безпрецедентними у світовій історії викликами. Частина території нашої держави разом із населенням й виробничими комплексами опинилася в окупації. Сільськогосподарські товаровиробники, що працювали на цих землях, втратили повністю або частково майно, обладнання, логістичні зв'язки з постачальниками, покупцями, українською фінансово-банківською системою й, в цілому, з цивілізованим світом. Надати оцінку ефективності їх діяльності наразі не вбачається можливим.

Аграрії, що залишилися працювати на не окупованих територіях, опинилися в не менш складних умовах. Постійні ракетні удари, обстріли спричинили й продовжують чинити шкоду українським полям, матеріально-технічній базі сільгосппідприємств. Ситуація ускладнюється порушенням логістики, погіршенням фінансово-інвестиційного клімату в державі, відсутністю стабільності у роботі банківської системи та низкою інших несприятливих чинників. Можна з цілковитою впевненістю стверджувати, що агровиробники потрапили у так звану «зону турбулентності», де «невизначеність» стала ключовим фактором.

Окрім безпосередніх втрат, понесених сільськогосподарськими підприємствами внаслідок військових дій варто враховувати й інші обставини, які мали вплив на результати їх діяльності, зокрема, коливання курсу гривні, зниження платоспроможності населення, ріст цін на мінеральні добрива та пальне, неможливість експорту виробленої продукції, через блокування портів російським агресором тощо. Вважаємо, що нині результативність роботи сільськогосподарських підприємств багато в чому залежатиме від характеру та умов державної підтримки. З боку уряду вже зроблені певні кроки, як-от розширено дію низки програм щодо кредитування аграріїв, виділено кошти для компенсації відсотків за агрокредитами, а також сформовано систему державних гарній за ними. Крім того, спрощено доступ сільськогосподарських виробників до пального та добрив, різке підвищення вартості яких ледве не зірвало посівну кампанію. Позитивний вплив мало ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану», який допоміг врегулювати земельні та інші правовідносини в умовах воєнного часу.

Заслуговують на увагу й податкові пільги для аграріїв. Зокрема Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період воєнного стану», згідно з яким до кінця поточного року «не нараховується плата за землю на територіях, на яких ведуться (велися) бойові дії, або на територіях, тимчасово окупованих збройними формуваннями рф, та перебувають у власності або користуванні, у т. ч. на умовах оренди, фізичних або юридичних осіб, а також за земельні ділянки частки (паї), визначені обласними військовими адміністраціями як засмічені вибухонебезпечними предметами та/або на яких наявні фортифікаційні споруди. Крім того, платники єдиного податку 4 групи мають право перейти до сплати єдиного податку в розмірі 2 %» [91].

Дослідження стану бюджетного фінансування сільського господарства свідчить про значні прогалини у зазначеному напрямі, пов’язані з відсутністю системного й комплексного характеру бюджетної підтримки аграріїв, частковим

фінансуванням, затверджених програм, використанням бюджетних коштів не за пріоритетними цілями тощо. Впродовж останніх років державна підтримка аграрного сектора зазнала певних змін. Якщо до 2017 р. вона характеризувалась невеликими обсягами прямого бюджетного фінансування заходів у сільському господарстві та пільговим режимом сплати ПДВ для агровиробників (що було доволі значною за обсягами преференцією), то з 1 січня 2017 р. було прийнято рішення про скасування цієї норми (спецрежиму сплати ПДВ) й збільшення обсягів фінансової підтримки аграрного виробництва, зокрема тих галузей, які зможуть забезпечити довготривалий економічний ефект. У 2018 р. аграрний сектор отримав максимальні обсяги бюджетного фінансування, що дало позитивні результати й вплинуло на зростання обсягів ВВП сільського господарства, проте до 2022 р. спостерігається поступове зменшення сум фінансової підтримки держави (рис. 4.4).

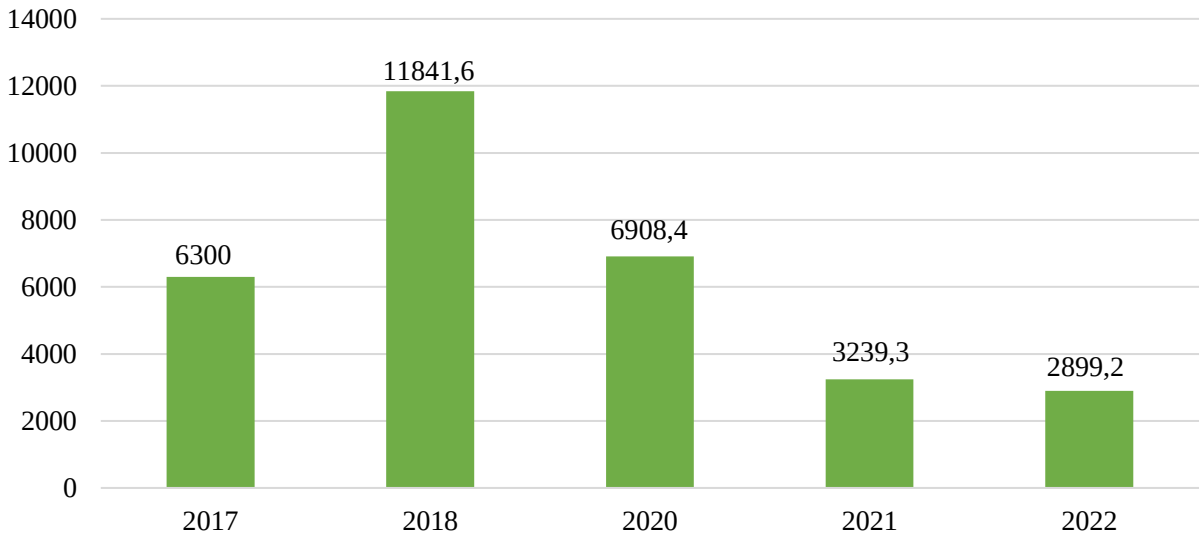

Рис. 4.4. Динаміка бюджетної підтримки сільського господарства України, млн грн

Джерело: побудовано на основі [44].

Пріоритетними напрямами використання бюджетних коштів впродовж 2018-2022 рр. були: компенсація вартості придбання нової сільгосптехніки та обладнання українського виробництва; здешевлення вартості посадкового матеріалу у садівництві та ягідництві; відшкодування малим та середнім фермерським господарствам передбачено вартості закупленого українського

насіння й вартості дорадчих послуг. Малі та середні сільгосп виробники отримали доступ до дешевих кредитів, а також мали преференції при купівлі української сільгосптехніки. В рамках підтримки та розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів держава співфінансувала проєкти, які реалізовувалися сільськогосподарськими обслуговуючими кооперативами в тваринництві, садівництві, будівництві овоче- та фруктосховищ, беручи на себе витрати на придбання нового обладнання для них.

В результаті виконання програм державної підтримки уряд України прагне посилити роль фермерських господарств та сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в аграрному секторі економіки країни й наростити частку, що зараз генерується фермерськими господарствами в сільськогосподарському ВВП, з поточних 6 % до щонайменше 10 %. Водночас на заваді цим ініціативам в черговий раз можуть стати недостатня прозорість процесів отримання і використання коштів; низький рівень взаємозв'язку державних органів з аграріями, кінцевими споживачами фінансових ресурсів; недостатній контроль за використанням бюджетних коштів тощо. Однак, слід враховувати, що бюджетні можливості, навіть за умови певного зростання обсягів фінансового забезпечення сільського господарства, залишаються в умовах війни обмеженими. Тому питання пошуку додаткових або ж альтернативних джерел фінансування потреб аграріїв залишається актуальним.

В Україні доступ до позичкових ресурсів був і залишається досить складним для аграрних товаровиробників. Згідно з результатами опитування Міжнародної фінансової корпорації (IFC), 75 % агропідприємств мають обмежений доступ до банківських кредитів. Основними джерелами фінансування господарської діяльності для них лишаються власні кошти, банківські кредити отримують лише 28 % агропідприємств [104].

Наразі, кредитори більш охоче видають аграріям короткотермінові позики (на термін до 12 місяців) на поповнення обігових коштів (проведення посівної, збору врожаю тощо). Складніше отримати позики на реалізацію інвестиційних проєктів (закупівля обладнання, техніки, будівництво елеваторів, овочесховищ

тощо) – на п’ять і більше років. Крім того, банківські установи більш охоче взаємодіють з великими господарствами та агрохолдингами, які мають в управлінні десятки й сотні тисяч гектарів землі. Умови кредитування для цих суб’єктів більш лояльні (у т. ч. дешевші) у порівнянні з середніми (від 1 до 10 тис. га землі) та малими (до 1 тис. га) господарствами.

Середнім господарствам складніше отримати позики, ніж агровелетням, однак теж реально. При ухваленні рішення про видачу позики таким підприємствам банки приділяють значну увагу кредитній історії потенційних позичальників, прозорості структури їх власності, ризиковості бізнесу. Обов’язковою складовою при аналізі їх роботи є офіційна фінансова звітність та якісно підготовлений бізнес-план. Що ж до невеликих фермерських господарств, то хоч банкіри й переконують, що готові кредитувати і їх, на практиці роблять це вкрай неохоче. При цьому умови кредитування зазвичай не підйомні для більшості потенційних позичальників. Крім високої вартості позик, велика проблема для фермерів – це застава. Банки зазвичай вимагають, щоб її вартість удвічі перевищувала розмір позики. При цьому перелік предметів застави, які банки готові брати, доволі вузький [129].

Узагальнюючи вищезазначене, можна стверджувати, що основними проблемами кредитного забезпечення сільськогосподарських підприємств є:

– зменшення обсягів державної фінансової підтримки сільського господарства;

– недоступність кредитних ресурсів через високі відсоткові ставки;

– неврахування сезонного характеру аграрного виробництва;

– відсутність кредитних установ в сільській місцевості;

– відсутність належної застави;

– відсутність в аграріїв необхідних знань та досвіду з питань залучення й раціонального використання кредитних ресурсів тощо (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

Проблеми кредитного забезпечення сільськогосподарських підприємств та можливі шляхи їх вирішення

Проблема	Шляхи вирішення
Зменшення обсягів державної фінансової підтримки сільського господарства	Розробка та реалізація нових, адекватних сучасним умовам підходів до фінансово-кредитного забезпечення галузі.
Відсутність кредитних установ в сільській місцевості	Формування мережі кредитних установ в сільській місцевості (зокрема, кредитних спілок) та залучення існуючих кредитних установ до розширення операцій із сільськогосподарськими товаровиробниками.
Високі відсоткові ставки	Компенсація частини вартості позики за рахунок коштів державного чи місцевих бюджетів. Нарощення обсягів лізингового та факторингового кредитування аграріїв.
Надання короткотермінових кредитів без врахування сезонні та циклу сільськогосподарського виробництва	Гарантування кредитними установами узгодженості між строками кредитування та виробничим циклом у сільському господарстві.
Відсутність знань та досвіду з питань залучення та раціонального використання кредитів	Підготовка та навчання працівників, відповідальних за одержання й використання кредитних ресурсів.

Джерело: власні дослідження.

Основними завданнями щодо поліпшення кредитування сільськогосподарських підприємств мають стати розширення можливостей та сприяння розвитку альтернативних фінансових установ (кредитних спілок) та розробка і застосування всіх можливих інструментів для залучення капіталу при кредитуванні сільського господарства. Наразі, аграрні підприємства використовують різні кредитні інструменти з метою покриття потреб виробництва у фінансових ресурсах. Серед них найбільшого поширення набуло банківське кредитування. Водночас подальший розвиток системи фінансово-кредитного забезпечення аграріїв залежатиме від їх вміння залучати і інші банківські продукти, такі як фінансовий лізинг, що сприяє оновленню матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств та факторинг, який спрямований на кредитування оборотного капіталу суб'єктів господарювання. Крім того, важливим є забезпечення раціонального використання та збільшення обсягів бюджетних коштів, спрямованих на

кредитування аграрного сектору економіки країни, залучення іноземних кредитів тощо.

В умовах, коли класичні боргові фінансові інструменти, такі як банківські кредити, вексельні чи облігаційні позики, через високу вартість, тривалу процедуру оформлення, відсутність застави та інші проблеми, залишаються недоступними для дрібних й середніх сільськогосподарських товаровиробників, аграрні розписки стають альтернативним фінансовим інструментом, який спрощує доступ до фінансових ресурсів останнім. Для прикладу, у Бразилії, застосування фінансового інструменту у вигляді розписок-договору CPR (Cedula de Produto Rural), які являють собою обіцянку постачати сільськогосподарську продукцію або здійснювати оплату після реалізації своєї сільськогосподарської продукції у майбутньому взамін на отримання ресурсів (фінансових чи товарних), обсяги кредитування аграрного сектору щорічно складають 5 млрд доларів США, а сільськогосподарські товаровиробники змогли збільшити валове виробництво і урожайність своєї продукції [154, с. 357].

Українські аграрії перебувають у перманентному пошуку джерел фінансування власного бізнесу. В той час, як для великих сільськогосподарських підприємств доступними є практично всі кредитні продукти, дрібні та середні сільгоспвиробники відчувають гостру нестачу позикових коштів. Наразі серед аграріїв найбільший попит має банківське кредитування. За даними Національного банку України підприємствам сільського, лісового та рибного господарств щорічно надається близько 6 % від загальної суми позик, виданих нефінансовим корпораціям (рис. 4.5).

За даними НБУ процентні ставки, під які залучалися банківські кредити підприємствами АПК у національній валюті були вищими середніх ставок в інших галузях економіки. Безумовно аграрії можуть розраховувати на здешевлення кредитів у вигляді кредитної субсидії, яка полягає у субсидуванні частини плати (процентів) за використання позик, наданих банками у національній та іноземній валюті з Державного бюджету. Проте, як свідчить

досвід, обтяжливою та довготривалою для виробників є як сама процедура одержання банківського кредиту, так і відшкодувань за ним.

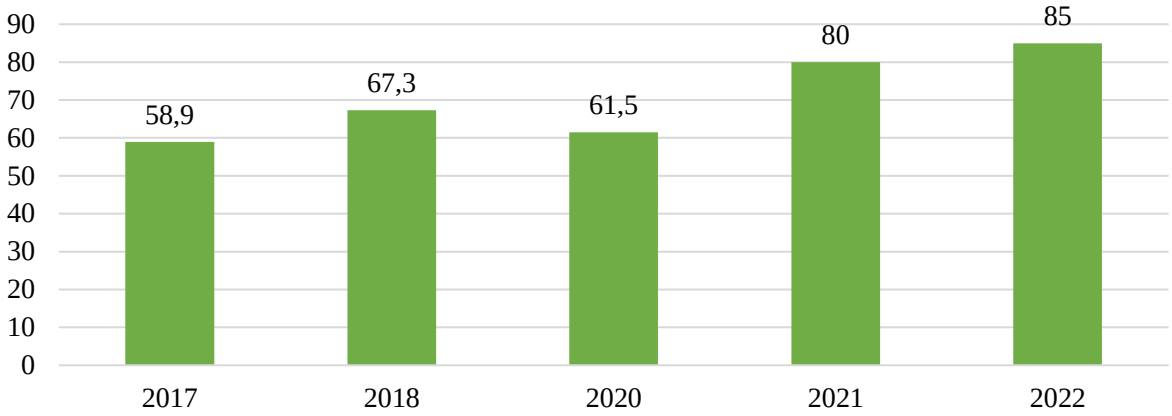

Рис. 4.5. Динаміка обсягів кредитних ресурсів, наданих банківськими установами для потреб сільського господарства, на початок відповідного періоду, млн грн

Джерело: побудовано на основі [112, 179].

Більше того, виділення коштів на здешевлення позик аграріям не має системного характеру. Переважна більшість банків вимагають від аграріїв майнової застави чи страхування кредитних ризиків. Моральна застарілість або зношеність основних засобів сільськогосподарських підприємств робить таку заставу досить сумнівною, а значна вартість страхових платежів збільшує ціну і до того недешевих кредитних ресурсів. Наразі аграрії, особливо дрібні та середні, мають гостру потребу в альтернативних банківському кредитуванню варіантах залучення коштів.

Окрім класичних позик фінансові установи пропонують сільськогосподарським виробникам такі інструменти кредитування як факторинг, векселі, акредитиви, а також – аграрні розписки. Запровадження в Україні аграрних розписок має на меті покращити та спростити доступ до кредитів малим і середнім агровиробникам. Згідно з Законом України «Про аграрні розписки» (2012 р.) «…аграрна розписка – це товаророзпорядчий документ, що фіксує безумовне зобов'язання боржника, яке забезпечується заставою, здійснити постачання сільськогосподарської продукції або сплатити

грошові кошти на визначених у ньому умовах» [141]. Фактично аграрна розписка є «…угодою між сільгоспвиробником (позичальником) та кредитором (банком, постачальником чи іншим суб'єктом) за якою заставою є майбутній урожай. Залежно від умов розрахунку аграрні розписки можуть бути фінансовими та товарними. За фінансовими – розрахунок відбувається грошима, за товарними – частиною зібраного урожаю [141]».

Застосування агарних розписок передбачає залучення у цей процес широкого кола учасників. Основними з них є агровиробник – позичальник фінансових чи матеріально-технічних ресурсів, кредитор – фінансова установа або постачальних матеріальних цінностей, а також нотаріус, який засвідчує та вносить дані про всі аграрні розписки у Реєстр аграрних розписок. Участь нотаріуса в оформленні аграрних розписок є обов'язковою, з одного боку вона надає кредитору впевненості в тому, що угода юридично оформлена правильно, але з іншого – збільшує вартість кредитних ресурсів для позичальника, оскільки послуги нотаріуса є платними. Заставою за аграрною розпискою є майбутній урожай, що вирощується на конкретній земельній ділянці. При цьому сама земельна ділянка не є предметом застави, що є надзвичайно важливим для аграріїв.

Привабливість механізму аграрних розписок, на думку низки науковців, полягає у безумовності зобов'язань аграрного підприємства здійснити належну оплату, відносній легкості обороту цього інструменту, забезпеченні заставою врожаю з конкретної земельної ділянки, здійсненні полегшеної процедури обернення стягнення на врожай, функціонування відкритого реєстру аграрних розписок з можливістю пошуку обтяжень як по особі, так і по земельній ділянці [166, с. 142].

Крім того, варто зазначити, що кредити, залучені з використанням аграрних розписок, є більш адаптованими до потреб сільгоспвиробників, оскільки враховують сезонний характер аграрного виробництва. Аграрні розписки є доволі прозорим інструментом, оскільки кредитор має можливість у будь-який час оглянути посіви або зібраний врожай, а також відстежувати рух

цього документа через єдиний Реєстр аграрних розписок. У разі невиконання зобов'язань за аграрними розписками законодавством передбачена проста і зрозуміла процедура стягнення без судового провадження.

Перше випробування цього новітнього інструменту фінансування відбулося на Полтавщині у 2015 р. в межах пілотного проєкту «Аграрні розписки в Україні», який впроваджується Міжнародною фінансовою корпорацією (IFC) в партнерстві зі Швейцарською Конфедерацією. Фінансові установи та постачальники матеріально-технічних ресурсів активно долучилися до кредитування з використанням аграрних розписок й пропонують своїм клієнтам позики за відсотковою ставкою 16-18 % річних у гривнях, плюс комісійна винагорода 1 % від суми кредиту. Середня сума позики коливається від 1 до 5 млн грн, проте, можливим є збільшення суми кредитування за умови додаткової застави.

Застава майбутнього врожаю враховується з коефіцієнтом покриття 1,5 від його ринкової вартості без ПДВ. Повернення позики, як правило, здійснюється після продажу зібраного врожаю. Банки надають перевагу агровиробникам, в господарській діяльності яких рослинництво становить не менше 70 %, а площа сільськогосподарських угідь від 300 га та обіцяють видачу позики впродовж 1 тижня [117].

У 2020 р. проєкт «Аграрні розписки в Україні» ініційований Міжнародною фінансовою корпорацією (IFC) завершився. Впродовж п'ятирічного терміну реалізації проєкту були розроблені практичні рекомендації й закладено правове підґрунтя функціонування агарних розписок, створено Реєстр аграрних розписок, проведено роз'яснювальну роботу серед агровиробників та інших потенційних стейкхолдерів щодо особливостей їх застосування й обігу. Як наслідок, за період роботи проєкту, за допомогою аграрних розписок в аграрний сектор економіки країни вдалося залучити значні обсяги фінансових ресурсів (рис. 4.6).

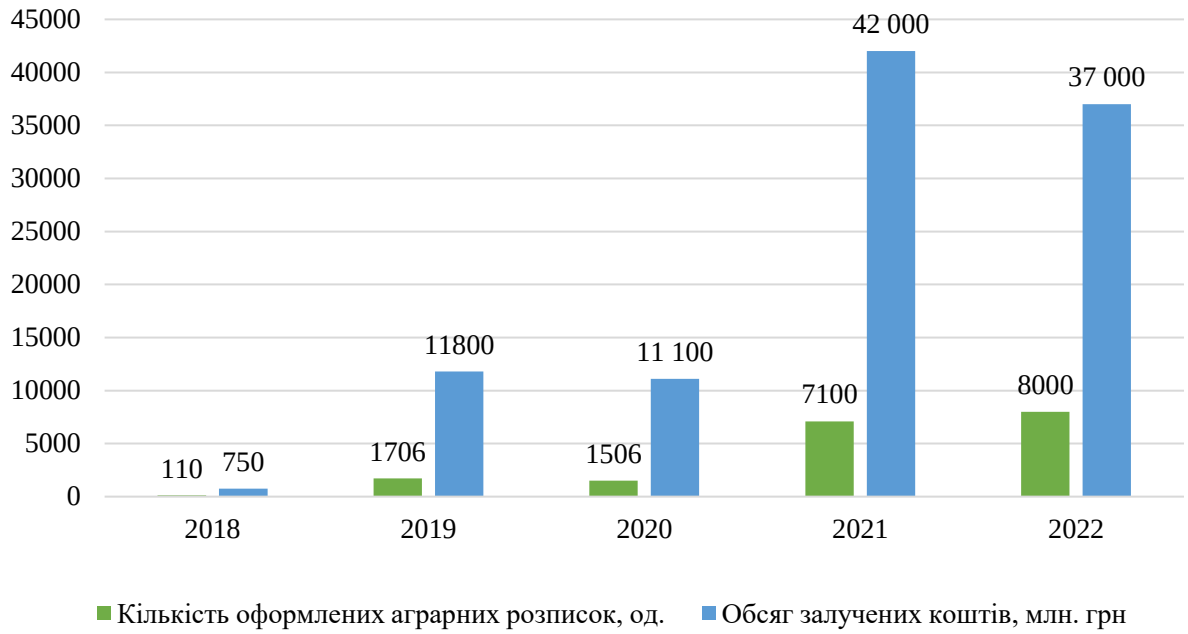

Рис. 4.6. Результати реалізації проєкту «Аграрні розписки в Україні» ініційованого Міжнародною фінансовою корпорацією (IFC)

Джерело: побудовано на основі [191].

За даними ДП «Аграрні реєстри» всього в Україні станом на початок 2022 р. укладено 8000 аграрних розписок. До цього процесу залучено 379 реєстраторів (нотаріусів), розширено спектр кредиторів до 290 осіб [171]. Крім того, якщо на початкових етапах реалізації проєкту учасниками кредитних відносин були переважно дрібні сільськогосподарські підприємства та банківські установи, то сьогодні список кредиторів поповнився кредитними спілками, фінансовими компаніями, представництвами міжнародних компаній в Україні тощо. Варто зазначити, що Закон України «Про агарні розписки» (редакція від 13.02.2020 р.) не містить жодних обмежень щодо кредиторів за аграрними розписками, ними можуть стати будь-які юридичні чи фізичні особи готові вкладати кошти в цей фінансовий інструмент.

Слід зауважити, що наразі аграрні розписки є короткостроковим фінансовим інструментом, головне призначення якого – поповнення оборотного капіталу невеликих за розміром сільськогосподарських підприємств. Швидкість залучення фінансових ресурсів, гнучкість та відносно невисока вартість позик, отриманих з використанням агарних розписок, дали свій позитивний результат

та стали одним із чинників зростання оборотного капіталу агровиробників. Для невеликих сільськогосподарських та фермерських господарств, аграрні розписки стали дієвим способом формування оборотного капіталу, де заставою є не майно чи земельна ділянка, а майбутній врожай, відсоткова ставка встановлюється не односторонньо – фінансовою установою, а у двосторонньому порядку за домовленістю кредитора з позичальником. Крім того, розрахунок за цим фінансовим інструментом може здійснюватися як грошовими коштами (фінансові аграрні розписки), так і продукцією (товарні аграрні розписки).

Попри переваги, які відкривають аграрні розписки для сільськогосподарських товаровиробників, досвід їх функціонування в Україні вказав на низку проблем. По-перше, короткостроковий характер обігу фактично унеможливлює процес оновлення матеріально-технічної бази аграріїв через залучення кредитних ресурсів за допомогою аграрних розписок. По-друге, сфера застосування агарних розписок – переважно рослинництво, оскільки позики надаються під майбутній врожай, механізми ж використання цього фінансового інструмента у тваринництві або в переробній галузі наразі залишаються невідпрацьованими. По-третє, в Україні фактично відсутній вторинний ринок обігу аграрних розписок, що значно звужує фінансові можливості кредиторів в залученні коштів для кредитування аграріїв.

Ще однією проблемою у функціонуванні й обігу аграрних розписок залишається низька захищеність позичальників та недосконаліть механізмів стягнення боргових зобов’язань за простроченими позиками. Крім того, й досі залишається невизначеною правова природа аграрних розписок як цінних паперів, що унеможливлює їх використання як фондових інструментів. Водночас як свідчить закордонний досвід (зокрема Бразилії), використання агарних розписок на фондових ринках могло б стати потужним джерелом залучення фінансових ресурсів в аграрний сектор економіки країни.

Ключові проблеми функціонування та обігу аграрних розписок в Україні вказують на необхідність врахування ініціатив Проєкту «Аграрні розписки в Україні» щодо оновлення чинного Закону України «Про агарні розписки». Зміни

в законодавстві повинні зробити цей інструмент доступнішим, надійнішим та більш гнучким у використанні. Крім того, варто зосередитись на відпрацюванні шляхів та способів використання аграрних розписок у тваринництві й інших галузях аграрного виробництва (табл. 4.3).

Таблиця 4.3

Результати реалізації проєкту «Аграрні розписки в Україні» ініційованого Міжнародною фінансовою корпорацією (IFC)

Досягнення	Проблеми	Перспективи
- закладено правове підґрунтя функціонування й обігу аграрних розписок; - створено Реєстр аграрних розписок; - проведено роз'яснювальну роботу серед агровиробників щодо особливостей функціонування й обігу аграрних розписок; - розширено спектр кредиторів за аграрними розписками; - збільшено обсяг залучених кредитних ресурсів в агарний сектор економіки країни з використанням аграрних розписок.	- короткостроковий характер обігу агарних розписок; - не відпрацьованість механізмів використання аграрних розписок в тваринницькій та переробній галузях аграрного виробництва; - відсутність вторинного ринку обігу аграрних розписок; - низька захищеність позичальників; - не відпрацьованість механізмів стягнення боргових зобов'язань; - відсутність правового підґрунтя для використання агарних розписок як фондових інструментів.	- модернізація та оновлення чинного законодавства щодо функціонування й обігу аграрних розписок; - підвищення доступності, надійності та гнучкості агарних розписок; - відпрацювання механізмів застосування та впровадження агарних розписок в тваринницькій та інших галузях аграрного виробництва; - формування вторинного ринку аграрних розписок; - збільшення термінів обігу аграрних розписок.

Джерело: власні дослідження.

Важливо розширити спектр потенційних кредиторів за аграрними розписками через проведення роз'яснювальної роботи та залучення до цього процесу фізичних осіб. Удосконалення потребує механізм функціонування аграрних розписок в частині збільшення строку їх використання. Більш тривалий термін обігу цього фінансового інструменту дозволить формувати не лише оборотний капітал сільськогосподарських підприємств, а й основні засоби виробництва – модернізація й оновлення яких є запорукою успішного розвитку агровиробників. Вимогою сьогодення є формування вторинного ринку аграрних розписок, який дозволить кредиторам здійснювати рефінансування, а отже

розширить джерела та обсяги фінансових ресурсів для аграрного сектора економіки країни.

Аналіз фінансово-економічних умов сільського розвитку в Україні демонструє значні виклики та можливості для забезпечення ключових параметрів сталості в сільських громадах. Нестабільність фінансування, обмежений доступ до кредитів, низький рівень інвестицій та недостатня інфраструктура гальмують розвиток сільських територій, обмежуючи їх економічний потенціал і погіршуючи соціально-економічні умови життя місцевого населення. У цьому контексті виникає необхідність детального вивчення фінансових інструментів підтримки сільського господарства і сільських громад, що використовуються в країнах Європейського Союзу.

ЄС використовує різноманітні фінансові інструменти, такі як гранти, субсидії, кредити на вигідних умовах, технічну допомогу тощо, спрямовані на підвищення конкурентоспроможності сільських підприємств, стимулювання інновацій та модернізацію аграрного сектору. Досвід використання цих інструментів є надзвичайно цінним для України, оскільки дозволяє адаптувати найкращі практики до національних умов, з метою покращення фінансової підтримки сільськогосподарських виробників та сприяння сталому розвитку сільських громад. Інтеграція досвіду ЄС у фінансово-економічну політику України сприятиме підвищенню ефективності використання ресурсів, поліпшенню умов кредитування, залученню інвестицій і забезпеченню соціальної рівноваги, що є критично важливим для досягнення цілей сталого розвитку.

У програмному періоді на 2021-2027 рр. Європейський Союз значно посилив акцент на сталому розвитку сільських територій, визнаючи їх критичну роль у забезпеченні продовольчої безпеки, підтримці місцевих економік та екологічному поступі. У цьому контексті Європейським Союзом передбачено спрямувати 18,5 млрд євро зі Спільного бюджету ЄС на фінансування таких напрямів, як підтримка малого та середнього підприємництва в сільських громадах, інвестиції в низьковуглецеве аграрне виробництво, дослідження,

інновації та інфраструктурний розвиток сільських населених пунктів. Розподіл коштів відбуватиметься через такі структурні фонди, як ERDF, CF, ESF+ та JTF (рис. 4.7).

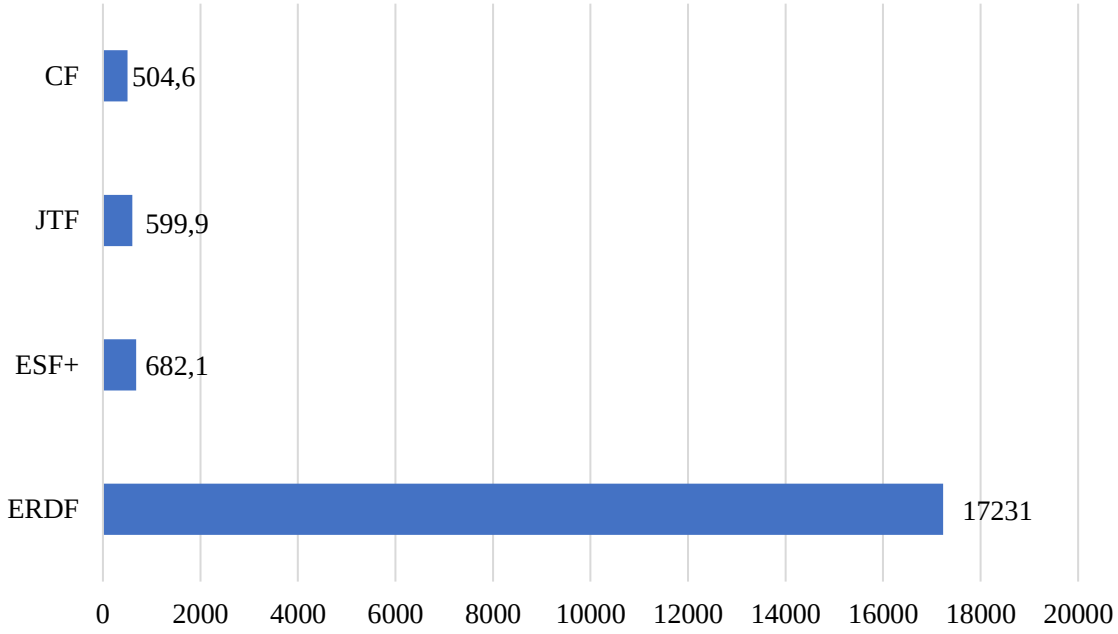

Рис. 4.7. Розподіл фінансування на реалізацію Політики згуртованості через структурні фонди ЄС у 2021-2027 рр., млн євро

Джерело: побудовано на основі [300].

Для реалізації Політики згуртованості через ERDF у 2021-2027 рр. передбачено виділити 17,3 млрд євро, через ESF+ заплановано профінансувати 682,1 млн євро, через JTF та CF – майже 600 млн євро та 504 млн євро відповідно. З виділених коштів понад 8,5 млрд євро буде спрямовано у вигляді позик (49 %) або акціонерного капіталу (20 %) на підтримку суб'єктів малого та середнього бізнесу в сільському господарстві. Інвестиції у дослідження та інновації впродовж програмного періоду становитимуть 1,7 млрд євро, у розвиток цифрових технологій – 417 млн євро, в енергоефективність – 4,3 млрд євро, на відновлювальні джерела енергії – 1,5 млрд євро. Загальна сума фінансування у звітному програмному періоді майже на 6 млрд євро перевищує витрати здійснені на ці є заходи у 2014-2020 рр.

Найпоширенішими інструментами реалізації Політики згуртованості ЄС через ERDF є кредити, гранти, капітал та квазікапітал і гарантії (рис. 4.8).

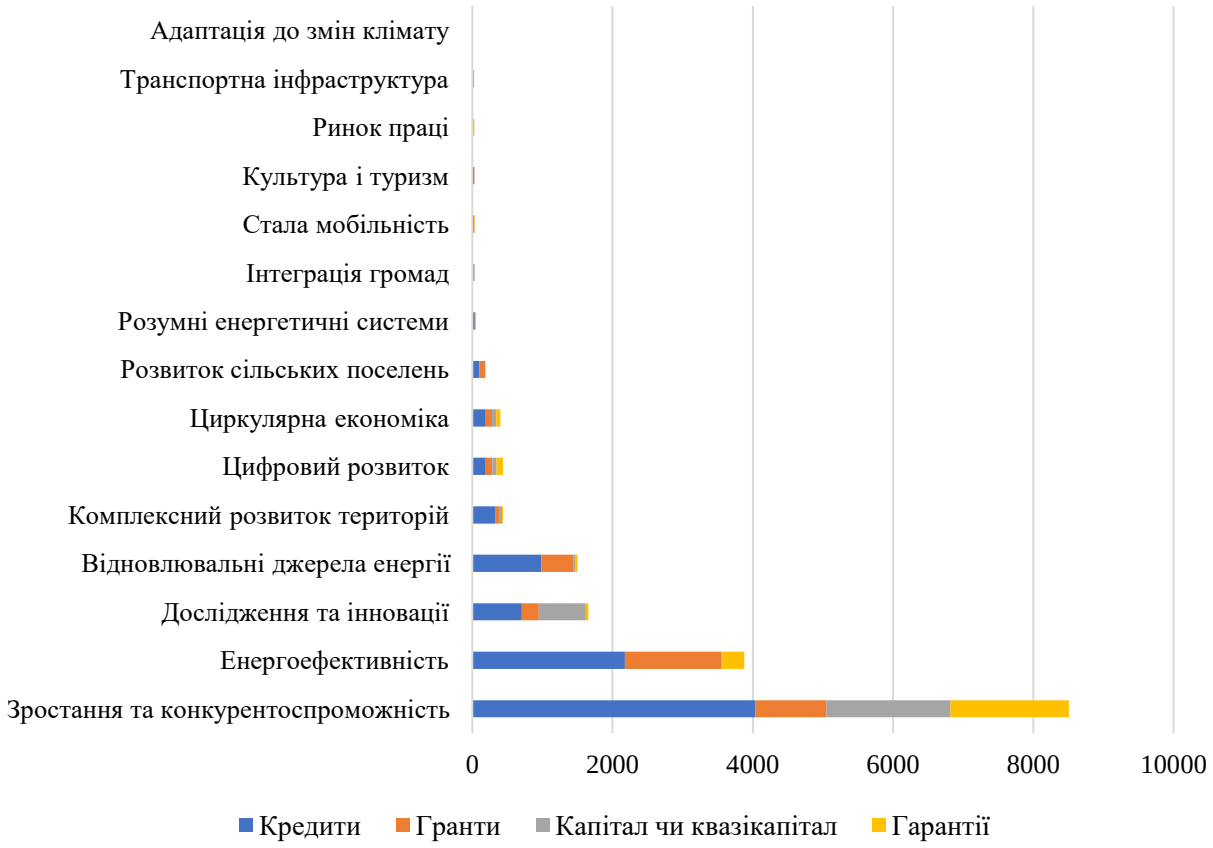

Рис. 4.8. Фінансові інструменти реалізації Політики згуртованості через ERDF у 2021-2027 рр., млн євро

Джерело: побудовано на основі [300].

Ціль «Зростання та конкурентоспроможність ЄС» впродовж 2021-2027 рр. рамкового періоду є лідером у фінансуванні, для її реалізації у вигляді кредитів заплановано виділити через ERDF понад 4 млрд євро, у вигляді грантів – 1 млрд євро. Від операцій з капіталом та квазікапіталом на фінансових ринках на виконання цієї цілі можна буде залучити понад 17,7 млрд євро. Для розвитку сільських територій передбачено виділити кредитних коштів у розмірі 97 млн євро, грантів – у розмірі 82 млн євро, гарантій – 13,8 млн євро.

Ключовими фінансовими інструментами ESF+ є кредити (478 млн євро). Переважна більшість фінансових ресурсів цього фонду виділяється на інвестиційний пріоритет «доступна зайнятість». Крім того, понад 50 мільйонів

євро заплановано на реалізацію цілі – «навчання впродовж життя», а також на «інклюзивність і працевлаштування» (рис. 4.9).

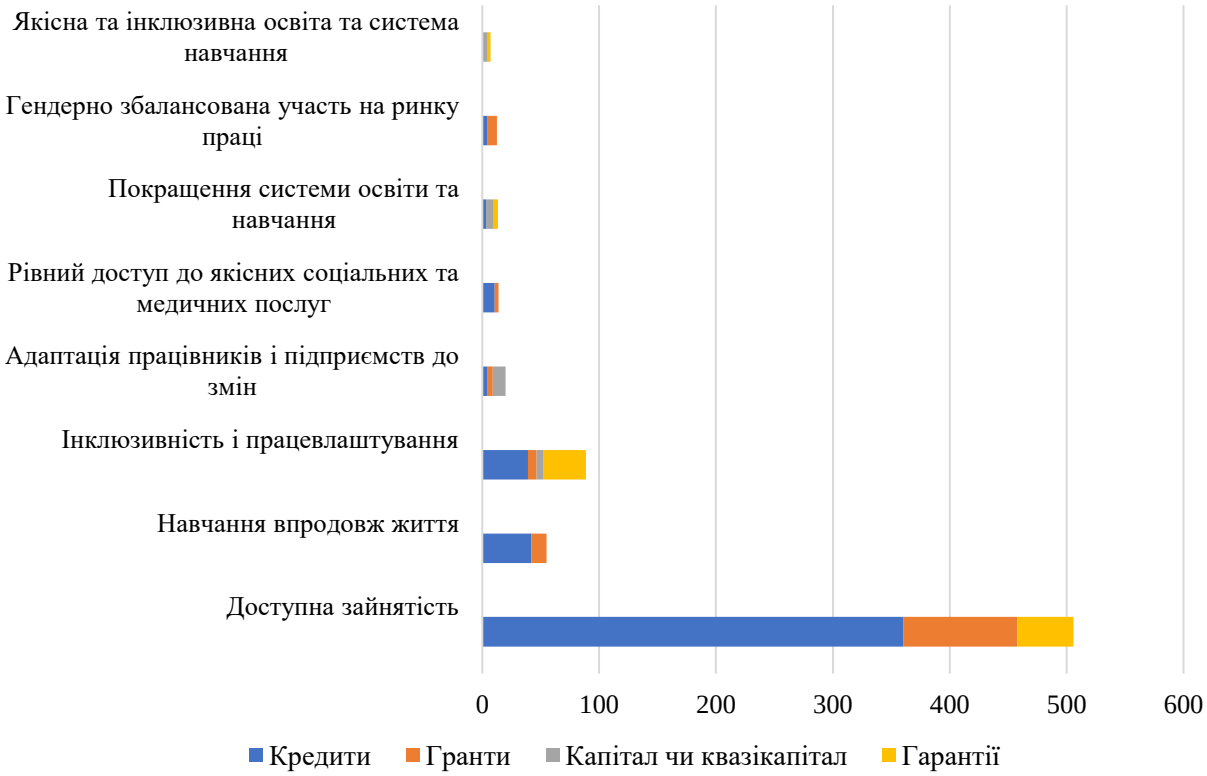

Рис. 4.9. Фінансові інструменти реалізації Політики згуртованості через ESF+ у 2021-2027 рр., млн євро

Джерело: побудовано на основі [300].

Загалом фінансові інструменти, які використовуються для реалізації Політики згуртованості, включають допомогу на поворотній основі у вигляді позик, операцій з капіталом чи квазікапіталом або ж гарантій. Кредити становлять понад 53 % усіх фінансових зобов'язань у 2021-2027 рр. програмному періоді і виступають важливим інструментом, що забезпечує доступ до необхідного капіталу для модернізації та розвитку сільськогосподарських підприємств, а також підтримки сільських громад. Європейські інституції, такі як Європейський інвестиційний банк і національні банки розвитку, пропонують кредити на вигідних умовах з низькими відсотковими ставками та тривалими термінами погашення для фінансування проєктів, спрямованих на підвищення продуктивності, впровадження інноваційних технологій та розвиток

інфраструктури. Крім того, кредити можуть бути спрямовані на забезпечення ліквідності сільськогосподарських підприємств під час неврожайних періодів або в умовах економічної нестабільності, що дозволяє їм підтримувати діяльність і забезпечувати стабільність у довгостроковій перспективі (рис. 4.10).

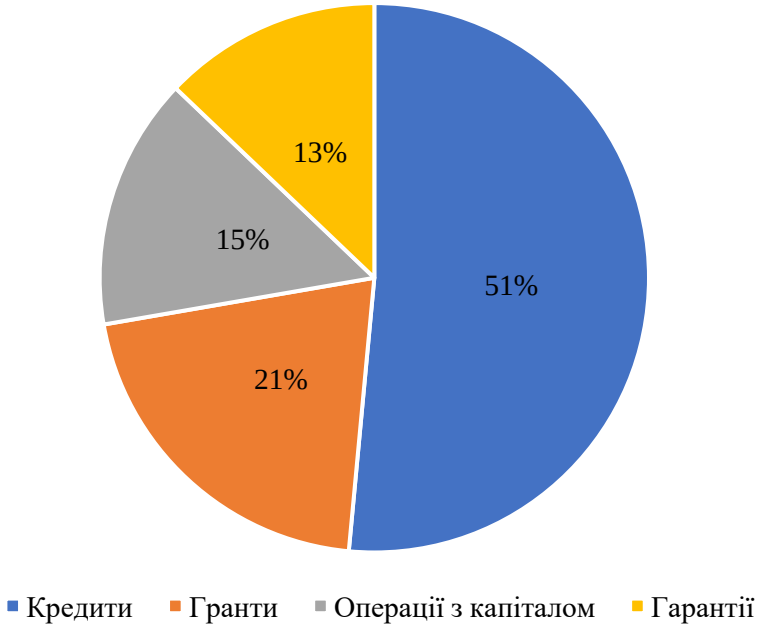

Рис. 4.10. Структура фінансових інструментів реалізації Політики згуртованості через структурні фонди ЄС у 2021-2027 рр., млн євро

Джерело: побудовано на основі [300].

Гранти є підтримкою, яка не потребує повернення. У структурі видатків на реалізацію Політики згуртованості впродовж 2021-2027 рр. вони становлять 21 %. Гранти надаються на конкурсній основі, і можуть покривати значну частину витрат на реалізацію проєктів, що мають соціальну, економічну або екологічну значимість. Цей інструмент є особливо ефективним для стимулювання розвитку малих і середніх підприємств, а також для підтримки громадських ініціатив і стартапів у сільських громадах.

Інвестиції у вигляді капіталу та квазікапіталу (наприклад, облігаційні позики або акції) є важливими інструментами, які використовуються ЄС для підтримки фінансової стійкості і розвитку аграрних та інших підприємств у сільських громадах. Європейські інвестиційні фонди надають капітал для

проєктів, що мають значний економічний і соціальний вплив, дозволяючи підприємствам збільшувати масштаби своєї діяльності, впроваджувати інноваційні рішення та розширювати ринки збуту. Інструменти квазікапіталу, які комбінують характеристики боргу і власного капіталу, забезпечують гнучкість у фінансуванні, знижуючи фінансові ризики і сприяючи залученню додаткових приватних інвестицій.

Гарантії від ЄС виступають механізмом, що знижує ризики для кредиторів, надаючи їм фінансову впевненість при кредитуванні сільськогосподарських підприємств та проєктів сільського розвитку. Інструменти гарантування, такі як програма COSME для малих і середніх підприємств (далі – МСП), дозволяють банкам і іншим фінансовим установам пропонувати кредити на більш вигідних умовах і з меншими вимогами до забезпечення, що робить фінансування доступнішим для сільськогосподарських підприємств, які мають обмежений капітал або інші активи. Гарантії також можуть покривати частину кредитних витрат, що стимулює інвестування у високоризикові, але потенційно вигідні проєкти, сприяючи розвитку інноваційних та соціально значущих ініціатив у сільських громадах. Частка гарантій у сукупній величині витрат на реалізацію Політики згуртованості у 2021-2027 рр. становила 13 %.

Найактивніше фінансові інструменти Політики згуртованості залучають такі країни, як Польща, Італія, Угорщина та Румунія. У Польщі інвестиції орієнтовані на підтримку інфраструктурних проєктів, розвиток малого і середнього бізнесу, а також модернізацію освітніх і медичних установ у сільській місцевості. Для реалізації цих заходів уряд Польщі залучив номад 2,5 млрд євро кредитних ресурсів, 1,2 млрд євро – грантової підтримки, 439 млн євро – акціонерного та квазікапіталу. Італія використовує фінансові інструменти для підтримки розвитку інновацій у сільськогосподарських підприємствах, стимулювання зеленого економічного зростання і поступу цифрових технологій. Угорщина та Румунія акцентує на підтримці сільських громад та місцевих ініціатив, що сприяють сталому розвитку і соціальній згуртованості. Ці країни ефективно використовують гранти, субсидії, кредити та інші механізми для

зміцнення економічної конкурентоспроможності та соціального розвитку своїх регіонів в контексті загальних цілей Європейського Союзу.

Розподіл фінансування потреб сталого сільського розвитку через фінансові інструменти Політики згуртованості у розрізі держав-членів ЄС у 2021-2027 рр. свідчить, що кредити є найважливішими з них, оскільки мають найвищий обсяг фінансування (табл. 4.4).

Таблиця 4.4

Обсяги фінансування потреб сталого сільського розвитку через фінансові інструменти Політики згуртованості у розрізі держав-членів ЄС, 2021-2027 рр., млн євро

Країна	Кредит	Гранти	Капітал або квазікапітал	Гарантії
Польща	2503	1195	439	263
Італія	2568	473	203	755
Угорщина	940	603	184	24
Румунія	415	386	138	114
Словаччина	252	402	162,9	115,9
Греція	341	35	216	220
Болгарія	222	196	236	149
Данія	379,9	0	390	0
Литва	606	46,7	42,4	0
Франція	137	5,3	372	171
Іспанія	486	38	87	50,5
Хорватія	501	12	60	50
Чехія	248	97	31	152
Латвія	91	221	79	39,5
Португалія	27,9	238	0,5	150
Словенія	48	15	15	54
Бельгія	60	0	38	0
Швеція	0	0	72	0
Нідерланди	41	0	13,8	0
Естонія	42	0	0	10
Мальта	0	0	0	18
Кіпр	6	0	0	0

Джерело: побудовано за даними [300].

В ході дослідження за допомогою методів економіко-математичного моделювання було доведено, що обсяги кредитування країн-членів ЄС залежать від величини залучених грантових ресурсів, капіталу чи квазікапіталу, гарантій.

Для цього було побудовано рівняння множинної регресії у вигляді:

$$Y = b_0 + b_1X_1 + b_2X_2 + b_3X_3 ,$$

де залежна змінна (Y) – це обсяг кредитних ресурсів передбачених для держав-членів ЄС, млн Євро; X_1 – величина грантових ресурсів у поточному плановому періоді, млн Євро; X_2 – величина капіталу чи квазікапіталу плановому періоді, млн Євро; X_3 – обсяг гарантій, млн Євро; b_0, b_1, b_2, b_3 – оцінка теоретичних значень коефіцієнтів регресії.

За допомогою графічної візуалізації перевіримо наявний взаємозв'язок між залежною змінною й обраними показниками (рис. 4.11).

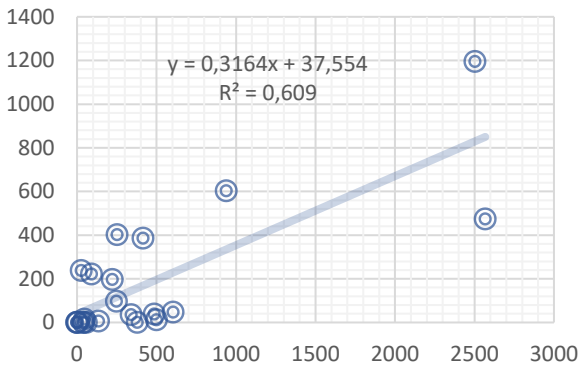

Лінійна залежність між обсягами кредитування та грантового фінансування

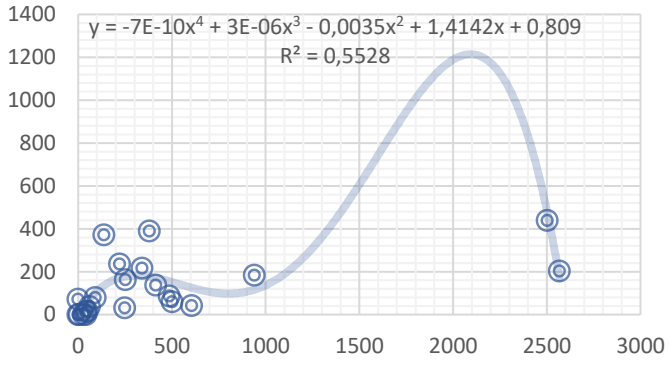

Поліноміальна залежність 4-го степеня між обсягами кредитування та капіталу чи квазікапіталу

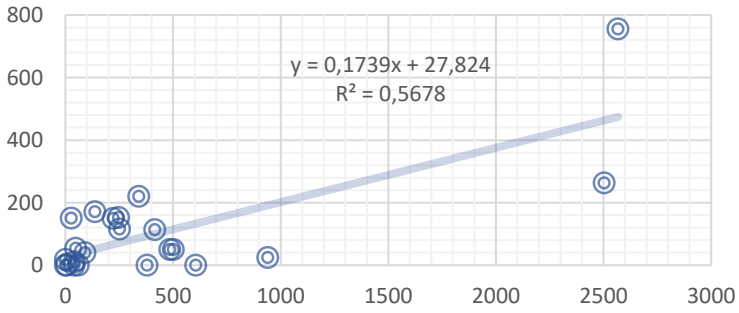

Лінійна залежність між обсягами кредитування та величиною гарантій

Рис. 4.11. Парна взаємозалежність обсягів кредитування з обраними показниками

Джерело: власна розробка на основі вихідних даних.

У результаті графічної візуалізації даних було визначено коефіцієнти кореляції за поліноміальною та лінійними функціями, які засвідчили середній

ступінь зв’язку між результативною та факторними ознаками в усіх моделях. Графічні розрахунки щодо наявності залежності між змінними підтвердимо побудовою кореляційної матриці, де кількість спостережень n = 22, кількість незалежних змінних – 3, а число регресорів з урахуванням одиничного вектора дорівнює числу невідомих коефіцієнтів (табл. 4.5).

Таблиця 4.5

Кореляційна матриця, що показує ступінь залежності між змінними

Змінні	Y	X_1	X_2	X_3
Y	1	0,7804	0,5324	0,7535
X_1	0,7804	1	0,5254	0,4525
X_2	0,5324	0,5254	1	0,3738
X_3	0,7535	0,4525	0,3738	1

Джерело: власна розробка на основі вихідних даних.

Отримані результати свідчать, що між Y та X_1, а також Y та X_3 наявний високий ступінь зв’язку, між Y та X_2 – середній. Між собою фактори переважно мають середній та низький ступінь зв’язку. Найнижчий взаємозв’язок прослідковується між змінними X_2 та X_3.

Вектор оцінок коефіцієнтів регресії згідно з методом найменших квадратів: $S = (X^TX)^{-1}X^TY$ проілюстровано в табл. 4.6. Рівняння регресії у досліджуваній моделі набуло вигляду:

$$Y = -56,7569 + 1,2781X_1 + 0,4082X_2 + 2,1249X_3.$$

Таблиця 4.6

Вектор оцінок коефіцієнтів регресії

Y(X) =	0,09208	-1,0E-5	-0,000276	-9,2E-5	*	9914,8	= -56,7569
	-1,0E-5	1,0E-6	-1,0E-6	0		5194543,5	1,2781
	-0,000276	-1,0E-6	4,0E-6	-1,0E-6		2333067,95	0,4082
	-9,2E-5	0	-1,0E-6	2,0E-6		2925811,3	2,1249

Джерело: власна розробка на основі вихідних даних.

Економічний зміст, отриманого кореляційно-регресійного рівняння полягає у наступному: результативна ознака Y за відсутності Xi склала б -56,7569 млн Євро. Пояснити отриманий результат можна тим, що з 27 країн-членів ЄС лише 22 країни (табл. 4.4) є реципієнтами, які отримують різні види фінансування від таких структурних фондів як ERDF, CF, ESF+, JTF, решта країн є донорами, які власними внесками формують значну частину спільного бюджету ЄС, але фінансової підтримки від цих фондів не отримують. Коефіцієнт b_1 показує, що зі збільшенням обсягу грантового фінансування (X_1) на 1 млн Євро результативна ознака (Y) збільшується на 1,2781 млн Євро; коефіцієнт b_2 показує, що зі збільшенням обсягу капіталу чи квазікапіталу (X_2) на 1 млн Євро Y зростає на 0,4082 млн Євро; коефіцієнт b_3 показує, що зростання гарантій (X_3) на 1 млн Євро веде до збільшення Y на 2,1249 млн Євро. Дані кореляційно-регресійного рівняння свідчать, що ЄС використовує різноманітні інструменти для фінансової підтримки країн-членів, а обсяги кредитування залежать, окрім іншого, і від обсягів надходжень від інших видів фінансового забезпечення.

Наступним етапом дослідження став аналіз достовірності та адекватності побудованої моделі. З цією метою була проведена перевірка, закладених в модель факторів на мультиколінеарність. Обчислення показника здійснювалося в шаблоні програми Excel. Результати проведених розрахунків показали, що для усіх чинників $|r|<0,7$, що свідчить про відсутність мультиколінеарності. За коефіцієнтом збільшення дисперсії (VIF), маємо значення $VIF(b_{1,2})$= 1,3813; $VIF(b_{1,3})$ = 1,2575; $VIF(b_{2,3})$=1,1624, які є менші від 4, що вказує на відсутність мультиколінеарності.

Тісноту спільного впливу факторів на результативну ознаку оцінено за допомогою коефіцієнта множинної кореляції. Для досліджуваної моделі розрахунки проведено з використанням відомих лінійних значень парної кореляції і β-коефіцієнтів. Отримані значення коефіцієнта множинної кореляції R=0,9026, а також скоригованого коефіцієнта кореляції R^2= 0,8147 свідчать про високу тісноту між факторами та високу якість моделі. Перевірка моделі на наявність автокореляції, за допомогою коефіцієнта автокориляції першого

порядку (r_1), засвідчила про її відсутність, оскільки r_1=0.241, то виконується нерівність: -0,521 < r_1 = 0,241 < 0,521, що є свідченням відсутності автокореляції залишків рівняння регресії. За критерієм Дарбіна-Уотсона, який для досліджуваної моделі становить DW = 1,47, за числа спостережень n = 22 й кількості змінних m=3 автокореляція присутня, оскільки наступна умова: d_1 < DW й d_2 < DW < 4 - d_2, у нашому випадку 1,5 > 1,47 < 2,5 не виконується.

Аналіз регресійної моделі, що визначає залежність обсягу кредитних ресурсів для держав-членів ЄС від трьох основних факторів – грантових ресурсів, капіталу або квазікапіталу та обсягу гарантій – дозволяє зробити кілька важливих висновків. По-перше, усі три чинники мають позитивний вплив на обсяг кредитних ресурсів, що підкреслює їхню важливість для фінансової підтримках держав-членів ЄС. Однак вплив кожного з цих факторів відрізняється за силою: обсяг гарантій виявився найбільш вагомим чинником впливу на величину кредитних ресурсів. Коефіцієнт регресії рівний 2,1249, вказує на те, що підвищення рівня гарантій суттєво підсилює кредитні можливості країн-членів ЄС. По-друге, вагомий вплив на обсяг кредитних ресурсів для держав-членів ЄС мають такі фактори, як грантові ресурси та капітал чи квазікапітал, які сприяють фінансовій підтримці проєктів і ініціатив, мають потужний вплив на загальний рівень кредитування через зниження ризиків для інвесторів і кредиторів, створюють умови для забезпечення додаткових гарантій повернення кредитів, виступають каталізатором для залучення додаткових кредитних ресурсів.

Отже, проведене дослідження свідчить, що фінансування сільського розвитку в Україні та ЄС значно відрізняється за своїми масштабами, структурою та ефективністю. В Україні основними фінансовими інструментами є державні субсидії, програми підтримки сільськогосподарських виробників, кредити на пільгових умовах та технічна допомога міжнародних донорів. Ці інструменти часто обмежені через нестабільне фінансування, недостатню інституційну спроможність органів державної влади та місцевого самоврядування і складні процедури отримання. У той же час, ЄС використовує

більш комплексний підхід до фінансування сільського розвитку, який включає програми фінансування САП та Політики згуртованості, через які здійснюються прямі виплати фермерам, інвестиції у розвиток сільських територій, підтримка інновацій та екологічних практик через гранти, капітал та квазікапітал, низьковідсоткові кредити, а також технічну допомогу та гарантії. Європейські інструменти фінансування відрізняються високим рівнем координації, широким охопленням та ефективним управлінням і сприяють не лише економічному розвитку, а й соціальній згуртованості та екологічній сталості сільських громад. Вивчення та адаптація цих інструментів можуть значно покращити механізми фінансування сільського розвитку в Україні, підвищити їх ефективність і результативність.

Аналіз ключових фінансово-економічних показників сільського розвитку в Україні довів, що село та сільські жителі мають значні проблеми, які передусім пов'язані з відсутністю робочих місць, гідної заробітної плати, належної соціально-побутової інфраструктури та нормальних умов проживання у сільській місцевості тощо. Як наслідок, у селян зникає мотивація до саморозвитку, стримується розбудова села, згортається традиційне сільськогосподарське виробництво. Така ситуація є загрозою продовольчій безпеці держави, що зумовлює необхідність пошуку нових підходів до поліпшення умов сільського розвитку. Розв'язання зазначених проблем залежить від багатьох факторів: виваженої державної політики сільського розвитку, реалізації урядових програм місцевими органами самоврядування, бажання й наполегливості селян на шляху до поліпшення власних умов життєдіяльності.

Встановлено, що аграрний сектор залишається основним джерелом формування економічного потенціалу більшості сільських громад, основою формування та функціонування якого є сільськогосподарські виробники. Аргументовано, що сільське господарство є унікальною галуззю національної економіки, де невизначеність умов діяльності відчувається особливо гостро. Обґрунтовано, що несприятлива економічна ситуація, в якій перебувають сільськогосподарські товаровиробники та відсутність відпрацьованої системи їх

кредитного забезпечення, яка б урахувала специфіку розвитку сільськогосподарської галузі є важливою причиною незадовільного фінансового клімату аграріїв. Доведено, що аграрні розписки є хоч новим, але надзвичайно перспективним інструментом кредитування дрібних та середніх сільгоспвиробників. Вони є доволі надійними (адже заставою виступає майбутній врожай) та надзвичайно гнучкими (адже виробник може обирати у якій формі проводити розрахунки – товарній чи грошовій).

Перспективи економічного поступу сільських громад будуть залежати від ефективності аграрного виробництва, на що своєю чергою впливатимуть такі фактори як відновлення окупованих і постраждалих внаслідок російської окупації земель сільськогосподарського призначення, відродження й розвиток логістичних зв'язків з постачальниками та покупцями, оновлення і модернізації матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств, формування надійної системи державної підтримки аграріїв, а також використання європейського досвіду у фінансування сільського розвитку. Європейські інструменти фінансового забезпечення поступу сільського господарства і сільських громад довели свою високу ефективність, належний рівень координації, широке охоплення та ефективне управління, що сприяє не лише їх економічному розвитку, а й соціальній згуртованості та екологічній сталості.

4.2. Аналіз фінансових аспектів реалізації ключових параметрів сталості в сільських громадах України згідно з директивами ЄС

Реформа децентралізації, розпочата в Україні у 2014 р., значно вплинула на організацію влади та розподіл ресурсів на рівні територіальних громад. Прийняття ключових нормативних актів, таких як Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (2015 р.), сприяло об'єднанню громад, передачі повноважень та наданню самостійності місцевим органам влади у формуванні й розподілі фінансів, що дозволило самостійно планувати й

реалізовувати проєкти розвитку, посилило ефективність використання бюджетних коштів. Найактивніша фаза об'єднання припала на 2015-2019 рр., а конституційне підтвердження нової системи територіального устрою та місцевого самоврядування – на 2019-2020 рр. Остаточне визначення меж територіальних громад і застосування нових моделей управління збіглося з початком війни в Україні, яка зумовила багато викликів і внесла свої корективи у бюджетний процес і фінансове забезпечення територіальних громад.

У законодавство було внесено низку змін спрямованих на стабілізацію фінансового становища територіальних громад й формування прийнятних умов для виконання органами місцевого самоврядування покладених на них функцій. Виконавчим комітетам місцевих рад тимчасово було дозволено вносити зміни до місцевих бюджетів, був спрощений бюджетний процес, а також порядок казначейського обслуговування бюджетних рахунків, внесені зміни до Податкового кодексу України. Попри законодавчі зміни, наявні проблеми, пов'язані з фінансовим забезпеченням територіальних громад в умовах воєнного стану, інтеграція, розвиток і подальше підвищення спроможності громад продовжується.

Органи місцевого самоврядування стали гілкою влади відповідальною за реалізацію глобальних цілей на рівні громад. Наразі, забезпечення територіальних громад фінансовими ресурсами, здійснюється переважно коштом місцевих бюджетів. У структурі доходів місцевих бюджетів найбільшу частку займають податкові надходження, зокрема, від податку на доходи фізичних осіб, плати за землю, єдиного податку та інші. Попри те, що впродовж 2020-2022 рр. спостерігався приріст доходів місцевих бюджетів за основними видами податків і зборів, проведений аналіз дозволив виявити наступну проблему: фінансування бюджетів територіальних громад характеризується відсутністю стабільних і прогнозованих обсягів грошових надходжень (табл. 4.4).

Таблиця 4.7

Динаміка доходів місцевих бюджетів в Україні (без урахування міжбюджетних трансфертів), млрд грн

Показник	Рік			2022 р. до 2021 р.	
	2020	2021	2022	+/-	%
Податок на доходи фізичних осіб	177,8	212,2	272,2	60	128,3
Єдиний податок	37,9	46,2	47,2	1,0	102,1
Плата за землю	31,5	35,3	29,6	-5,7	83,8
Податок на майно	5,8	7,8	7,4	-0,7	91,0
Акцизний податок	-	17,8	13,1	-4,8	73,3
Плата за адміністративні послуги	-	3,6	3,3	-0,3,	92,4
Податок на прибуток	-	15,8	12,2	-3,5	77,5
Інші	37,1	13,2	13,4	0,2	101,5
Всього	290	351,9	398,1	46,2	113,1

Джерело: складено на основі [125].

Крім того, в Україні спостерігаються диспропорції у надходженнях до бюджетів територіальних громад в розрізі областей і, відповідно, нерівномірність фінансування потреб їх мешканців, що обумовлює необхідність застосування механізму реверсних дотацій, коли кошти більш фінансово достатніх територіальних громад перерозподіляються на користь менш фінансово забезпечених (Додаток А).

Високою залишається залежність бюджетів територіальних громад від трансфертів з державного бюджету. Ці трансферти часто включають базові дотації для забезпечення мінімально необхідного рівня бюджетних надходжень у всіх громадах; цільові субвенції на реалізацію певних проєктів або програм, таких як розвиток інфраструктури, підтримка освіти і охорони здоров’я, впровадження енергоефективних технологій; стабілізаційні трансферти, які надаються для вирівнювання тимчасових бюджетних дисбалансів або для покриття непередбачених витрат.

Реалізація соціальних програм, підтримка закладів освіти та охорони здоров’я, будівництво та обслуговування інфраструктури вимагають значних фінансових ресурсів, які місцеві бюджети не завжди можуть забезпечити самостійно. Держава продовжує надавати субвенції та дотації для стимулювання

розвитку цих сфер, що робить громади залежними від державного фінансування. Таким чином, хоч територіальні громади досягли певної фінансової самостійності та змогли налагодити механізми управління своїми бюджетами, їхня фінансова стабільність значною мірою підтримується коштом державних трансфертів. У 2022 р. питома вага надходжень до бюджетів територіальних громад від трансфертів з державного бюджету, хоч і зменшилася до 25 %, проте, все ще залишалася доволі високою. Це підкреслює необхідність подальшого розвитку власної економічної бази громад та пошуку додаткових джерел доходів для зменшення залежності від державного бюджету (рис. 4.12).

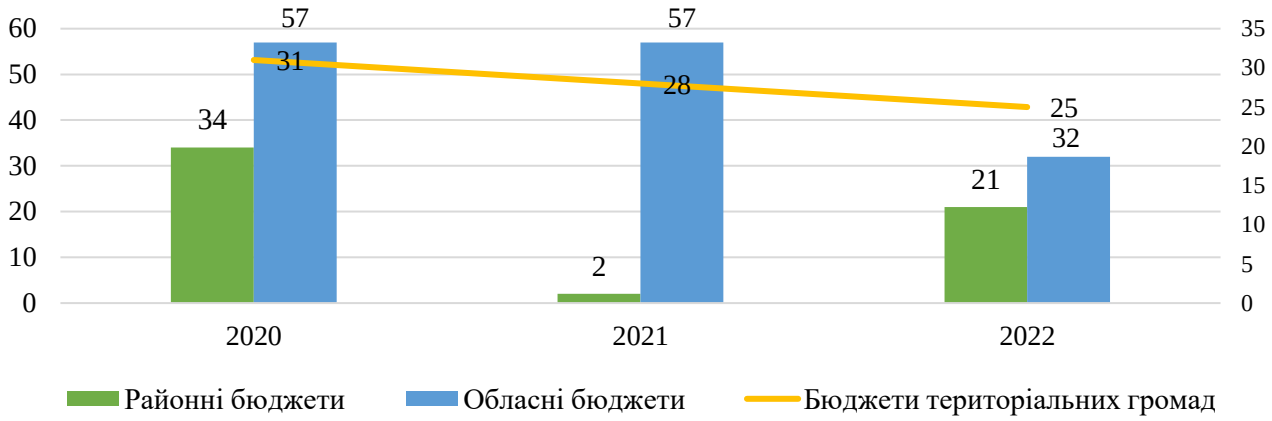

Рис. 4.12. Питома вага трансфертів з державного бюджету України спрямованих до бюджетів різних рівнів, % у структурі доходів

Джерело: побудовано на основі [125].

Для оцінки ключових параметрів сталості територіальних громад було проведено верифікацію показників, які здатні проілюструвати окремі аспекти економічної, соціальної та екологічної діяльності останніх. Вона базувалася на визнаній науковою спільнотою системі індикаторів, розроблених Комісією сталого розвитку ООН: індикаторів соціальних аспектів сталого розвитку; індикаторів економічних аспектів сталого розвитку; індикаторів екологічних аспектів сталого розвитку [264]. Спираючись на постанову Кабінету Міністрів України від 21.10.2015 № 856 «Про затвердження Порядку та Методики проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики» [147] були відібрані оптимальні для умов України

показники оцінки окремих аспектів економічної, соціальної та екологічної сталості територіальних громад (Додаток Б).

З огляду на визначені параметри було з'ясовано, що з державного бюджету на реалізацію програм підтримки сталого місцевого розвитку, попри воєнні дії, у 2022 р. було спрямовано понад 150 млрд грн (рис. 4.13). Пріоритетами державного фінансування залишалися розвиток дорожньої інфраструктури, соціальної інфраструктури, транспортної інфраструктури, регіональний поступ та поступ сільських територій.

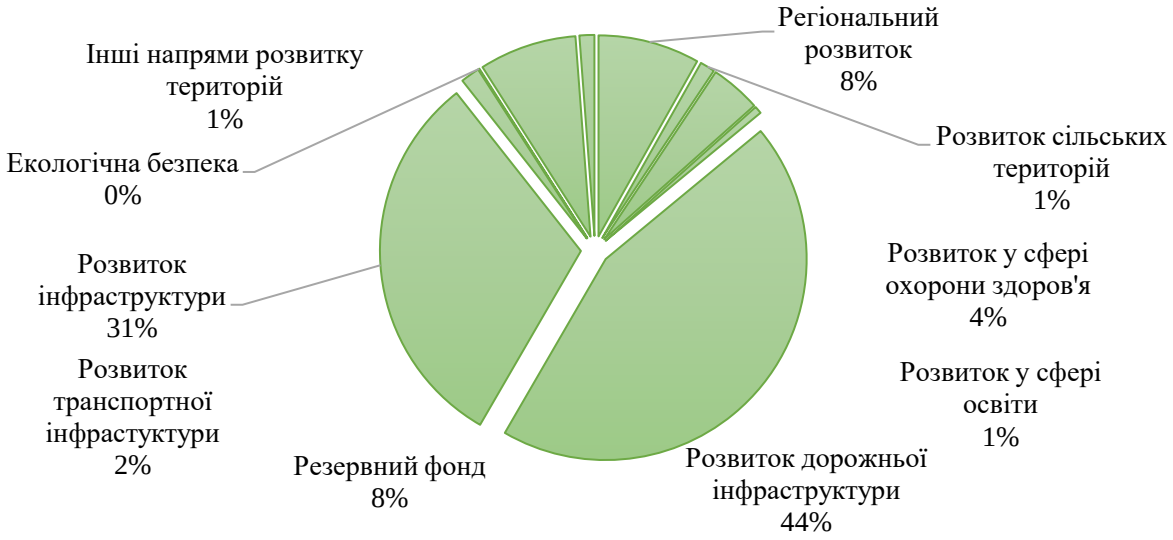

Рис. 4.13. Державне фінансування пріоритетних напрямів розвитку територіальних громад України у 2022 р., %

Джерело: побудовано на основі [125].

Доходи загального фонду місцевих бюджетів є ключовим показником фінансової спроможності та економічної сталості територіальних громад. Вони відображають здатність місцевих органів влади самостійно фінансувати свої поточні витрати та інвестувати в розвиток інфраструктури, послуг та соціальних програм. Варто зауважити, що в ході реформи децентралізації станом на початок 2022 р. в Україні було сформовано 1469 територіальних громад. Серед них 782 сільські громади, 492 селищні громади, 195 міських громад. Аналіз доходів різних типів громад засвідчив, що міські громади мають вищий рівень надходжень у порівнянні з іншими типами громад. Варто зауважити, що

впродовж 2020-2022 рр. частка місцевих бюджетів у доходах зведеного державного бюджету демонструвала позитивну тенденцію до зростання. Така тенденція може свідчити про посилення фінансової спроможності місцевих бюджетів усіх рівнів, але й про наявності певних проблем з наповнення дохідної бази сільських бюджетів (рис. 4.14).

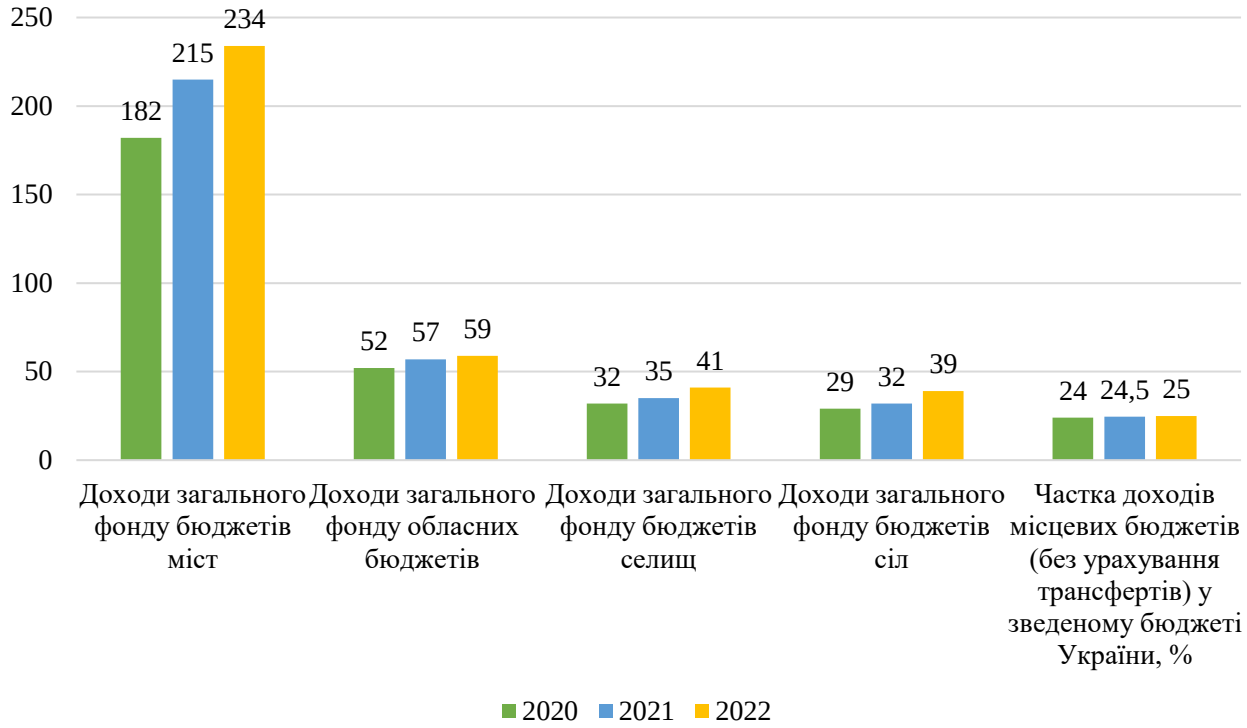

Рис. 4.14. Аналіз доходів загального фонду бюджетів територіальних громад України (без урахування трансфертів), млрд грн

Джерело: побудовано на основі [35].

На основі даних Міністерства фінансів України, ГО «Портал» Децентралізація»», щодо стану місцевих бюджетів, був проведений аналіз фінансового забезпечення територіальних громад в Україні, який дозволив сформулювати ключові проблеми їх розвитку (Додатки А та В). Основна з них полягає в тому, що диспропорції у надходженнях до бюджетів територіальних громад в розрізі областей спричиняють нерівномірність фінансування економічних, соціальних та екологічних потреб мешканців. Інша – вказує на те, що механізм бюджетного вирівнювання через реверсну дотацію, зменшуючи доходи одних громад на користь інших, стримує спрямування коштів на досягнення ключових засад сталості перших й не створює умови для пошуку

джерел наповнення доходами місцевих бюджетів другими. Поза як пріоритетами розвитку сільських громад є реалізація ЦСР у напрямах екологічної, економічної та соціальної сталості, виявлені проблеми дають можливість стверджувати, що стабільні та прогнозовані обсяги надходжень до місцевих бюджетів територіальних громад сприяють їх досягненню.

В Україні власні доходи місцевих бюджетів формуються від податкових надходжень (забезпечують понад 88 % загальної суми власних доходів), неподаткових надходжень (близько 10 %) та інших надходжень, при цьому власні надходження, спрямовані на капітальне будівництво, є основою для якісного оновлення та модернізації об'єктів виробничого і соціального призначення територіальних громад [34]. За умови стабільних, прогнозованих і рівномірних обсягів надходжень цих коштів до місцевих бюджетів органи місцевого самоврядування зможуть забезпечити окремі показники сталого економічного розвитку відповідних громад.

Власні доходи місцевих бюджетів та капітальні видатки з місцевих бюджетів територіальних громад в першу чергу пов'язані з фінансуванням будівництва об'єктів соціального призначення (шкіл, дитячих садків, медичних закладів тощо). Встановлено важливість зростання цих показників для реалізації окремих аспектів сталого соціального розвитку територіальних громад. Варто зауважити, що в Україні фінансування заходів спрямованих на збереження довкілля відбувається переважно коштом державного бюджету, в той час, як кошти місцевих бюджетів переважно спрямовуються на фінансування економічних та соціальних потреб мешканців територіальних громад [227]. Тому диверсифікація джерел фінансового забезпечення екологічних потреб громад сприятиме їх розв'язанню та сталому поступу.

Аналіз фінансових аспектів реалізації ключових параметрів сталості в територіальних громадах України акцентує на необхідності інтеграції принципів сталого розвитку в місцеве управління згідно з директивами ЄС, що стане важливим кроком для досягнення цілей екологічної, економічної та соціальної рівноваги. Відповідність директивам ЄС вимагає значних фінансових ресурсів

для впровадження передових технологій і рішень у таких сферах, як управління відходами, зниження викидів парникових газів, енергоефективність, а також розвиток «зеленої» інфраструктури. Фінансування цих ініціатив у територіальних громадах України забезпечується як за рахунок національних бюджетів, так і через міжнародні гранти, кредити та інші фінансові інструменти, що надаються Європейським Союзом.

Ключові директиви ЄС, що спрямовані на забезпечення екологічної сталості ЄС, передбачають зменшення впливу людської діяльності на довкілля і сприяння переходу до низьковуглецевої економіки. Директива ЄС 2018/2001 про сприяння використанню енергії з відновлюваних джерел зобов'язує країни-члени збільшувати частку відновлюваної енергії в загальному енергобалансі. Вона встановлює обов'язкові національні цілі для збільшення використання відновлюваних джерел енергії, таких як сонячна, вітрова, гідроенергія та біомаса, що сприяє зменшенню залежності від викопного палива, скороченню викидів парникових газів та стимулюванню розвитку екологічних технологій [142].

Директива 2008/98/ЄС про відходи є ключовим елементом у сфері управління відходами, яка спрямована на стимулювання більш ефективного використання ресурсів та мінімізацію утворення відходів. Вона передбачає виконання вимог щодо переробки і утилізації відходів, включаючи встановлення цільових показників для переробки побутових і промислових відходів, ініціює розвиток циркулярної економіки, де відходи розглядаються як ресурси, що можуть бути повернені у виробничий процес, тим самим зменшуючи негативний вплив на довкілля і забезпечуючи економічну вигоду [145].

Директива 2012/27/ЄС про енергоефективність визначає інструменти сприяння енергоефективності та правила, призначені для усунення бар'єрів на енергетичному ринку [150]. Таким чином, директиви ЄС у сфері екологічної сталості відповідають сучасним викликам у сфері захисту довкілля та забезпечення соціальної відповідальності підприємств. Вони сприяють розвитку економічних механізмів, які забезпечують стійке використання ресурсів,

скорочення негативного впливу на екологію, і підтримують соціальну відповідальність бізнесу у своїй діяльності. Попри наявний позитивний вплив директив на екологічну сталість, інтеграція нових членів у співдружність породжує потребу в адаптації ключових імперативів ЄС у національні закони, а також породжує певну невизначеність у взаємовідносинах обох сторін. Ймовірні ризики та загрози для України і ЄС від впровадження директив щодо сталого екологічного розвитку проілюстровано у табл. 4.8.

Таблиця 4.8

Ризики та загрози для України і ЄС від реалізації директив щодо сталого екологічного розвитку

Зміст директиви	**Ризики та загрози для України**	**Ризики та загрози для ЄС**
1	**2**	**3**
Директива ЄС 2018/2001 про сприяння використанню енергії з відновлюваних джерел [142]		
Встановлює спільні рамки для стимулювання використання енергії з відновлюваних джерел; правила щодо фінансування електроенергії з відновлюваних джерел енергії; критерії сталості; обсяги скорочення викидів парникових газів для біопалив, біорідин і палив із біомаси.	1. **Економічна нестабільність** вимагає значних інвестицій в інфраструктуру та технології для виробництва енергії з відновлюваних джерел, що в умовах обмежених фінансових можливостей може створити серйозний економічний тиск на територіальні громади. 2. **Технологічні виклики**: можливі труднощі з інтеграцією нових технологій через недостатню науково-технічну базу та кадровий потенціал.	**1. Залежність від імпортованої енергії**: переорієнтація на відновлювану енергію може збільшити залежність від компонентів та матеріалів, які імпортуються з країн, які не є членами Європейського Союзу. 2. **Регіональна нерівність:** країни-члени ЄС мають різний рівень розвитку відновлюваної енергетики, що може посилити дисбаланс регіонального розвитку.
Директива 2012/27/EU про енергоефективність [150]		
Визначає інструменти сприяння енергоефективності та правила, призначені для усунення бар'єрів на енергетичному ринку.	**1. Високі витрати на модернізацію:** потребує значних фінансових вкладень в модернізацію будівель та інфраструктури для підвищення їх енергоефективності, що може бути складним для економіки України. **2. Недостатність фахової підготовки кадрів:** недостатній рівень підготовки фахівців з енергоефективності може уповільнити впровадження нових стандартів.	**1. Регуляторні виклики:** впровадження нових стандартів може створити регуляторні виклики для деяких країн-членів ЄС, які мають різні рівні економічного розвитку. **2. Конкуренція:** Підвищення стандартів енергоефективності може вплинути на конкурентоспроможність європейської промисловості, якщо інші регіони не будуть дотримуватись аналогічних стандартів.

продовження табл. 4.8

1	2	3
Директива 2008/98/EU про відходи та про скасування деяких директив [145]		
Визначає інструменти для охорони довкілля та здоров'я людини шляхом запобігання або зменшення утворення відходів та поводження з ними, а також зменшення наслідків від використання природних ресурсів, підвищення ефективності такого використання, що є вкрай важливим для переходу до циркулярної економіки й забезпечення конкурентоздатності ЄС.	**1. Недостатня інфраструктура:** вимагає значного вдосконалення інфраструктури для збирання, переробки та утилізації відходів. В Україні існує ризик затримок через слабкий розвиток цієї складової і воєнні виклики. **2. Низька обізнаність населення:** реформи в сфері поводження з відходами можуть зіткнутися з труднощами через низький рівень екологічної свідомості громадян. **3. Складність адаптації законодавства:** перехід до нових стандартів поводження з відходами може бути ускладненим через наявну законодавчу базу України, яка потребує суттєвого оновлення.	**1. Вплив на довкілля**: недостатня ефективність системи поводження з відходами в Україні може призвести до екологічних проблем, що матимуть негативний вплив на сусідні країни, зокрема, у вигляді транскордонного забруднення. **2. Різні стандарти:** у різних країнах ЄС можуть існувати різні стандарти та практики щодо управління відходами, що може ускладнити координацію загальноєвропейських заходів. **3. Економічний тиск:** вимоги щодо нових методів управління відходами можуть створювати фінансове навантаження на країни-члени ЄС з менш розвиненими економіками.

Джерело: власні дослідження.

Європейський Союз приділяє значну увагу забезпеченню економічної сталості, розробляючи і впроваджуючи відповідні нормативні акти. Директива 2014/95/ЄС про розкриття нефінансової інформації вимагає від великих компаній, які діють на території ЄС, надавати інформацію про свої стратегії, ризики і результати діяльності у сферах соціальної та екологічної відповідальності [321]. Вона має на меті забезпечити більшу прозорість у діяльності компаній, сприяти їхньому внеску у стале економічне зростання громад та стимулювати прийняття екологічно і соціально відповідальних рішень. У відповідь на це компанії зобов'язані надавати інформацію про свою політику у сфері охорони довкілля, соціальної відповідальності, управління персоналом, боротьби з корупцією, а також про механізми захисту прав людини.

ЄС активно розвиває нормативну базу для забезпечення соціальної сталості, спрямованої на поліпшення умов праці, підвищення соціальної справедливості та забезпечення рівних можливостей для всіх громадян. Директива 2019/1152 про прозорі та передбачувані умови праці [322] є однією з ключових у цьому напрямку. Вона зобов’язує роботодавців надавати працівникам чітку інформацію про основні аспекти їхнього працевлаштування, включаючи умови роботи, тривалість робочого часу, рівень оплати праці та умови припинення трудових відносин. Це підвищує рівень захищеності працівників, сприяє створенню передбачуваних умов праці та забезпечує більшу прозорість у трудових відносинах. Впровадження цієї директиви сприяє формуванню стабільного ринку праці та підтримує соціальну сталість.

Інша важлива директива – це Директива 2000/78/ЕС про рівність у сферах зайнятості та професійної діяльності, яка спрямована на боротьбу з дискримінацією на ринку праці за ознаками віку, інвалідності, статі, раси, релігії чи переконань та сексуальної орієнтації [323]. Вона забезпечує правову основу для захисту прав працівників та сприяє створенню рівних можливостей у сфері працевлаштування, а також зобов’язує роботодавців запроваджувати політику недискримінації, що дозволяє розширити доступ до ринку праці для різних соціальних груп, покращує інтеграцію і сприяє соціальній стабільності. Впровадження цієї директиви є важливим кроком у побудові інклюзивного суспільства, де кожен має рівні можливості для працевлаштування та кар’єрного розвитку.

Директива 2019/1158/ЄС про баланс професійного та особистого життя спрямована на підтримку гармонійного поєднання професійної та особистої сфер життя працівників [324]. Вона встановлює мінімальні стандарти для надання відпусток по догляду за дитиною, хворими членами сім’ї, а також гнучкі умови роботи для працівників з дітьми або родичами, які потребують догляду. Окреслені заходи сприяють покращенню умов праці, зменшують стрес і перевтому працівників, підтримують соціальну стійкість, дозволяючи ефективно поєднувати професійні обов'язки з особистими потребами. Запровадження цієї

директиви сприяє підвищенню якості життя працівників та їх сімей, що позитивно впливає на загальний рівень соціального благополуччя в громадах.

У сфері соціального забезпечення значну роль відіграє Директива 2016/2341 щодо діяльності та нагляду за установами професійного пенсійного забезпечення [325], яка спрямована на підвищення прозорості та ефективності пенсійних систем, забезпечення належного управління пенсійними фондами та захист прав їх учасників. Завдяки цій директиві пенсійні системи ЄС стають більш надійними та прозорими, що підвищує рівень довіри до них з боку працівників і роботодавців.

Директива 2019/1937 про захист осіб, які повідомляють про порушення законодавства Союзу, забезпечує механізми для безпечного повідомлення про неправомірні дії, що відбуваються на робочих місцях і захищає викривачів від репресій і дискримінації [326]. Вона підтримує принципи прозорості та підзвітності в організаціях, стимулюючи працівників до участі у виявленні та запобіганні порушенням. Завдяки цьому підходу суспільство отримує ефективні інструменти для боротьби з корупцією та іншими неправомірними діями, що сприяє зміцненню соціальної стійкості.

Директива 2014/50/EU про мінімальні вимоги щодо посилення мобільності працівників між державами-членами шляхом покращення набуття та збереження прав на додаткову пенсію встановлює вимоги щодо пересування між державами-членами шляхом зменшення перешкод, створених певними правилами щодо схем додаткового пенсійного забезпечення, пов’язаних із трудовими відносинами [327].

Таким чином, соціальні директиви ЄС спрямовані на забезпечення рівних можливостей, покращення умов праці, підтримку балансу між роботою та особистим життям, а також на захист прав працівників і пенсіонерів. Вони створюють правові основи для побудови інклюзивного та стабільного суспільства, де кожен громадянин може мати доступ до гідних умов праці та соціального забезпечення. Попри наявний позитивний вплив директив на досягнення соціально-економічних параметрів сталості в ЄС, євроінтеграційні

перспективи України породжують певні ризики та загрози від їх впровадження для обох сторін.

Аналіз ключових директив ЄС у напрямах сприяння сталому соціально-економічному розвитку, свідчить, що для України головними викликами є адаптація національного законодавства до стандартів ЄС та забезпечення необхідної інституційної спроможності, що може призвести до значних витрат на реформування наявних правових та адміністративних систем, а також до ризиків недотримання вимог Європейського Союзу через обмеженість ресурсів і відсутність досвіду. Додатково, підвищення стандартів прозорості і соціальної відповідальності може стикнутися з опором з боку бізнесу та трудових колективів, що ускладнить їхнє впровадження.

Для ЄС основними загрозами є можливі труднощі в гармонізації директив у країнах-претендентах на вступ, що мають різні економічні та соціальні умови, а також поява потенційних адміністративних бар'єрів для бізнесу, які можуть знижувати конкурентоспроможність останніх і призводити до зростання витрат на дотримання нових законодавчих вимог. Для обох сторін ризики включають соціальну напругу, пов'язану з адаптацією до нових вимог та можливі негативні наслідки для економічного зростання в короткостроковій перспективі, що може вплинути на політичну і громадську підтримку реформ (табл. 4.9).

Адаптація директив ЄС до національного законодавства України потребує перегляду і оновлення вітчизняної нормативно-правової бази, підвищення інституційної спроможності територіальних громад, а також активну співпрацю з ЄС у сфері технічної допомоги та фінансової підтримки. Інтеграція директив ЄС може сприяти підвищенню фінансово-економічного потенціалу територіальних громад, поліпшенню соціально-екологічних стандартів та якості життя їх мешканців, стимулюванню інновацій у сільському господарстві.

Таблиця 4.9

Ризики та загрози для України і ЄС від реалізації директив щодо сталого соціально-економічного розвитку

Зміст директиви	Ризики та загрози для України	Ризики та загрози для ЄС
1	**2**	**3**
Директива 2014/95/EU про розкриття нефінансової інформації [321]		
Вимагає від великих компаній надавати інформацію про свої стратегії, ризики і результати діяльності у сфері соціальної та екологічної відповідальності.	1. **Недостатня підготовка кадрів:** компанії можуть не мати досвіду у підготовці нефінансових звітів, що призведе до труднощів з адаптацією до нових вимог. **2. Репутаційні ризики:** нефінансова звітність може виявити слабкі сторони у сфері екологічної, соціальної та управлінської відповідальності компаній, що може призвести до репутаційних втрат.	**Різний рівень підготовки:** країни-претенденти на членство у ЄС можуть мати різний рівень готовності до впровадження директиви.
Директива 2019/1152 про прозорі та передбачувані умови праці [322]		
Зобов'язує роботодавців надавати працівникам чітку інформацію про основні аспекти їхнього працевлаштування, включно з умовами роботи, тривалістю робочого часу, рівнем оплати праці та умовами припинення трудових відносин.	1. **Адміністративний тягар**: введення нових стандартів щодо прозорих і передбачуваних умов праці може створити додаткове адміністративне навантаження на роботодавців і державні органи. **2. Витрати на адаптацію:** компанії можуть зіткнутися з додатковими витратами на адаптацію своїх внутрішніх політик і процедур до нових вимог. **3. Опір з боку роботодавців** через побоювання збільшення витрат і зниження гнучкості в управлінні робочою силою.	**Витрати на впровадження:** підприємства в країнах-претендентах можуть зіткнутися з додатковими витратами на впровадження нових стандартів, що може знизити їхню конкурентоспроможність і стати додатковим фінансовим тягарем для ЄС.
Директива 2000/78/EU про рівність у сферах зайнятості та професійної діяльності [323]		
Спрямована на боротьбу з дискримінацією на ринку праці за ознаками віку, інвалідності, статі, раси, релігії чи переконань та сексуальної орієнтації.	1. **Складність у впровадженні:** імплементація може бути ускладнена через недостатньо розвинену правову базу та брак експертизи у сфері забезпечення рівних прав у працевлаштуванні. **2. Витрати на забезпечення рівності:** необхідність адаптації політик щодо рівності може призвести до додаткових витрат для роботодавців на навчання і забезпечення моніторингу. **3. Культурні бар'єри:** наявні соціальні та культурні бар'єри можуть уповільнити процес впровадження політик гендерної рівності в працевлаштуванні.	**Адміністративний тягар:** впровадження і контроль за виконанням директиви можуть вимагати додаткових витрат фінансових ресурсів для ЄС.

продовження табл. 4.9

1	2	3
Директива 2014/50/EU про мінімальні вимоги щодо посилення мобільності працівників між державами-членами шляхом покращення набуття та збереження прав на додаткову пенсію [327]		
Встановлює правила, спрямовані на дотримання свободи пересування між державами-членами шляхом зменшення перешкод.	**1. Відтік кадрів:** спрощення умов для мобільності працівників може призвести до відтоку висококваліфікованих кадрів до країн ЄС, що погіршить кадровий потенціал в Україні. **2. Соціальні наслідки:** втрата кваліфікованих працівників може посилити соціальні диспропорції та збільшити навантаження на національні системи соціального забезпечення. **3. Витрати на адаптацію:** роботодавці можуть зіткнутися з додатковими витратами на адаптацію політик та процедур для полегшення мобільності працівників.	1. **Нерівні умови праці:** підвищена мобільність працівників може створити нерівні умови праці між країнами-членами, що спричинить соціальну напругу. **2. Конкуренція за кадри**: висока мобільність може збільшити конкуренцію за кваліфікованих працівників між країнами-членами, що може вплинути на стабільність ринків праці.
Директива 2019/1158/EU про баланс професійного та особистого життя [324]		
Має на меті створення умов для гармонійного поєднання роботи та особистого життя, встановлює мінімальні стандарти для надання відпусток по догляду за дитиною, відпусток по догляду за хворими членами сім'ї, а також гнучких умов роботи для працівників з дітьми або родичами, що потребують догляду.	**1. Відставання у правовому регулюванні:** може вимагати суттєвих змін у національному трудовому законодавстві, що передбачає значні витрати на адаптацію правової та інституційної систем. Невиконання цих вимог може призвести до невідповідності стандартам ЄС, що ускладнить інтеграційні процеси. **2. Адміністративні та економічні виклики:** може викликати адміністративні труднощі і збільшити фінансове навантаження на роботодавців, особливо в умовах обмеженого доступу до фінансових ресурсів і нестабільної економічної ситуації, що ускладнить дотримання нових стандартів, знижуючи їх ефективність. **3. Соціальна напруга:** нові вимоги можуть зіткнутися з опором як з боку роботодавців, так і працівників, що призведе до конфліктів на ринку праці. Роботодавці можуть вважати додаткові відпустки і гнучкі умови праці надмірним навантаженням, тоді як працівники можуть вимагати їхнього суворого дотримання.	**1. Складнощі в адаптації:** невідповідність між національним законодавством країн-претендентів на вступ у ЄС та вимогами директиви може ускладнити її ефективне виконання. **2. Негативний вплив на конкурентоспроможність**: може знизитися гнучкість ринку праці і зробити компанії в ЄС менш конкурентоспроможними порівняно з тими, що діють у регіонах з менш жорстким трудовим законодавством.

продовження табл. 4.9

1	2	3
Директива 2016/2341 щодо діяльності та нагляду за установами професійного пенсійного забезпечення [325]		
Спрямована на підвищення прозорості та ефективності пенсійних систем, забезпечення належного управління пенсійними фондами та захист прав учасників пенсійних систем.	**1. Недостатній досвід:** відсутність достатнього досвіду у сфері управління пенсійними фондами може ускладнити імплементацію директиви. **2. Фінансовий тиск:** необхідність створення і управління пенсійними фондами відповідно до стандартів ЄС може стати фінансово обтяжливим для роботодавців і держави. **3. Соціальні виклики:** недостатня обізнаність про нові пенсійні механізми може призвести до низької участі в програмах професійного пенсійного забезпечення.	**1. Регуляторні витрати**: вимоги директиви, а також інтеграція нових країн-членів, можуть збільшити витрати на регулювання і нагляд, що позначиться на адміністративному навантаженні. **2. Вплив на ринок праці**: інтеграція нових країн-членів може вплинути на структуру ринку праці і рішення працівників щодо виходу на пенсію або продовження трудової діяльності.
Директива 2019/1937 про захист осіб, які повідомляють про порушення законодавства Союзу [326]		
Забезпечує механізми для безпечного повідомлення про неправомірні дії, що відбуваються на робочих місцях і захищає викривачів від репресій і дискримінації.	**1. Недостатня правова база:** відсутність належної правової бази для захисту викривачів може ускладнити впровадження ефективних механізмів захисту. **2. Соціальний опір:** суспільство може не бути готовим до впровадження культури викривання порушень, що може знизити ефективність директиви. **3. Ризик відплати:** відсутність ефективних захисних механізмів може збільшити ризик відплати з боку роботодавців або інших осіб.	**Витрати на моніторинг:** забезпечення належного захисту викривачів в країнах-членах може вимагати значних витрат фінансових ресурсів на моніторинг і управління цими процесами.

Джерело: власні дослідження.

Проведене дослідження довело, що впродовж останніх років стан дохідної бази місцевих бюджетів територіальних громад України є недостатнім, а надходження – вкрай нестабільними. Водночас досягнення окремих аспектів економічної, соціальної та екологічної сталості територіальних громад переважно обумовлюється темпами, обсягами й напрямами використання власних доходів місцевих бюджетів, меншою мірою – темпами зростання (зменшення) податкових зобов'язань платників податків у розрахунках з місцевими бюджетами. Результати емпіричних досліджень довели нерівномірність економічного розвитку територіальних громад в розрізі окремих регіонів України. Встановлено, що територіальні громади, які розміщені в регіонах з кращими показниками економічної діяльності підприємств мають вищі показники доходів місцевих бюджетів і відповідно кращі фінансові можливості для досягнення ключових засад сталого розвитку.

Обґрунтовано, що фінансування окремих аспектів соціальної сталості в територіальних громадах різних регіонів здійснюється приблизно однаково. Водночас багатші громади мають кращі можливості для спрямування капітальних видатків з місцевих бюджетів на фінансування будівництва об'єктів соціального призначення (шкіл, дитячих садків, медичних закладів тощо). Це працює в обидва боки – стимулюється будівництво, а паралельно й інші галузі економіки, створюються робочі місця, бюджети територіальних громад отримують нові надходження. У підсумку територіальні громади отримують кращі можливості для реалізації як соціальних, так і економічних аспектів сталого розвитку.

Встановлено, що громадам з низьким ступенем економічного розвитку або зруйнованим внаслідок російської агресії економічним потенціалом слід працювати над розширенням джерел фінансових ресурсів і для реалізації окремих аспектів економічної, соціальної та екологічної сталості залучати кредитні, інвестиційні, грантові й інші кошти. Такі джерела можуть сприяти швидкій реалізації проєктів по розбудові й відновленню соціально-економічної інфраструктури територіальних громад. Розв'язання екологічних проблем слід

здійснювати не лише на загальнодержавному рівні, а й посилити участь територіальних громад у цих процесах. Для реалізації окремих аспектів екологічної сталості територіальних громад у місцевих бюджетах слід передбачити альтернативні джерела надходження коштів.

На основі системного аналізу ключових директив ЄС у сферах регулювання питань екологічної та соціально-економічної сталості, виявлено їх відповідність сучасним викликам щодо захисту довкілля та забезпечення соціальної відповідальності бізнесу, розвитку економічних механізмів, спрямованих на стійке використання ресурсів й скорочення негативного впливу на довкілля. Аргументовано, що інтеграція нових членів породжує потребу в адаптації ключових імперативів ЄС у національні закони й потребує додаткових витрат фінансових ресурсів на реформування наявних правових та адміністративних систем країн-претендентів, що породжує ризики підвищення соціальної напруги у суспільстві, пов’язані з адаптацією до нових вимог, та можливі негативні наслідки для економічного зростання в короткостроковій перспективі через посилання навантаження на фінансові системи усіх учасників цих відносин, що може негативно вплинути на політичну і громадську підтримку євроінтеграційних процесів.

4.3. Оцінка впливу євроінтеграційних процесів на сталий розвиток сільських територіальних громад України

Реформи, які вже понад 30 років тривають в сільському господарстві України, так і не спромоглися повною мірою розкрити аграрний потенціал країни, суттєво покращити добробут сільських жителів, забезпечити екологічну рівновагу та сталий розвиток сільських громад. Наразі на селі поширеними залишаються проблеми безробіття та бідності, низького рівня соціально-побутового, медичного, освітнього й культурного обслуговування сільського населення, незадовільним є інфраструктурний розвиток сільських населених

пунктів. Зберігається значний розрив між якістю життя сільських та міських мешканців. В таких умовах дослідження впливу євроінтеграційних процесів на сталий розвиток сільських громад України набувають особливої актуальності.

Політика сільського розвитку, основи якої закладені в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС, спрямована на покращення якості життя та економічного добробуту сільського населення. Основні напрями політики охоплюють обмін досвідом і знаннями для підтримки розвитку сільського господарства і сільських територій, сприяння інноваціям через дослідження і дорадництво, поширення найкращих європейських практик. Концепція розвитку сільських територій, затверджена урядом України у 2015 р., підсилила необхідність впровадження заходів, спрямованих на досягнення сталого соціального, економічного й екологічного розвитку сільських громад. План заходів з реалізації Концепції, враховує результати реформи децентралізації, яка заклала підґрунтя для передачі повноважень і ресурсів у розпорядження органів місцевого самоврядування, й дозволяє громадам самостійно розвивати інфраструктуру, соціальні послуги та залучати інвестиції.

Згідно з Державною стратегією регіонального розвитку на 2021-2027 рр., важливим вбачається інтегрований розвиток сільських територій, підтримка кооперації та фермерства, стимулювання малого підприємництва на селі, диверсифікація сільгоспвиробництва. Результатом такої політики стало певне поліпшення стану аграрного виробництва і економічного поступу сільських територіальних громад. З 2021 р. спектр державних програм було дещо розширено, а їх вектор було зміщено на підтримку виробників органічної продукції, страхування сільськогосподарської продукції, підтримку сільгоспвиробників, які використовують меліоровані землі, що відповідає принципам, закладеним в Європейській Зеленій угоді (European Green Deal) (табл. 4.10).

Таблиця 4.10

Програми державної підтримки агропромислового комплексу, впровадження яких реалізується з 2021 р., відповідно до принципів закладених в Європейській зеленій угоді

Традиційні	Нові (відповідають принципам ЄЗУ)
• Часткова компенсація вартості сільськогосподарської техніки вітчизняного виробництва. • Фінансова підтримка заходів у агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів. • Фінансова підтримка розвитку, садівництва, виноградарства та хмелярства • Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств. • Державна підтримка розвитку тваринництва та переробки сільськогосподарської продукції.	• Державна підтримка страхування сільськогосподарської продукції. • Відшкодування втрат від повного пошкодження посівів сільськогосподарських культур внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру. • Державна підтримка сільгоспвиробників, які використовують меліоровані землі. • Державна підтримка виробників органічної сільськогосподарської продукції. • Державна підтримка виробників картоплі. • Державна підтримка сільгоспвиробників шляхом виділення бюджетних субсидій з розрахунку на одиницю оброблюваних угідь.

Джерело: побудовано на основі [159].

Варто зауважити, що ЄЗУ є стратегічною ініціативою ЄС, спрямованою на перетворення Європи на кліматично нейтральний континент до 2050 року. Вона передбачає суттєві зміни в економіці, енергетиці, транспорті, сільському господарстві та інших сферах. Ключовими пріоритетами ЄЗУ є досягнення нульових викидів парникових газів до 2050 р., збереження та примноження біорізноманіття, перехід до циркулярної економіки, стала аграрна політика, перехід на відновлювальні джерела енергії та енергоефективність, зменшення викидів від транспорту, нова промислова стратегія, підтримка екологічних ініціатив, забезпечення соціальної справедливості під час переходу до сталої економіки, лідерство ЄС у глобальних екологічних ініціативах. Для досягнення окреслених цілей та завдань ЄС здійснює всебічну підтримку й інвестування у відновлювані джерела енергії, підвищення енергоефективності, захист природних ландшафтів, збільшення площі заповідних територій, боротьбу з вирубкою лісів і деградацією земель, розвиток переробки, повторного використання та зменшення кількості відходів, підтримку органічного

землеробства, зниження використання пестицидів і добрив, сприяння збереженню та відновлення біорізноманіття на сільськогосподарських угіддях тощо [248].

Для України адаптація положень ЄЗУ до національного законодавства несе як перспективи, так і певні ризики та загрози (табл. 4.11).

Таблиця 4.11

Перспективи, ризики та загрози для сільських громад України від впровадження Європейської Зеленої угоди

Складова	Зміст та значення
Перспективи	
Економічне зростання і диверсифікація**:**	Впровадження ЄЗУ в сільських громадах може стати стимулом для розвитку нових секторів економіки, таких як відновлювана енергетика (сонячні, вітрові ферми), екологічне сільське господарство і зелений туризм, що допоможе диверсифікувати економіку сільських регіонів і створити нові робочі місця.
Підвищення якості життя	Реалізація заходів щодо зменшення забруднення повітря, води і ґрунтів сприятиме поліпшенню екологічних умов у сільських громадах, що позитивно позначиться на здоров'ї населення і його загальному добробуті, а також підвищить привабливість сільських регіонів для проживання.
Інноваційний розвиток сільського господарства	Перехід до сталих методів ведення сільського господарства (органічне землеробство, точне землеробство) сприятиме підвищенню продуктивності та екологічної стійкості сільськогосподарських практик, що може відкрити доступ до нових ринків і споживачів, які цінують екологічно чисту, органічну продукцію.
Підвищення енергоефективності	Інвестиції у відновлювальні джерела енергії та енергоефективність сприятимуть зниженню енергетичних витрат для домогосподарств та підприємств, а також зменшенню залежності від традиційних енергоносіїв.
Грантова підтримка та інвестиції	ЄС пропонує значні фінансові ресурси для реалізації заходів в межах ЄЗУ, включаючи гранти і кредити для підтримки екологічних ініціатив. Сільські громади можуть скористатися цими можливостями для розвитку місцевих проєктів.
Загрози	
Нерівномірний розвиток сільських громад	Впровадження ЄЗУ може призвести до нерівномірного розвитку громад, оскільки більш заможні з них зможуть швидше адаптуватися до нових вимог, тоді як бідніші можуть залишитися позаду, що може посилити регіональні диспропорції у поступі.
Зростання вартості життя	У короткостроковій перспективі впровадження екологічних заходів може збільшити витрати на виробництво і споживання, що може підвищити вартість життя для мешканців сільських регіонів, особливо якщо не будуть запропоновані відповідні компенсаційні механізми.

продовження табл. 4.11

Екологічні	Недостатньо контрольоване або невміле впровадження нових технологій, може мати негативні екологічні наслідки, включаючи деградацію земель або загрозу біорізноманіттю.
Втрата традиційних практик	Перехід на нові технології може призвести до зникнення традиційних сільськогосподарських практик і знань, які є частиною культурної спадщини сільських громад, що може мати негативний вплив на культурне різноманіття і самобутність сільських населених пунктів.
Ризики	
Високі стартові витрати	Перехід на екологічно чисті технології та інфраструктуру потребує значних початкових інвестицій. Для сільських громад з обмеженими бюджетами це може стати серйозним викликом, особливо якщо вони не мають доступу до грантів або кредитів.
Соціально-економічні наслідки	Впровадження нових стандартів і технологій може призвести до скорочення робочих місць у традиційних галузях, що може створити соціальну напругу і потребуватиме застосування програм перепідготовки і соціальної підтримки населення громад.
Відсутність інфраструктури	Багато сільських громад не мають необхідної інфраструктури для підтримки впровадження екологічних ініціатив, таких як системи переробки відходів або технології зберігання відновлюваної енергії, що може затримати або ускладнити процес переходу до вимог ЄЗУ.
Проблеми в управлінні	Управлінські органи сільських громад можуть не мати достатнього досвіду або ресурсів для ефективного впровадження нових екологічних вимог, що може вплинути на неефективне використання наявних ресурсів і позначитися на реалізації проєктів.

Джерело: узагальнено автором на основі [248].

Новою віхою у імплементації та адаптації нормативно правових актів відповідно до вимог Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, а також ЄЗУ стала розробка Стратегії розвитку сільського господарства і сільських територій до 2030 р. Цією стратегією передбачається впровадження заходів для посилення захисту довкілля, пом’якшення наслідків кліматичних змін, зміцнення соціально-економічної структури сільських районів [116]. Водночас варто зауважити, що в той час, як країнами-членами ЄС активно стимулюється і фінансово підтримується розвиток сільського господарства і сільських громад, дослідження стану фінансування цих напрямів в Україні вказує на наявність значних прогалин. Зокрема, як традиційні, так і нові програми державної підтримки аграріїв переважно спрямовані переважно на їх економічний

розвиток. Стан фінансування ключових програм підтримки агропромислового комплексу, що здійснюється коштом загального фонду державного бюджету свідчить, що впродовж 2017-2023 рр. держава змінила вектор підтримки розвитку сільського господарства (табл. 4.12).

Таблиця 4.12

Стан фінансування ключових програм підтримки АПК (загальний фонд Державного бюджету), на початок відповідного періоду, млн грн

Назва програми	Роки					2023 р. у % 2017 р.
	2017	2018	2019	2020	2023	
Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів	294,9	266,0	127,2	1200,0	360,0	122,1
Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств	25,0	210,0	800,0	400,0	1,94	зменшилася у 7,8 р.
Державна підтримка розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними	115,6	400,0	400,0	400,0	-	-
Державна підтримка галузі тваринництва	11,6	2401,0	3500,0	1000,0	-	-
Фінансова підтримка сільськогосподарських товаровиробників	-	955,0	881,8	-	201,0	-

Джерело: побудовано на основі [159, 106].

Якщо у 2017 р. пріоритетним напрямом фінансування була підтримка заходів шляхом здешевлення кредитів, то у 2019 р. – це державна підтримка галузі тваринництва й фінансова підтримка розвитку фермерських господарств. У 2020 р. на реалізацію програм підтримки аграріїв у бюджет було закладено 4 млрд грн, а пріоритетним напрямом визначено «Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів». Окрім того, у 2020 р. було зменшено у 2 рази обсяги бюджетної підтримки розвитку фермерських господарств й загальний обсяг прямих виплат сільгоспвиробникам. Війна змінила фінансові пріоритети України й у 2023 р. підтримка програм АПК була істотно зменшена за усіма програмами, низка програм не фінансувалися зовсім.

За даними Державної служби статики в Україні станом на початок 2022 р. було зареєстровано 28 369 сільських населених пунктів з населенням близько

12,6 млн осіб, а в аграрному секторі функціонувало понад 73 тис. суб'єктів, зокрема 49,5 тис. сільгосппідприємств. Фермерськими господарствами оброблялося близько 4,9 млн га угідь і вироблялося понад 44 % валової продукції сільського господарства [105].

Аналіз стану бюджетної підтримки сільського розвитку в Україні свідчить, що пріоритетом для держави залишається його економічний поступ. Соціальна й екологічна складові сільського розвитку наразі залишаються, у зв'язку з війною і низкою інших об'єктивних і суб'єктивних, причин поза увагою держави. ЄЗУ не може реалізовуватися через воєнні дії на окупованих територіях й у громадах, де ведуться активні бойові дії. Кошти, які передбачалося реалізувати на інфраструктурні проєкти, які враховують екологічні стандарти і сприяють економічному розвитку регіонів, були перерозподілені на інші більш важливі в умовах воєнного часу цілі. Гранти на енергоефективність та підтримку проєктів зі зменшення енергоспоживання та впровадження енергоефективних технологій у житловому секторі наразі реалізуються обмежено.

Поглиблений аналіз фінансово-економічних умов сільського розвитку в Україні та його готовність до євроінтеграційних процесів було прийнято рішення здійснити з використанням методів економіко-математичного моделювання. На першому етапі наукового пошуку було опрацьовано теоретичні основи та методологічні підходи щодо оцінки факторів впливу на розвиток економіки держави, які були закладені класичною та неокласичною теоріями. Основними джерелами зростання економіки згідно з цими теоріями є зростання робочої сили й капіталу, підвищення продуктивності праці та науково-технічний прогрес.

Відповідні моделі економічного зростання розроблені у працях К. Андерсона, А Горділо і Ф. Лаерховена, Дж. Барнейя, Дж. Хікса, Д. Денісона та ін. [214, 220, 243, 260]. Зазначені вище підходи дали підстави зробити припущення, що оцінку потенційних обсягів виробництва валової продукції сільського господарства, як можливого індикатора сільського розвитку, доцільно здійснювати з урахуванням таких факторів як:

– витрати бюджету на підтримку сільського господарства, які здатні поліпшити результати їх господарської діяльності, а отже – значення результативного показника;

– обсяги здійснених інвестицій, які сприяють поліпшенню матеріально-технічної бази аграріїв, збільшенню величини оборотних активів і тому можуть мати позитивний вплив на зростання валової продукції сільського господарства;

– рентабельність сільськогосподарських підприємств є мотивувальним фактором, здатним поліпшити результати господарської діяльності аграріїв і, відповідно, мати вплив на обсяги продукції сільського господарства;

– розмір сільського житлового фонду пов'язаний з тим, що умови життя працівників сільського господарства можуть мати вплив на продуктивність їх праці, а отже на обсяги валової продукції, виробленої аграрним сектором;

– середньомісячна заробітна плата сільських працівників від величини якої залежить продуктивність праці працівників, залучених у виробництво продукції сільського господарства, а отже він може впливати на величину валової продукції сільського господарства [240].

Таким чином, залежною змінною (Y) у кореляційно-регресійній моделі став обсяг виробництва валової продукції сільського господарства у млн грн, незалежними змінними:

X_1 – витрати бюджету на підтримку сільського господарства, що розраховуються у грн на 1 жителя країни;

X_2 – обсяги інвестицій, надані агарному сектору у млн дол. США;

X_3 – рентабельність сільськогосподарських підприємств у %;

X_4 – сільський житловий фонд у тис $м^2$;

X_5 – середньомісячна заробітна плата працівників, залучених у сільськогосподарське виробництво, грн на 1 особу.

Побудова моделі здійснювалася з використанням цифрових значень цих показників за 16 років [240]. Розрахунки проводилися з використанням економетричного пакету програмного забезпечення EViews. За допомогою графічної візуалізації було доведено парну взаємозалежність ВВП та обраних

показників (рис. 4.15) (статистичні дані позначено суцільною жирною лінією, а розрахункові за встановленими моделями – пунктирною лінією) й встановлено, що зв'язок між номінальним ВВП і факторами X_1, X_2, X_3, X_4, X_5 з високим рівнем достовірності апроксимації характеризується поліномом 3-го порядку.

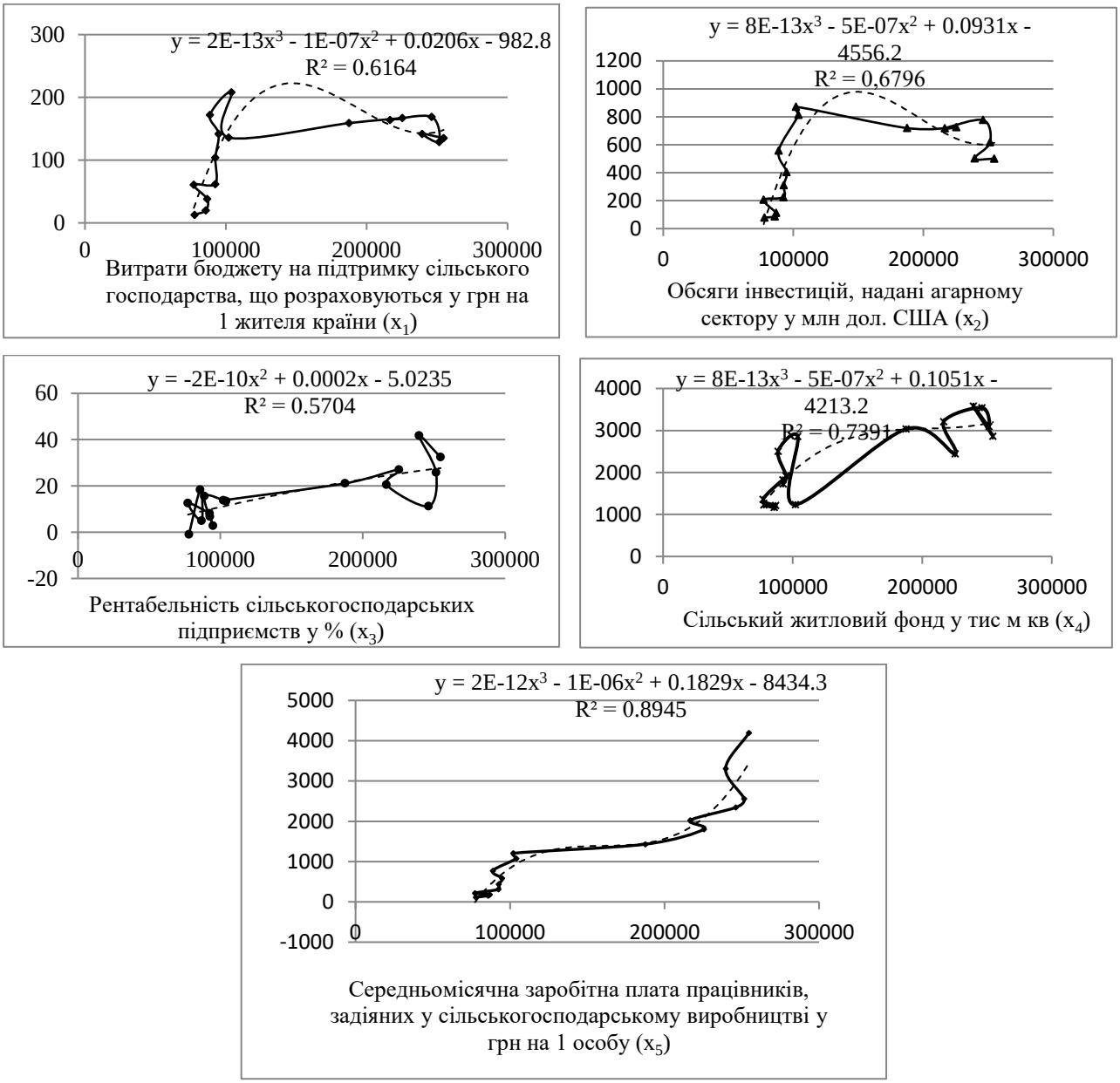

Рис. 4.15. Парна взаємозалежність між результативною та факторними ознаками

Джерело: власні дослідження опубліковані в [240].

Візуальні припущення щодо наявності залежності між змінними підтверджено розрахунком коефіцієнтів кореляції (табл. 4.13). Отримана кореляційна матриця свідчить, що всі показники, включені у модель мають

помірний, помітний та сильний зв'язок (значення коливаються від 0,38 до 0,91). Найбільша тіснота зв’язку існує між результативним показником (Y) та такими змінними як сільський житловий фонд (Rx_4=0,9) і заробітна плата працівників, задіяних у сільськогосподарському виробництві (Rx_5=0,91) [240].

Таблиця 4.13

Кореляційна матриця, що показує ступінь залежності між змінними

Змінні	Y	X_1	X_2	X_3	X_4	X_5
Y	1.000000	0.606772	0.564594	0.845306	0.902882	0.916001
X_1	0.606772	1.000000	0.890313	0.503319	0.786396	0.576049
X_2	0.564594	0.890313	1.000000	0.385567	0.639486	0.432733
X_3	0.845306	0.503319	0.385567	1.000000	0.719306	0.878389
X_4	0.902882	0.786396	0.639486	0.719306	1.000000	0.789291
X_5	0.916001	0.576049	0.432733	0.878389	0.789291	1.000000

Джерело: власні дослідження опубліковані в [240].

Оцінка залежності рівня обсягів виробництва продукції сільського господарства від визначених чинників з використанням LS (Least Squares) методу дозволила побудувати регресійне рівняння типу:

$$Y=a_0+a_1 \cdot X_1+a_2 \cdot X_2+a_3 \cdot X_3+a_4 \cdot X_4+a_5 \cdot X_5 \quad (4.1).$$

Відповідно до результатів моделювання рівняння регресії набуло вигляду:

$$Y= 19116{,}88–944{,}62 \cdot X_1+154{,}53 \cdot X_2+435{,}30 \cdot X_3+57{,}18 \cdot X_4+21{,}02 \cdot X_5.$$

Основними характеристиками рівняння регресії є значення коефіцієнта ймовірності *Prob (F-statistic)=0,000005* (що менше критичного значення 0,05), коефіцієнт детермінації $R^2 = 0{,}9153$ та зважений коефіцієнт детермінації $R = 0{,}88$, які свідчать про тісну залежність змінної (обсяг валової продукції сільського господарства) від пояснюючих змінних (факторів) [240].

Результати моделювання із розрахованими коефіцієнтами та певними показниками адекватності моделі проілюстровані у табл. 4.14. На основі матриці коефіцієнтів парної кореляції виявлено показники зі значенням ≥ 0,8 (між Y та X_4; у та X_5; X_1 та X_2), що є свідченням присутності мультиколінеарності. В даному випадку вона може бути результатом глобальних тенденцій до одночасної зміни економічних показників.

Таблиця 4.14

Оцінка параметрів та основні характеристики моделі

Змінна	Коефіцієнт	Стандартна похибка	t-статистика	Рівень значущості
Y	19116.87	22403.72	0.853290	0.4102
X_1	-944.6195	313.0905	-3.017081	0.0107
X_2	154.5314	57.29499	2.697119	0.0194
X_3	435.2968	1054.650	0.412740	0.6871
X_4	57.17787	15.69467	3.643141	0.0034
X_5	21.01749	8.994687	2.336656	0.0376
Коефіцієнт детермінації (R^2)	0.915271	Середнє значення залежної змінної		156874.1
Скоригований коефіцієнт детермінації	0.879967	Стандартне відхилення залежної змінної		79726.99
Стандартна похибка регресії	27622.07	Рівень значущості		0.000005
Сума квадратів залишків	9.16E+09	Логарифм максимальної правдоподібності		-205.9664
F-статистика	25.92547	Критерій Дурбіна_Ватсона		1.771893

Джерело: власні дослідження опубліковані в [240].

Окрім того, в моделі використано показники з однаковим лаговим значенням кожної змінної, що також може призвести до виникнення мультиколінеарності. Проте зважаючи на прийнятність значень показників t - критерій Стьюдента та F-статистика можна вважати, що виявлена мультиколінеарність також є прийнятною, оскільки жоден із існуючих методів встановлення її рівня не проводить чіткої межі між допустимим і недопустимим значенням мультиколінеарності [240].

Залишки регресії (9,16E+09) мають нормальний розподіл (оскільки вони більші від рівня значущості 0,05). Параметри і статистичні характеристики моделі є типовими (надійними), про що свідчить t -критерій Стьюдента на рівні 25,92, що значно вище табличного (при прийнятому рівні значимості 0,05 та числа ступенів свободи 18 табличне значення рівне 2,1). Отже, модель визнаємо адекватною та статистично значущою [240]. Пояснювальну здатність моделі перевірено через графічну візуалізацію відхилень залишків або помилок моделі за досліджуваний період (рис. 4.17), які визнано незначними (від -0,04 до +0,05).

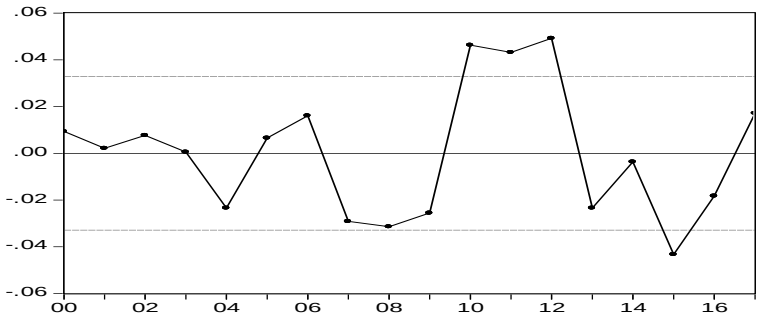

Рис. 4.17. Залишки побудованого рівняння регресії

Джерело: власні дослідження опубліковані в [240].

Отримані залишки моделі використано для виявлення автокореляції (взаємозв'язку послідовних елементів часового ряду даних) на основі декількох критеріїв. Перший з них, який слугує перевірці автокореляції першого порядку – це критерій Дарбіна-Ватсона. У нашому випадку він становить 1,771893, тобто автокореляція першого порядку відсутня. Для перевірки автокореляції вищих порядків використано LM-тест, результати якого свідчать, що тільки коефіцієнт при RESID-8 є статистично значимим (p-value=0,0078). Таким чином, у побудованій моделі присутня автокореляція 8 порядку, тобто спостерігається циклічність досліджуваних показників з періодичністю у 8 років. Для економічних явищ і процесів це є логічним з огляду на наявність коливань рівня валової продукції сільського господарства, інвестиційних вкладень, соціального розвитку тощо. Отже, оцінка моделі за найважливішими критеріями доводить її адекватність [240].

Рівняння регресії:

$$Y = 19116{,}88 - 944{,}62 \cdot X_1 + 154{,}53 \cdot X_2 + 435{,}30 \cdot X_3 + 57{,}18 \cdot X_4 + 21{,}02 \cdot X_5$$

дає підстави зробити важливі, для оцінки фінансово-економічних умов сільського розвитку висновки. Всі параметри моделі значущі за статистичними критеріями, модель має істотні апроксимаційні властивості, про що свідчить графік (рис. 4.17) та коефіцієнт детермінації (91,53 %). Економічна інтерпретація коефіцієнтів множинної лінійної регресії свідчить:

– зростання обсягів інвестицій, наданих аграрному сектору на 1 млн дол. США, призводить до збільшення обсягу виробництва валової продукції

сільського господарства на 154,53 млн грн, що свідчить про їх значну роль для розвитку галузі;

– підвищення рентабельності фінансово-господарської діяльності сільськогосподарських підприємств на 1 % впливає на збільшення обсягів валової продукції сільського господарства на 435,29 млн грн;

– збільшення площі сільського житлового фонду на 1 тис м^2 здатне підвищити обсяги валової продукції сільського господарства 57,17 млн грн, що можна пов’язати з позитивним впливом соціально-побутових умов працівників на продуктивність їх праці;

– зростання середньомісячної заробітної плати працівників на 1 % призводить до збільшення обсягу валової продукції сільського господарства на 21,07 млн грн, що може бути пов'язаним із підвищенням мотивації та продуктивності праці останніх.

Водночас витрати бюджету мають обернений зв'язок з результативною ознакою: збільшення витрат бюджету на 1 грн на одного жителя веде до зменшення обсягів валової продукції сільського господарства на 944,62 млн грн. Виявлена в ході аналізу обернена залежність між витратами бюджету та величиною валової продукції сільського господарства пояснюється тим, що в Україні державна фінансова підтримка сільського господарства впродовж 2000-2020 рр. була нестабільною та відносно незначною (становила менш як 2 % ВВП). Структурно вона характеризувалася невеликими обсягами прямої державної підтримки та значними податковими пільгами, які включали спеціальний режим оподаткування податком на додану вартість у сільському господарстві (діяв до 01.01.2017 р.) та застосування спрощеної системи оподаткування для сільгоспвиробників (була чинною до 01.01.2022 р.).

Однак, вищезазначена підтримка передбачала і певне державне втручання у діяльність аграріїв. Зокрема, об'єктом державного регулювання були ціни на деякі види сільськогосподарської продукції, функціонування внутрішнього агарного ринку, експортно-імпортні операцій із сільськогосподарською продукцією та ін. Як наслідок, сільськогосподарські виробники фактично

позбавлені можливості вільно встановлювати ціни на свою продукцію, а отже отримувати очікувані прибутки. Крім того, відсутність системного й комплексного характеру державної підтримки аграріїв, поширена корупція і непрозорість розподілу бюджетних асигнувань істотно підірвали довіру виробників до програм бюджетної допомоги і в цілому унеможливили їх позитивний вплив на розвиток сільського господарства, а отже і на збільшення обсягів валової продукції виробленої аграрним сектором економіки України.

Скасування спеціального режиму ПДВ було частиною ширших податкових реформ, спрямованих на зменшення пільг і приведення податкової системи у відповідність до міжнародних стандартів. Перехід від фіксованого сільськогосподарського податку до більш комплексної системи оподаткування став необхідним кроком для підвищення її прозорості й створення рівних умов для всіх суб'єктів господарювання. Замість спеціального режиму ПДВ було введено державну підтримку через прямі субсидії та гранти для сільськогосподарських виробників, що відповідає євроінтеграційним пріоритетам України.

Таким чином, кореляційно-регресійний аналіз залежності обсягів виробництва продукції сільського господарства від низки чинників вказує на необхідності проведення детального аналізу ефективності наявних програм державної підтримки та спрямування коштів на більш ефективні заходи, активізації інвестиційної політики задля залучення фінансових ресурсів в аграрний сектор, впровадження заходів, які сприяють підвищенню рентабельності сільськогосподарських підприємств, збільшення обсягів інвестицій у розвиток сільської інфраструктури й формування сприятливих умов праці. Світовою практикою напрацьовано вагомий досвід стимулювання розвитку сільських територій і громад, його вивчення та адаптація до вітчизняних реалій дає підстави виокремити ключові компоненти, важелі державної підтримки й очікувані результати від впровадження запропонованих заходів, що є вкрай важливим в умовах євроінтеграції (табл. 4.15).

Таблиця 4.15

Ключові компоненти, важелі та результати державної підтримки сталого розвитку сільських громад в умовах євроінтеграції

Компонента	Важелі державної підтримки	Очікувані результати
Економічна	1. Фінансова підтримка розвитку сільських територій. 2. Формування сприятливих фінансово-кредитних й податкових умов для ведення агробізнесу. 3. Сприяння інвестиційно-інноваційному розвитку сільського господарства і сільських громад. 4. Підтримка наукових проєктів спрямованих на розробку інноваційних засад сільського розвитку. 5. Сприяння впровадженню фінансової інклюзії в сільських громадах.	1. Диверсифікація сільської економіки й розвиток підприємництва. 2. Збільшення робочих місць та рівня зайнятості на селі. 3. Зростання оплати праці й доходів селян. 4. Ріст власних надходжень в бюджетах сільських громад. 5. Зростання рівня фінансової грамотності селян й доступності фінансових послуг на селі.
Соціальна	1. Підвищення рівня освіти й охорони здоров'я сільських жителів. 2. Сприяння інфраструктурному розвитку сільських громад. 3. Впровадження програм підтримки культурно-просвітницьких заходів в сільських громадах.	1. Покращення соціально-культурного й побутового обслуговування сільського населення. 2. Підвищення рівня та якості життя селян.
Екологічна	1. Підтримка екологічної рівноваги в сільських громадах. 2. Сприяння збалансованому використанню природних ресурсів на сільських територіях. 3. Впровадження заходів спрямованих на боротьбу з кліматичними змінами.	1. Екологічна й техногенна безпека сільських територій. 2. Раціональне використання та примноження природних ресурсів.

Джерело: власні дослідження.

Оскільки сталий розвиток сільських громад буде можливим за умов органічного поєднання його економічної, соціальної та екологічної компоненти, не зменшуючи функцій і повноважень органів місцевого самоврядування, вважаємо, що ключову роль у цьому процесі може виконати держава. Саме вона, через такі економічні важелі впливу як бюджетне фінансування, пільгове кредитування, податкове й інвестиційне стимулювання, взаємодію з місцевою владою, міжнародними партнерами, науковою спільнотою, бізнесом, населенням тощо, може позитивно вплинути на диверсифікацію та розвиток

підприємництва, збільшення робочих місць, зайнятого населення в сільських громадах, їх інфраструктурних, соціальний і екологічний поступ.

Стійка зайнятість й зростання заробітних плат селян, зможе уповільнити процеси міграції сільського населення у пошуках кращої роботи й стабільного доходу у міста або ж за кордон. Своєю чергою, збільшення доходів сільських мешканців сприятиме наповненню бюджетів територіальних громад власними надходженнями, які зможуть стати надійним фінансовим підґрунтям для інфраструктурного розвитку сільських громад. Підтримка й фінансування державою наукових проєктів інноваційного сільського розвитку є локомотивом, рушійною силою, що спонукатиме генерування й втілення нових технологій, стартапів бізнесу, інноваційних продуктів в аграрному секторі.

Соціальна компонента сільського розвитку має бути націленою на створення оптимальних умов для покращення соціально-культурного й побутового обслуговування сільського населення, рівня та якості життя на селі. Досягти зазначених цілей можливо через виважену державну політику спрямовану на поліпшення якості освітніх та медичних послуг в сільських громадах, фінансову підтримку інфраструктурного розвитку сільських територій, проведення культурно-просвітницьких заходів на селі. Варто звернути увагу й на проблему нерівності у соціально-культурному розвитку сільських і міських населених пунктів. При фінансуванні зазначених заходів безумовну перевагу слід надавати сільським поселенням.

Екологічна компонента сільського розвитку наразі набуває особливої актуальності. Ерозія і забруднення ґрунтів важкими металами, радіацією й хімічними елементами, не лише позначаються на якості харчових продуктів, загрожують біорізноманіттю, а й мають негативний вплив на здоров’я людей. Техногенні катастрофи (зокрема аварія на Чорнобильській АЕС) й воєнні дії зробили частину території України непридатною для ведення сільського господарства й проживання людей. В цьому контексті забезпечення техногенної й екологічної безпеки сільських жителів має стати ключовим пріоритетом для держави. Варто акцентувати на важливості впровадження екологічно безпечних

технологій виробництва сільськогосподарської продукції, запобігання негативному впливу агровиробництва на довкілля, підтримку екологічної рівноваги в сільських громадах через використання енергії з відновлювальних джерел, поводження з відходами, енергоефективність.

Світовий досвід свідчить й на ефективності партнерства держави та бізнесу у вирішенні економічних й соціально-екологічних проблем на селі. Для сільської місцевості пріоритетними напрямами державно-приватного партнерства є створення, утримання й використання об'єктів інженерно-транспортної інфраструктури. На відміну від традиційних способів, державно-приватні партнерства передбачають розподіл відповідальності, винагороди і ризику між державним (публічним) і приватним секторами. У багатьох країнах зростання ролі державно-приватного партнерства відбулось внаслідок того, що місцеві органи влади, як правило, мають обмежені бюджети для розширення послуг, модернізації інфраструктури чи надання субсидій державним підприємствам.

Дохідні бази місцевих бюджетів часто недостатні для фінансування капітальних та експлуатаційних інфраструктурних витрат. Найпоширенішими формами співпраці влади і приватного сектора, є укладання контрактів на послуги та управління, співфінансування проєктів та оформлення спільної власності, реалізація механізмів «будівництво-експлуатація-передача», неформальна й добровільна співпраця, а також пасивне державне фінансування приватного надання послуг [140, с.38]. Партнерство держави та бізнесу побудоване на взаємній відповідальності сторін з урахування потреб та інтересів селян є додатковою можливістю у вирішенні економічних й соціально-екологічних проблем на селі.

Проведене дослідження довело, що ключовою метою фінансового забезпечення сільського розвитку є формування сталої економічної системи, екологічної безпеки та гідних соціально-побутових умов на селі. Перспективи фінансового забезпечення сільського розвитку пов'язані із вирішенням наступних завдань: здатністю територіальних громад здійснювати оцінку та

ефективно використовувати власні фінансові можливості для економічного й соціально-екологічного поступу; пошуку альтернативних джерел фінансування; прозорістю процесів отримання і використання бюджетних коштів; налагодження взаємозв'язку державних органів з аграріями, кінцевими споживачами фінансових ресурсів; посилення контролю за використанням бюджетних коштів; спроможністю залучати бізнесові структури для вирішення нагальних економічних та соціально-екологічних проблем на селі; формування інвестиційного іміджу сільських населених пунктів й інвестиційний розвиток малих і середніх сільгоспвиробників. Новітня історія сільського розвитку потребує координації та злагодженої дії усіх зацікавлених сторін (селян, органів державної та місцевої влади, бізнесу, наукової спільноти); розуміння механізмів, інструментів, шляхів та способів досягнення очікуваних результатів; визначення джерел та обсягів фінансових ресурсів необхідних для вирішення поставлених завдань тощо.

Встановлено, що організаційна структура сільського господарства України характеризується значною часткою дрібнотоварного виробництва, яке забезпечується особистими селянськими та фермерськими господарствами. Дрібні сільськогосподарські виробники створюють понад 50 % валового сільськогосподарського продукту та забезпечують роботою понад 80 % сільських жителів. Їх функціонування має вагомий вплив на якість життя у сільській місцевості. З метою покращення результатів діяльності малих сільськогосподарських виробників та збільшення їх внеску у сільський розвиток необхідно розробити механізми їх державної підтримки, які сприятимуть підвищенню їх життєздатності та конкурентоспроможності, залученню інвестицій, зростанню і стабільності доходів, активізації участі у ринках аграрної продукції. Важливим аспектом є створення сприятливих умов для об'єднання дрібних виробників у сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи або інші форми партнерської взаємодії, що покращить їх доступу до ринків та ринкової інфраструктури, фінансових та матеріально технічних ресурсів тощо. Диверсифікація сільської економіки та посилення ролі сільського

підприємництва, в тому числі не пов’язаного із сільськогосподарським виробництвом, вплине на підвищення рівня зайнятості у сільській місцевості та імплементацію принципу самодостатності в економічному розвитку.

Аргументовано, що сільський розвиток – це не лише зростання аграрного виробництва, але й поліпшення соціально-екологічних умов проживання в сільських громадах. Задоволення інтересів сільського населення у соціальному захисті та соціальному забезпеченні, розвиток соціально-побутової інфраструктури, поліпшення якості освіти та медичного обслуговування напряму залежатиме від посилення ролі сільських громад у цих процесах. Розуміння потреб громад та залучення гнучких механізмів, що можуть дозволити розв’язати місцеві проблеми шляхом розробки власних рішень за підтримки держави, складе основу для впровадження майбутніх заходів. Це також потребує одночасної розробки відповідного законодавства, яке дозволить впровадити нові ініціативи сільських громад для ефективного розвитку та управління місцевими ресурсами. Поліпшення екологічної ситуації в сільській місцевості залежатиме від глибинного переосмислення взаємодії людини і природи, докорінних змін у ставленні до довкілля, раціональному використанні та збереженні природних ресурсів, формуванні екологічної свідомості сільських мешканців. Реалізація запропонованих заходів сприятиме соціально-економічному саморозвитку сільських територіальних громад, використання їх власного потенціалу, стимулюванню диверсифікації сільської економіки. Як результат, очікується зростання місцевої економіки та фінансової самодостатності сільських громад, підвищення рівня та якості життя на селі, підтримання екологічної рівноваги, збереження і поліпшення місцевих територій.

Висновки до четвертого розділу

1. Аналіз ключових фінансово-економічних показників сільського розвитку в Україні довів, що село та сільські жителі мають значні проблеми, які передусім пов'язані з відсутністю робочих місць, гідної заробітної плати, належної соціально-побутової інфраструктури та нормальних умов проживання у сільській місцевості тощо. Як наслідок, у селян зникає мотивація до саморозвитку, стримується розбудова села, згортається традиційне сільськогосподарське виробництво. Така ситуація є загрозою продовольчій безпеці держави, що зумовлює необхідність пошуку нових підходів до поліпшення умов сільського розвитку. Розв'язання зазначених проблем залежить від багатьох факторів: виваженої державної політики сільського розвитку, реалізації урядових програм місцевими органами самоврядування, бажання й наполегливості селян на шляху до поліпшення власних умов життєдіяльності.

2. Встановлено, що аграрний сектор залишається основним джерелом формування економічного потенціалу більшості сільських громад, основою формування та функціонування якого є сільськогосподарські виробники. Аргументовано, що сільське господарство є унікальною галуззю національної економіки, де невизначеність умов діяльності відчувається особливо гостро. Встановлено, що попри те, що до нині сільськогосподарські підприємства Житомирської області показували позитивні результати роботи й у переважній своїй більшості були прибутковими, невизначеність поточних умов господарської діяльності не дозволяє, з високим ступенем ймовірності, стверджувати про подальшу ефективність їх функціонування. Наразі діяльність аграріїв є залежною від ступеня та характеру державної підтримки.

3. Обґрунтовано, що несприятлива економічна ситуація, в якій перебувають сільськогосподарські товаровиробники та відсутність відпрацьованої системи їх кредитного забезпечення, яка б урахувала специфіку розвитку сільськогосподарської галузі є важливою причиною незадовільного фінансового клімату аграріїв. Розв'язання цих проблем потребує створення

спеціальних кредитних установ в сільській місцевості (зокрема, кредитних спілок), залучення наявних кредитних установ до розширення операцій в сільській місцевості, встановлення державними та іншими кредитними установами пільгових умов кредитування для сільськогосподарських підприємств, гарантування кредитними установами узгодженості між строками кредитування та виробничим циклом у сільському господарстві, підготовка та навчання працівників, відповідальних за одержання та використання кредитних ресурсів, тобто формування умов для розвитку фінансової інклюзії на селі. Доведено, що аграрні розписки є хоч новим, але надзвичайно перспективним інструментом кредитування дрібних та середніх сільгоспвиробників. Вони є доволі надійними (адже заставою виступає майбутній врожай) та надзвичайно гнучкими (адже виробник може обирати у якій формі проводити розрахунки – товарній чи грошовій). Наявна практика доводить, що оформити позику з використанням аграрної розписки можна швидше, ніж при банківському кредитуванні, та й форма застави – майбутній врожай є більш прийнятною для аграріїв.

4. Порівняльний аналіз банківського кредитування та кредитування з використанням аграрних розписок показав, що останні є більш адаптованими до потреб сільгоспвиробників, оскільки враховують сезонний характер аграрного виробництва і є більш прозорим інструментом, оскільки кредитор має можливість у будь-який час оглянути посіви або зібраний врожай, а також відстежувати рух цього документа через єдиний Реєстр аграрних розписок. Попри очевидні переваги аграрних розписок, процес їх поширення в аграрному секторі економіки країни гальмується низькою обізнаністю сільськогосподарських товаровиробників з механізмом їх використання, відсутністю неналежного оформлення земельних ділянок у деяких аграріїв, не достатньою відпрацьованістю питань, пов’язаних з поверненням позик та іншими проблемами.

5. Перспективи економічного поступу сільських громад залежатимуть від ефективності аграрного виробництва, на що своєю чергою мають вплив такі

фактори як відновлення окупованих і постраждалих внаслідок російської окупації земель сільськогосподарського призначення; відродження й розвиток логістичних зв'язків з постачальниками та покупцями; оновлення і модернізації матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств; формування надійної системи державної підтримки аграріїв. Локально, прибутковість кожного агровиробника визначатиметься ефективністю прийняття управлінських рішень, наявністю кваліфікованих кадрів, матеріально-технічним забезпеченням, достатністю фінансових ресурсів, дієвістю системи маркетингу й реклами власної продукції та іншими вивіреними світовою практикою чинниками.

6. Проведене дослідження довело, що впродовж останніх років стан дохідної бази місцевих бюджетів територіальних громад України є недостатнім, а надходження – вкрай нестабільними. Водночас досягнення окремих аспектів економічної, соціальної та екологічної сталості територіальних громад переважно обумовлюється темпами, обсягами і напрямами використання власних доходів місцевих бюджетів, меншою мірою – темпами зростання (зменшення) податкових зобов'язань платників податків у розрахунках з місцевими бюджетами. Результати емпіричних досліджень довели нерівномірність економічного розвитку територіальних громад в розрізі окремих регіонів України. Встановлено, що територіальні громади, які розміщені в регіонах з кращими показниками економічної діяльності підприємств мають вищі показники доходів місцевих бюджетів і відповідно кращі фінансові можливості для досягнення ключових засад сталого розвитку.

7. Виявлено, що фінансування окремих аспектів соціальної сталості в територіальних громадах різних регіонів здійснюється приблизно однаково. Водночас багатші громади мають кращі можливості для спрямування капітальних видатків з місцевих бюджетів на фінансування будівництва об'єктів соціального призначення (шкіл, дитячих садків, медичних закладів тощо). Це працює в обидва боки – стимулюється будівництво, а паралельно і інші галузі економіки, створюються робочі місця, бюджети територіальних громад

отримують нові надходження. Доведено, що фінансування окремих аспектів екологічної сталості в територіальних громадах коштом місцевих бюджетів відбувається обмежено, значна частка витрат, пов'язаних з охороною довкілля, лягає на державний бюджет. Результатом такого фінансування є недостатність заходів з боку органів місцевого самоврядування щодо реалізації екологічних пріоритетів сталого розвитку на рівні територіальних громад. Аргументовано, що територіальним громадам слід зосередитися на зміцненні дохідної бази місцевих бюджетів через економічне зростання з орієнтацією на сприятливе соціальне середовище й чисте довкілля, забезпечити регулярність надходжень до місцевих бюджетів.

8. Обґрунтовано, що громадам з низьким ступенем економічного розвитку або зруйнованим внаслідок російської агресії економічним потенціалом слід працювати над розширенням джерел фінансових ресурсів і для реалізації окремих аспектів економічної, соціальної та екологічної сталості залучати кредитні, інвестиційні, грантові і інші кошти. Такі джерела можуть сприяти швидкій реалізації проєктів по розбудові й відновленню соціально-економічної інфраструктури територіальних громад. Розв'язання екологічних проблем слід здійснювати не лише на загальнодержавному рівні, а й посилити участь територіальних громад у цих процесах. Для реалізації окремих аспектів екологічної сталості територіальних громад у місцевих бюджетах слід передбачити альтернативні джерела надходження коштів.

9. Ключовою метою фінансового забезпечення сільського розвитку є формування сталої економічної системи, екологічної безпеки та гідних соціально-побутових умов на селі. Перспективи фінансового забезпечення сільського розвитку пов'язані із вирішенням наступних завдань: здатністю територіальних громад здійснювати оцінку та ефективно використовувати власні фінансові можливості для економічного й соціально-екологічного поступу; пошуку альтернативних джерел фінансування; прозорістю процесів отримання і використання бюджетних коштів; налагодження взаємозв'язку державних органів з аграріями, кінцевими споживачами фінансових ресурсів; посилення

контролю за використанням бюджетних коштів; спроможністю залучати бізнесові структури для вирішення нагальних економічних та соціально-екологічних проблем на селі; формування інвестиційного іміджу сільських населених пунктів й інвестиційний розвиток малих і середніх сільгоспвиробників. Новітня історія сільського розвитку потребує координації та злагодженої дії усіх зацікавлених сторін (селян, органів державної та місцевої влади, бізнесу, наукової спільноти); розуміння механізмів, інструментів, шляхів та способів досягнення очікуваних результатів; визначення джерел та обсягів фінансових ресурсів необхідних для вирішення поставлених завдань тощо.

10. Проведений аналіз ключових директив ЄС свідчить, що для України головними викликами є адаптація національного законодавства до стандартів ЄС та забезпечення необхідної інституційної спроможності, що може призвести до значних витрат на реформування наявних правових та адміністративних систем, а також до ризиків недотримання вимог Європейського Союзу через обмеженість ресурсів і відсутність досвіду. Для ЄС основними загрозами є можливі труднощі в гармонізації директив у країнах-претендентах на вступ, що мають різні економічні та соціальні умови розвитку, які можуть знижувати конкурентоспроможність останніх і призводити до зростання витрат на дотримання нових законодавчих вимог. Для обох сторін ризики включають соціальну напругу, пов’язану з адаптацією до нових вимог та можливі негативні наслідки для економічного зростання в короткостроковій перспективі, що може вплинути на політичну і громадську підтримку реформ.

Результати досліджень, що викладені у даному розділі, опубліковано автором у наукових працях, які включені до списку використаних джерел: [1-3, 6, 7, 11, 14-17, 19, 20, 26-28, 30, 101, 113, 114, 205, 206, 240, 331].

У четвертому розділі використано матеріали з відповідним посиланням на такі наукові праці зі списку використаних джерел: [34, 35, 39, 44, 91, 104-106, 110, 112, 116, 117, 125, 129, 141, 142, 145, 147, 150, 154, 159, 166, 167, 171, 179, 191, 214, 220, 227, 243, 248, 260, 301, 321-327].

РОЗДІЛ 5
ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ ВЕКТОР ТРАНСФОРМАЦІЇ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ГРОМАД УКРАЇНИ

5.1. Євроінтеграційний вектор фінансової інклюзії для сталого розвитку територіальних громад України

Фінансова інклюзія відіграє ключову роль у трансформації фінансового забезпечення та сталого розвитку сільських територіальних громад, що набуває особливої актуальності у контексті інтеграції України з Європейським Союзом. Директиви ЄС наголошують на необхідності забезпечення доступу до основних фінансових послуг, таких як банківські рахунки, кредитування, страхування та інвестування, для всіх категорій населення, що сприяє зростанню його економічної активності, розширенню можливостей для малого та середнього бізнесу, а також підвищенню внутрішнього інвестиційного потенціалу громад. Фінансова інклюзія не лише здатна забезпечити економічну стабільність та розвиток сільських територій, але й підтримувати їх стійкість до економічних та екологічних викликів, створити належні умови для покращення якості життя й добробуту населення.

Наукові дослідження А. Демиргюк-Кунта, Л. Клаппера, Д. Сингера доводять, що фінансова інклюзія створює доступ для використання населенням фінансових послуг на регулярній основі. На базовому рівні фінансова інклюзивність починається з відкриття рахунку в банку чи іншій фінансовій установі, який можна використовувати для здійснення платежів, а також для зберігання чи заощадження грошей [241]. Науковці наголошують, що «…фінансова доступність дозволяє людям інвестувати у свою освіту та здоров’я, заощаджувати на пенсію, використовувати бізнес-можливості та протистояти викликам» [242].

Дослідники А. Барахас, Т. Бек, М. Белхадж, С. Насер стверджують, що фінансова інклюзія є одним із вимірів сталого розвитку, тому можна очікувати, що вона сприятиме поступу економіки через пом’якшення фінансових обмежень для фірм, а також інвестиції домашніх господарств [219]. Розвідки вчених Маніша, Суміт звертають увагу на ключове завдання фінансової інклюзії – надання фінансових послуг за помірну ціну різним, в тому числі найбіднішим верствам суспільства [272]. Науковцями М. Катенова, Санг Х. Лі доведено, що добробут територіальних громад та їх сталий розвиток напряму пов’язаний з фінансовою інклюзією [269].

Фінансова інклюзія передбачає доступність фінансових послуг, створення умов для підвищення довіри населення до фінансової системи і фінансового ринку, розвиток цифрових фінансових технологій, і, через впровадження інновацій, мобілізацію заощаджень і підтримку інвестицій сприяє досягненню довгострокового економічного зростання [107, 108, 128, 198]. Розвиток фінансової інклюзії може відбуватися двома шляхами: екстенсивним, орієнтованим на охоплення базовими фінансовими послугами широких верств населення, або інтенсивним, який дозволить розширити перелік та поліпшити якість надання фінансових послуг тим споживачам, які вже мають до них відповідний доступ. Яким би чином не відбувався поступ фінансової інклюзії, ключовим є те, що він веде до сталого розвитку економіки громад [111]. Отже, аналіз останніх досліджень та публікацій дозволяє стверджувати, що фінансова інклюзія є ключовим компонентом сталого розвитку територіальних громад, оскільки забезпечуючи доступ до фінансових ресурсів і послуг, вона створює умови для економічного зростання, соціальної стабільності та покращення якості життя населення.

Основою фінансової інклюзії є наявність у населення банківських рахунків, які дозволяють здійснювати платежі й робити заощадження, відкривають можливість для отримання кредитів. Доступність страхових продуктів, як то страхування життя, здоров'я, майна та бізнесу, допомагає управляти ризиками. Вкладення коштів у цінні папери, пенсійні фонди та інші

інвестиційні інструменти є важливою складовою управління та примноження особистих фінансів. Фінансова інклюзія створює можливість для цифрової доступності цих послуг через використання мобільного банкінгу, онлайн-платформ та інших цифрових інструментів, сприяє їх адаптації для людей з обмеженими можливостями, літніх людей та інших вразливих категорій населення, що є пріоритетом не лише в Україні, а й відповідає європейським вимогам. Алгоритм поширення фінансової інклюзії проілюстровано на рис. 5.1.

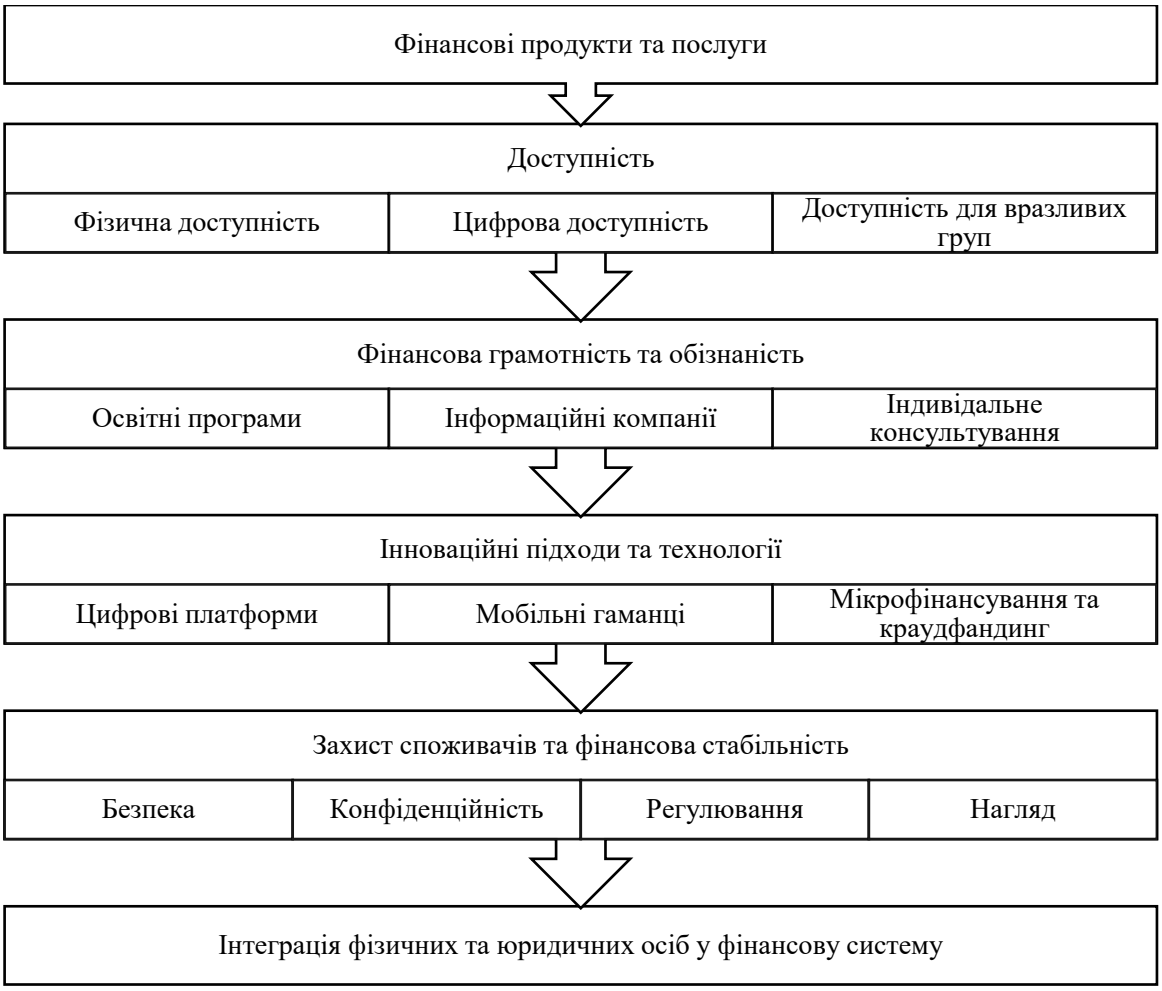

Рис. 5.1. Алгоритм поширення фінансової інклюзії

Джерело: власні дослідження.

Крім того, фінансова інклюзія сприяє розвитку малого та середнього бізнесу, надаючи підприємцям доступ до кредитів, інвестицій, страхових та інших фінансових продуктів, що дозволяє розширювати виробництво, створювати нові робочі місця та підвищувати доходи. Малий бізнес часто є

головною сферою зайнятості у сільських територіальних громадах, і доступ до фінансових ресурсів є критичним для його стійкого розвитку. Фінансові послуги, такі як мікрокредити та позики, дозволяють людям започаткувати власні справи, розвивати підприємницьку діяльність та покращувати свій добробут, що сприяє підвищенню рівня зайнятості, зменшенню бідності та загальному підвищенню якості життя в громадах.

Доступ до фінансових послуг для всіх верств населення, включно з вразливими групами, такими як жінки, молодь, пенсіонери та особи з обмеженими можливостями, сприяє соціальній інтеграції, зменшує фінансову нерівність та покращує їх фінансове становище. Можливість користуватися ощадними рахунками, страховими полісами та здійснювати пенсійні накопичення, дає можливість людям краще планувати своє майбутнє, забезпечуючи їм фінансову стабільність та захищеність. Варто зауважити, що фінансова інклюзія полегшує доступ до кредитів для оплати освіти та медичних послуг, що, своєю чергою, сприяє розвитку людського капіталу та економічному зростанню в довгостроковій перспективі. Фінансова інклюзія сприяє розвитку аграрного виробництва через створення доступу до кредитів та агрострахування, що дозволяє фермерам інвестувати у сучасні технології, покращувати продуктивність та управляти ризиками.

Фінансова інклюзія сприяє підвищенню прозорості діяльності органів місцевого самоврядування, дозволяючи ефективніше планувати та управляти фінансовими ресурсами через використання цифрових фінансових інструментів, що своєю чергою сприяє зменшенню корупції, підвищенню підзвітності та ефективності менеджменту. Вона має позитивний вплив на рівень участі громадськості у процесах прийняття рішень, забезпечуючи доступ до інформації про фінансові ресурси та послуги, дозволяє мешканцям територіальних громад активно долучатися до планування та реалізації місцевих проєктів, що відповідає європейським принципам партисипації. Таким чином, фінансова інклюзія є важливою умовою досягнення сталого розвитку сільських територіальних

громад, забезпечуючи їх економічне зростання, соціальну стабільність та покращення якості життя населення.

Для України, в умовах військової агресії з боку російської федерації, актуалізуються такі питання пов'язані з фінансовою інклюзією, як повна або часткова руйнація фінансової та платіжної інфраструктури, втрата частиною населення джерел доходів й знецінення заощаджень, відсутність доступу до фінансових послуг у низці територіальних громад. Це лише невеликий перелік проблем, з якими наразі стикаються мешканці України. Вважливість їх розв'язання вказує на актуальність та своєчасність цього дослідження. Євроінтеграційні перспективи України та успішний досвід розвитку фінансових послуг в країнах ЄС вказують на важливість вивчення й адаптації досвіду цих країн до українських реалій. Європейські країни пройшли тривалий шлях для того аби отримати високі показники фінансової інклюзії навіть у найвіддаленіших куточках.

Вперше термін «фінансова інклюзія» був запропонований Центром фінансової доступності у 2009 р. й наразі розглядався як «стан, коли люди або у фінансовій системі або поза нею» [229]. Відтоді Світовий банк й інші міжнародні фінансові інституції докладають чималих зусиль аби фінансові послуги були доступними усім категоріям громадян в усьому світі [328]. Група Світового банку (WBG) розглядає фінансову доступність за трьома вимірами – «доступ, використання та якість» фінансових послуг [304]. У звіті, що підготовлений Агентством США з міжнародного розвитку (USAID) оприлюднено результати дослідження оцінки рівня фінансової грамотності та її компонент, фінансової інклюзії, фінансової стійкості і фінансового добробуту, які довели, що ці показники в країнах-членах ЄС є одними з найкращих. Проведене USAID опитування підтвердило, що індекс фінансової грамотності в країнах ЄС є одним з найвищих й поступається лише Гонконгу й Китаю. Принаймні один рахунок у фінансових установах має понад 99 % населення країн-членів ЄС. Майже 95 % населення ЄС користується різного роду фінансовими послугами [178].

У зв’язку з тим, що світова економіка швидко стає цифровою, подальший розвиток фінансових послуг в країнах Європейського Союзу, пов’язаний з розширенням доступу споживачів до їх цифрових аналогів. Наразі Європейським Союзом ухвалено Програму «Розвиток цифрової інфраструктури Європи», реалізація якої запланована на 2021-2027 рр. Метою програми є відновлення економік країн членів ЄС після кризи, спричиненої пандемією COVID-19, шляхом їх цифрової трансформації. Структура Програми охоплює 5 конкретних цілей, на реалізацію яких виділено 7,6 млрд євро на 7 років. Серед них: високопродуктивні обчислення, штучний інтелект, кібербезпека та довіра, передові навички в цифровій галузі та забезпечення широкого використання цифрових технологій в економіці та суспільстві [302].

Інтеграція України в єдиний цифровий ринок Європейського Союзу відбувається шляхом спільної реалізації окреслених в програмі цілей. ЄС послідовно підтримує проєкти з цифрової трансформації України. Обмін найкращими практиками та досвідом між ЄС та Україною, сприяють розробці спільних проєктів й дорожніх карт для збільшення доступності фінансових послуг та їх цифрової трансформації. У Стратегії розвитку фінансового сектору України до 2025 р. [116] окреслено бачення Національного Банку України у розв’язанні питань доступності та цифровізації фінансових послуг для громадян й бізнесу.

В основу візії цієї стратегії покладені євроінтеграційні прагнення України, які передбачають розвиток безготівкових платежів та операцій, ринку банківських платіжних карток, платіжної електронної інфраструктури, систем переказу коштів, Національної платіжної системи «Український платіжний простір» та наявність у громадян рівня знань достатнього для ухвалення персональних фінансових рішень. Головний акцент, на шляху до фінансової інклюзії, НБУ робить на фінансову освіту молоді та попри війну готує відповідні навчальні заходи для освітніх закладів, планує змінити фінансову культуру населення. Досвід країн Європейського Союзу доводить, що створення умов для вільного доступу усіх категорій населення й бізнесу до фінансових послуг та їх

цифровізація сприяють зростанню доходів громадян, підприємницьких структур, спрощенню механізмів інвестування, а отже економічному розвитку держави.

Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) проводить регулярний моніторинг стану фінансової інклюзії в різних країнах світу шляхом опитування широкого кола респондентів. Проєкт USAID «Трансформація фінансового сектору» у співпраці з Національним банком України останні дослідження «Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні у 2021 році» оприлюднив на початку 2022 р. Відповідно до результатів дослідження в українців у 2021 р. порівняно з 2018 р. поліпшилися усі компоненти індексу фінансової грамотності: фінансові знання, фінансова поведінка та ставлення до фінансових питань.

Населення України більше почало користуватися фінансовими послугами, контролювати доходи і витрати, здійснювати фінансове планування, заощаджувати кошти. До прикладу, щонайменше з п’ятьма фінансовими продуктами обізнані були близько 80 % українців. Дослідження показало, що українці більше зосереджені на короткострокових планах і витрачанні, а не на заощадженні коштів. Упевненість у майбутньому пенсійному забезпеченні відчував кожен п’ятий українець. Населення з найменшими доходами більше розраховувало на пенсію від держави, а з вищими – на заощадження, продовження трудової діяльності навіть після настання пенсійного віку або використання інших джерел фінансування. 79 % українців вважали, що дітей мають навчати розпоряджатися своїми грошима в школі. За даними Національного банку України загальним трендом 2021 р. стало зростання безконтактних платежів та платежів в інтернеті: майже 87 % фінансових операцій було здійснено з використанням платіжних карток; сума безготівкових операцій становила 55,8 % від усіх операцій із картками [177].

Проте з початком військової агресії з боку російської федерації світ для українців змінився, так само як і змінилися спосіб й місце проживання мільйонів сімей, рівень їх фінансового добробуту, доступність послуг, в тому числі

фінансових. Одне із завдань дослідження полягало у виявленні рівня фінансової інклюзії різних категорій громадян у період воєнного стану. Для цього був використаний один з найбільш поширених методів збору інформації – опитування через анкетування, яке мало локальний характер.

У проведеному досліджені не ставилося за мету отримати репрезентативну вибірку за певними параметрами, оскільки її не можливо було б сформувати пропорційно певним категоріям населення чи структурі територіальних громад різного типу, зважаючи на військово-політичні обставини в країні та характер опитування. Всі відповіді здійснювались респондентами добровільно з метою виявлення правдивих та реальних висловлювань. Для оформлення та оброблення результатів анкети статистичними методами та методом контент-аналізу використано інтернет-ресурс Google Form. Анкету було розміщено на офіційній сторінці університету у Facebook та інших інтернет-ресурсах. Отримання та обробка анкет від респондентів здійснювалося з 30.01.2023 р. до 01.05.2023 р.

Опитування умовно було розподілене на тематичні блоки (рис. 5.2).

Рис. 5.2. Тематичні блоки опитування мешканців громад з питань фінансової інклюзії

Джерело: власні дослідження.

В анкетуванні на анонімній, безкоштовній та безоплатній основі взяло участь понад 450 респондентів, серед яких 63,7 % – жінки, 36,3 % – чоловіки. За віковою приналежністю 52,2 % опитаних – це молодь віком від 18-29 років, 38,2 % – люди віком 30-59 років і лише 9,6 % – особи віком старше 60 років.

Серед респондентів 62,4 % проживає у міських територіальних громадах, 23,6 % – у сільських і 14 % – у селищних. Переважна більшість учасників анкетування (98,1 %) зазначили, що вони є мешканцями громад деокупованої Житомирської області (північ України), 2 % – опорних громад (Кіровоградська область) й 0,6 % – деокупованих громад Сумської області; 94,9 % опитаних зауважили, що вони постійно проживають на території громади, 5,1 % звернули увагу на те, що вони є внутрішньо переміщеними особами, бо в громадах їх постійного місця проживання ведуться активні бойові дії або вони є прифронтовими [207].

Фінансовий добробут громадян є основою фінансової інклюзії, адже відсутність чи недостатність фінансових ресурсів фактично унеможливлює здійснення фізичними особами фінансових операцій й обмежує споживання фінансових послуг. Саме тому перший блок питань анкети стосувався оцінки стану фінансового добробуту опитаних. Дослідження проводилося у розрізі груп респондентів, які були розподілені за віком (18-29 років, 30-59 років, понад 60 років), статтю (жінки та чоловіки), а також залежно від типу громади проживання (міська, сільська, селищна). Переважна більшість опитаної молоді віком від 18 до 29 років зауважила, що не має заощаджень і лише 33,7 % опитаних з цієї групи надали позитивну відповідь. Респонденти віком від 30 до 59 років вказали, що переважно мають заощадження, так само як і опитані громадяни віком шістдесят плюс. Серед учасників анкетування жінки виявили більшу схильність робити заощадження, ніж чоловіки. При цьому питома вага жінок, які мають заощадження та тих у кого вони відсутні, розподілилася майже навпіл. Міські жителі у 57,6 % випадків стверджують, що заощадження у них відсутні, в той час як сільські жителі у 59,7 % випадків намагаються заощаджувати. Серед загальної кількості учасників анкетування більшість – 54,4 % зауважила, що не має заощаджень, решта дала позитивну відповідь [207].

На питання, про кількість джерел доходу 45,9 % молоді віком 18-29 років зауважувала, що має одне джерело доходу, 37,3 % – на наявність декількох джерел, а 15,6 % – на їх повну відсутність. Опитані середнього віку у 70 % випадків відзначили про наявність переважно одного джерела доходу, 30 % – про

наявність декількох, жоден з учасників анкетування віком від 30 до 59 років не зауважив про відсутність джерел доходу (табл. 5.1).

Таблиця 5.1

Оцінка стану фінансового добробуту опитаних, у % до загальної кількості респондентів у групі

№	Питання та варіанти відповідей анкети	Група респондентів за віком			Група респондентів за статтю		Група респондентів залежно від типу громади проживання			Разом, %
		18-29	30-59	понад 60	жін.	чол.	міська	селищна	сільська	
1	**Чи маєте Ви заощадження?**									
так		33.7	56.6	66.3	51.5	35.2	42.4	36.4	59.7	45.6
ні		66.3	43.4	33.7	48.5	64.8	57.6	63.6	40.3	54.4
2	**Скільки у Вас джерел доходу?**									
одне		45.9	70.0	53.7	65.3	38.5	56.5	68.3	46.0	55.7
декілька		37.3	30.0	40.0	25.8	51.0	39.5	22.3	29.8	34.8
немає жодного		15.6	0	6.3	8.0	10.5	4.0	9.4	21.7	8.9
відповідь відсутня		1.1	0	0	0.9	0	0	0	2.6	0.6
3	**Оберіть джерела Вашого доходу:**									
маю постійне місце роботи		27.7	63.4	6.3	49.5	21.1	42.3	27.1	37.7	39.2
маю власний бізнес		6.1	10.0	6.3	6.0	10.5	5.1	17.9	8.1	7.6
маю постійне місце роботи і підробіток		21.6	13.4	0	15.8	17.5	19.2	13.6	11.0	16.5
отримую пенсію від держави		0.0	6.6	53.7	6.9	8.9	7.0	9.3	8.1	7.6
отримую пенсію та маю підробіток		2.5	5.0	33.7	5.0	8.9	5.1	9.3	8.1	6.3
отримую стипендію та маю підробіток		13.3	0	0	3.9	12.2	6.1	13.6	5.5	6.9
не працюю, але допомагають родичі		27.7	1.6	0	12.9	19.4	14.2	9.3	21.6	15.2
маю нетрудові доходи		1.1	0	0	0	1.7	1.0	0	0	0.6
4	**Як довго Ви могли б прожити на наявні у Вас гроші при відсутності подальших заробітків?**									
до 1 місяця і менше		50.6	38.4	67.0	54.4	35.2	42.4	54.3	56.8	47.5
від 3 до 6 місяців		32.5	41.6	6.4	31.7	36.8	36.4	22.9	32.5	33.5
понад 6 місяців		16.9	20.0	26.6	13.9	28.0	21.2	22.9	10.7	19.0

Джерело: власні дослідження.

Серед опитаних за ознакою статі 65,3 % жінок вказали на наявність одного джерела доходів, в той час, як 51 % чоловіків – на декілька. Опитані жителі громад міст, селищ і сіл в переважній своїй більшості зауважували про одне джерело доходу, відносно невелика частка респондентів вказала на наявність декількох джерел. Анкетування дозволило встановити, що серед опитаних, які проживають у громадах міського типу 4,0 % респондентів не мають джерел доходу, у селищах – 9,4 %, у селах – 21,7 % опитаних. Така ситуація є свідченням певних проблем з наявністю робочих місць переважно у сільській місцевості [207].

Оцінка фінансового добробуту респондентів передбачала виявлення не лише кількості, а і різновидів джерел доходів. Серед опитаних 39,2 % заявили, що мають постійне місце роботи, 16,5 % мають постійне місце роботи і підробіток, 7,6 % мають власний бізнес, стільки ж громадян живуть суто на пенсію від держави, 6,3 % окрім пенсії мають підробіток, 6,9 % отримують стипендію, 15,9 % не працюють, але отримують фінансову підтримку від родичів. Цікаво, що у відкритій відповіді на це питання 0,6 % опитаних заявили, що мають нетрудові доходи, однак не уточнили спосіб їх отримання [207].

У розрізі різних груп респондентів виявилося, що молодь та люди середнього віку мають постійне місце роботи, але намагаються шукати джерела додаткового заробітку, відносно незначна частка з них мають власний бізнес. Люди віком понад 60 років переважно отримують пенсію від держави, але очевидно через її низький рівень теж шукають додаткового заробітку. Опитані жінки переважно мають постійне місце роботи, в той час, як майже половина респондентів чоловіків мають й постійне місце роботи й підробіток. Питома вага чоловіків і жінок, які мають власний бізнес виявилася рівною, що свідчить про гендерний паритет у цих питаннях. Анкетування засвідчило, що постійне місце роботи й можливість додатково заробити мають люди переважно у громадах міст та селищ, в той час, як опитувані із сільських населених пунктів зауважують на відсутності роботи та залежності від допомоги родичів [207].

Попри виявлене в ході опитування бажання українців працювати, 47,5 % респондентів звернули увагу на той факт, що при відсутності подальших заробітків, заощаджень у них вистачить аби прожити один місяць або менше, 33,5 % змогли б прожити від 3 до 6 місяців, 19 % могли б жити понад 6 місяців. Серед опитаних груп респондентів найменш захищеною виявилася молодь, понад 50 % опитаних заявили, що заощаджень у них ледь вистачить на один місяць. Вразливою категорією є жінки, 54,4 % з яких наполягають, що їх заощаджень вистачить не більш як на один місяць або й менше. Серед жителів міст, селищ та сіл не спостерігалося особливих відмінностей у відповідях на це питання. Очевидно, що попри бажання працювати й робити заощадження українці відчувають гостру потребу у додаткових джерелах доходу, а матеріальне становище переважної більшості з них є вкрай нестабільним [207].

В умовах війни фінансовий добробут громадян України зазнав певних змін. Питання анкети мали на меті з'ясувати як опитані оцінювали своє фінансове становище до початку війни (рис. 5.3) і як воно змінилося в умовах війни (рис. 5.4) [207].

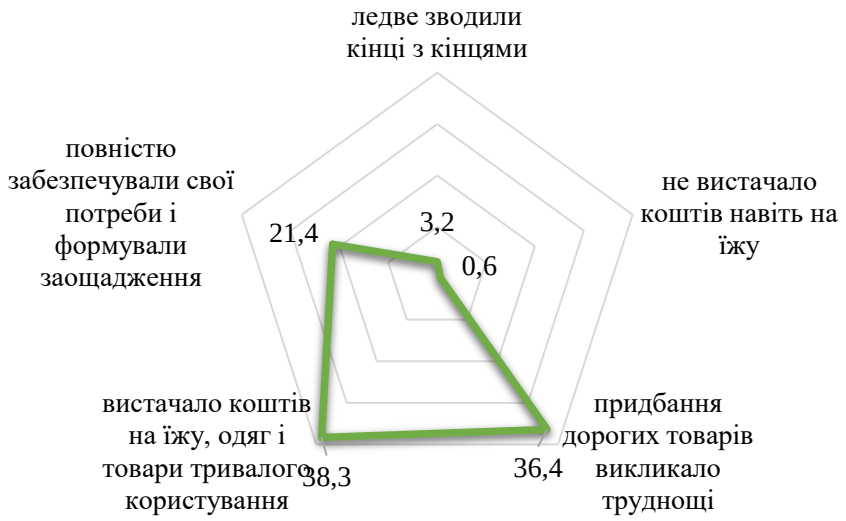

Рис. 5.3. Оцінка респондентами власного фінансового добробуту до початку війни, у % до загальної кількості опитаних

Джерело: власні дослідження.

Більшість опитаних 38,3 % зазначили, що до початку війни їх фінансове становище було цілком прийнятним, коштів вистачало на їжу, одяг і товари тривалого користування. 36,4 % респондентів зауважили, що їх фінансовий добробут був цілком пристойним, коштів вистачало на їжу, одяг, проте придбання товарів тривалого користування з високою вартістю викликало труднощі. 21,4 % були задоволені своїм життям, повною мірою забезпечували свої потреби й формували заощадження.

Відносно невелика питома вага учасників анкетування – 3,2 % заявили, що до війни ледве зводили кінці з кінцями, а 0,6 % – про те, що їм не вистачало коштів навіть на їжу. Після повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України 26,9 % респондентів заявили про те, що їх фінансовий стан погіршився суттєво, 43,6 % про несуттєво погіршення фінансового добробуту, 19,9 % стверджують, що жодних змін не відчули, 1,9 % учасників анкетування наголосили на втраті усіх джерел доходів. Частка осіб, чий фінансовий добробут покращився була відносно незначною [207].

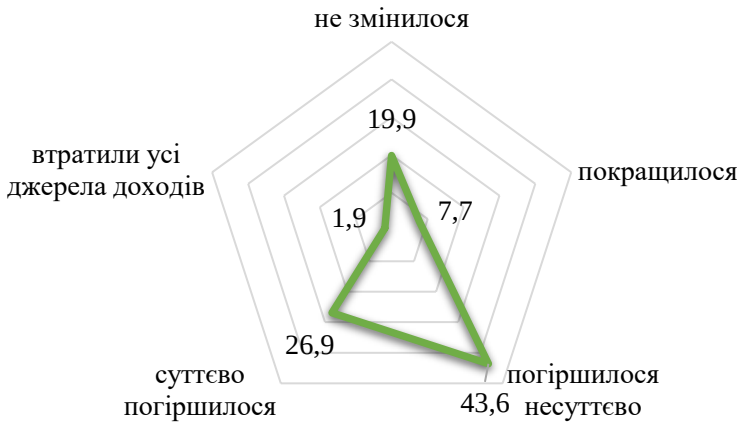

Рис.5.4. Оцінка респондентами змін у фінансовому добробуті з початком воєнних дій, у % до загальної кількості опитаних

Джерело: власні дослідження.

Детермінантом фінансової інклюзії є фінансова поведінка, яка ілюструє схильність населення до споживання, заощадження, управління витратами, а отже має безпосередній вплив на економічний розвиток територіальних громад

й держави в цілому. Саме тому другий тематичний блок питань анкети стосувався оцінки стану фінансової поведінки в розрізі вікових груп респондентів, їх статі та типу громад проживання (табл. 5.2).

Таблиця 5.2

Оцінка фінансової поведінки опитаних, у % до загальної кількості респондентів

№	Питання та варіанти відповідей анкети	Група респондентів за віком			Група респондентів за статтю		Група респондентів залежно від типу громади проживання			Разом %
		18-29	30-59	понад 60	жін.	чол.	міська	селищна	сільська	
1	**Чи плануєте Ви витрати?**									
так, постійно		26.5	63.3	46.3	50.5	28.1	46.5	40.7	32.3	42.4
час від часу		54.3	33.3	40.0	42.6	49.2	37.4	50.0	62.1	44.9
ніколи		19.2	3.4	13.7	6.9	22.8	16.1	9.3	5.5	12.7
2	**Чи записуєте Ви витрати?**									
записую всі витрати, веду підрахунок		8.4	3.4	6.4	5.9	6.9	6.1	9.3	5.6	6.3
записую лише деякі		24.2	35.0	26.6	32.7	21.1	29.3	40.7	18.8	28.5
не записую		67.4	61.6	67.0	61.3	71.9	64.6	50.0	75.6	65.2
3	**Чи зберігаєте Ви певну частину свого доходу?**									
так, регулярно відкладаю певну суму грошей		65.1	61.7	46.8	60.3	64.8	65.6	59.0	54.3	62.0
ні, я витрачаю весь свій дохід		19.2	31.7	46.8	28.8	24.7	26.3	31.7	26.9	27.2
я витрачаю більше, постійно позичаю		15.6	6.6	6.4	10.9	10.5	8.1	9.4	18.8	10.8
4	**Якщо трапляється або могло би трапитися, що доходи не покривають витрати, то яким чином Ви виходили б з такої ситуації?**									
економив би		57.9	50.0	53.7	51.4	59.6	55.6	59.0	48.5	54.4
просив би допомогу у знайомих/родичів		30.1	18.4	20.0	23.8	26.3	22.2	27.3	29.8	24.7
брав би позику		3.6	16.6	20.0	13.9	3.6	9.1	9.4	13.6	10.1
сплачував би зобов'язання із запізненням		8.4	15.0	6.3	10.9	10.5	13.1	4.3	8.1	10.8

Джерело: власні дослідження.

Результати анкетування показали, що 42,4 % опитуваних постійно планують витрати, 44,9 % роблять це час від часу, 12,7 % респондентів ніколи цього не роблять. Молодь у переважній більшості планує витрати час від часу, а

от жінки виявили схильність до регулярного планування витрат. Міські жителі планують витрати у 46,5 % випадках, а сільські стверджують, що планують витрати час від часу. Більшість респондентів – 65,2 % вказали, що ніколи не записують витрати і лише 6,3 % стверджують, що записують витрати та ведуть підрахунок. Зазначена тенденція з невеликими відхиленнями спостерігається в розрізі усіх груп опитаних, залежно від типу громад проживання. Серед опитаних 62,0 % зауважують, що регулярно відкладають певну суму грошей, 27,2 % витрачають увесь свій дохід [207].

Вивчення фінансової поведінки опитаних включало відповідь на питання: «Якщо трапляється або могло б трапитися, що доходи не покривають витрати, то яким чином Ви виходили б з такої ситуації?». Відповіддю 54,4 % опитаних було – економив би, 24,7 % зауважили, що вони просили б допомогу у знайомих/родичів, 10,1 % стверджують, що брали б позику, решта сплачувала б зобов'язання із запізнення. Найбільшу схильність до економії виявила молодь, жінки та жителі міських громад. Найбільш відповідальними щодо оплати різного роду зобов'язань виявилися літні люди віком понад 60 років. Брати позику у скрутній фінансовій ситуації не готова переважно молодь, чоловіки і жителі громад селищного типу [207]. Дослідження особливостей фінансової поведінки опитаних передбачало виявлення ступеня використання ними прогресивних методів управління витратами, зокрема таких як інтернет-банкінг (рис. 5.5), а також форм проведення розрахункових операцій (рис. 5.6) [207].

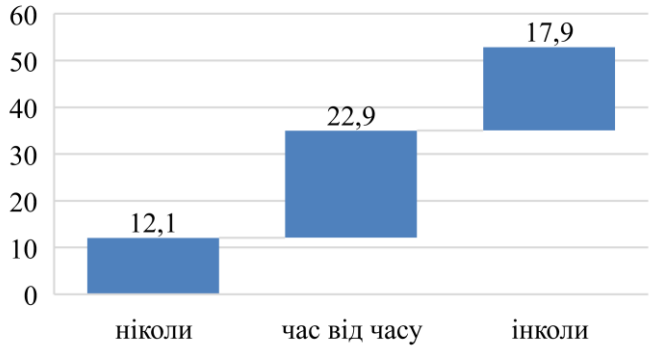

Рис. 5.5. Розподіл відповідей респондентів щодо використання інтернет-банкінгу, у % до загальної кількості опитаних

Джерело: власні дослідження.

Анкетування довело, що 52,9 % опитаних українців використовують інтернет-банкінг для управління витратами, 35 % роблять це час від часу, а 12,1 % ніколи не застосовують банківські додатки, щоб відстежувати власні витрати. Розрахункам готівкою надають перевагу 11,5 % респондентів, 31,8 % розраховуються без використання готівки, а 56,7 % надають перевагу обом видам. Очевидно, що учасники анкетування у переважній своїй більшості намагаються долучатися як до прогресивних форм та методів управління витратами, так і застосовувати сучасні платіжні інструменти [207].

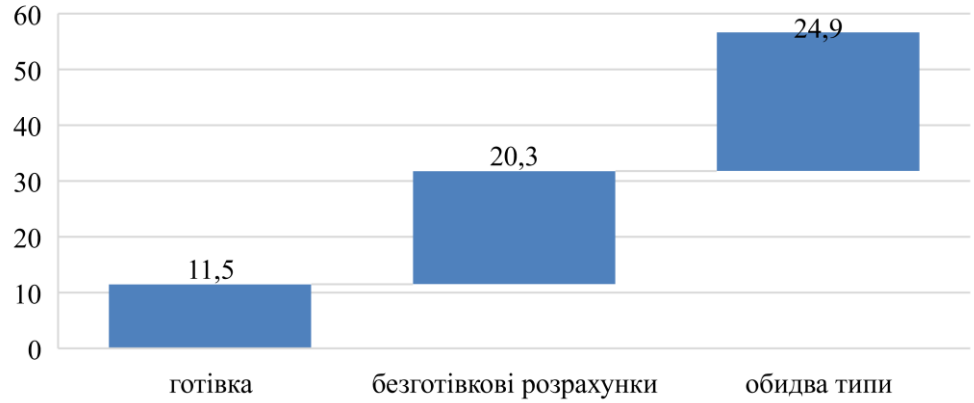

Рис. 5.6. Розподіл відповідей респондентів щодо форм розрахунків, у % до загальної кількості опитаних

Джерело: власні дослідження.

Збереження заощаджень в умовах війни для українців набуло критичного значення. Війна вплинула на економічну стабільність, викликала коливання валютних курсів і загрозу інфляції, що змусило багатьох переосмислити підходи до управління своїми фінансами. Традиційні методи збереження грошей, як-от банківські депозити, стали менш надійними через підвищений ризик фінансової нестабільності, тож зростає попит на альтернативні способи, такі як інвестиції в нерухомість, іноземну валюту, золото чи криптовалюту. Розвиток фінансових технологій також надав українцям можливість користуватися цифровими фінансовими інструментами, що дозволяє ефективніше управляти своїми заощадженнями навіть у період невизначеності.

Опитування довело, що переважна більшість респондентів надають перевагу зберіганню заощаджень у вільноконвертованій валюті, меншість –

заощадженням у криптовалюті й вкладенню коштів у нерухомість. Очевидно, що в умовах війни ризики знецінення національної грошової одиниці, втрат від інвестицій у нерухомість чи цінні папери, а також інфляційних втрат від зберігання коштів на депозитному рахунку зростають, тому опитані українці намагаються їх нівелювати шляхом придбання вільноконвертованої валюти.

Така фінансова поведінка населення шкодить економіці країни, оскільки ресурси домогосподарств фактично залишаються незалученими у її функціонуванні чи відновленні. Проте фінансова незахищеність громадян перед військовими викликами, адже вони є надзвичайними обставинами й жодні страхові відшкодування в таких умовах не працюють, змушують українців саме через придбання вільноконвертованої валюти захищати свої заощадження (рис. 5.7) [207].

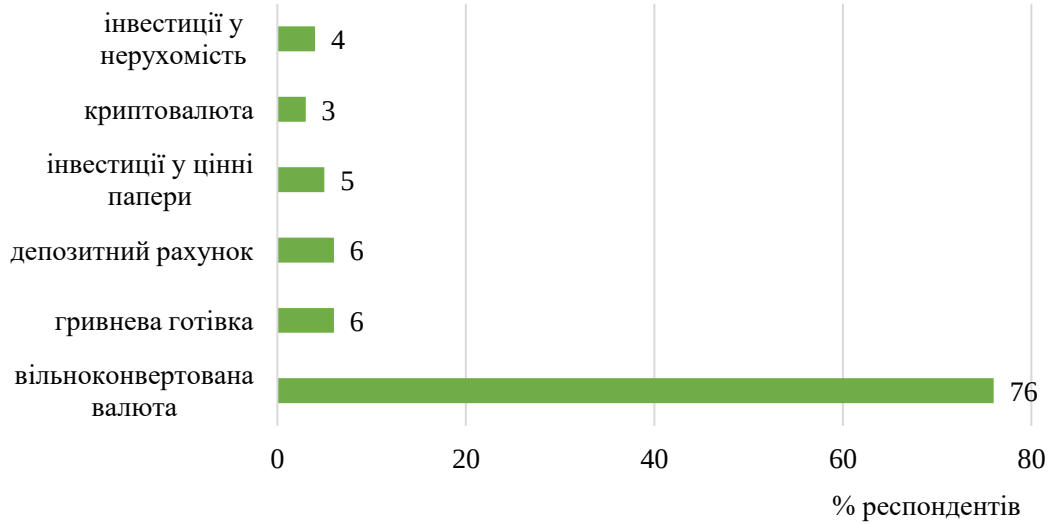

Рис. 5.7. Пріоритетні напрями зберігання заощаджень в умовах війни, у % до загальної кількості респондентів

Джерело: власні дослідження.

Знання фінансових питання і вміння використовувати фінансові продукти є рушійною силою здатною сприяти інклюзивному фінансовому розвитку країни. Наступний тематичний блок дослідження стосувався оцінки знань з фінансових питань і використання фінансових продуктів різними групами респондентів. Опитування показало, що 66,5 % респондентів оцінюють свої

знання з фінансових питань як посередні, 17,1 % – як недостатні, 16,5 % – як високі. Найнижчий рівень самооцінки знань з фінансових питань було виявлено у людей віком понад 60 років та осіб, які проживають у сільській місцевості. Фінансову грамотність на регулярній основі підвищує 39,9 % опитаних, а найбільш активною у цьому процесі виявилася молодь віком від 18 до 29 років (табл. 5.3).

Таблиця 5.3

Оцінка знання фінансових питань, у % до загальної кількості респондентів

№	Питання та варіанти відповідей анкети	Група респондентів за віком			Група респондентів за статтю		Група респондентів залежно від типу громади проживання			Разом за кожною групою, %
		18-29	30-59	понад 60	жін.	чол.	міська	селищна	сільська	
1	Як Ви оцінюєте свої знання з фінансових питань?									
на високому рівні		15.6	20.0	6.3	13.9	21.1	18.2	27.3	5.6	16.5
посередні		68.8	61.6	73.7	66.3	66.8	68.7	68.3	59.4	66.5
недостатні		15.6	18.4	20.0	19.8	12.2	13.1	4.3	35.0	17.1
2	Чи підвищуєте Ви наразі свою фінансову грамотність?									
так		39.8	43.4	26.3	40.6	38.5	41.4	50.0	29.8	39.9
час від часу		51.8	41.6	33.7	46.6	45.7	41.4	36.4	64.7	46.2
ні		8.4	15.0	40.0	12.9	15.8	17.3	13.6	5.5	13.9
3	Чи готові Ви підвищувати фінансову грамотність у майбутньому, якщо так, то яким чином?									
читати спеціальну літературу		22.0	21.6	26.3	22.8	17.5	12.1	22.9	5.5	20.9
відвідувати лекції чи семінари		17.9	21.6	0	16.9	15.8	17.2	31.4	10.6	16.5
послуги фінансових експертів		2.2	15.0	20.0	13.9	17.5	25.2	9.3	21.7	15.2
неготовий		58.0	41.7	53.7	46.4	49.2	45.5	36.4	62.1	47.5

Джерело: власні дослідження.

За статевою ознакою найбільшу схильність до підвищення фінансової грамотності виявляли опитані жінки, за місцем проживання – жителі міст. Анкетування виявило, що 47,5 % опитаних взагалі не готова підвищувати свою фінансову грамотність. Читати спеціальну фінансову літературу вбачають доцільним 20,9 % респондентів, відвідувати лекції чи семінари – 16,5 %, звертатись до послуг експертів з фінансових питань виявили готовність 15,2 % опитаних. Попри те, що молодь у переважній більшості випадків вказала, що

наразі підвищує фінансову грамотність, у перспективі у 58 % опитаних зауважили, що цим займатися не готові. Люди віком понад 60 років виявили категоричне небажання відвідувати лекції чи семінари аби підвищити рівень фінансових знань, але могли б прочитати фінансову літературу та звернутися за порадою до фінансових експертів [207].

Оцінка рівня знань та використання фінансових продуктів респондентами передбачала множинний вибір. Понад 50 % опитаних вказали на знання трьох різновидів фінансових продуктів, серед яких платіжна карта, мобільний банкінг та кредит; 15 % обрали п’ять таких різновидів додавши страхування й ощадний (депозитний рахунок); відносно незначна частина опитаних – понад сім фінансових продуктів. Практично всі опитані зауважили, що знають особливості використання платіжних карток, 60 % зазначили, що розуміють механізми використання мобільного банкінгу й кредиту, 56 % розуміють що таке ощадний (депозитний) рахунок, 51 % – що таке страхування. Найменш обізнаними респонденти виявилися в механізмах функціонування акцій, облігацій та криптовалют чи криптоактивів (рис. 5.8) [207].

Рис. 5.8. Оцінка рівня знань та використання фінансових продуктів, у % до загальної кількості респондентів

Джерело: власні дослідження.

Анкета також містила питання про вміння респондентів користуватись банківськими картками, терміналами та іншими способами електронного розрахунку. Визначальним є те, що 98 % опитаних заявили, що володіють такими навичками. Попри те, що учасники анкетування у переважній більшості є непогано обізнаними з різними видами фінансових продуктів й засобами розрахунку, у реальному житті використовують їх не так активно. Найбільш популярними виявилися платіжні картки, якими користуються 96 % опитаних, на другому за популярністю місці – мобільний банкінг, який використовують 57 % респондентів, ощадний (депозитний) рахунок мають 26 % учасників анкетування, по 21 % припадає на кредит та страхування. Криптовалюти, акції та облігації використовує відносно невелика частка опитаних, 1 % респондентів, заявили, що не використовують жоден з зазначених фінансових продуктів й користуються лише готівкою [207].

Важливим аспектом фінансової інклюзії є можливість скористатися фінансовою послугою через фінансову установу або в інший доступний спосіб. В процесі опитування учасників анкетування вбачалося доцільним виявити, чи є на території громад в яких вони проживають фінансові установи і якщо є, то які різновиди. Переважна більшість 97,9 % опитаних жителів міст заявили, що на території їх громад наявні фінансові установи, жителі селищ у 77,1 % випадків теж надали позитивну відповідь. Менш оптимістичними виявилися жителі сіл, які у 73,1 % випадків вказали на відсутність останніх. Наступне питання мало на меті виявити типи фінансових установ, які є поширеними на території громад, де проживають респонденти. Позитивним виявилося те, що на території міст та селищ є не один, а декілька типів фінансових установ – це переважно банки, фінансові компанії та ломбарди, менш поширеними є кредитні спілки.

Щодо сільських громад, то тут ситуація дещо інша. Респонденти у 19,1 % випадків зауважують про наявність відділень банків, 5,3 % зазначають про наявність інших видів установ, які надають фінансові послуги. Іншим найпоширенішим надавачем фінансових послуг на території сільських громад в Україні є АТ «Укрпошта», яка має розгалужену мережу філій і відділень й

більшу частину доходів формує від фінансового обслуговування населення (табл. 5.4) [207].

Таблиця 5.4

Наявність та види фінансових установ залежно від типу територіальної громади, у % до загальної кількості респондентів

№	Питання та варіанти відповідей анкети	Група респондентів залежно від типу громади проживання		
		міська	селищна	сільська
1. Чи є фінансові установи у вашому населеному пункті?				
так		97.9	77.1	24.4
ні		0	22.9	73.1
не знаю		2.1	0	2.6
2. Які фінансові установи є у Вашому населеному пункті (оберіть одну або декілька)?				
банки або їх відділення		52.1	55.2	19.1
кредитні спілки		10.8	8.6	0
ломбарди		24.2	25.7	0
фінансові компанії		12.0	8.8	0
нічого		0	0	73.1
інше		0.9	1.8	5.3

Джерело: власні дослідження.

Для громадян України, на території якої відбуваються військові дії, питання доступності фінансових послуг набуває особливої актуальності. Учасники анкетування у 73,9 % випадків заявили, що найбільш доступними для них в умовах воєнного часу виявилися банківські установи, 20,9 % – відділення АТ «Укрпошти», 3,9 % – фінансові компанії, 1,3 % – жодні. Найбільш актуальними для респондентів в умовах війни виявилися такі види послуг як обслуговування платіжних карток, мобільний банкінг та кредитування. Другорядними виявилися такі послуги як обслуговування цінних паперів або депозитного рахунку [207].

Отже, фінансова інклюзія є вагомою складовою фінансового добробуту населення та стимулом економічного зростання в державі. Для України, в якій ведуться активні бойові дії, повоєнні перспективи фінансової інклюзії набувають особливої актуальності, адже відбудова країни, відновлення й розвиток її економіки, підвищення рівня життя населення вже сьогодні є пріоритетом. Тому

подальші розвідки були сконцентровані на виявленні ключових детермінантів фінансової інклюзії.

У наукових джерел зазвичай звертають увагу на ступінь освіти та вік, рівень достатку й доходу [228], включення у функціонування фінансової системи найбідніших прошарків населення, релігійно-орієнтований фінансовий сервіс, віддаленість від фінансових установ [299] та інші. Вважаємо, що на рівень фінансової інклюзії мають вплив такі фактори, як освіта й знання з фінансових питань, наявність заощаджень, тривалість підтримання платоспроможності при раптовій втраті усіх джерел доходу, вік, готовність до диверсифікації заощаджень, тип територіальної громади, форма проведення розрахунків [207].

Виявлення вагомості впливу зазначених факторів на доступність фінансових послуг було прийнято рішення здійснювати із застосуванням інструментарію кореляційно-регресійного аналізу. Для побудови математичної моделі використано результати опитування, до яких застосовано підхід скінченнозначної логіки за яким усі варіанти відповідей переведено у числові значення від 0 до k у певній логічній послідовності. Результативним показником, за яким на думку авторів доцільно оцінювати фінансову інклюзію, було обрано рівень споживання різного роду фінансових продуктів та послуг (Y – залежна змінна). Оцінка значень цього критерію здійснювалася на основі відповідей респондентів за 6-бальною шкалою: 1 бал – низький рівень споживання за якого респондент використовує одну або ж менше фінансових продуктів чи послуг; 2-5 балів – середній рівень – від двох до 5 найменувань; 6 балів – високий рівень – шість або більше найменувань [207].

В ході дослідження такі чинники як готовність до диверсифікації заощаджень, тип громади, пріоритетна форма розрахунків виявили слабкий зв’язок з результативною ознакою і були виключені з моделі. Водночас середній та достатній ступінь впливу на змінну Y виявили наступні чинники:

– рівень освіти (X_1). Вибір даного фактору обумовлений припущенням про те, що рівень освіти сприяє поінформованості населення та вмінню ефективно управляти своїми ресурсами, зокрема використовувати наявні

фінансові продукти. Відповіді респондентів на запитання про освіту було оцінено за 3-х бальною шкалою: 1 бал – повна або неповна середня освіта, 2 бали – середня спеціальна, 3 бали – вища або науковий ступінь;

– рівень знань з фінансових питань (X_2). Даний фактор обґрунтовано припущенням про тісну закономірність: чим більше інструментів фінансової інклюзії існує і освоєно, тим більше їх використовуватимуть. Отримані від респондентів відповіді щодо знань про наявні фінансові продукти було оцінено від 0 до 15 балів в залежності від кількості засвоєних кожним респондентом фінансових продуктів;

– наявність заощаджень (X_3). Здійснено припущення, що населення активно використовує різноманітні фінансові продукти у випадку наявності заощаджень, їх збереження та управління ними. Відповіді респондентів про наявність заощаджень було оцінено за 2-х бальною шкалою: 0 балів – «ні немає», 1 бал – «так є»;

– тривалість підтримання платоспроможності при раптовій втраті усіх джерел доходу (X_4). Цей показник може свідчити про достатність умов для тривалого використання фінансових продуктів і поширення фінансової інклюзії. Відповіді респондентів було оцінено за 4-х бальною шкалою: 1 бал –до 1 місяця, 2 бали – від 1 до 3 місяців, 3 бали – від 3 до 6 місяців, 4 бали – понад 6 місяців;

– віковий чинник (X_5). З огляду на історичні особливості розвитку фінансів та України як держави загалом, зроблено припущення про існування певного зв’язку у розвитку фінансової інклюзії з консервативними поглядами старшого населення та інформаційною і технологічною обізнаністю молоді. Для підготовки даних до аналізу відповіді респондентів на запитання про їх вік було оцінено за 3-х бальною шкалою: 1 бал – 18-29 років, 2 бали – 30-59 років, 3 бали – понад 60 років [207].

Припущення щодо наявності залежності між обраними змінними було підтверджено через побудову кореляційної матриці (табл. 5.5). Отримана кореляційна матриця засвідчила, що значення коефіцієнтів кореляції у парі з результативною ознакою варіюються від 0,1619 до 0,5413. Найтісніший зв’язок

прослідковується між результативним показником (Y) та змінною X3 – рівнем знань з фінансових питань. Аналіз мультиколінеарності обраних чинників засвідчив, що жоден з обраних показників не має |r|>0.7, що підтверджує відсутність мультиколінеарності між ними і дозволяє здійснювати подальший аналіз [207].

Таблиця 5.5

Кореляційна матриця залежності між змінними

Змінні	Y	X_1	X_2	X_3	X_4	X_5
Y	1,0000	0,1619	0,5413	0,1927	0,1990	0,2210
X_1	0,1619	1,0000	0,0458	-0,1101	0,0946	0,0765
X_2	0,5413	0,0458	1,0000	0,2146	0,1147	0,3147
X_3	0,1927	-0,1101	0,2146	1,0000	0,3900	0,2010
X_4	0,1990	0,0946	0,1147	0,3900	1,0000	0,0748
X_5	0,2210	0,0765	0,3147	0,2010	0,0748	1,0000

Джерело: [207].

Регресійний аналіз залежності кількості фінансових продуктів та послуг, що використовуються респондентами, від обраних чинників, який дозволив побудувати, з використання використанням пакету програмного забезпечення Excel, рівняння типу:

$$Y= 0,7201 + 0,2150*X_1 + 0,1232*X_2 + 0,1282*X_3 + 0,1051*X_4 + 0,0049*X_5.$$

Ключові показники якості рівняння регресії: коефіцієнт ймовірності Prob(F-statistic) = 5,2E-12 (що менше критичного значення 0,05), коефіцієнт регресії R = 0,5757, коефіцієнт детермінації R^2 = 0,3314 та зважений коефіцієнт детермінації R^2 = 0,3094, засвідчили суттєву залежність змінної (кількості використання фінансових продуктів та послуг) від пояснюючих факторів [207].

Отримане рівняння є адекватним, оскільки відповідає наступним умовам:

1) має високий рівень значущості всіх включених у модель факторних ознак, що підтверджується значеннями коефіцієнта p-value = 0,032 (меншими за 0,05) та значенням t-критерія Стьюдента = 2,162 (перевищує 2,00);

2) має відносно низький рівень значень коефіцієнтів детермінації: мультиплікативного – 0,3314 та скорегованого – 0,3094, що є допустимим для даної регресійної моделі, оскільки всі незалежні змінні були сформовані за підходом скінченної логіки [207].

Економічна інтерпретація коефіцієнтів множинної лінійної регресії свідчить, що збільшити рівень споживання різного роду фінансових продуктів та послуг на 0,215 % можна через підвищення рівня освіти громадян, а формування умов для зростання заощаджень здатне збільшити цей показник на 0,1282 %. Менший суттєвий вплив на результативну ознаку мають такі показники як наявності знань про фінансові продукти, тривалість підтримання платоспроможності при раптовій втраті усіх джерел доходу й вік споживача фінансових послуг.

З огляду на результати сформованої моделі можна стверджувати, що перспективи фінансової інклюзії безпосередньо пов’язані з такими взаємодоповнювальними факторами, як розвиток та підвищення рівня освіти громадян, а також фінансової обізнаності та грамотності населення. Для розвитку фінансової інклюзії актуалізується питання зростання заощаджень населення, адже дослідження довело, що в умовах війни їх рівень значно зменшився через інфляційні процеси, повну або часткову втрату джерел доходу, відсутність знань чи мотивації для ефективного управління ними. Знання фінансових питань дозволить громадянам здійснювати бюджетування доходів і витрат, сприятимуть формуванню та трансформації заощаджень в інвестиції, що з рештою матиме позитивний вплив на повоєнне відновлення економіки країни [207].

Доведено, що ключовими параметрами фінансової інклюзії є фінансовий добробут, фінансова поведінка, знання фінансових питань і використання фінансових продуктів, можливість фізичного доступу до фінансових послуг. На основі досвіду країн Європейського Союзу встановлено, що створення умов для вільного доступу усіх категорій населення й бізнесу до фінансових послуг та їх цифровізація сприяють зростанню доходів громадян, підприємницьких структур, спрощенню механізмів інвестування, а отже економічному розвитку держави. З метою виявлення стану фінансової інклюзії в Україні проведено опитування різних за віком, статтю, освітою категорій громадян, яке довело погіршення фінансового становища переважної більшості з них. Аргументовано,

що більшість опитаної молоді та людей віком понад шістдесят років в Україні не мають заощаджень. Обґрунтовано, що постійне місце роботи й можливість додатково заробити мають люди переважно у тилових та деокупованих громадах міст та селищ, в той час, як опитувані із сільських населених пунктів зауважують на відсутності роботи та залежності від допомоги родичів.

Обґрунтовано, що одним із детермінантів фінансової інклюзії є фінансова поведінка, яка ілюструє схильність населення до споживання, заощадження, управління витратами, а отже має безпосередній вплив на економічний розвиток. За результатами анкетування визначено, що молодь планує витрати час від часу, а от люди літнього віку є байдужими до планування витрат. Аргументовано, що найбільш відповідальними щодо оплати різного роду зобов'язань є літні люди віком понад 60 років. Виявлено, що в умовах війни ризики знецінення національної грошової одиниці, втрат від інвестицій у нерухомість чи цінні папери, а також інфляційних втрат від зберігання коштів на депозитному рахунку зросли, тому опитані українці намагаються їх нівелювати шляхом зберігання заощаджень у вільноконвертованій валюті. Обґрунтовано, що така фінансова поведінка населення шкодить економіці країни, оскільки ресурси домогосподарств фактично залишаються не залученими у її функціонуванні чи відновленні.

Встановлено, що учасники анкетування у переважній своїй більшості намагаються долучатися до прогресивних форм та методів управління витратами й застосовувати сучасні платіжні інструменти. Доведено, що більшість опитаних українців використовують інтернет-банкінг для управління витратами, що є свідченням цифрової трансформації суспільства. Водночас воєнна ситуація, а саме регулярні обстріли енергетичної інфраструктури країни та, як наслідок, часта відсутність світла та інтернету, спонукає населення проводити розрахунки готівкою.

Результати кореляційно-регресійного аналізу довели, що перспективи фінансової інклюзії безпосередньо пов'язані з такими взаємодоповнювальними факторами як розвиток та підвищення рівня освіти громадян, а також фінансової

обізнаності та грамотності населення. Для розвитку фінансової інклюзії актуалізується питання зростання заощаджень населення, адже дослідження довело, що в умовах війни їх рівень значно зменшився через інфляційні процеси, повну або часткову втрату джерел доходу, відсутність знань чи мотивації для ефективного управління ними. Знання фінансових питань дозволять громадянам здійснювати бюджетування доходів і витрат, сприятимуть формуванню й трансформації заощаджень в інвестиції, що з рештою матиме позитивний вплив на повоєнне відновлення економіки країни.

5.2. Фінансова інклюзія для трансформації фінансового забезпечення і сталого розвитку сільських територіальних громад згідно з директивами ЄС

Фінансова інклюзія є ключовим компонентом у досягненні цілей сталого розвитку. Згідно з директивами ЄС, забезпечення доступу до фінансових послуг для всіх верств населення є головним аспектом, який сприяє економічній активності, соціальній стабільності та екологічній сталості територіальних громад. Директиви ЄС підкреслюють важливість фінансової інклюзії для підтримки сталого розвитку сільських територіальних громад, акцентуючи на таких перевагах останньої: забезпечуючи доступ до кредитування, вона сприяє розвитку малого та середнього підприємництва на селі та залученню інвестицій, що стимулює економічну активність на місцевому рівні, збільшує кількість робочих місць і доходів населення; допомагає розв’язувати соціальні проблеми, захищаючи від фінансових ризиків, надаючи підтримку в кризових ситуаціях й можливість для соціальної мобільності; підвищує стійкість громад до економічних та екологічних викликів, дозволяючи швидше відновлюватися після кризових ситуацій. Окрім того, досвід країн ЄС свідчить, що фінансова інклюзивність сприяє підвищенню добробуту сільського населення, зменшенню соціальної нерівності між сільськими й міськими жителями, економічному зростанню сільських територій.

У звіті про дослідження «Фінансової грамотності, обізнаності та інклюзії в Україні», підготованому проєктом «Міжнародні партнерства заради стабільності фінансового сектору» та компанією InMind спільно з Агентством США з міжнародного розвитку (USAID) зазначено, що сільське населення в Україні менше цікавиться фінансами та проявляє більш упереджене й негативне ставлення до фінансових послуг ніж міське [190]. Недостатня фінансова освіта та низький рівень обізнаності про фінансові продукти серед сільських мешканців є однією з причин, чому багато хто з них не використовує фінансові послуги. Історична недовіра до банківських установ, викликана фінансовими кризами та шахрайством, також впливає на низький рівень використання банківськими послугами у сільських районах [190].

У своїй програмі «Загальний фінансовий доступ 2020» Група Світового банку проголосила забезпечення доступу людей усього світу до трансакційного рахунку головним завданням фінансової інклюзії з огляну на те, що чим активніше населення країни використовує фінансові послуги, тим вищими є його доходи і якість життя. Для прикладу, Данії, Швеції, Норвегії лідирують у рейтингах країн з високим рівнем доходу на душу населення і у цих країнах 100 % населення має щонайменше один банківський рахунок. У Нідерландах та Австрії цей показник складає 98 %, а у країнах Східної Європи понад 80 % [161].

За даними НБУ у 2017 р. близько 37 % українців віком старше 18 років не мали банківського рахунку й фактично не користувалися фінансовими послугами [70]. Така ситуація фактично робила їх відірваними від фінансової системи держави й негативно позначалася на рівні доходів та благополуччі. Аби виправити ситуацію у 2018 р. Національний банк України ініціював процес обговорення проблем включення населення у фінансову систему країни, а у 2020 р. ухвалив Стратегію розвитку фінансового сектора України до 2025 року, відповідно до якої фінансова інклюзія стала одним із її пріоритетів [177].

Реалізація Стратегії дала позитивні результати. В Україні почали активно впроваджувалися нові фінансові послуги та розширився доступ до наявних. Проте з початком війни життя українців докорінно змінилося. Ті пріоритети, які

раніше вбачалися важливими, відійшли на другий план, а першочергового значення набули питання безпеки. З 2023 р. в Україні реалізується нова Стратегія розвитку фінансового сектору, яка зорієнтована на спротив російській агресії та відновлення країни. Вона враховує підвищені ризики та невизначеність, пов'язані з воєнними діями, та їх вплив на функціонування фінансової системи. Попри те, що пріоритетом для Національного банку України стала фінансова безпека й стійкість країни, розширення фінансової інклюзії залишається одним із ключових завдань [116]. Прагнення України інтегруватися у Європейський та світовий фінансовий простір актуалізує питання наявності в територіальних громадах, особливо сільських, сучасних інформаційних технологій і цифрових каналів надання фінансових послуг, інноваційних фінансових продуктів й нових форм обслуговування населення, необхідного рівня знань та вмінь управління особистими фінансами.

Опитування проведене проєктом «Міжнародні партнерства заради стабільності фінансового сектору» показало, що 47,5 % сільських жителів свої знання з фінансової грамотності оцінюють як задовільні, 23,2 % – як незадовільні, 7,6 % – взагалі нічого не знають і лише 16,1 % – як гарні, а 2,1 % – як відмінні. При цьому тест з фінансової математики показав, що 43,8 % сільського населення мають незадовільні знання, 20,2 % – задовільні, 14,6 % – взагалі нічого не знають і лише 21,4 % – гарно розбираються у фінансах. Також було встановлено, що лише 8 % сільських жителів здійснюють облік своїх доходів та витрат, понад 50 % лише в загальних рисах мають уявлення про надходження та витрати коштів у власних домогосподарствах. Ще 25 % українських жителів села повністю витрачають свої кошти на повсякденні потреби та не відстежують витрати. Цікавим є факт, що більшість з тих, хто не здійснює бюджетування не мають заощаджень і оцінюють свій фінансовий стан нижче середнього [169].

Водночас краща обізнаність з фінансових питань спонукає населення до фінансового планування, трансформації вільних коштів у інвестиції, пошуку нових фінансових програм і продуктів. Внаслідок недостатньої фінансової

грамотності споживач не може прийняти раціонального рішення щодо використання власних фінансових ресурсів, як наслідок – уникає або здійснює ризикові операції з вкладання або залучення коштів. На жаль, як показало опитування в межах проєкту USAID «Трансформація фінансового сектору», українські сільські мешканці володіють лише базовими знаннями з фінансових питань, тому, як правило, використовують лише найпростіші фінансові послуги та мають здебільшого упереджене ставлення до нових або інноваційних продуктів ринку фінансових послуг [178].

Інтеграція українських селян до фінансових послуг відбувається доволі повільно через брак знань та відсутність досвіду з їх використання. Особливо актуальним це питання постає перед населенням літнього віку, яке фактично залишається відрізаним від фінансової системи. Громадяни молодшого та середнього віку також продовжують використовувати готівку для здійснення платежів та розрахунків, не вміючи, не знаючи й не розуміючи механізмів застосування сучасних фінансових послуг. Водночас як показує світовий досвід, створення умов для вільного доступу усіх верств населення до фінансових продуктів і послуг сприяє економічному розвитку держави й зростанню доходів громадян через підвищення ефективності управління активами останніх, спрощення механізмів інвестування, доступності послуг фінансових посередників тощо [306].

Наступним важливим аспектом фінансової інклюзії на селі є фізична доступність фінансових послуг. На жаль актуальною залишається проблема недостатнього розвитку або відсутності фінансової інфраструктури в сільській місцевості. Наразі чи не єдиним оператором, який працює навіть у віддалених куточках України, надаючи в тому числі й фінансові послуги, такі як оплата комунальних та інших послуг, грошові перекази, видача пенсій та різних видів соціальних допомог, є «Укрпошта». Поштові відділення «Укрпошти» залишаються для багатьох селян чи не найголовнішою складовою «фінтеху» – ринку вітчизняних фінансових технологій, розвиток якого затверджено

Національним банком України у Стратегії розвитку фінтеху в Україні до 2025 р. [170, 282].

Загалом з початком активних воєнних дій ринок фінансових послуг України зазнав певної трансформації. В перші тижні війни надавачі фінансових послуг повністю або ж частково припинили свою діяльність практично в усіх регіонах країни. За даним НБУ лише четвертий квартал 2022 р. позначився частковим і нерівномірним у територіальному вимірі відновленням їх діяльності. Від початку воєнних дій низка фінансових установ повністю припиняла свою діяльність (рис. 5.9). Впродовж 2022 р. згорнули свою діяльність 420 надавачів послуг, переважно кредитних спілок та фінансових компаній. Хвиля закриття суттєво вплинула на доступність кредитування та інших фінансових послуг для населення, зокрема в сільських районах, де альтернативні джерела фінансування та економічної підтримки були обмежені, що ускладнило економічну стабільність та відновлення постраждалих територій. В результаті, низка громад втратила важливі інструменти для забезпечення фінансової стійкості.

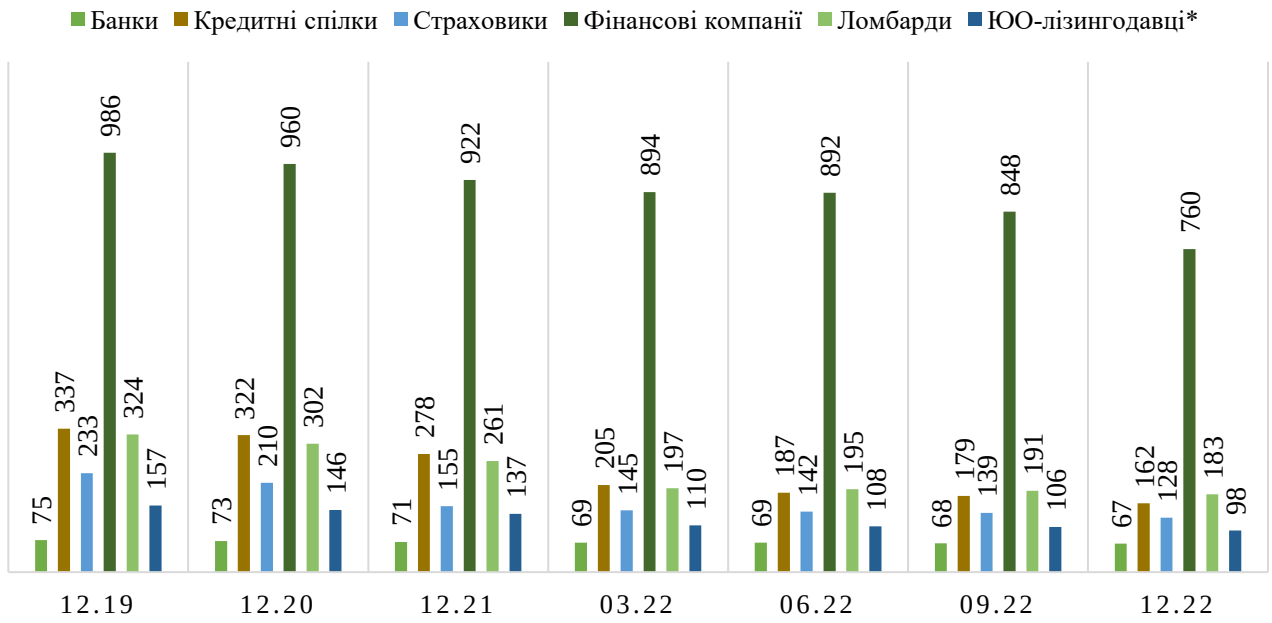

Рис. 5.9. Динаміка кількості надавачів фінансових послуг, 2019-2022 рр., одиниць

**ЮО – юридичні особи лізингодавці.*

Джерело: побудовано на основі [112].

Попри зменшення кількості фінансових установ величина їх активів впродовж 2022 р. показувала різновекторну динаміку (рис. 5.10). Банкам, фінансовим компаніям та страховикам вдалося наростити активи й зберегти ліквідність. Варто зауважити, що ліквідність державних банків була забезпечена не через реалізацію програм чи проєктів по розширенню клієнтської бази, а шляхом виконання посередницьких функцій у фінансуванні військових потреб.

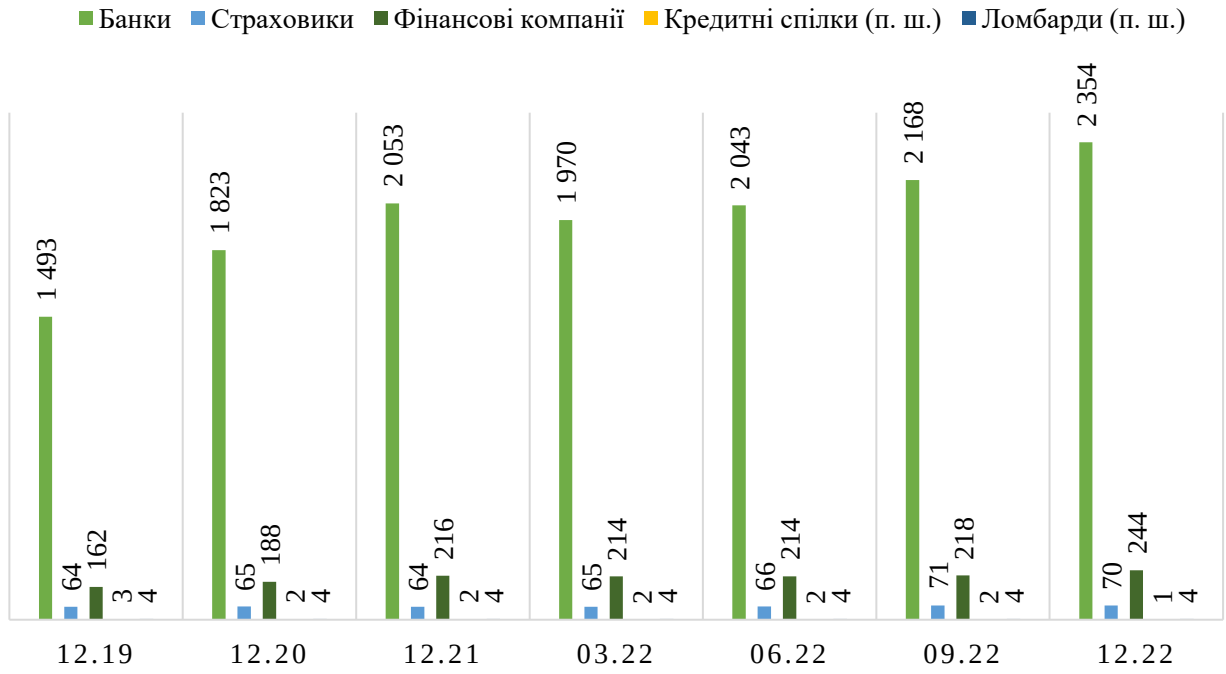

Рис. 5.10. Динаміка обсягу активів фінансового сектору, 2019-2022 рр., млрд грн

Джерело: побудовано на основі [112].

В умовах війни найбільш вразливими надавачами фінансових послуг виявилися кредитні спілки, кількість яких за 2022 р. зменшилася на 17 одиниць, а обсяги активів скоротилися майже на половину. Істотно погіршилася якість їх кредитного портфеля, через наявність значної кількості прострочених позик. Як наслідок, переважна більшість цих фінансових установ на кінець року показала негативний фінансовий результат. З метою підвищення стійкості та результативності кредитних спілок Верховною радою України була схвалена нова редакція Закону України «Про кредитні спілки» (14.07.2023), яка

розширила перелік їх членів, удосконалила вимоги до структури і якості капіталу й відкрила нові можливості до реалізації фінансових послуг.

Воєнний стан та необхідність повоєнного відновлення темпів розвитку фінансових послуг актуалізує питання оцінки ступеня людських, інфраструктурних та економічних втрат цього сегменту фінансової системи. Важливим вбачається чітке дотримання системи цілей і завдань, визначених оновленою Стратегією розвитку фінансового сектору України [116], які мають корелювати з концептуальними підходами, закладеними урядом у повоєнне відновлення країни, й формування законодавчого підґрунтя для ефективної реалізації запланованих заходів. Ключовим аспектом повинні стати додаткові гарантії безпеки для банківського і небанківського сегментів фінансової системи. При цьому важливо передбачити й закласти необхідні комплементарні зміни економічного середовища, які дозволять бізнесу наростити капітал й сприятимуть підвищенню спроможності фінансових інституцій виконувати свої функції на ринку фінансових послуг. Окреслені завдання повинні лягти в основу концепції повоєнного відновлення доступності фінансових послуг, синхронізованої з планом набуття Україною членства у ЄС, ключовим завданням якої має стати адаптація вітчизняного законодавства до європейських норм та стандартів.

В Європейському Союзі питання фінансової інклюзії регулюються низкою директив та нормативних актів, які створюють правове поле для розвитку конкурентоспроможних, прозорих і доступних фінансових ринків та послуг. Кожна країна-член ЄС адаптує директиви відповідно до своїх національних умов, що включає розробку нормативних актів та політик, спрямованих на розширення фінансової інклюзії в сільських громадах. Вони розробляють національні стратегії та плани дій для впровадження директив ЄС, з урахування розвитку сільських громад, а місцевих ініціатив. Своєю чергою місцеві органи влади можуть безпосередньо працювати з банками та фінтех-компаніями для забезпечення доступу до фінансових послуг у віддалених районах, зокрема через мобільні та онлайн-банкінг сервіси. Директиви ЄС з фінансової інклюзії мають

значний вплив на розвиток сільських громад через кредитування, страхування, можливості для інвестицій та інші фінансові інструменти, що дозволяє останнім розвивати інфраструктуру, підтримувати бізнес та реалізовувати соціальні проєкти (табл. 5.6).

Таблиця 5.6

Вплив ключових директив з фінансової інклюзії на розвиток сільських громад в ЄС

Цілі директиви	Роль у фінансовій інклюзії	Вплив на сільські громади
1	**2**	**3**
Директива 2014/92/EU про доступ до основних платіжних рахунків (Payment Accounts Directive) [310]		
Забезпечення всім громадянам ЄС доступу до основного банківського рахунку з базовими платіжними послугами незалежно від їх фінансового стану.	Гарантує, що всі громадяни ЄС мають доступ до банківського рахунку, що сприяє їх інтеграції у фінансову систему, розширюючи участь платіжних операціях і інших фінансових послугах.	Сільські жителі можуть відкривати базові банківські рахунки, що дозволяє їм проводити основні фінансові операції, зокрема отримувати зарплату, соціальні виплати, оплачувати рахунки та зберігати заощадження.
Директива (ЄС) 2015/2366 про платіжні послуги (PSD2: Payment Services Directive 2) [311]		
Сприяння конкуренції і інноваціям на ринку фінансових послуг, покращення доступу до платіжних систем, забезпечення прозорості і безпечності платіжних операцій.	Відкритий банкінг, який запроваджений PSD2, розширює доступ до фінансових послуг, завдяки підвищенню конкуренції серед постачальників, і дозволяє користувачам керувати своїми фінансами через різноманітні платіжні системи й електронні гроші.	Сільські громади отримують доступ до мобільних платіжних систем та онлайн-банкінгу, що полегшує фінансові операції навіть у віддалених районах, зменшуючи залежність від фізичних банківських відділень. Фінансові послуги стають більш доступними і прозорими для широких верств населення.
Директива 2014/65/EU про ринки фінансових інструментів (MIFID II: Markets in Financial Instruments Directive II) [312]		
Зміцнення захисту інвесторів, підвищення прозорості і запобігання зловживанням на ринках фінансових послуг.	Підвищуючи прозорість фінансових ринків і посилюючи захист інвесторів, MiFID II робить фінансові послуги доступнішими для невеликих інвесторів і домогосподарств, сприяє підвищенню довіри до фінансових інструментів і зменшує бар'єри для участі у різного роду фінансових операціях.	Завдяки фінансовій інклюзії сільські підприємці отримують доступ до кредитів, грантів і інвестицій, що дозволяє розвивати бізнес, створювати нові робочі місця і підвищувати рівень і якість життя в сільських населених пунктах. Фінансові продукти, регульовані MiFID II, мають нижчу собівартість і прозорі умови реалізації, що зменшує фінансове навантаження на домогосподарства і підприємства у сільській місцевості.

продовження табл. 5.6

Директива 2009/110/ EU про електронні гроші (E-Money Directive) [313]		
Регулювання електронних платіжних засобів, забезпечення безпеки і надійності електронних грошових систем.	Сприяє розвитку електронних платіжних засобів, таких як електронні гаманці, які забезпечують зручний доступ до фінансових послуг без необхідності відкриття банківського рахунку.	Електронні гроші надають можливість сільським жителям отримувати і здійснювати платежі, зберігати кошти і здійснювати транзакції без необхідності відвідувати банківські установи.
Директива 2008/48/EU про споживче кредитування (Consumer Credit Directive) [314]		
Захист прав споживачів у сфері кредитування, забезпечення прозорості умов кредитування і надання детальної інформації про кредити.	Полегшує доступ до кредитування для широких верств населення, дозволяє споживачам краще управляти своїми фінансами і зменшує ризики неплатоспроможності.	Сільські жителі отримують кращий доступ до кредитів з чіткими умовами і прозорими ставками, що дозволяє фінансувати малі підприємства і особисті проєкти, сприяючи економічному розвитку.
Директива (ЄС) 2015/849 про запобігання використанню фінансової системи для цілей відмивання грошей або фінансування тероризму (AMLD: Anti-Money Laundering Directive) [315]		
Посилення боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму, встановлення вимог до ідентифікації клієнтів та моніторингу транзакцій.	Зменшує ризики фінансових злочинів і сприяє безпеці фінансових операцій, що підвищує довіру до фінансових установ.	Підвищення довіри до фінансових систем і зниження рівня фінансових злочинів сприяє залученню сільських жителів до використання формальних фінансових послуг.

Джерело: власні дослідження.

Адаптація вітчизняного законодавства відповідно до ключових положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, а також директив ЄС є складним процесом, який вимагає скоординованих зусиль уряду, фінансових інституцій, міжнародних організацій і бізнесу. Пропоновані ключові елементи концепції повоєнного відновлення та розвитку доступності фінансових послуг, враховують вимоги нормативних актів ЄС й описують ключові кроки та дії, які допоможуть відновити стабільність і функціональність фінансової системи, забезпечити доступність послуг для населення та бізнесу, а також сприятимуть досягненню ЦСР (табл. 5.7).

Таблиця 5.7

Ключові елементи концепції повоєнного відновлення та розвитку доступності фінансових послуг в територіальних громадах України згідно з директивами ЄС та Угодою про асоціацію між Україною та ЄС

Органи, відповідальні за реалізацію	**Завдання**	**Зміст завдання**	**Пропоновані законодавчі ініціативи та зміни**
І етап - Аналіз ситуації та планування			
Спільна робота у межах визначених компетенцій НБУ, Міністерства фінансів України, Міністерства цифрової трансформації України, Міністерства економіки України, місцевих органів самоврядування	Оцінка збитків	Провести детальний аналіз руйнувань у фінансовому секторі, включаючи інфраструктуру банків, офісів, ІТ-систем	Закон України «Про критичну інфраструктуру» від 16.11.2021 № 1882-IX *(передбачити стимули у вигляді пільг, доступності довгострокового кредитування тощо для відновлення зруйнованих банківських відділень, офісів, банкоматів та платіжних терміналів)* Закон України «Про платіжні послуги» від 30.06.2021 № 1591-IX (*запровадити стандарти для модернізації платіжних послуг з урахуванням нових викликів та потреб, передбачити умови для розвитку мобільних банків та платіжних систем).* Закон України «Про цифровий контент та цифрові послуги» від 10.08.2023 № 3321-IX *(запровадити стандарти для цифрових платформ, що надають фінансові послуги, передбачити фінансові стимули для розвитку та впровадження нових цифрових фінансових рішень).* Закон України «Про публічні закупівлі» від 25.12.2015 № 922-VIII *(спростити процедури державних закупівель для проведення відновлювальних робіт).*
		Визначити масштаби втрат капіталу, ліквідності і персоналу	
	Визначення пріоритетів	Визначити найбільш критичні сфери для негайного втручання, такі як забезпечення доступу до базових фінансових послуг	
		Розробити короткострокові та довгострокові плани відновлення фінансового сектору	
	Залучення міжнародної підтримки	Звернутися до міжнародних фінансових організацій (МВФ, Світовий банк, ЄБРР) за допомогою та технічною підтримкою	
		Визначити можливості для отримання грантів, кредитів, інвестицій для відновлення фінансової інфраструктури	

продовження табл. 5.7

ІІ етап - Відновлення інфраструктури та функціональності фінансових послуг			
Спільна робота у межах визначених компетенцій НБУ, Міністерства цифрової трансформації України, Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України, Державного агентства відновлення та розвитку інфраструктури України (ДАРДУ), Міністерства економіки України, місцевих органів самоврядування	Відновлення фізичної інфраструктури	Відновити зруйновані офіси, відділення банків і банкомати	Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 №280/97-ВР *(розширити повноваження місцевих органів влади щодо планування і реалізації інфраструктурних проєктів)*. Закон України «Про державний бюджет» на відповідний період *(передбачити відповідні статті витрат на фінансування відновлення інфраструктури, запровадити механізми для пришвидшення переказу коштів на пріоритетні проєкти)*. Законопроєкт № 9450 «Про міжнародне співробітництво місцевого самоврядування» (*ухвалення законороєкту дозволить громадам і регіонам в спрощеному та більш широкому форматі працювати з фондами ЄС та залучати міжнародну фінансову допомогу)*. Закон України «Про державно-приватне партнерство» від 01.07.2010 № 2404-VI *(впровадження нових механізмів і стимулів для залучення приватного капіталу до проєктів відновлення, розширення можливостей для участі бізнесу у фінансуванні та управлінні інфраструктурними об'єктами)*. Кодекс України з процедур банкрутства від 18.10.2018 № 2597-VIII (*розробити нові положення для прискореної реструктуризації боргів)*.
		Відновити інфраструктуру для забезпечення доступу до інтернету та мобільного зв'язку	
	Відновлення ІТ-систем	Відновити або модернізувати ІТ-системи для забезпечення безперебійного функціонування фінансових установ	
		Забезпечити кібербезпеку та захист даних	
	Реструктуризація боргів	Розробити програми реструктуризації та списання боргів для населення та бізнесу, які постраждали від війни	
	Забезпечення доступу до базових фінансових послуг	Створити програми підтримки для забезпечення доступу до банківських рахунків, грошових переказів та кредитування для осіб постраждалих внаслідок воєнних дій	
		Забезпечити роботу мобільних банківських пунктів та цифрових платіжних рішень у віддалених та постраждалих районах	
	Відновлення кредитування	Відновити кредитування для постраждалого внаслідок воєнних дій бізнесу, аграрного сектору та населення з метою стимулювання економічної активності	
		Розробити державні програми гарантування кредитів для підтримки суб'єктів бізнесу, які постраждали від війни	
	Підтримка фінансових інституцій	Надати фінансову підтримку банкам та фінансовим установам для відновлення ліквідності та капіталу	
		Запровадити заходи щодо рекапіталізації банків та зниження системних ризиків	

продовження табл. 5.7

ІІІ етап - Відновлення довіри до фінансових інституцій та підвищення фінансової грамотності населення			
Фінансові установи та НБУ	Забезпечення прозорості	Забезпечити прозорість діяльності фінансових установ, зокрема шляхом публікації регулярних звітів про їх фінансовий стан	Постанова правління НБУ «Про затвердження Положення про здійснення Національним банком України нагляду за додержанням об'єктами нагляду законодавства України про захист прав споживачів фінансових послуг та обмежених платіжних послуг, вимог щодо взаємодії із споживачами при врегулюванні простроченої заборгованості та внесення зміни до Положення про здійснення Національним банком України безвиїзного нагляду на ринках небанківських фінансових послуг» від 02.09.2022 № 198 (*оновити положення щодо захисту прав споживачів фінансових послуг, вдосконалити механізми гарантування вкладів фізичних осіб*). Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 06.12.2019 № 361-IX (*забезпечити прозорість та підзвітність фінансових установ, запровадити ефективні механізми для виявлення, попередження та боротьби з шахрайством та корупцією у фінансовому секторі України, посилити контроль за дотриманням антикорупційних норм та стандартів у фінансовій діяльності)*. Постанова НКЦПФР № 542 від 01.05.2024 р. «Про затвердження Національної стратегії розвитку фінансової грамотності до 2030 року» *(ввести положення для підтримки освітніх програм з фінансової грамотності)*.
Державна служба фінансового моніторингу України (ДСФМУ)		Посилити регулювання та нагляд за фінансовим сектором для запобігання шахрайству та корупції	
Спільна робота у межах визначених компетенцій НБУ, Міністерства освіти і науки України, Міністерства соціальної політики України	Підвищення фінансової грамотності	Запровадити програми з підвищення фінансової грамотності для населення з акцентом на навички управління особистими фінансами та використання фінансових послуг	
		Провадити інформаційні кампанії для підвищення обізнаності про доступні фінансові послуги та продукти	
Місцеві органи самоврядування	Залучення громад до відновлення	Залучати місцеві громади та суб’єктів бізнесу до процесу відновлення через участь у розробці та реалізації відновлювальних програм	
		Підтримувати ініціативи соціального підприємництва та інновацій, які сприяють економічному розвитку та соціальній стабільності	

продовження табл. 5.7

			Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 № 1058-IV (*вдосконалити положення щодо управління пенсійними заощадженнями)*. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 №280/97-ВР *(надати місцевим органам самоврядування повноважень для впровадження програм з підвищення фінансової грамотності на місцевому рівні, забезпечити фінансову підтримку для місцевих ініціатив з фінансової освіти)*.
IV етап - Інновації та довгостроковий розвиток			
Спільна робота у межах визначених компетенцій НБУ, Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку України (НКЦПФР), Міністерства цифрової трансформації України	Цифровізація фінансових послуг	Підтримувати впровадження цифрових технологій, таких як мобільні платіжні системи, онлайн-банкінг, і фінтех-рішення, для покращення доступу до фінансових послуг	Закон України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 № 40-IV *(вдосконалити положення щодо фінансової підтримки інноваційних проектів)*. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції запровадження та розвитку ринку зелених облігацій в Україні» від 23.02.2022 № 175-р *(передбачити механізми для стимулювання екологічних і соціально відповідальних інвестицій)*. Стратегія розвитку фінтеху в Україні до 2025 року *(потребує оновлення у напрямах впровадження відповідних інвестиційних стимулів та підтримки інновацій)*.
		Створити сприятливе середовище для розвитку фінтех-компаній і стартапів	
	Підтримка інновацій	Стимулювати інновації у фінансовому секторі через грантові програми, конкурси стартапів і технопарки	
		Впроваджувати нові продукти і послуги, які відповідають потребам відновлення та розвитку післявоєнної економіки	
СТАЛИЙ РОЗВИТОК ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД			

Джерело: власні дослідження.

Першим етапом на шляху до відновлення та розвитку доступності фінансових послуг має стати детальний аналіз руйнувань у фінансовому секторі, включаючи інфраструктуру банків, офісів, ІТ-систем, а також визначення масштабів втрат капіталу, ліквідності і персоналу. Слід розробити короткострокові та довгострокові плани відновлення, визначити найбільш критичні сфери для негайного втручання, такі як забезпечення доступу до базових фінансових послуг, відновлення платіжної системи і кредитування. На цьому етапі виключної ваги набуває можливість отримання грантів, кредитів і інвестицій від міжнародних фінансових організацій (Міжнародного валютного фонду, Світового банку, Європейського банку реконструкції та розвитку) для відновлення фінансової інфраструктури.

Відновлення інфраструктури та функціональності фінансових послуг потребуватиме розробки програм відбудови зруйнованих офісів, відділень банків і банкоматів. Стосовно діяльності банківських установ, то наразі вони взяли курс на оптимізацію мережі своїх відділень, розвиваючи при цьому онлайн-сервіси. В першу чергу оптимізація торкнулася відділень в сільських населених пунктах, з невеликою кількістю жителів. Зокрема, вже декілька років поспіль скорочують кількість своїх відділень два державних банки «Ощадбанк» та «Приватбанк», обґрунтовуючи свої дії економічною недоцільністю утримання таких структурних підрозділів, а також «трендом на діджиталізацію».

Доступність фінансової інклюзії забезпечується також через розвиток платіжної інфраструктури, зокрема мережі безконтактних терміналів, терміналів у торговельній та сервісній мережах, інших пристроїв, ринку електронних грошей, систем електронних платежів тощо. По суті ініціативи банків, щодо розвитку дистанційних та онлайн-сервісів з надання фінансових послуг є явищем безумовно позитивним. Водночас варто враховувати, що використання сільськими жителями фінансових послуг онлайн наразі також є обмеженим через низький рівень підключення користувачів-фізичних осіб до Інтернету.

У сфері зв’язку та інформатизації всього в Україні на початок 2020 р. точок доступу до мережі інтернет було зафіксовано 7 265 тис. од., з них у сільській

місцевості лише 1 173 тис. од., або у понад 7 разів менше, ніж на решті території країни. У містах з населенням понад 100 000 тис. чол. частка інтернет-користувачів становила 74 %, то у селах від 53 % до 58 %. Крім того, якщо люди молодшого віку є більш інтегрованими до Світової мережі Інтернет та вміють використовувати різного роду інтернет-додатки, то люди літнього віку такими знаннями й вміннями, в переважній своїй більшості, не володіють, тому наразі особливо актуальними постають питання не лише фінансової, а й цифрової грамотності [282]. Відновлення або модернізація ІТ-систем для забезпечення безперебійного функціонування фінансових установ, забезпечення доступності до Інтернету, кібербезпека і захист даних мають стати пріоритетними завданнями для доступності фінансових послуг.

Якісний поступ фінансової інклюзії передбачає, окрім іншого, розвиток фінансової грамотності й доступності фінансових послуг, створення дієвих механізмів захисту прав споживачів фінансових послуг. Україна є країною, населення якої неодноразово відчуло на собі вплив фінансово-економічних криз, девальвацію грошової одиниці, інфляційні процеси. Люди старшого віку неодноразово втрачали свої заощадження внаслідок ненадійності фінансово-банківської системи. Внаслідок цих подій в українців сформувалася недовіра до фінансових установ й національної грошової одиниці. Громадяни почувають себе незахищеними через брак правових інструментів регулювання прав споживачів фінансових послуг. Населення мало користується страховими послугами та послугами накопичувального пенсійного забезпечення через низький рівень доходів. У Стратегії розвитку фінансового сектору України до 2030 р. окреслено бачення НБУ у розв’язанні зазначених питань. В основу візії стратегії покладені євроінтеграційні прагнення України, які передбачають, окрім усього іншого, формування надійної системи захисту прав споживачів фінансових послуг [116].

Доходи населення є визначальним чинником для інклюзивного розвитку фінансового сектору. Рівень доходів своєю чергою залежить від поведінки й ставлення людей до грошей: наскільки вони планують свої витрати, чи

здійснюють заощадження, чи користуються позиками для задоволення поточних потреб. Саме тому фінансова освіта, як основа фінансової грамотності, є рушійною силою здатною позитивно вплинути на фінансовий добробут громадян, спонукати їх до управління власними фінансами, розширення фінансових можливостей.

Не варто також забувати, що ми живемо у вік цифрових технологій, тому не зайвим буде використання цифрових інструментів таких як інтерактивні освітні програми, фінансові онлайн-ігри для підвищення фінансової грамотності. Важливо робити акцент і на розвиток цифрових фінансових послуг як одного із компонентів інклюзивної фінансової системи. Доступність фінансових послуг у сільській місцевості дозволить посилити ступінь взаємодії сільських мешканців з фінансовою системою. Формування ефективної системи захисту прав споживачів фінансових послуг посилить довіру сільських мешканців до фінансових установ, що в свою чергу сприятиме їх безперешкодній взаємодії з фінансовим простором.

Відсоток сільських мешканців України, які мають банківський рахунок, є індикатором рівня фінансової інклюзії. Хоча понад половина сільського населення має доступ до банківських послуг, існує потреба у подальшому розширенні фінансової доступності, підвищенні фінансової грамотності та подоланні недовіри до фінансових установ. Розвиток цифрових технологій і підтримка альтернативних фінансових механізмів можуть значно покращити фінансову інклюзію у сільських регіонах, сприяючи загальному економічному розвитку та соціальній стабільності.

Організація навчальних програм з фінансової грамотності для підвищення обізнаності жителів сільських громад щодо можливостей використання фінансових послуг, зниження бар'єрів для відкриття банківських рахунків забезпечує можливість їх участі в сучасній економіці та фінансовій системі. Розширення доступу до кредитування дозволяє жителям сільських громад інвестувати у розвиток місцевого бізнесу. Використання інноваційних фінтех-

платформ для надання кредитів, страхування та інших послуг сприяє підвищенню фінансової інклюзії.

Директиви ЄС створюють правову основу для забезпечення фінансової інклюзії, яка є критично важливою для підтримки сталого розвитку сільських громад у країнах-членах. Виконання цих директив на національному рівні спрямоване на подолання фінансових бар'єрів та створення умов для доступу всіх верств населення до основних фінансових послуг. Однак для досягнення максимального ефекту на місцевому рівні, необхідно адаптувати ці регуляторні рамки до конкретних потреб сільських громад. Це передбачає визначення пріоритетних напрямів фінансової інклюзії, вибір ефективних інструментів їх реалізації та очікуваних результатів, які сприятимуть економічному зростанню, соціальній стабільності та покращенню якості життя в цих регіонах (табл. 5.8).

Таблиця 5.8

Пріоритетні напрями фінансової інклюзії, інструменти їх реалізації та очікувані результати в контексті сталого розвитку сільських територіальних громад

Завдання	Інструменти реалізації	Очікувані результати
Фінансова освіта	продовження розвитку освітніх програм спрямованих на підвищення фінансової грамотності сільського населення; онлайн навчання фінансовій грамотності; організація семінарів, лекторіїв, конференцій, присвячених підвищенню фінансової грамотності сільського населення; формування культури безготівкових та онлайн розрахунків у сільських жителів.	краща обізнаність селян у фінансових питаннях; бюджетування доходів і витрат домогосподарств; зростання доходів сільського населення; сприяння трансформації заощаджень в інвестиції; економічний поступ сільських громад.
Доступність фінансових послуг	розвиток фінансової інфраструктури на селі; адаптація фінансових послуг/продуктів та обслуговування до міжнародних стандартів якості; обмін інформацією про фінансові послуги; застосування сучасних ІТ-технологій у роботі з клієнтами; розвиток цифрових фінансових послуг.	розширення спектру фінансових послуг на селі; удосконалення якості фінансових послуг у сільській місцевості; інфраструктурний розвиток сільських територій; інклюзивність сільського населення.

продовження табл. 5.8

Захист прав споживачів фінансових послуг	вдосконалення законодавства у сфері захисту прав споживачів фінансових послуг; формування системи державних гарантій споживачам фінансових послуг.	стабілізація фінансово-банківської системи; посилення моніторингу та контролю за діяльністю фінансових установ; довіра сільського населення до фінансових установ.
Сталий розвиток сільських територіальних громад		

Джерело: власні дослідження.

Встановлено, що директиви ЄС відіграють ключову роль у стимулюванні фінансової інклюзії в сільських громадах, сприяючи доступу до основних фінансових послуг, підвищенню фінансової грамотності та підтримці сталого економічного розвитку. У контексті повоєнного відновлення доступності фінансових послуг в Україні, директиви ЄС можуть бути адаптовані та інтегровані в національне законодавство для сприяння сталому розвитку сільських громад. Законодавчі зміни допоможуть модернізувати фінансову інфраструктуру, підвищити рівень фінансової грамотності, забезпечити стійкість та безпеку фінансових послуг, а також створити сприятливі умови для розвитку інновацій у фінансовій сфері.

Доведено, що ключовими завданнями фінансової інклюзії в контексті сталого розвитку сільських громад є фінансова освіта, доступність фінансових послуг та захист прав споживачів фінансових послуг. Обґрунтовано, що краща обізнаність селян з фінансових питань дозволить їм здійснювати бюджетування доходів і витрат власних домогосподарств, сприятиме трансформації заощаджень в інвестиції, що з рештою призведе до зростання доходів сільського населення й економічного розвитку сільських територій. Розширення спектра і якості фінансових послуг на селі сприятиме інфраструктурному розвитку сільських громад та інклюзивності сільського населення до фінансової системи. Як результат, очікується зростання доходів селян і сільської економіки, підвищення рівня та якості життя на селі, підтримання екологічної рівноваги, збереження і поліпшення сільських територій, їх інфраструктурний розвиток.

Запропоновано концепцію повоєнного відновлення та розвитку доступності фінансових послуг згідно з директивами ЄС, яка охоплює ключові кроки та дії спрямовані на відновлення стабільності і функціональності фінансової системи, забезпечення доступності послуг для населення та бізнесу, а також сприяння досягненню цілей сталого розвитку. Акцентовано на необхідності розробки короткострокових та довгострокових планів відновлення, визначення найбільш критичних сфер для негайного втручання. Сформульовано законодавчі ініціативи і зміни, які сприятимуть повоєнному відновленню та розвитку фінансової інклюзії в територіальних громадах. Доведено, що відновлення доступності фінансових послуг згідно з директивами ЄС є складним процесом, який вимагає скоординованих зусиль уряду, фінансових інституцій, міжнародних організацій і приватного сектору, водночас матиме позитивний вплив на розвиток сільських територіальних громад та зростання добробуту сільського населення.

5.3. Партисипативні підходи до управління фінансовим забезпеченням сталого розвитку сільських громад

Сталий розвиток сільських територіальних громад потребує більшої ефективності, справедливості та прозорості у процесах формування і розподілу фінансових ресурсів. Партисипативні підходи до управління фінансовим забезпеченням сталого розвитку сільських громад сприяють досягненню позитивних результатів у реалізації цих завдань, активній участі населення у прийнятті рішень, що підвищує прозорість діяльності та підзвітність місцевих органів самоврядування, дозволяє краще враховувати реальні потреби та пріоритети громади, залучати додаткові ресурси та інвестиції, а також зміцнювати довіру між мешканцями та владою. Партисипація забезпечує формування більш стійких та самодостатніх сільських громад, здатних ефективно розвиватися у довгостроковій перспективі. Засновані на принципах

демократії та децентралізації, партисипативні підходи передбачають залучення усіх зацікавлених сторін до прийняття управлінських рішень у фінансовій сфері [163].

Європейський досвід доводить високу ефективність функціонування громад, які використовують партисипативне управління у своїй діяльності й свідчить, що воно сприяє їх довгостроковому економічному розвитку, соціальній згуртованості та екологічній сталості. Громадська чи громадянська участь, залучення громади, учасницьке прийняття рішень, «партисипація» чи «партиципація» – усе це синоніми одного поняття, без якого неможливо уявити розвиток демократичного суспільства у сучасному світі [96]. Партисипативне управління фінансовими ресурсами громад полягає у тому, що населення, залучене до розробки стратегії розвитку своєї громади, мобілізує більше зусиль для отримання бажаного результату [120]. Крім мешканців відповідної громади, участь в управлінні можуть брати різного роду громадські організації, підприємницькі структури, регіональні політичні партії, місцеві лідери тощо [64].

Партисипативне управління ґрунтується на вивірених європейською практикою принципах:

– добровільності участі, який спонукає стейкхолдерів як найкраще розкрити свій потенціал в управлінні фінансовим забезпеченням територіальних громад, через персональний інтерес в ухваленні адекватних рішень;

– інтерактивності, який відкриває можливість для налагодження відкритого багатостороннього взаємозв’язку між усіма зацікавленими у розвитку громади учасниками;

– партнерства, який забезпечує рівні права усіх стейкхолдерів у прийнятті та під час реалізації ухвалених рішень;

– системності та комплексності, які закладають базис для взаємоузгодження усіх аспектів управління розвитком територіальних громад на регулярній основі;

– прозорості участі, який дозволяє стейкхолдерам активно впливати на розподіл ресурсів, бюджетування та визначення пріоритетів фінансових заходів через відкриті платформи зв’язку;

– адаптивності, який означає гнучкість, у досягненні запланованих у процесі управління розвитком громади цілей [64, 96, 120].

Інструменти партисипативного управління включають спільне планування місцевого бюджету, громадські слухання з питань фінансової політики громади, інтерактивні платформи для подання пропозицій та відгуків, а також регулярні консультації з зацікавленими сторонами. Інтеграція пропозицій стейкхолдерів не тільки підвищує ефективність фінансового управління, але й зміцнює довіру між населенням та органами влади, що є критично важливим для сталого розвитку громад.

Участь та завдання стейкхолдерів у процесі партисипативного управління фінансовим забезпеченням сталого розвитку територіальних громад проілюстровано на рис. 5.11.

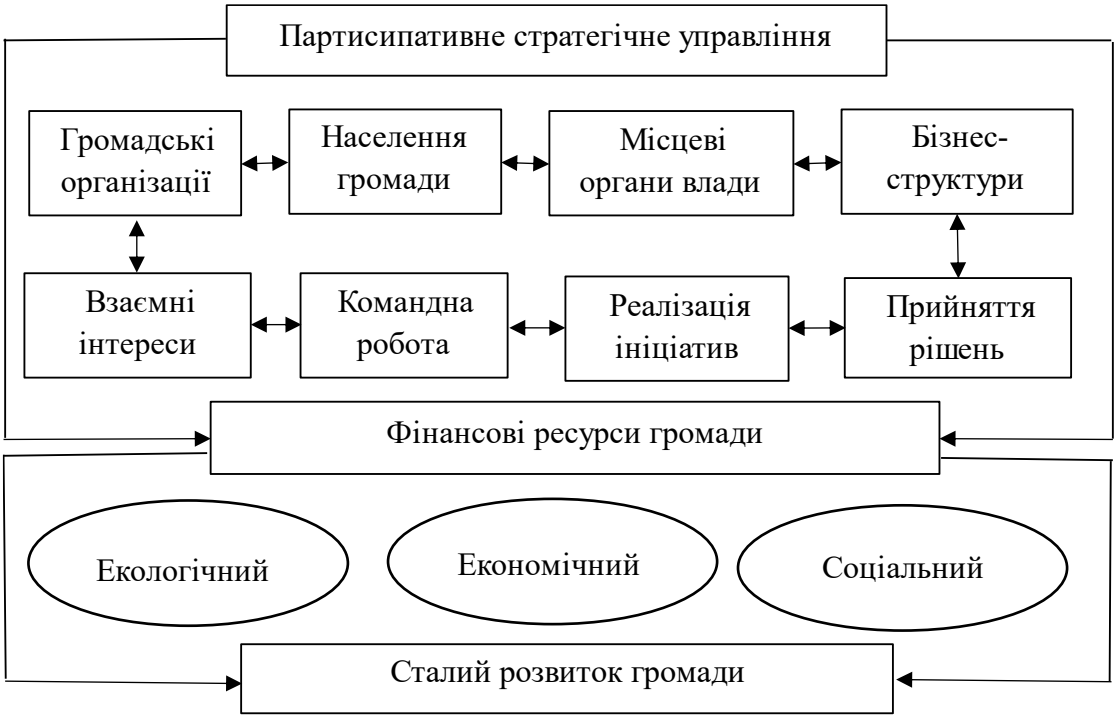

Рис. 5.11. Участь та завдання стейкхолдерів у партисипативному управлінні

Джерело: власні дослідження.

Налагодження взаємодії між стейкхолдерами є одним із ключових завдань партисипативного управління, яке передбачає їх активну участь у прийнятті рішень, плануванні та реалізації проєктів. Для досягнення цих цілей використовуються різні інструменти, такі як публічні консультації, круглі столи, громадські слухання, панельні дискусії, а також цифрові платформи для зворотного зв'язку та обговорення пропозицій. Електронні опитування, онлайн-форуми та спеціалізовані мобільні додатки дозволяють швидко і ефективно збирати думки громадян, забезпечуючи широке охоплення та участь різних груп населення (рис. 5.12).

Рис. 5.12. Механізм взаємодії стейкхолдерів партисипативного управління фінансовим забезпеченням сталого розвитку сільських територіальних громад відповідно до євроінтеграційних імперативів

Джерело: власні дослідження.

Спільні робочі групи, до складу яких входять представники громадськості, місцевих органів влади та бізнесу, сприяють створенню взаємодії та забезпечують врахування інтересів усіх зацікавлених сторін, а інструменти які при цьому використовуються дозволяють забезпечити прозорість процесу управління, врахувати різноманітні думки та зробити управлінські рішення більш обґрунтованими та прийнятними для громад. Важливим етапом партисипативного управління є аналіз та оцінка зібраної у ході обговорень інформації. Попри те, що вона матиме переважно емпіричний характер, варто зосередитися на обробці ключових імперативів та виокремити найважливіші з них. Оскільки сталий розвиток громади передбачає економічний, соціальний та екологічний поступ, отримані дані слід розділити на зазначені групи цілей й зосередитися на пошуку джерел фінансового забезпечення для їх реалізації. У зазначеному процесі пріоритетом має стати фінансова самодостатність й сталий розвиток громад.

Попри те, що кращі європейські практики вказують на переваги застосування партисипативних підходів у їх розвитку, досвід України засвідчує, що не всі громади охоче сприймають такі практики. Річ у тім, що в країнах Європейського Союзу становлення місцевого самоврядування відбувалося еволюційно. В Україні ж створення громад відбувалося пришвидшеними темпами, тому не всі громади об’єднувалися добровільно, низка громад сформувалася через використання адміністративних важелів – рішень відповідних органів влади. Здебільшого такі громади виявилися нездатними приймати ефективні управлінські рішення, оскільки не спромоглися сформувати візію свого існування, мали недостатній кадровий потенціал або ж низький соціально-економічний розвиток.

Прикладом успішних партисипативних ініціатив може стати Бразилія, де у 1989 р. була запроваджена унікальна система управління бюджетом міста Порту-Алегрі, де включення громадськості у процес прийняття рішень щодо розподілу міського бюджету, призвело до значних покращень якості життя та інфраструктури. Для розробки всіх важливих статей бюджету, що стосуються

розвитку міста, були організовані кілька робочих груп у мікрорайонах і районах, а також тематичні робочі групи (наприклад, з питань культури, громадського транспорту, розвитку молоді тощо). Після численних засідань та обговорень ці групи затверджували свої пропозиції на спеціальному засіданні, яке обов'язково відвідували мер міста та депутати міської ради. Крім того, при кожній районній раді створювалися громадські ради, які контролювали виконання затвердженого громадянами бюджету. Для ухвалення остаточного річного бюджету на загальноміському рівні залучалися не лише депутати, але й по два активісти від районних ініціативних груп та профспілкові лідери. Партисипативний метод бюджетування сприяв відновленню сприятливого інвестиційного клімату, покращенню умов життя в найбідніших районах, розвитку системи громадського транспорту та побудові необхідних інфраструктурних об'єктів [156].

У місті Кіто, Іспанія, запроваджена цифрова платформа, яка дозволяє мешканцям голосувати за важливі рішення, подавати пропозиції та брати участь у обговореннях [335]. В італійському місті Феррара створено місцевий навчальний центр, який проводить курси з цифрової грамотності та управління проєктами для мешканців громади [336]. У селі Модісвіль, громада в Швейцарії в кантоні Берн, фермери використовують датчики для моніторингу стану ґрунту та автоматизовані системи поливу [337]. Вітчизняні громади можуть впроваджувати подібні технологічні, інноваційні та освітні рішення для підвищення ефективності управління в громадах.

Отже, закордонний досвід свідчить, що партисипативне управління фінансовим забезпеченням сталого розвитку сільських громад є ефективним інструментом для забезпечення прозорості, підзвітності та інклюзивності у використанні фінансових ресурсів, сприяє покращенню якості життя мешканців, підвищенню довіри до місцевої влади. Партисипативне управління сприяє включенню громадськості у процес розробки місцевих бюджетів й забезпечує прозоре та справедливе використання ресурсів. Спільне визначення пріоритетів допомагає врахувати потреби різних груп населення: молоді, людей похилого віку, людей з обмеженими можливостями та інших вразливих категорій.

Відкритий доступ до інформації про доходи та витрати місцевого бюджету, через оприлюднення фінансових звітів, залучення громадян до моніторингу виконання бюджетних програм та проєктів, а також оцінки їхньої ефективності, доводять свій позитивний вплив на стан фінансового забезпечення громад та їх сталий розвиток.

Орієнтовний алгоритм формування системи партисипативного управління фінансовим забезпеченням сільських громад проілюстровано на рис. 5.13.

Рис. 5.13. Алгоритм формування системи партисипативного управління в громадах

Джерело: власні дослідження.

Перший етап формування системи партисипативного управління в громаді полягає у залученні різного роду стейкхолдерів до цих процесів. Далі відбувається спільне визначення пріоритетів, коригування фінансових цілей і завдань розвитку громади. Наступний етап полягає у проведенні опитувань та прозорому відображенні бюджетних даних, з використанням інноваційних інструментів та технологій, таких як онлайн-платформи для збору пропозицій, геоінформаційні системи для планування та моніторингу інфраструктурних проєктів, розробка мобільних додатків для участі громадян у процесах бюджетування та надання зворотного зв'язку, які зроблять процеси партисипації максимально ефективними для розвитку громад.

Диверсифікація джерел фінансування через залучення грантових ресурсів, міжнародної донорської допомоги, приватних інвестицій та збільшення надходжень від місцевих податків, сприятиме підвищенню ефективності системи фінансового забезпечення територіальних громад. Сталий фінансовий менеджмент і спільне встановлення пріоритетів дозволить краще зрозуміти потреби громади та спрямувати ресурси на найбільш важливі проєкти. Відкритий доступ до інформації про бюджет та витрати підвищить прозорість та підзвітність місцевої влади.

Варто зауважити, що наразі в Європейському Союзі активно реалізується ініціатива «Розумні села», яка спрямована на розвиток інноваційних рішень для сільських територій, через використання цифрових технології та сучасних підходів в управлінні. Її метою є покращення якості життя мешканців сільських громад, створення нових можливостей для економічного зростання та забезпечення сталого розвитку. Важливою складовою успіху цієї ініціативи є партисипативне управління, яке допомагає громадам брати активну участь у впровадженні цифрових інновацій та ефективному управлінні ресурсами. Фінансування проєкту «Розумні села» здійснюється коштом EAFRD та підтримується програмою Horizon 2020, яка сприяє впровадженню інновацій у сільській місцевості, розвитку цифрової інфраструктури та створенню партисипативних моделей управління громадами.

В межах ініціативи «Розумні села» в громаді Ківіярві в провінції Центральна Фінляндія (Фінляндія) запроваджено системи дистанційного моніторингу сільськогосподарських угідь, що дозволяє ефективніше використовувати ресурси та підвищувати врожайність. В Австрії надається підтримка громадам у впровадженні цифрових платформ для покращення доступу до послуг та забезпечення участі громадян у прийнятті рішень. Іспанія є країною, де у регіоні Кастилія-Ла-Манча реалізуються проєкти, спрямовані на підвищення цифрової грамотності та залучення молоді до інноваційних проєктів у сільській місцевості [334]. Окреслені приклади демонструють, як сільські громади можуть використовувати сучасні технології та партисипативні підходи для забезпечення сталого розвитку та покращення якості життя сільського населення.

Євроінтеграційні перспективи України спонукають до пошуку нових підходів для сталого розвитку сільських територіальних громад. Успіх проєкту «Розумні села» свідчить про його значний потенціал для підвищення продуктивності сільського господарства, покращення екологічної стійкості та соціальної інтеграції. Впровадження таких практик в Україні може суттєво змінити стан сільських громад, зробити їх більш привабливими для проживання та інвестицій, сприяти розвитку сільської економіки та сталому поступу.

Розробка та реалізація загальнодержавної стратегії «Розумна сільська громада» дозволить створити інтегровані, самоврядні та сталі сільські громади, які активно залучають своїх мешканців до процесу прийняття рішень та впроваджують передові технології для підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва та покращення якості життя. Підготовчий етап розробки стратегії полягає у внесенні законодавчих змін, які забезпечать легітимність та прозорість процесу, а також формуванні робочих груп з розробки стратегій на місцях. Наступний етап – проведення інформаційних кампаній, навчання мешканців та місцевих лідерів, впровадження цифрових платформ, розробка та запуск мобільних додатків.

Важливим етапом реалізації стратегії є її впровадження в територіальних громадах. Кожна громада повинна розробити власну стратегію «Розумна сільська громада». Ключовими компонентами такої стратегії мають стати партисипативне управління фінансовим забезпечення розвитку громади, орієнтовні етапи впровадження та реалізації якого проілюстровано в Додатку В; фінансова інклюзія спрямована на фінансову грамотність та доступність фінансових послуг і їх цифровізацію; інфраструктурний та інноваційний розвиток сільських населених пунктів; соціальна інклюзія та культурний розвиток. Місцеві органи самоврядування повинні здійснювати постійний моніторинг та контроль за реалізацією стратегії. Обласні адміністрації – забезпечувати координацію та підтримку на регіональному рівні. Міністерство розвитку громад та територій України – відповідати за загальнонаціональну оцінку та контроль за дотриманням стандартів. Незалежні агенції та неурядові організації – проводити зовнішній аудит та оцінку за реалізації стратегій на місцях.

Варто зауважити, що реалізація загальнодержавної стратегії «Розумні сільські громади» сприятиме розвитку місцевої економіки, а сільські громади, які оберуть інноваційний шлях розвитку підсилять свої переваги у порівнянні з тими, які оберуть класичні. Вони можуть залучити більше інвестицій, для створення інноваційних підприємств, які зможуть формувати високу додану вартість, виробляти продукцію експортного спрямування, розвивати нові навички менеджменту, поліпшувати інфраструктуру та інтегруватися у світову економіку. Глобалізація світової економіки вводить нові закони, змінює рівні відповідальності за місцевий розвиток і алгоритми ухвалення рішень у сфері економічної політики на національному та регіональному рівнях, що посилює роль сільських громад у економічному розвитку як локальних територій, так і країни в цілому.

Таблиця 5.9

Ключові етапи розробки та реалізації стратегії «Розумна сільська громада» на засадах інноваційного розвитку, партисипації та фінансової інклюзії

Органи, відповідальні за розробку та реалізацію	Завдання	Джерела фінансових ресурсів	Пропоновані законодавчі ініціативи та зміни
І етап – підготовчий			
Спільна робота у межах визначених компетенцій місцевих органів самоврядування, обласних адміністрації, Міністерства розвитку громад та територій України, неурядових організації.	Підготовка законодавчих змін, створення робочих груп з розробки стратегій на місцях.	Державний бюджет, міжнародна донорська допомога, гранти ЄС.	Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 № 280/97-ВР *(внести зміни для забезпечення легітимності та правового регулювання електронних платформ для голосування та обговорення, а також забезпечать безпеку та конфіденційність електронного голосування)* Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 №2456-VI *(внести зміни, які дозволять громадам впроваджувати партисипативні підходи до управління бюджетними коштами, де мешканці мають право визначати пріоритети витрат місцевого бюджету, запровадити механізми та процедури для проведення консультацій з громадськістю щодо бюджетних витрат)*
ІІ етап – інформаційно-технологічний			
Спільна робота у межах визначених компетенцій місцевих органів самоврядування, обласних адміністрації, Міністерства розвитку громад та територій України, Міністерства цифрової трансформації України	Проведення інформаційних кампаній, навчання мешканців та місцевих лідерів. Впровадження цифрових платформ, розробка та запуск мобільних додатків.	Місцеві бюджети, спонсорська підтримка, гранти ЄС, приватні інвестиції.	Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13.01.2011 № 2939-VI *(внести зміни для розширення обов'язків місцевих органів влади щодо публікації інформації про прийняті рішення, витрати бюджету, проєкти та програми, які реалізуються громадою, запровадити обов'язкове звітування про виконання бюджету або реалізацію інших важливих питань на зборах з членами громади)*

продовження табл. 5.9

III етап – розробка та впровадження стратегій «Розумна сільська громада» на місцях			
Місцеві органи самоврядування: розробка і впровадження стратегій. Міністерство розвитку громад та територій України: надання методичної підтримки та контроль за впровадженням. Фінансові установи та неурядові організації: надання фінансових ресурсів та експертної підтримки.	1. Електронне врядування та партисипація: впровадження онлайн-платформи для громадських ініціатив та голосування; регулярне проведення громадських слухань; створення зворотного зв'язку з мешканцями. 2. Фінансова інклюзія: організація тренінгів та курсів з фінансової грамотності та цифрової фінансової грамотності; запуск онлайн платформи мікро-фінансування для малого бізнесу; розширення доступності фінансових послуг на селі тощо. 3. Інфраструктура та інновації: впровадження технологій для розумного сільського господарства; інвестиції в зелені технології та енергоефективні рішення; створення цифрових навчальних центрів. 4. Соціальна інклюзія та культурний розвиток: підтримка культурних та освітніх ініціатив; програми для підтримки активного життя молоді та літніх людей.	Місцеві бюджети, міжнародні гранти, спонсорська допомога, приватні інвестиції.	Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII та інші відповідні нормативні акти *(внести зміни для включення до освітніх програм питань партисипативного управління та фінансової грамотності, запровадити програми підвищення кваліфікації для працівників місцевих органів влади щодо партисипативного управління та фінансової грамотності)* Закон України «Про громадські об'єднання» від 22.03.2012 № 4572-VI *(внести зміни для створення механізмів підтримки громадських організацій, які займаються партисипативними ініціативами, передбачити фінансову підтримку громадських організацій через гранти та інші форми фінансування).* Розробити нормативні акти, що регулюють права громадян на участь у місцевому самоврядуванні та управлінні громадою, процедури громадських слухань, референдумів та інших форм прямої демократії.
IV етап – моніторинг та оцінка досягнутих результатів, корекція стратегії за необхідності			
Місцеві органи самоврядування: ведуть постійний моніторинг реалізації стратегії на місцевому рівні. Обласні адміністрації: забезпечують координацію та підтримку на регіональному рівні. Міністерство розвитку громад та територій України: відповідальне за загальнонаціональну оцінку та контроль за дотриманням стандартів. Незалежні агенції та неурядові організації можуть проводити зовнішній аудит та оцінку для забезпечення об'єктивності.		Місцеві бюджети, спонсорська допомога, міжнародні гранти.	Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 № 280/97-ВР *(внести зміни для закріплення обов'язковості моніторингу та оцінки реалізації стратегій та проєктів, а також забезпечення участі громадськості у процесі оцінки та контролю за реалізацією стратегій, проєктів та інших місцевих ініціатив)*
Сталий та інноваційний розвиток сільських територіальних громад			

Джерело: власні дослідження.

Стратегія «Розумна сільська громада» відкриває для сільських громад низку перспектив. Впровадження цифрових технологій та інноваційних рішень сприятиме розвитку місцевого бізнесу, створенню нових робочих місць та зростанню доходів громад. Створення привабливих умов для життя та роботи сприятиме бажанню молоді залишатися у сільських громадах та запобіганню міграції в міста. Партисипативні підходи забезпечать активну участь громадян у прийнятті рішень, що підвищить прозорість та підзвітність місцевих органів влади. Використання фінансово інклюзивних підходів створить рівні умови доступу до фінансових послуг й підтримає економічне зростання і сталість громад. Завдяки впровадженню сучасних технологій і підходів, сільські громади зможуть конкурувати на рівних умовах з міськими, сприяючи загальному економічному зростанню країни.

Водночас євроінтеграційні перспективи детермінують не лише зміну стратегій розвитку сільських громад, а й механізмів їх фінансового забезпечення. В той час як стратегія «Розумна сільська громада» фокусується на інноваціях, цифрових технологіях та сучасних управлінських практиках, концептуальна модель трансформації фінансового забезпечення спрямована на адаптацію європейських стандартів фінансового управління, розвиток фінансових інструментів, залучення громади до процесу прийняття рішень та створення системи моніторингу і оцінки їх ефективності.

Концептуальна модель орієнтована на забезпечення сталого розвитку громад через створення умов для економічної активності та підвищення якості життя населення. Відповідно до директив ЄС, які підкреслюють важливість доступу до фінансових послуг для всіх верств населення, вона передбачає широке використання інструментів фінансової інклюзії, що дозволяють громадянам з різними доходами користуватися банківськими послугами, кредитуванням, страхуванням та інвестуванням, а також включає розвиток цифрових фінансових платформ, які забезпечують простий і зручний доступ до фінансових ресурсів (рис. 5.15).

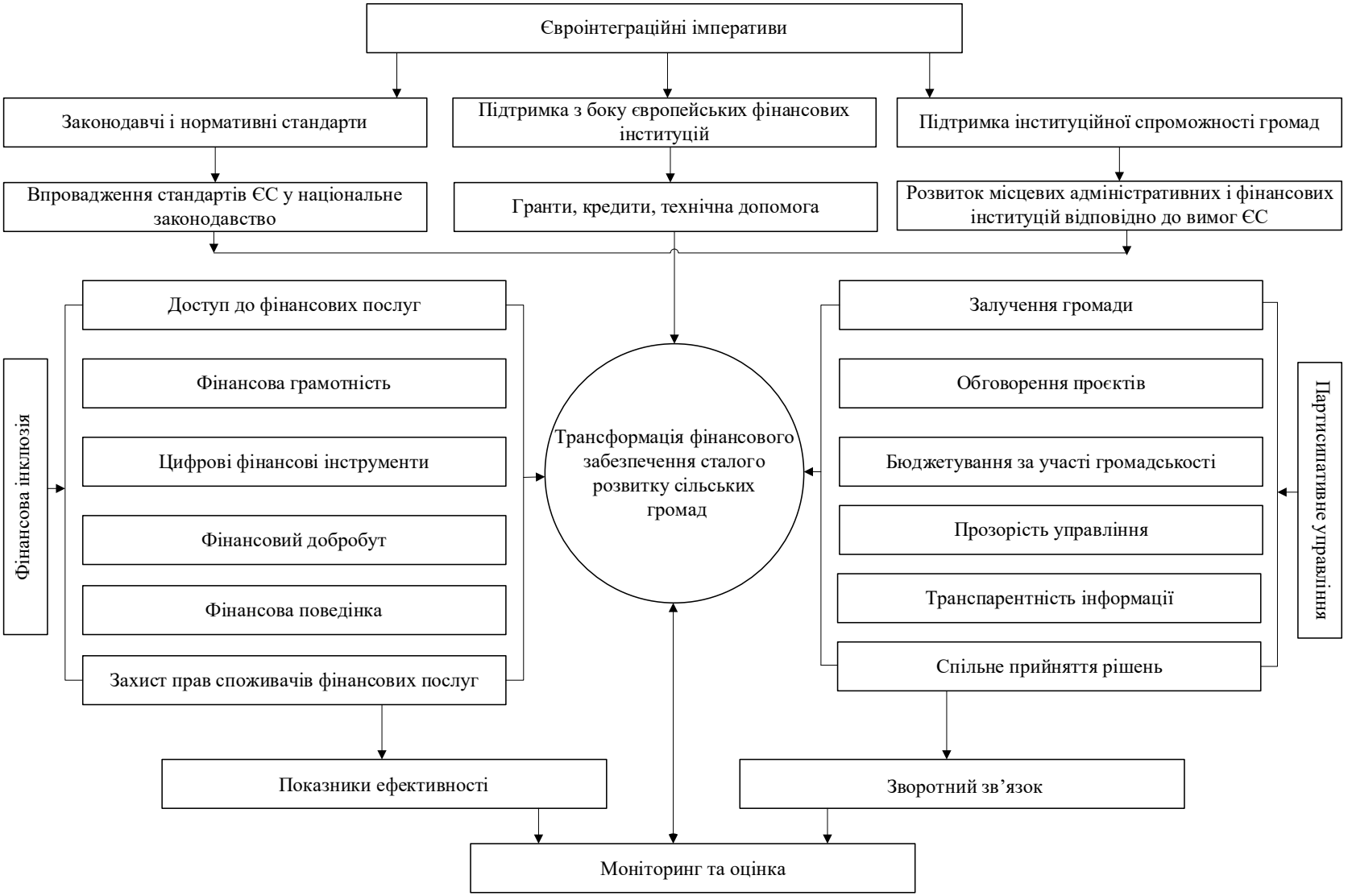

Рис. 5.15. Концептуальна модель трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад

Джерело: власні дослідження.

Поруч з цим модель враховує важливість партисипативного управління, що сприяє залученню громадян до прийняття рішень щодо використання місцевих фінансів. Завдяки механізмам партисипативного бюджету, громадським обговоренням і консультаціям, жителі сільських громад можуть активно брати участь у формуванні місцевих фінансових стратегій і проєктів, що підвищує прозорість і ефективність управління. Водночас модель акцентує на необхідності інтеграції традиційних фінансових механізмів, таких як бюджетне планування та державна підтримка. Це дозволяє забезпечити стабільність фінансових потоків і адаптацію до сучасних викликів, зокрема в контексті відновлення після воєнних дій та економічної кризи. Таким чином, концептуальна модель трансформації фінансового забезпечення на базі євроінтеграційних імперативів створює багатошарову систему, яка поєднує інноваційні та традиційні підходи для забезпечення сталого розвитку сільських громад, сприяє підвищенню їх економічного потенціалу і соціальної стійкості.

Отже, проведене дослідження довело, що фінансова інклюзія як ключовий фактор розвитку, забезпечуючи доступ до фінансових послуг, цифрових фінансових інструментів й фінансової грамотності, закладає фундамент для економічного зростання сільських громад, створює умови для підвищення доходів населення, розвитку місцевого бізнесу та залучення інвестицій. Партисипація, через активну участь населення громади в управлінні фінансовими ресурсами підвищує довіру до органів влади, сприяє прозорості та забезпечує більш раціональне використання коштів, допомагає враховувати місцеві потреби і пріоритети, забезпечує реалізацію соціально значущих проєктів. Інтеграція з ЄС відкриває сільським громадам доступ до нових фінансових можливостей, сприяє впровадженню сучасних стандартів управління і створенню сприятливих умов для сталого розвитку. Впровадження систем моніторингу і оцінки дозволить виявляти слабкі місця і коригувати фінансові стратегії розвитку сільських громад, забезпечуючи досягнення цілей сталого розвитку, що сприятиме адаптивності їх фінансових систем і забезпечуючи їх стійкість до змін. Концептуальна модель поєднання фінансової інклюзії,

партисипативного управління та євроінтеграційних імперативів створює міцну основу для ефективної трансформації фінансового забезпечення сільських громад, що сприятиме досягненню їх стійкого розвитку, покращення якості життя населення і забезпечуватиме економічну, соціальну та екологічну сталість.

Висновки до п’ятого розділу

1. Встановлено, що стан фінансової інклюзії в Україні не досяг належного розвитку. Лише 59 % сільських жителів мають принаймні один банківський рахунок, 43,8 % мають незадовільні знання з фінансових питань, а 25 % українських жителів села повністю витрачають свої кошти на повсякденні потреби та не відстежують витрати. Причиною цього є низькі доходи селян (в середньому менш як 130 євро на місяць), обмежений доступ до фінансових послуг через недостатній розвиток платіжної інфраструктури, низький рівень фінансової освіти й фінансової грамотності. Водночас як показує світовий досвід, створення умов для вільного доступу усіх верств населення до фінансових продуктів і послуг сприяє економічному розвитку держави й зростанню доходів громадян через підвищення ефективності управління активами останніх, спрощення механізмів інвестування, доступності послуг фінансових посередників. Перспективи розвитку фінансової інклюзії пов’язані зі створенням дієвих механізмів захисту прав споживачів фінансових послуг, умов для підвищення фінансової грамотності населення та його поінформованості про послуги банківських і небанківських фінансово-кредитних установ, розвитком платіжної інфраструктури й цифрових технологій у фінансовій сфері.

2. Доведено, що ключовими завданнями фінансової інклюзії в контексті сталого розвитку сільських громад є фінансова освіта, доступність фінансових послуг та захист прав споживачів фінансових послуг. Обґрунтовано, що краща обізнаність селян з фінансових питань дозволить їм здійснювати бюджетування доходів і витрат власних домогосподарств, сприятиме трансформації

заощаджень в інвестиції, що з рештою призведе до зростання доходів сільського населення й економічного розвитку сільських територій. Розширення спектра і якості фінансових послуг на селі сприятиме інфраструктурному розвитку сільських громад та інклюзивності сільського населення до фінансової системи. Формування ефективної системи захисту прав споживачів фінансових послуг здатне відродити довіру сільського населення до фінансових установ, що у сукупності з іншими заходами сприятиме досягненню соціальної рівноваги й сталому розвитку сільських громад. Економічний потенціал, закладений у фінансовій інклюзії сприятиме досягненню ЦСР.

3. Акцентовано на таких параметрах фінансової інклюзії як фінансовий добробут, фінансова поведінка, знання фінансових питань і використання фінансових продуктів, можливість фізичного доступу до фінансових послуг. На основі досвіду країн Європейського Союзу встановлено, що створення умов для вільного доступу усіх категорій населення й бізнесу до фінансових послуг та їх цифровізація сприяють зростанню доходів громадян, підприємницьких структур, спрощенню механізмів інвестування, а отже економічному розвитку держави. З метою виявлення стану фінансової інклюзії в Україні проведено опитування різних за віком, статтю, освітою категорій громадян, яке довело погіршення фінансового становища переважної більшості з них. Аргументовано, що більшість опитаної молоді та людей віком понад шістдесят років в Україні не мають заощаджень. Обґрунтовано, що постійне місце роботи й можливість додатково заробити мають люди переважно у тилових та деокупованих громадах міст та селищ, в той час, як опитувані із сільських населених пунктів зауважують на відсутності роботи та залежності від допомоги родичів.

4. Обґрунтовано, що одним із детермінантів фінансової інклюзії є фінансова поведінка, яка ілюструє схильність населення до споживання, заощадження, управління витратами, а отже має безпосередній вплив на економічний розвиток. За результатами анкетування визначено, що молодь планує витрати час від часу, а от люди літнього віку є байдужими до планування витрат. Аргументовано, що найбільш відповідальними щодо оплати різного роду

зобов’язань є літні люди віком понад 60 років. Виявлено, що в умовах війни ризики знецінення національної грошової одиниці, втрат від інвестицій у нерухомість чи цінні папери, а також інфляційних втрат від зберігання коштів на депозитному рахунку зросли, тому опитані українці намагаються їх нівелювати шляхом зберігання заощаджень у вільноконвертованій валюті. Обґрунтовано, що така фінансова поведінка населення шкодить економіці країни, оскільки ресурси домогосподарств фактично залишаються не залученими у її функціонуванні чи відновленні.

5. Виявлено, що населення України у переважній своїй більшості намагається долучатися до прогресивних форм та методів управління витратами й застосовувати сучасні платіжні інструменти. Доведено, що більшість опитаних українців використовують інтернет-банкінг для управління витратами, що є свідченням цифрової трансформації суспільства. Водночас воєнна ситуація, а саме регулярні обстріли енергетичної інфраструктури країни та, як наслідок, часта відсутність світла та інтернету, спонукає населення проводити розрахунки готівкою. Виявлено, що більшість респондентів оцінюють свої знання з фінансових питань як посередні. У бажаннях підвищувати фінансову грамотність найбільш активною виявилася молодь, найменшу активність проявили літні люди. Результати кореляційно-регресійного аналізу довели, що перспективи фінансової інклюзії безпосередньо пов’язані з такими взаємодоповнювальними факторами як розвиток та підвищення рівня освіти громадян, а також фінансової обізнаності та грамотності населення. Для розвитку фінансової інклюзії актуалізується питання зростання заощаджень населення, адже дослідження довело, що в умовах війни їх рівень значно зменшився через інфляційні процеси, повну або часткову втрату джерел доходу, відсутність знань чи мотивації для ефективного управління ними. Знання фінансових питань дозволять громадянам здійснювати бюджетування доходів і витрат, сприятимуть формуванню й трансформації заощаджень в інвестиції, що з рештою матиме позитивний вплив на повоєнне відновлення економіки країни.

6. Встановлено, що стан розвитку територіальних громад в Україні вимагає формування принципово нових підходів до управління їх фінансовим забезпеченням. Європейський досвід доводить високу ефективність функціонування громад, які використовують партисипативні підходи до стратегічного планування свого розвитку. Аргументовано, що ключова ідея такого планування полягає у спрямуванні зусиль громадських організацій, населення громади, місцевих органів влади та бізнесових структур на основі взаємних інтересів, командної роботи, прийняття рішень і реалізації ініціатив на створення умов для забезпечення фінансової спроможності й сталого розвитку громад через їх економічний, екологічний й соціальний поступ. Доведено, що формування партисипативного управління в сільських громадах є складним, але важливим процесом, що сприяє підвищенню ефективності управління, їх соціальній згуртованості та сталому розвитку. Активне залучення громадськості до процесів прийняття рішень забезпечує прозорість, підзвітність та ефективність управління, що є основою для успішного розвитку сільських громад. Формування партисипативного управління в сільських громадах вимагає систематичного підходу, який включає різні аспекти залучення громадськості до процесу прийняття рішень через створення інституційних основ, формування ресурсної бази, розвиток управлінських навичок.

7. Розроблено концептуальну модель, яка орієнтована на забезпечення сталого розвитку громад через створення умов для економічної активності та підвищення якості життя населення. Відповідно до директив ЄС, які підкреслюють важливість доступу до фінансових послуг для всіх верств населення, вона передбачає широке використання інструментів фінансової інклюзії, що дозволяють громадянам з різними доходами користуватися банківськими послугами, кредитуванням, страхуванням та інвестуванням, а також включає розвиток цифрових фінансових платформ, які забезпечують простий і зручний доступ до фінансових ресурсів. Поруч з цим модель враховує важливість партисипативного управління, що сприяє залученню громадян до прийняття рішень щодо використання місцевих фінансів. Завдяки механізмам

партисипативного бюджету, громадським обговоренням і консультаціям, жителі сільських громад можуть активно брати участь у формуванні місцевих фінансових стратегій і проєктів, що підвищує прозорість і ефективність управління. Водночас модель акцентує на необхідності інтеграції традиційних фінансових механізмів, таких як бюджетне планування та державна підтримка, з новими підходами. Це дозволяє забезпечити стабільність фінансових потоків і адаптацію до сучасних викликів, зокрема в контексті відновлення після воєнних дій та економічної кризи. Таким чином, концептуальна модель трансформації фінансового забезпечення на базі євроінтеграційних імперативів створює багатошарову систему, яка поєднує інноваційні та традиційні підходи для забезпечення сталого розвитку сільських громад, сприяє підвищенню їх економічного потенціалу і соціальної стійкості.

Результати досліджень, що викладені у даному розділі, опубліковано автором у наукових працях, які включені до списку використаних джерел: [1, 4, 5, 12, 22, 31, 207, 208].

У п’ятому розділі використано матеріали з відповідним посиланням на такі наукові праці зі списку використаних джерел: [64, 70, 96, 107, 108, 111, 112, 116, 120, 128, 156, 161, 163, 169, 170, 177, 178, 190, 198, 207, 219, 228, 229, 241, 242, 269, 272, 282, 299, 302, 306, 310-315, 328, 334-337].

ВИСНОВКИ

У дослідженні запропоновано розв’язання актуальної проблеми, що полягає в обґрунтуванні теоретико-методологічних засад і вирішенні науково-прикладних завдань щодо євроінтеграційних імперативів трансформації фінансового забезпечення сільських територіальних громад. Результати проведених досліджень уможливлюють формулювання таких висновків:

1. З метою досягнення наукових результатів, що матимуть важливе значення для суспільства і можуть бути впроваджені державними інституціями, розроблено теоретико-методологічну конструкцію дослідження євроінтеграційних імперативів трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад. Доведено, що зазначена конструкція є теоретико-методологічним і практичним базисом трансформації на основі євроінтеграційних імперативів, фінансового забезпечення сільських територіальних громад, який завдяки фінансовій інклюзії та партисипативним підходам в управлінні підвищить їх фінансову стійкість і дозволить досягти економічних, соціальних та екологічних параметрів сталості.

2. Аналіз джерельної бази проблем, пов’язаних з євроінтеграційними імперативами трансформації фінансового забезпечення сільських територіальних громад, дозволив сформувати чітку наукову картину розвитку досліджуваної проблематики. За допомогою бібліометричного аналізу запитів у глобальній мережі Інтернет та публікаційної активності у базі даних *Scopus*, встановлено актуальність, комплексність і міждисциплінарність підходів до вивчення окреслених питань. Трендовий аналіз публікаційної активності за пошуковим запитом *«фінансове забезпечення сільського розвитку»* у наукометричній базі даних *Scopus* засвідчив, що з часом кількість публікацій за цією тематикою зростає, проте таке зростання не є чітко вираженим або стабільним, що може бути обумовлено різними факторами: зміною наукових інтересів дослідників, зменшенням фінансування наукових розробок за цим напрямом, політичними або соціальними викликами. Доведено, що у

перспективі така динаміка збережеться, але з помітними флуктуаціями. З використанням функціоналу програми *VOSviewer* здійснено кластеризацію наукових публікацій за пошуковим запитом *«фінансове забезпечення сільського розвитку»* та отримано бібліометричну карту розподілу публікацій між країнами.

3. На основі вивчення праць вітчизняних та закордонних науковців, було здійснено експлікацію понятійно-категоріального апарату, яка дозволила зробити висновки: дефініція «євроінтеграційний імператив» є багатогранним концептом, який об'єднує політичні, економічні, соціальні та інституційні аспекти життя суспільства, детермінує стратегічний курс на інтеграцію з Європейським Союзом, спрямований на досягнення високих європейських стандартів і забезпечення сталого розвитку, водночас пропагує національну ідею та ідентичність; «трансформація» – це процес змін, який відбувається еволюційним чи революційним шляхом й веде до оновлення тих сфер, в яких він відбувається; «фінансова забезпеченість» – це процес збалансування потреб певних суб'єктів з їх фінансовими можливостями; «фінансове забезпечення територіальних громад» – це процес спрямований на акумуляцію, розподіл та використання фінансових ресурсів, необхідних для її сталого розвитку, який охоплює формування місцевих бюджетів, залучення інвестицій, надання субвенцій та дотацій, а також використання інших фінансових інструментів, що забезпечують економічну самодостатність і фінансову сталість громад; «сільські громади» – це територіальні утворення, які знаходяться поза межами міських агломерацій, характеризуються низькою щільністю населення, формують його соціальну і культурну ідентичність, відрізняються від громад іншого типу економічною базою, інфраструктурою та соціальною організацією.

3. Аналіз концепцій сталого розвитку засвідчив наявність у них численних суперечностей методологічного характеру. Виявлено, що на початкових етапах дослідницькі погляди мали узагальнений характер, окреслювали проблеми сталості на глобальному рівні й пов'язували їх переважно зі збереженням довкілля та запровадженням обмежень на зростання населення, капіталу,

споживання, інші результати діяльності людини. Доведено, що з часом вчення набували більш конкретних обрисів і стосувалися практичного розв'язання проблем сталості на локальних рівнях. Встановлено, що переважна більшість з них демонструвала сталий розвиток через призму екологічних, соціальних та економічних вимірів. Синтез дослідницьких поглядів на проблему сталого розвитку дозволив виокремити авторське бачення сутнісного наповнення цієї дефініції. Обґрунтовано, що під сталим розвитком слід розуміти складний, водночас гнучкий та адаптивний процес збалансування економічного зростання, соціального добробуту і збереження довкілля з дотриманням моральних та етичних принципів на засадах солідарності й партнерства усіх членів суспільства, що реалізується, починаючи з територіальних громад, і, абсорбуючись на національному рівні, забезпечує досягнення глобальних цілей сталості.

4. Концептуалізація ключових засад сталого розвитку на прикладі декомпозиційної моделі дозволила сформулювати функціональний вимір, визначити цілі та завдання на шляху до сталості громад. Доведено, що стала громада не перебуває у певному застиглому стані, а навпаки постійно знаходиться у пошуку рівноваги між різними сферами життя, а отже, виконує певні функції, які дозволяють їй досягати очікуваних результатів. Обґрунтовано, що досягнення ключових ЦСР, з акцентом на екологічне споживання і виробництво, розвиток промисловості та інфраструктури, надійну систему охорони здоров'я, якісну освіту є пріоритетним для територіальних громад. Встановлено, що міжнародні імперативи сталого розвитку сільських територіальних громад, формуються на основі глобальних ініціатив та угод, спрямованих на досягнення ЦСР з урахуванням економічних, соціальних та екологічних потреб суспільства. Здійснено змістовне наповнення імперативів формування глобальних поглядів щодо цілей сталого розвитку, серед яких кліматичні зміни і вуглецева нейтральність, ініціативи щодо збереження біорізноманіття, заходи для боротьби з соціальною нерівністю, забезпечення

гендерної рівності, поліпшення умов праці, а також залучення усіх верств населення до процесів прийняття рішень визнано ключовими.

5. Проведений аналіз головних етапів розвитку співпраці між Україною та ЄС у напрямі реалізації ключових засад сталості вказав на всебічні трансформації, які відбулися й продовжують відбуватися практично в усіх сферах суспільного життя українців для того, аби наблизити їх до європейського рівня. Встановлено, що інтеграція України в ЄС є багатогранним процесом, що приносить обом сторонам значні вигоди, але також супроводжується серйозними ризиками: для України – це економічні, соціальні, політичні та інституційні виклики, пов'язані з адаптацією до європейських стандартів, посиленням конкуренції та необхідністю глибоких реформ; для ЄС – це ризики, пов'язані з фінансовими зобов'язаннями, соціальним та політичним навантаженням, а також необхідністю перегляду внутрішніх процедур і політик. Розв'язання цих питань потребує тісної співпраці, стратегічного планування та залучення всіх зацікавлених сторін для забезпечення успішної інтеграції та мінімізації потенційних ризиків.

6. Дослідження механізмів фінансового забезпечення в країнах ЄС довело, що спільний бюджет є інструментом для реалізації політик і програм, які сприяють економічному зростанню, соціальній єдності та стабільності в Європейському Союзі, допомагає країнам-членам розв'язувати спільні проблеми та досягати спільних цілей, сприяючи тим самим подальшій інтеграції та сталому розвитку. Фінансові ресурси, акумульовані у спільному бюджеті від внесків країн-членів ЄС та інших надходжень, розподіляються на різні потреби через структурні фонди, в тому числі й на підтримку країн не членів. Інтеграція України в Європейський Союз супроводжується підтримкою з боку ЄС, яка реалізується через різні програми та ініціативи, спрямовані на сприяння політичним, економічним та соціальним реформам. Зі спільного бюджету ЄС Україна отримує значні ресурси для проведення необхідних трансформацій у різних сферах, що сприяє підвищенню рівня життя, економічному зростанню та зміцненню демократичних інститутів. Для ЄС підтримка України через спільний

бюджет є інструментом сприяння стабільності в регіоні, розвитку партнерських відносин та посилення європейської інтеграції.

7. Аналіз бюджетної політики ЄС дозолив встановити її виключно важливу роль у соціальному та економічному житті країн-членів, яка через власні ресурси (доходи) впливає на умови прийнятності та критерії розподілу коштів, і таким чином віддзеркалює політичні пріоритети ЄС, серед яких сталий розвиток сільських територій та громад є ключовим. Встановлено, що сільські райони охоплюють близько 83 % території ЄС, де проживає значна частина мешканців ЄС. Доведено, що ключовими викликами сільських поселень залишаються демографічні зміни, недостатня доступність транспортної та цифрової інфраструктури, високий рівень безробіття, залежність економіки від аграрного виробництва, низький рівень доходів сільських жителів, обмежений доступ до соціальних послуг. Аргументовано, що розвиток сільських громад активно фінансується коштом структурних фондів і національними бюджетами країн-членів, а обсяг фінансування залежить від типу території, означених пріоритетів та національних стратегій розвитку. Застосування комплексного підходу до розв'язання проблем сільських громад в ЄС передбачає співпрацю на всіх рівнях – від загальноєвропейського до місцевого, ефективне використання фінансових ресурсів, впровадження інновацій, розвиток інфраструктури та підтримку місцевих ініціатив, сприяє створенню сприятливих умов для сталого розвитку сільських громад та покращення якості життя їх мешканців.

8. Дослідження демонструє, що розвиток сільських територіальних громад у країнах, що не є членами ЄС, залишається важливим аспектом міжнародної допомоги. Встановлено, що основними напрямами підтримки сталого розвитку сільських громад є їх інфраструктурне відновлення, економічна підтримка, соціальна інтеграція вразливих верств населення, впровадження нових технологій та інновацій. Обґрунтовано, що основними інструментами підтримки виступають гранти, кредити на пільгових умовах, бізнес-консультації, які допомагають малим та середнім підприємствам відновитися після криз та сприяють зростанню економічної активності в регіонах. Програми навчання з

розвитку бізнес-навичок, управління фінансами, використання цифрових технологій є ключовими для підвищення компетенцій місцевих підприємців та залучення молоді до економічної активності, а використання сучасних технологій у сільському господарстві підвищує ефективність та стійкість місцевої економіки. Аргументовано, що соціальна підтримка вразливих груп населення через поліпшення доступу до освіти, охорони здоров'я та ринку праці, покращує соціальну стабільність в сільських громадах. Реалізація екологічних проєктів, спрямованих на збереження природних ресурсів та адаптацію до змін клімату, є важливими для довгострокового сталого розвитку сільських громад. Залучення місцевих органів влади та громадських організацій до процесів планування та реалізації програм забезпечує врахування специфіки кожної громади та максимальне розкриття її потенціалу.

9. На основі системного аналізу ключових директив ЄС у сферах регулювання питань екологічної та соціально-економічної сталості, виявлено їх відповідність сучасним викликам щодо захисту довкілля та забезпечення соціальної відповідальності бізнесу, розвитку економічних механізмів, спрямованих на стійке використання ресурсів й скорочення негативного впливу на довкілля. Доведено, що інтеграція нових членів породжує потребу в адаптації ключових імперативів ЄС у національні закони й потребує додаткових витрат фінансових ресурсів на реформування наявних правових та адміністративних систем країн-претендентів, що породжує ризики підвищення соціальної напруги у суспільстві, пов’язані з адаптацією до нових вимог, та можливі негативні наслідки для економічного зростання в короткостроковій перспективі через посилання навантаження на фінансові системи усіх учасників цих відносин, що може негативно вплинути на політичну і громадську підтримку євроінтеграційних процесів.

10. Встановлено, що ключовою метою фінансового забезпечення сільського розвитку є формування сталої економічної системи, екологічної безпеки та гідних соціально-побутових умов на селі. Перспективи фінансового забезпечення сільського розвитку пов’язані із вирішенням таких завдань:

здатністю територіальних громад здійснювати оцінку та ефективно використовувати власні фінансові можливості для економічного й соціально-екологічного поступу; пошуку альтернативних джерел фінансування; прозорістю процесів отримання і використання бюджетних коштів; налагодження взаємозв'язку державних органів з аграріями, кінцевими споживачами фінансових ресурсів; посилення контролю за використанням бюджетних коштів; спроможністю залучати бізнесові структури для вирішення нагальних економічних та соціально-екологічних проблем на селі; формування інвестиційного іміджу сільських населених пунктів й інвестиційний розвиток малих і середніх сільгоспвиробників. Новітня історія сільського розвитку потребує координації та злагодженої дії усіх зацікавлених сторін (селян, органів державної та місцевої влади, бізнесу, наукової спільноти); розуміння механізмів, інструментів, шляхів та способів досягнення очікуваних результатів; визначення джерел та обсягів фінансових ресурсів, необхідних для розв'язання поставлених завдань.

11. Обґрунтовано, що фінансова інклюзія є ключовим інструментом для трансформації системи фінансового забезпечення сільських громад, сприяючи їх соціально-економічному розвитку та підвищуючи загальний рівень добробуту мешканців, створюючи доступ до фінансових послуг для всіх верств сільського населення, відкриваючи нові можливості для підприємницької діяльності. Доведено, що ключовими параметрами фінансової інклюзії є фінансовий добробут, фінансова поведінка, знання фінансових питань і використання фінансових продуктів, можливість фізичного доступу до фінансових послуг. На основі результатів онлайн-опитування різних за віком, статтю, освітою категорій громадян встановлено, що створення умов для вільного доступу усіх категорій населення й бізнесу до фінансових послуг та їх цифровізація сприяють зростанню доходів громадян, підприємницьких структур, спрощенню механізмів інвестування, а отже економічному розвитку держави. Результати кореляційно-регресійного аналізу підтвердили, що перспективи фінансової інклюзії безпосередньо пов'язані з факторами, що доповнюють один одного, серед яких:

розвиток та підвищення рівня освіти громадян, фінансова обізнаність та грамотність населення. Отже, впровадження фінансової інклюзії у сільських громадах є необхідним кроком для досягнення економічної рівноваги та покращення якості життя у сільських громадах.

12. Запропоновано концепцію повоєнного відновлення та розвитку доступності фінансових послуг згідно з директивами ЄС, яка охоплює ключові кроки та дії, спрямовані на відновлення стабільності і функціональності фінансової системи, забезпечення доступності послуг для населення та бізнесу, а також сприяння досягненню цілей сталого розвитку. Акцентовано на необхідності розробки короткострокових та довгострокових планів відновлення, визначення найбільш критичних сфер для негайного втручання. Сформульовано законодавчі ініціативи і зміни, які сприятимуть повоєнному відновленню та розвитку фінансової інклюзії в територіальних громадах. Доведено, що відновлення доступності фінансових послуг згідно з директивами ЄС є складним процесом, який вимагає скоординованих зусиль уряду, фінансових інституцій, міжнародних організацій і приватного сектору, водночас матиме позитивний вплив на розвиток сільських територіальних громад та зростання добробуту сільського населення.

13. Встановлено, що стан розвитку територіальних громад в Україні вимагає формування принципово нових підходів до управління їх фінансовим забезпеченням. На основі вивчення досвіду ЄС зроблено висновки про високу ефективність функціонування громад, які використовують партисипативні підходи до стратегічного планування свого розвитку. Аргументовано, що ключова ідея такого планування полягає у спрямуванні зусиль громадських організацій, населення громади, місцевих органів влади та бізнесових структур на основі взаємних інтересів, командної роботи, прийняття рішень і реалізації ініціатив на створення умов для забезпечення фінансової спроможності й сталого розвитку громад через їх економічний, екологічний й соціальний поступ. Доведено, що формування партисипативного управління в сільських громадах є складним, але важливим процесом, що сприяє підвищенню ефективності

управління, їх соціальній згуртованості та сталому розвитку. Активне залучення громадськості до процесів прийняття рішень забезпечує прозорість, підзвітність та ефективність управління, що є основою для успішного розвитку сільських громад. Запропоновано впровадження цифрових технологій та інноваційних рішень, що сприятиме розвитку місцевого бізнесу, створенню нових робочих місць та зростанню доходів громад, на основі стратегії «Розумна сільська громада».

14. Розроблено концептуальну модель орієнтовану на забезпечення сталого розвитку громад через створення умов для економічної активності та підвищення якості життя населення, яка передбачає широке використання інструментів фінансової інклюзії, що дозволяють громадянам з різними доходами користуватися банківськими послугами, кредитуванням, страхуванням та інвестуванням, а також включає розвиток цифрових фінансових платформ, які забезпечують простий і зручний доступ до фінансових ресурсів. Поруч з цим модель враховує важливість партисипативного управління, що сприяє залученню громадян до прийняття рішень щодо використання місцевих фінансів. Завдяки механізмам партисипативного бюджету, громадським обговоренням і консультаціям, жителі сільських громад можуть активно брати участь у формуванні місцевих фінансових стратегій і проєктів, що підвищує прозорість і ефективність управління. Водночас модель акцентує на необхідності інтеграції традиційних фінансових механізмів, таких як бюджетне планування та державна підтримка, з новими підходами, що дозволяє забезпечити стабільність фінансових потоків і адаптацію до сучасних викликів, зокрема в контексті відновлення після воєнних дій та економічної кризи. Отже, концептуальна модель трансформації фінансового забезпечення на базі євроінтеграційних імперативів створює багатошарову систему, яка поєднує інноваційні та традиційні підходи для забезпечення сталого розвитку сільських громад, сприяє підвищенню їх економічного потенціалу і соціальної стійкості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова І. В. Євроінтеграційні імперативи трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад [Текст]: монографія – Житомир: ТОВ «Видавничий дім «Бук-Друк»», 2024. – 290 с.

2. Абрамова І. В. Аграрні розписки як інструмент фінансово-кредитного забезпечення дрібних та середніх сільгоспвиробників. *Бізнес Інформ*. 2018. №2. С. 253-258. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2018_2_37

3. Абрамова І. В. Досягнення, проблеми та перспективи функціонування й обігу аграрних розписок в Україні. *Бізнес Інформ*. 2021. № 2. С. 273-279. URL.: https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-2-273-279A

4. Абрамова І. В. Розвиток міграційної політики України під впливом євроінтеграційних процесів та збройної агресії рф. Наукові читання – 2023: зб. наукових праць працівників, докторантів, аспірантів та молодих вчених ННІ менеджменту, бізнесу і права Поліського національного університету. Житомир: Поліський національний університет, 2023. С. 8-14. URL.: https://polissiauniver.edu.ua/wp-content/uploads/2023/06/Naukova_chitannya-2023_1.pdf

5. Абрамова І. В. Стан і пріоритети фінансової інклюзії в Україні. *Бізнес Інформ*. 2020. №10. С. 294-300. URL.: https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-10-294-300

6. Абрамова І. В. Теоретичне обґрунтування змісту та форм фінансового забезпечення об’єднаних територіальних громад. *Вісник ЖНАЕУ*. № 1 (59), т. 2. 2017. С. 9-18. URL.: http://ir.polissiauniver.edu.ua/handle/123456789/8334

7. Абрамова І. В. Фінансове забезпечення територіальних громад в умовах воєнного стану. Збірник праць учасників IX Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Фінансові інструменти регіонального

розвитку» (27 жовтня 2023 р.). Житомир : Поліський національний університет, 2023. С. 37-40. URL.: http://surl.li/uowko

8. Абрамова І. В. Фінансове підґрунтя сталого розвитку територіальних громад. Актуальні проблеми теорії і практики менеджменту та публічного врядування в контексті євроінтеграції : збірник матеріалів XIII Міжнародної науково-практичній конференції 16 травня 2024 р. [електронне видання]. – Рівне : НУВГП, 2024. – С. 33-34.

9. Абрамова І. В., Віленчук О. М., Дема Д. І. та ін. Фінансова політика в аграрному секторі економіки: стан та перспективи : монографія за ред. Д. І. Деми. Житомир: ЖНАЕУ, 2015. С. 209-275. URL.: http://ir.polissiauniver.edu.ua/bitstream/123456789/3839/1 /Finansova_polituka_APK_2015_364.pdf

10. Абрамова І. В., Поплавський П. В. Експлікація поняття «євроінтеграційний імператив». International scientific-practical conference «The War in Ukraine – a Challenge to Euro-Atlantic Civilizational Values» : conference proceedings (June 24–25, 2024. Uzhhorod, Ukraine). Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2024. С. 75-79.

11. Абрамова І. В. Аналітична оцінка результатів роботи сільськогосподарських підприємств в умовах невизначеності. *Економічні горизонти.* № 3(21). 2022. С. 83-90. URL.: https://doi.org/10.31499/2616-5236.3(21).2022.263105

12. Абрамова І. В. Стан та повоєнні перспективи ринку фінансових послуг. *Вісник ЛТЕУ. Економічні науки*. № 74. 2023. С. 49-53. URL.: https://doi.org/10.32782/2522-1205-2023-74-06

13. Абрамова І. В., Поплавський П. Г. Вплив євроінтеграційних процесів на сталий розвиток територіальних громад. Матеріали конференції «Публічне управління та адміністрування в Україні: євроінтеграційний поступ» (31 травня 2024 р., м. Івано-Франківськ). URL.: https://nung.edu.ua/department/kafedra-publichnoho-upravlinnya-ta-administruvannya/konferentsiyi

14. Абрамова І. В., Поплавський П. Г. Фінансування міжнародних грантових угод у сферах науки та інновацій через призму декомпозиційної моделі. *Бізнес Інформ.* № 4. 2024. С. 26-31. URL.: https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-4-26-31

15. Абрамова І.В. Аналітична оцінка стану та причин дефіциту державного бюджету України. Збірник праць учасників Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Фінансові інструменти регіонального розвитку», том. 1. (27 жовтня 2021 року). Житомир: Поліський національний університет, 2021. С. 44-46. URL.: http://surl.li/uoyjh

16. Абрамова І.В. Державна підтримка і регулювання розвитку сільського господарства в країнах ЄС та США. Аграрна наука, освіта, виробництво: Європейський досвід для України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Житомир, 17-18 листопада 2015 р.). Житомир: ЖНАЕУ, 2015. С. 459-466. URL.: http://repository.vsau.org/getfile.php/10075.pdf

17. Абрамова І.В. Досвід кооперації сільськогосподарських виробників в країнах Європейського союзу. Кооперативні читання: 2019 рік: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Житомир, 7 червня 2019 р.). Житомир: ЖНАЕУ, 2019. С. 83-87. URL.: http://ir.polissiauniver.edu.ua/bitstream/123456789/9823/1/Cooperative_2019_83-87.pdf

18. Абрамова І.В. Обґрунтування змісту та фінансових інструментів сільського розвитку з урахуванням досвіду ЄС. Фінансові інструменти регіонального розвитку: матеріали ІІІ Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (10 лист. 2017 р.). Житомир, 2017. С. 91-96.

19. Абрамова І.В. Особливості кредитування малих та середніх сільгоспвиробників кредитними спілками. Кооперативні читання: 2018 рік: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Житомир, 1 червня 2018 р.). Житомир : ЖНАЕУ, 2018. С. 101-105. URL.:

http://ir.polissiauniver.edu.ua/bitstream/123456789/9081/1/Cooperative_2018_101-104.pdf

20. Абрамова І.В. Оцінка фінансового стану та джерел формування капіталу сільськогосподарських підприємств. *Капіталізація аграрного сектору економіки* : кол. моногр. за заг. ред. Л.В. Недільської. Житомир : О.О. Євєнок, 2021. С. 63-83.

21. Абрамова І.В. Перспективи розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в умовах Євроінтеграції. *Вісник ЖНАЕУ*. 2015. № 1 (48), т.2. С. 80-89. URL.: http://ir.polissiauniver.edu.ua/handle/123456789/3313

22. Абрамова І.В. Проблеми та перспективи інвестиційної діяльності в сільському господарстві. *Вісник ЖНАЕУ*. 2010. № 2 (27), т. 2. С. 340-346. URL.: http://ir.polissiauniver.edu.ua/bitstream/123456789/5127/5/VZNAU_2010_2_340%e2%88%92345.pdf

23. Абрамова І.В. Роль кооперативів у забезпеченні сільського розвитку: досвід Великобританії. Кооперативні читання: 2017 рік: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Житомир, 2 вересня 2017 р.). Житомир: Вид-во «Житомирський національний агроекологічний університет», 2017. С. 84-88. URL.: http://ir.polissiauniver.edu.ua/handle/123456789/8569

24. Абрамова І.В. Теоретико-методологічні аспекти державної підтримки сільського господарства. *Вісник ЖНАЕУ*. 2015. № 2 (51), т.2. С. 103-113. URL.: http://ir.polissiauniver.edu.ua/handle/123456789/5392

25. Абрамова І.В. Фінансові важелі державної підтримки сільського розвитку: європейський досвід і вітчизняні реалії. *Проблеми економіки*. № 3 (49). 2021. С. 132-140. URL.: https://doi.org/10.32983/2222-0712-2021-3-132-139

26. Абрамова І.В., Дема Д.І., Гнидюк І.В. Проблеми та перспективи розвитку земельних відносин в аграрному секторі економіки країни. *Вісник Сумського національного аграрного університету:* науково-методичний журнал. Серія: «Економіка та менеджмент». 2011. № 6/2 (49). С. 43-46. URL.: http://ir.polissiauniver.edu.ua/bitstream/123456789/7339/7/SNAU_2011_6_43-46.PDF

27. Абрамова І.В., Кирилович О.Ф. Діагностика тарифної політики на послуги підприємств житлово-комунального господарства Житомирської області. Фінансова політика регіонального розвитку: вітчизняний та зарубіжний досвід : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди 25-річчя заснування кафедри фінансів і кредиту (10-11 жовт. 2019 р.). Житомир, 2019. С. 180-185. URL.: http://repository.vsau.org/getfile.php/23127.pdf

28. Абрамова І.В., Мельник Ю.С. Стратегічні орієнтири фінансового забезпечення розвитку міського пасажирського транспорту. *Вісник ЖНАЕУ*. № 2 (62), т. 2. 2017. С. 93-97. URL.: http://ir.polissiauniver.edu.ua/bitstream/123456789/8970/1/VZNAEU_2017_2_2_93-97.pdf

29. Абрамова І.В., Недільська Л.В., Куровська Н.О. Особливості бюджетної політики ЄС та її аграрний вектор. *Danish Scientific Journal*. 2017. № 6. С.10-13. URL.: https://www.danish-journal.com/wp-content/uploads/2024/03/DSJ_6.pdf

30. Абрамова І.В., Недільська Л.В., Куровська Н.О. Удосконалення системи управління фінансовими ресурсами підприємств. Наукові читання – 2021: збірник наукових праць за результатами науково-практичної конференції науково-педагогічних працівників, докторантів, аспірантів та молодих вчених ННІ економіки та агробізнесу. Житомир: Поліський національний університет, 2021. С. 8-12.

31. Абрамова І.В., Патинська-Попета М.М. Партисипативне стратегічне планування як інноваційна модель управління фінансовим потенціалом розвитку територіальних громад. Збірник праць учасників VIII Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Фінансові інструменти регіонального розвитку» (3 листопада 2022 р.). Житомир : Поліський національний університет, 2022. С. 124-129. URL.: http://surl.li/umcfq

32. Алексеєнко Л. М., Лацик Г. М. Інституціональна трансформація просторових фінансових інновацій. *Фінанси України*. 2012. № 8. С. 69-77. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2012_8_7

33. Альбещенко О. Європейський досвід сталого розвитку аграрного сектору в сільській місцевості. *Економіка та суспільство.* 2022. URL.: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-1.

34. Аналіз виконання доходів місцевих бюджетів за 2022 рік. ГО «Децентралізація». URL.: https://decentralization.ua/news/16105 (дата звернення: 23.12.2023).

35. Аналіз місцевих бюджетів за 2023 рік. ГО «Децентралізація». URL.: https://decentralization.ua/en/news/17747 (дата звернення: 23.05.2024).

36. Барановський О. Зміст трансформаційних процесів в економічних системах. *Вісник Університету банківської справи*. 2017. № 1 (28). С. 3-12.

37. Безуглий О.В. Територіальна громада в Україні: напрями та чинники сталого розвитку: автореф. дис. ...канд. наук з держ. упр. Харків. регіон. ін-т держ. упр.; Нац. акад. держ. упр. При Президентові України. Харків, 2008. 20 с. URL.: http://www.disslib.org/terytorialna-hromada-v-ukrayini-naprjamy-ta-chynnyky-staloho-rozvytku.html

38. Беседін В. Ф. Методи і моделі декомпозиції економічного розвитку. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2016. № 1. С. 16–22. - URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vbumb_2016_1_4

39. Бойко Л., Бойко В. Сучасний стан агробізнесу в Україні та його ревіталізація у післявоєнний період. *Таврійський науковий вісник.* Серія: Економіка, (16), 2023. С. 55-61. URL.: https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.7

40. Булавинець В., Карпишин Н. Фінансовий потенціал територіальних громад. *Світ фінансів.* № 4(61). 2019 с. 96-110. URL: http://sf.wunu.edu.ua›article›download

41. Бурик З. М. Формування державної політики сталого розвитку: регіональний аспект. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2016. Вип. 2. С. 75-78. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cxeebu_2016_2_17

42. Бурлуцький С. В. Системна декомпозиція моделей соціального захисту. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. :*

Економічні науки. 2014. Вип. 5(3). С. 211-215. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_en_2014_5(3)__54

43. Бюджетний кодекс України : За станом на 24 лип. 2006 р. Офіц. вид. Київ : Парлам. вид-во, 2006. 96 с.

44. Бюджетні видатки України. Openbudget. URL: https://openbudget.gov.ua/nationalbudget/expenses?class=program&view=table (дата звернення: 23.12.2023).

45. Васильєва О. І., Васильєва Н. В. Концептуальні засади сталого розвитку територіальних громад. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 8. С. 74-78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2018_8_17

46. Вахович І. М. Камінська І. М., Хомицький В. М. та ін. Фінансові потоки в логістичній діяльності підприємства: сутність, трансформація і капіталізація. *Економічні науки. Серія : Економіка та менеджмент*. 2018. Вип. 15. С. 54-67. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecnem_2018_15_8

47. Вовканич С. Й. Суспільні трансформації в умовах глобалізації: соціогуманістичні імперативи, неекономічні чинники та євроінтеграційні пріоритети. *Регіональна економіка*. 2014. № 1. С. 66-80. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek_2014_1_9

48. Войнаренко М., Гончар О. Трансформація соціально-економічних систем за умов інтеграційних перетворень. *Журнал європейської економіки*. 2018. Т. 17, № 2. С. 225-243. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jee_2018_17_2_7

49. Гавриленко М. М., Гораль Л. Т., Берлоус М. В. Трансформація економічних систем під впливом цифровізації. *Бізнес Інформ*. 2019. № 12. С. 261-267. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2019_12_39

50. Геллопін Г. К. Соціально-екологічний системний підхід (СЕС) до індикаторів сталого розвитку. Лондон, Великобританія, 2018. С. 329-346.

51. Герасимчук З. В., Поліщук В. Г. Теоретичні основи інституційного забезпечення стимулювання сталого розвитку регіону. *Регіональна економіка.* 2011. №4 URL.: https://www.re.gov.ua/re201104/re201104_030_GerasymchukZV,PolishchukVH.pdf

52. Глобальні цілі сталого розвитку до 2030 року (відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Перетворення нашого світу: Порядок денний розвитку у галузі сталого розвитку на період до 2030 року», схваленої 25 вересня 2015 року, A/RES/70/1). URL: http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals.html

53. Головне управління статистики у Житомирській області. URL.: https://www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 23.12.2023).

54. Гречко А. В. Напрями державної регіональної політики щодо активізації сталого розвитку регіонів в умовах інституціональних зміню *Агросвіт*. 2019. № 13-14. С. 39-43. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/agrosvit_2019_13-14_7

55. Грицишен Д. О., Абрамова І. В. Специфіка фінансування сталого розвитку сільських громад окремих країн ЄС. *Society and Security.* 2024.

56. Грицишен Д. О., Абрамова І. В. Формування та реалізації фінансових механізмів ЄС щодо сталого розвитку сільських громад. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*. 2024. № 20. С. 67-78. DOI: https://doi.org/10.32782/2708-0366/2024.20.8

57. Грицишен Д. О., Абрамова І. В. Міжнародні імперативи фінансового забезпечення сталого розвитку сільських громад. *Проблеми економіки*. 2024. №2. С. 31-38. https://doi.org/10.32983/2222-0712-2024-2-31-38

58. Губені Ю. Е. Розвиток сільських територій: вибрані тези до конструювання політики. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2013. Вип. 6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2013_6_4

59. Гуменюк М. М. Використання об'єктної декомпозиції у моделюванні системи управління персоналом. І*нвестиції: практика та досвід*. 2013. № 8. С. 25-28. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2013_8_9

60. Дем’яненко В. Є. Модернізація сільських територіальних громад та фінансового механізму забезпечення їх розвитку. *Вісник Дніпропетровського*

державного аграрно-економічного університету. 2015. № 4. С. 115-120. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vddau_2015_4_27

61. Державна підтримка АПК у 2023 році. Міністерство аграрної політики України. URL.: http://surl.li/upgnh (дата звернення: 23.05.2024).

62. Дерун Т. М., Кочерга О. П. Цілі сталого розвитку в системі стратегічного планування розвитку територіальних громад. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2021. № 4. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=2052

63. Довгаль О. В. Розвиток сільських територій в умовах децентралізації. *Український журнал прикладної економіки.* 2018. Т. 3. №. 4. С. 268-279.

64. Довженко В. А., Войтенко А. Б., Плотнікова М. Ф. Використання європейського досвіду партисипативного управління в стратегічному плануванні розвитку територіальних громад. *Державне управління: удосконалення та розвиток.* 2020. № 12. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1957

65. Долгов О. І., Прокопенко О. О. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. Харків: УІПА, 2011. 235 с.

66. Доповідь Конференції Організації Об'єднаних націй щодо захисту навколишнього середовища розвитку. Ріо-де-Жанейро. 3-4 червня https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_455#Text (дата звернення: 15.07.2021).

67. Євдокименко В. К., Кельбя С. Г. Імперативи матриці постулатів ноосферних цивілізаційних трансформацій як підґрунтя євроінтеграційних стратегій розвитку. *Управління економікою: теорія та практика*. 2021. С. 51-71. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ue_2021_2021_6

68. Євроінтеграційні перспективи розвитку аграрної економіки України : колект. монографія / Войтович Н. М. та ін. ; за заг. ред. Гримака О. Я. ; наук. ред. Колодійчук В. А. ; Львів. нац. ун-т вет. медицини та біотехнологій ім. С. З. Ґжицького. Львів : ННВК «АТБ», 2023. 654 с. ISBN 978-966-2042-65-8

69. Європейська хартія місцевого самоврядування : Хартія Ради Європи від 15.10.1985 р. : станом на 16 листоп. 2009 р.

URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text (дата звернення: 18.06.2022).

70. За останні три роки рівень фінансової грамотності українців поліпшився – результати дослідження. Національний банк України. URL.: https://bank.gov.ua/ua/news/all/za-ostanni-tri-roki-riven-finansovoyi-gramotnist-ukrayintsiv--polipshivsya--rezultati-doslidjennya (дата звернення: 12.11.2021).

71. Забаштанський М. М., Сидор І. П. Державно-приватне партнерство у забезпеченні сталого соціально-економічного розвитку територіальних громад. *Інвестиції: практика та досвід*. 2023. № 6. С. 18-23.

72. Закіров М. Б. Зовнішньополітичний імператив євроінтеграції України у світлі політичної думки російського зарубіжжя. *Історико-політичні студії.* 2016. № 2. С. 69-76. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipc_2016_2_9

73. Закон України про місцеве самоврядування в Україні : За станом на 1лют. 2006 р. Офіц. вид. Київ : Парлам. вид-во, 2006. 80 с.

74. Зарецька Л. М., Кулініч О. А. Трансформація економічних систем: теоретичний аспект. *Наукові праці Національного університету харчових технологій.* 2017. Т. 23, № 3. С. 26-36. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnukht_2017_23_3_5

75. Зінчук Т. В., Абрамова І. В. Концептуалізація сталості територіальних громад (на прикладі декомпозиційної моделі). *Економічні горизонти. №* 4(26). 2023. С. 57-65. URL.: DOI: https://doi.org/10.31499/2616-5236.4(26).2023.291790

76. Івлєва І. В. Загальноєвропейське економічне співробітництво. Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. Редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. К: Знання України, 2004. Т.1. 760с. ISBN 966-316-039-X

77. Ієрусалимов В. І. Трансформація фінансової системи України в умовах євроінтеграції. *Вісник Одеського національного університету. Серія : Економіка*. 2016. Т. 21, Вип. 4. С. 180-183. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_econ_2016_21_4_42

78. Інституційний розвиток місцевого самоврядування в Україні в умовах державно-управлінських реформ. Монографія: авт. кол.: І.В. Козюра, А.О. Краснейчук, О.В. Слобожан та ін. ; за заг.ред. Ю.П. Сурміна, І.В. Козюри. Київ : НАДУ, 2013. 52 с.

79. Іртищева І. Інноваційне оновлення фінансово-економічного механізму реалізації децентралізованої моделі сталого розвитку територіальних громад. *Економіст*. 2015. № 6. С. 8-12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econ_2015_6_3

80. Камашев А. В. Світовий досвід розвитку інфраструктури територіальних громад (English). *Modern Economics*. 2021. № 30(2021). С. 102-108. URL.: DOI: https://doi.org/10.31521/modecon.V30(2021)-16.

81. Карамушка Л. І. Місцевий бюджет як фінансова основа розвитку територіальних громад. *Економічний вісник університету*. 2014. Вип. 23(1). С. 206-210. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecvu_2014_23(1)__39

82. Качула С. В. Трансформація механізму реалізації державної фінансової політики соціального розвитку в Україні. Економіка та держава. 2019. № 2. С. 71-76. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2019_2_14

83. Кирилюк Ф. Мілл Джон Стюарт. Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво, 2011. С. 454 URL.: https://shron1.chtyvo.org.ua/Levenets_Yurii/Politychna_entsyklopediia.pdf

84. Коваленко М. А., Швороб Г. М., Мацієвич Т. О. Шляхи поліпшення фінансового забезпечення діяльності територіальних громад. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2014. № 1. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2014_1_23

85. Колесников В. І. Світовий досвід розвитку сільських територій: Електронне наукове фахове видання "*Ефективна економіка*". URL: http://www.economy.nayka.com.ua

86. Конституція України : Офіц. вид. Київ : Парлам. вид-во, 2001. 92 с.

87. Кравченко Т. А. Основа сталого розвитку територіальних громад – системний підхід до реалізації національних інтересів України. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2014. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2014_1_24

88. Кравченко Т. А. Розвиток села за допомогою сільських громад: новації суспільної політики в Україні. URL: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2015

89. Кравченко Т. А. Реалізація національних інтересів України на основі сталого розвитку територіальних громад. *Право та державне управління*. 2013. № 2. С. 152-158. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ptdu_2013_2_30

90. Кравченко Т. А. Роль зв'язків громадськості з місцевими органами влади у забезпеченні сталого розвитку територіальних громад в Україні. *Держава та регіони*. 2013. № 3. С. 108-113. URL:: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drdu_2013_3_22

91. Кузовкін Е. Аграрні відносини під час війни: як держава допомагає аграріям з регіонів, що постраждали від воєнних дій. *Yurydychna hazeta On-lain*. URL: https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/agrarni-vidnosini-pid-chas-viyni-yak-derzhava-dopomagae-agrariyam-z-regioniv-shcho-postrazhdali-vid-.html

92. Кузьменко О. В., Євтушенко А. С. Моделювання рівня стабільності банківської системи України на основі декомпозиційного аналізу. *Інвестиції: практика та досвід*. 2014. № 4. С. 126-134. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2014_4_26

93. Кулай А. В. Децентралізація фінансових ресурсів територіальних громад в умовах проведення бюджетної реформи. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Сер. : Економіка. 2012. Вип. 19. С. 41-44. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoa_2012_19_11

94. Куровська Н. О., Абрамова І. В., Недільська Л. В. Переваги органічного виробництва в контексті сталого розвитку України. Органічне виробництво і продовольча безпека. Збірник праць учасників X Міжнародної науково-практичної конференції з нагоди 100-річчя Поліського національного

університету (21-22 квітня 2022 року). Житомир: Поліський національний університет, 2022. С. 141-144. URL.: http://surl.li/uoyhr

95. Лазутіна Л. О. Фінансове забезпечення розвитку соціальної сфери сільських територій: автореф. дис. канд. екон. наук : Нац. акад. аграр. наук України, Нац. наук. центр «Ін-т аграр. Економіки». Київ, 2016. 21 с.

96. Левченко О., Величко Н., Ковшун Л. Партисипативний підхід та практики на рівні громади. Посібник для громадських активістів та всіх зацікавлених. Херсон, 2018. 28 с. URL: https://www.hubs.org.ua/wp-content/uploads/2018/10/partysypatyvnyj-pidkhid.pdf

97. Лопушинський І. П., Філіппова В. Д., Плющ Р. М. Механізми забезпечення сталого розвитку територіальних громад в умовах децентралізації влади в Україні. *Вісник Херсонського національного технічного університету*. 2022. № 4. С. 154-160. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkhdtu_2022_4_24

98. Лупенко Ю. О. Розвиток аграрного сектору економіки України: прогнози та перспективи. *Наук. вісник Мукачівського державного університету*. 2015. Вип. 2(4). Ч. 2. С.30-34.

99. Ляшевська О. І. Система державної політики управління сталим розвитком регіону. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія : Державне управління*. 2015. Вип. 2. С. 202-209. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNUCZUDU_2015_2_30

100. Маркович Г. Особливості менеджменту коштів місцевих бюджетів на стадіях бюджетного процесу. *Світ фінансів.* 2013. Вип. 3. С. 36-46.

101. Масловська Л.Ц., Абрамова І.В., Недільська Л.В. Операції факторингу в управлінні дебіторською заборгованістю сільськогосподарських підприємств. *Фінанси України*. 2010. № 6. С. 100-107. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2010_6_11

102. Матвеєва О. Ю. Імперативи сталого розвитку територіальних громад та його загальнотеоретичні засади. *Ефективність державного управління*. 2017. Вип. 1. С. 224-232. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2017_1_28

103. Матвєєва О. Європейська парадигма сталого розвитку територіальних громад: досвід для України. 2021. №1. С. 148-157. URL.: https://doi.org/10.36030/2310-2837-1(100)-2021-148-157.

104. Міжнародна фінансова корпорація планує у листопаді затвердити фінансування $1 млрд для України. Forbes. URL.: https://forbes.ua/news/svitoviy-bank-planue-vidiliti-ukraini-1-mlrd-dodatkovoi-pidtrimki-16092022-8390 (дата звернення: 23.01.2022).

105. Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL.: https://minagro.gov.ua/news/7100-agrarnih-rozpisok-na-sumu-blizko-42-mlrd-grn-vidano-v-ukrayini (дата звернення: 5.02.2018).

106. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства. Підсумки-2020: перезавантажено державну підтримку аграріїв та визначено пріоритети на наступні роки. URL.: http://surl.li/acwgr (дата звернення: 03.08.2021).

107. Міщенко І., Грушецький С. Забезпечення фінансової безпеки України в період воєнного часу та в умовах фінансової інклюзії. *Сучасна економіка.* № 32, 2022. С. 70-74. URL.: https://modecon.mnau.edu.ua/issue/32-2022/mushenyk.pdf

108. Міщенко Л. Фінансова інклюзія як засіб захисту споживачів фінансових послуг. *Актуальні питання забезпечення фінансової безпеки держави в умовах глобалізації*. 2022. URL.: https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/11994/Finansova%20inkliuziia_Mishchenko_2022.pdf?sequence=1&isAllowed=y

109. Мороз Ю., Романчук Л., Абрамова І. Особливості фінансування розвитку сільських громад та територій коштом спільного бюджету ЄС. *Society and Security.* 2024. № 2-3 (3-4). С. 9-18. URL.: https://doi.org/10.26642/sas-2024-2-3(3)-9-18

110. Населення та міграція. Державна служба статистики України. URL.: https://www.ukrstat.gov.ua/ (дата звернення: 12.10.2023).

111. Науменкова С., Міщенко С. Цифрова фінансова інклюзія: можливості та бар'єри для України. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету.* 2020. URL.: http://n-visnik.oneu.edu.ua/collections/2020/274-275/page.php?id=abstract/eng/133-149

112. Національний банк України. https://bank.gov.ua/ua/news/all/zmina-vimog-schodo-otsinki-bankami-kreditnogo-riziku-spriyatime-pojvavlennyu-kredituvannya-agrariyiv (дата звернення: 23.12.2023).

113. Недільська Л.В., Абрамова І.В. Значення та роль інноваційного вектора у соціально-економічному розвитку регіонів. Стратегічні напрями соціально-економічного розвитку держави в умовах глобалізації : збірник тез V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 21-22 січня 2022 року). 2022. С. 169-171. URL.: http://surl.li/uoyet

114. Недільська Л.В., Абрамова І.В. Рейтингова оцінка рівня розвитку бізнесу в територіальних громадах Житомирщини. Роль бухгалтерського обліку, аудиту та податкової політики у розбудові незалежної України на шляху до Європейського Союзу : зб. праць учасників Міжнар. наук.-практ. конф. (10 листоп. 2022 р.). Житомир : Поліський національний університет, 2022. 331 с. URL.: http://surl.li/uoypz

115. Недільська Л.В., Абрамова І.В., Куровська Н.О. Специфіка фінансування органічного виробництва. Збірник праць учасників IX Міжнародної науково-практичної конференції «Органічне виробництво і продовольча безпека» (27-28 травня 2021 року). Житомир: Поліський національний університет, 2021. С. 281-289. URL.: http://surl.li/uoyli

116. Нова Стратегія розвитку фінансового сектору: протистояння викликам війни у фінансовому секторі та підтримання відновлення економіки України. Національний банк України. URL.: https://bank.gov.ua/ua/news/all/nova-strategiya-rozvitku-finansovogo-sektoru-protistoyannya-viklikam-viyni-u-finansovomu-sektori-ta-pidtrimannya-vidnovlennya-ekonomiki-ukrayini (дата звернення: 03.02.2023).

117. Новини. Фінанси. Agravery – аграрне інформаційне агентство. URL.: http://agravery.com/uk/posts/show/u-2018-roci-ukrainski-banki-planuut-na-15-zbilsiti-kredituvanna-agropidpriemstv (дата звернення: 5.02.2018).

118. HPAT/NRAT – National Repository of Academic Texts, Ukraine. Національний репозитарій академічних текстів. URL: https://nrat.ukrintei.ua/searchdb/?_token=j6l7PzFOD6SzWcw2wBqzbJm6054INqzjgwsQZnbU&temaSearch1=фінансове+забезпечення+сільський+розвиток&typeSearch1=okd&tab=small (дата звернення: 18.03.2024).

119. Оголошення результатів конкурсу місцевих ініціатив з відновлення інфраструктури. URL.: https://www.undp.org/uk/ukraine/news/oholoshennya-rezultativ-konkursu-mistsevykh-initsiatyv-z-vidnovlennya-infrastruktury (дата звернення: 23.12.2023).

120. Ольчак М. Партисипативне стратегічне планування в органах місцевого самоврядування. *Посібник для об'єднаних територіальних громад.* https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/23/STRATEGIC_PLANNING_MANUAL_standard_version_9MB.pdf

121. Ольшанський О. В. Консолідація фінансового забезпечення розвитку територіальних громад на засадах децентралізації владних повноважень. *Вісник Академії митної служби України.* Сер. : Державне управління. 2013. № 2. С. 145-152. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamcudu_2013_2_24

122. Омельчук О. І. Інституційна спроможність об'єднаних територіальних громад в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління.* URL.: https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2020.6/15

123. Осіпова Л. Вплив євроінтеграціних процесів на економічний розвиток України досліджує. *Економіка і суспільство*. № 2. 2016. С. 75-79. URL.: https://economyandsociety.in.ua/journals/2_ukr/14.pdf

124. Остап'як В. І. Євроінтеграційні імперативи (Україна – ЄС). *Гілея: науковий вісник*. 2013. № 78. С. 354-357. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2013_78_108

125. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL : https://www.mof.gov.ua/uk (дати звернення: 04.03.2020; 12.05.2022; 25.02.2023).

126. Парамзіна Т. В. Організаційні та правові аспекти створення та забезпечення сталого розвитку територіальних громад. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2017. № 6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2017_6_5

127. Паризька угода : Угода Орг. Об'єдн. Націй від 12.12.2015 р. : станом на 14 лип. 2016 р. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_l61#Text (дата звернення: 14.02.2023).

128. Парубець О., Саднікова І. та ін. Фінансова інклюзія як інструмент доступності населення до ринку фінансових послуг країн ЄС. *Економіка. Фінанси. Право*. 2022. URL.: https://doi.org/10.37634/efp.2022.1(1).3

129. Пасочник В. Агросектор і його кредитні врожаї. *Дзеркало тижня*. Україна. 2012. №16. URL.: http://dt.ua/ECONOMICS/agrosektor_i_yogo_kreditni_vrozhayi-101300.html

130. Патика Н. І., Булавка О. Г. Стратегічні орієнтири та пріоритетні напрями сталого розвитку сільських громад і територій в Україні в умовах децентралізації влади. *Економіка АПК*. 2021. № 8. С. 91-102. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/E_apk_2021_8_11

131. Патинська-Попета М. М., Абрамова І. В. Удосконалення механізмів управління фінансовим потенціалом територіальних громад з урахуванням європейського досвіду. *Бізнес Інформ.* № 8. 2022. С. 166-172. URL.: https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-8-166-172

132. Патицька Х. О. Соціальний капітал як чинник сталого розвитку територіальних громад: поведінковий аспект. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2022. Вип. 1. С. 10-15. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2022_1_4

133. Пелехатий А. О. Фінансове забезпечення розвитку сільських територіальних громад: автореф. дис. канд. екон. наук : НАН України, Ін-т регіон. дослідж. Львів, 2014. 20 с.

134. Петрушевська В. В. Трансформація фінансової політики України в умовах глобалізації та євроінтеграції. *Економічний часопис-XXI*. 2014. № 1-2(1). С. 34-37. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecchado_2014_1-2(1)__10

135. Петрушенко Ю. М. Фінансове забезпечення соціально-економічного розвитку територіальних громад: концептуальні засади та практичний інструментарій: монографія. Суми : Університетська книга, 2014. 351 с.

136. Піддубна О. О. Динамічна модель сталого розвитку територіальної громади. *Причорноморські економічні студії*. 2017. Вип. 13(1). С. 187-190. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2017_13(1)__43

137. План дій «Україна – Європейський Союз» : План Європ. Союзу від 12.02.2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_693#Text (дата звернення: 18.06.2023).

138. Податковий кодекс України : із змін. і допов. станом на 01 берез. 2019 р. : офіц. текст. Київ : Прав. єдність : Алерта, 2019. 732 с.

139. Поленкова М. В. Теоретико-методологічні засади посилення конкурентних позицій сільськогосподарських підприємств в умовах сталого розвитку сільських територій України: автореф. дис. канд. екон. наук; Заклад вищої освіти «Львівський університет бізнесу та права». Львів : Видавництво «Галич-Прес», 2021. 40 с.

140. Політика сільського розвитку на базі громад в Україні : наукова доповідь / за ред. чл.-кор. НАН України, д-ра екон. наук О.М. Бородіної та ін. К.: 2015. 70 с.

141. Про аграрні розписки: Закон України № 5479-17, редакція від 19.07.2017. URL.: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T125479.html (дата звернення: 15.12.2017).

142. Про відходи та про скасування деяких директив. Директива Європейського Парламенту і Ради 2008/98/ЄС від 19 листопада 2008 року. URL.:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_029-08#Text (дата звернення: 23.12.2023).

143. Про внесення змін до Порядку використання коштів державного фонду регіонального розвитку : Постанова Каб. Міністрів України від 08.02.2017 р. № 66. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/66-2017-п#Text (дата звернення: 12.06.2018).

144. Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України від 05.02.2015 р. № 157-VIII: станом на 14 трав. 2020 р. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text (дата звернення: 18.06.2020).

145. Про енергоефективність, внесення змін до директив 2009/125/ЄС і 2010/30/ЄС та про скасування директив 2004/8/ЄС і 2006/32/ЄС. Директива Європейського Парламенту і Ради 2012/27/ЄС від 25 жовтня 2012 року. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_017-12#Text (дата звернення: 23.05.2024).

146. Про засади державної регіональної політики: Закон України №156-VIII в редакції від 01.01.2024. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text

147. Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад : Постанова Каб. Міністрів України від 08.04.2015 р. № 214 : станом на 21 лют. 2024 р. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-п#Text (дата звернення: 08.06.2024).

148. Про затвердження Порядку та Методики проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики. Постанова Кабінету Міністрів України від 21.10.2015 № 856. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2015-%D0%BF (дата звернення: 12.11.2021).

149. Про проєкт МРГ ІІІ. Місцевий розвиток орієнтований на громаду. URL.: http://cba.org.ua/ua/pro-nas/proekt-cba

150. Про стимулювання використання енергії з відновлюваних джерел. Директива Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2018/2001 від 11 грудня 2018

року. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_039-18#Text (дата звернення: 23.12.2023).

151. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text (дата звернення: 18.05.2017).

152. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text (дата звернення: 08.06.2023).

153. Програми Європейського інструменту сусідства (ENI CBC) на 2014-2020 рр. URL.: https://ec.europa.eu/regional_policy/policy/cooperation/european-territorial/cbc_en(дата звернення: 12.11.2022).

154. Пташенко О. Формування людського капіталу сільськогосподарських підприємств: фінансовий та рекреаційні аспекти. *Світ фінансів.* №2. 2024. С. 78-88. URL.: http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/issue/archive?issuesPage=4#issues

155. Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 09.05.1992 р. : станом на 29 жовт. 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_044#Text (дата звернення: 18.05.2023).

156. Ресурсами громади розпоряджається сама громада: історія успіху Порту Алегрі. URL.: https://gurt.org.ua/recipes_success/21921/ (дата звернення: 23.05.2024).

157. Риковська О., Фраєр О., Яровий В. Євроінтеграційні виклики та можливості для сталого аграрного, сільського розвитку й охорони довкілля на прикладі Польщі, Болгарії та Румунії. Державна установа "Інститут економіки та прогнозування НАН України". URL.: https://ecoaction.org.ua/wp-content/uploads/2023/12/evroint-agro-silskogo-rozvytku-dovkillya-polsha-bolgaria-rumunia-resume.pdf

158. Різниченко Є. І. Трансформація бюджетної політики ЄС на сучасному етапі розвитку в умовах світової фінансово-економічної кризи. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету*. Серія : Економічні науки. 2013. № 4. С. 421-428. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vcndtue_2013_4_58

159. Розподіл держпідтримки АПК у 2021 році з покроковою інструкцією отримання коштів. Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL.: http://surl.li/acwfk (дата звернення: 15.07.2021).

160. Резнікова Н., Грод М. Формування інституційної підтримки розвитку циркулярної економіки та її сталого фінансування в європейському союзі. *Економіка України* . № 66, (744), 2023. С. 52-75. URL.: https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.11.052.

161. Романчук Л. Д., Чайкін О. В. Аспекти імплементації вітчизняного органічного виробництва. Органічне виробництво і продовольча безпека : [зб. доп. учасн. VI Міжнар. наук.-практ. конф.]. Житомир : О. О. Євенок, 2018. С. 18-24.

162. Селезньова К. В. Моделювання процесів розвитку експортного потенціалу з використанням мультиплікативної моделі декомпозиції динамічного ряду. *Ефективна економіка*. 2018. № 2. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2018_2_61

163. Семяновський В. М. Партисипативне управління як модель управління територіальними громадами. *Статистика України.* 2018. № 1. С. 47-51.

164. Сердюк О. С. Трансформація енергетичної системи: оцінка соціально-економічних наслідків для старопромислових шахтарських регіонів. *Економічний вісник Донбасу*. 2019. № 3. С. 37-44. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecvd_2019_3_7

165. Сільський розвиток. Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL.: https://minagro.gov.ua/napryamki/rozvitok-silskih-teritorij (дата звернення: 15.07.2021).

166. Содома Р. І., Східницька Г. В. Аграрна розписка як альтернативний механізм кредитування агропідприємства. *Облік і фінанси*. 2017. № 3. С. 112-118. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Oif_apk_2017_3_18

167. Сологуб І. Валовий внутрішній продукт за 2022 р. Вокс Україна. URL.: https://voxukraine.org (дата звернення: 12.11.2023).

168. Сорока К.О. Основи теорії систем і системного аналізу: Навчальний посібник. 2003. URL: поаі:eprints.kname.edu.ua:10895

169. Співпраця з міжнародними фінансовими організаціями. Національний банк України. URL.: https://bank.gov.ua/ua/about/international/financial-institutions (дата звернення: 12.11.2021).

170. Стартує другий етап обговорення Стратегії розвитку фінтеху в Україні до 2025 року. Національний банк України. URL.: https://bank.gov.ua/ua/news/all/startuye-drugiy-etap-obgovorennya-strategiyi-rozvitku-fintehu-v-ukrayini-do-2025-roku (дата звернення: 23.12.2023).

171. Статистичні дані. ДП «Аграрні реєстри». URL: https://agroregisters.com.ua/statistics/ (дата звернення: 15.02.2021).

172. Статус Кіотського протоколу до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату : Статус Орг. Об'єдн. Націй від 12.08.2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d18#Text (дата звернення: 08.06.2023).

173. Стегней М. І. Сталий розвиток сільських територій в умовах децентралізації: від теорії до практики: монографія: Мукачів. держ. ун-т. Мукачево; Миколаїв. 2014. 483 с.

174. Сторонянська І. З., Пелехатий А. О. Фінансове забезпечення розвитку територіальних громад у контексті адміністративно-територіальної реформи. *Регіональна економіка*. 2014. № 3. С. 228-238. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek_2014_3_24

175. Сторонянська І. Фінансове забезпечення розвитку сільських територіальних громад: монографія. Львів, 2014. 190 с.

176. Стратегія розвитку агропромислового комплексу. Міністерство аграрної політики та продовольства України. https://minagro.gov.ua/investoram/prezentatsiia-stratehiia-rozvytku-ahropromyslovoho-kompleksu (дата звернення: 15.07.2021).

177. Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року. Національний банк України. URL.: https://bank.gov.ua/ua/files/eMbmHjDsYNlNdsE (дата звернення: 18.10.2022).

178. Стратегія співпраці з питань розвитку – Україна. USAID. URL.: https://www.usaid.gov/uk/ukraine/document/stratehiya-spivpratsi-z-pytan-rozvytku-ukrayina (дата звернення: 23.12.2022).

179. Структура та якість кредитного портфеля банків. Центр економічних досліджень та прогнозування «Фінансовий пульс». URL.: http://finpuls.com/ua/banking/statistics (дата звернення: 06.02.2021).

180. Сухарська Л. В. Елементи системи фінансового забезпечення розвитку територіальної громади. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України.* Серія: Державне управління. 2016. № 1. С. 119-125. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnaddy_2016_1_17

181. Тігарєва В. А. Розвиток моделі Enhanced Telecom Operations Map на засадах декомпозиції бізнес-процесів. *Бізнес Інформ*. 2016. № 12. С. 237-247. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2016_12_38

182. Токаренко О., Матвієнко Г. Стратегічне управління фінансами територіальних громад. *Економіка та суспільство*. 2023. URL.: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-5.

183. Тоффлер Е. Третя хвиля : пер. с англ. К. : 2002. 776 с. URL.: https://gtmarket.ua/library/basis/4821

184. Третяк Ю. Про систему планування і фінансування в рамках Політики згуртованості ЄС на програмний період 2021-2027 рр. Інститут громадянського суспільства. URL.: https://komsamovr.rada.gov.ua/uploads/documents/44015.pdf

185. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Угода Україна від 27.06.2014 р. : станом на 30 листоп. 2023 р. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 18.06.2023).

186. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами : Угода Україна від 14.06.1994 р. : станом на 1 верес. 2017 р. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012#Text (дата звернення: 18.06.2022).

187. Угоди мерів – Схід. Інформаційний портал. URL: http://com-east.eu (дата звернення: 23.05.2024).

188. Україна – EU4ENVIRONMENT. URL: http://www.eu4environment.org (дата звернення: 23.05.2024).

189. Українські фермери отримають підтримку Світового банку. Офіційний сайт Світового банку. URL.: https://www.worldbank.org/uk/news/press-release/2023/10/30/farmers-in-ukraine-to-benefit-from-world-bank-support (дата звернення: 23.12.2023).

190. Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні. Проект USAID «Трансформація фінансового сектору». URL.: http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2019/06/Financial-Literacy-Survey-Report_June2019_ua.pdf?fbclid=IwAR2AlpnGNn8big9d0_v6YEhNBwL69ErT0ToDVmY5Rq8dIJqSvLVndCm5ueM (дата звернення: 20.09.2020).

191. Фінансування з Державного бюджету у 2021 році. Міністерство аграрної політики України. URL.: http://surl.li/acwgf (дата звернення: 15.07.2021).

192. Хірівський Р. Розвиток кадрового потенціалу об’єднаних територіальних громад у контексті здійснення адміністративно-територіальної реформи в Україні. *Аграрна економіка*. 2017. Т. 10, № 3-4. С. 75-82. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ae_2017_10_3-4_11

193. Циклаурі О. Б. Інтеграція цілей сталого розвитку міст і громад в умовах децентралізації в Україні. *Менеджер*. 2018. № 1. С. 209-217. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzhm_2018_1_27

194. Цілі розвитку тисячоліття. Україна 2000-2015. Національна доповідь. URL.: https://idss.org.ua/monografii/2015%20MDG%20Ukr%20Report%20DRAFT.pdf

195. Чала В. Генезис концепції сталого розвитку як динамічна реакція на виклики індустріальної епохи. *Економічний простір*. 2022. (182), 7-16. URL.: https://doi.org/10.32782/2224-6282/182-1

196. Чикаренко І. А. Підхід до формування системи індикаторів успішності стратегічного управління сталим інноваційним розвитком територіальних громад: Збірник наукових праць Донецького державного університету управління. Серія : Державне управління. 2014. Т. 15, Вип. 287. С. 153-170. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpdduu_du_2014_15_287_16

197. Чухно І. А. Визначення джерел фінансово-економічного забезпечення державного управління розвитком сільських територій в сучасних умовах. *Ефективна економіка*. 2015. № 3. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2015_3_43

198. Шаповал Ю.І., Юхта О.І., Вимірювання фінансової інклюзії: переваги та обмеження існуючих підходів. *Український соціум.* 2019. № 3 (70). URL.: https://www.researchgate.net/publication/338143404_Vimiruvanna_finansovoi_inkluzii_perevagi_ta_obmezenna_isnuucih_pidhodiv

199. Шнир О. Передумови та наслідки створення поглибленої зони вільної торгівлі між Україною та ЄС. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2011. Вип. 97, ч. 2. С. 68–77.

200. Шпильова Ю. Б. Сталий розвиток сільських територій України в умовах децентралізації влади: автореф. дис. д-ра екон. наук : НАН України, Держ. установа «Ін-т економіки природокористування та сталого розвитку НАН України». Київ, 2019. 44 с.

201. Яценко О.М., Швиданенко О.А., Швиданенко Г.О. Циркулярна економіка як основа забезпечення сталого розвитку країни в контексті євроінтеграції. *Науковий журнал «Економіка і регіон»*. 2022. № 4 (87). С. 150-167. URL.: http://journals.nupp.edu.ua/eir/article/view/2794/2202

202. 19th Special Session of the General Assembly to Review and Appraise the Implementation of Agenda 21, 23-27 June 1997, New York. *Conferences. Environment and sustainable development*. URL.: https://www.un.org/en/conferences/environment/newyork1997 (дата звернення: 15.08.2020).

203. A long-term Vision for the EU's Rural Areas - Towards stronger, connected, resilient and prosperous rural areas by 2040. Legislative Observatory European Parliament. URL.: https://oeil.secure.europarl.europa.eu/oeil/popups/ficheprocedure.do?lang=en&reference=2021/2254(INI) (дата звернення: 15.05.2024).

204. Abramova I. Financial Support for Rural Development: European Experience. *Scientific Horizons*. 4(77), 2019. pp. 21-26. URL.: https://doi.org/10.33249/2663-2144-2019-77-4-21-26

205. Abramova I. State and Perspectives of Rural Development Financing. *Scientific Horizons*. 5(68), 2018. pp. 44-51. URL.: http://surl.li/sclbl

206. Abramova I., Kirillovich O. The Analytical Estimation of the Financial Results of the Enterprises of Housing and Communal Services. *Scientific Horizons*. 9(82), 2019. pp.13-19. URL.: https://doi.org/10.33249/2663-2144-2019-82-9-13-19

207. Abramova I., Nedilska L., Kurovska N., Kovalchuk O., Poplavsky P. Modern State and Post-War Prospects of Financial Inclusion in Ukraine Considering the EU Experience. *Financial and credit activity problems of theory and practice.* № 6(53). 2023. pp. 318-333. URL.: DOI:10.55643/fcaptp.6.53.2023.4222333

208. Abramova I., Nedilska L., Kurovska N., Martynyuk H. Financial Inclusion in the Context of Sustainable Development of Rural Areas. *Management theory and studies for rural business and infrastructure development.* № 43(3). 2021. pp. 328-336. URL.: DOI: https://doi.org/10.15544/mts.2021.29

209. Actions for stronger rural areas. An official website of the European Union. URL.: https://rural-vision.europa.eu/action-plan/stronger_en (дата звернення: 12.11.2021).

210. Adams D. Effects of Finance on Rural Development. URL.: https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9780429270178-3/effects-finance-rural-development-dale-adams

211. Agarwal Sh., Rahman S., Errington A. Measuring the determinants of relative economic performance of rural areas. *Journal of Rural Studies*. V. 25 (3). 2009. P. 309-321. URL.: https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2009.02.003.

212. Agriculture. European Commission. URL.: https:// ec.europa.eu/agriculture/direct-support/cross-compliance_en (дата звернення 22.10.2017).

213. Alcidi C. Economic Integration and Income Convergence in the EU. *Intereconomics*. V. 54 (1), 2019. pp. 5-11. URL.: https://www.intereconomics.eu/contents/year/2019/number/1/article/economic-integration-and-income-convergence-in-the-eu.html

214. Andersson K., Gordillo de Anda G., Laerhoven F. Local Governments and Rural Development: Comparing Lessons from Brazil, Chile, Mexico and Peru. 2015. URL.: https://worldcat.org/identities/lccn-n88013539/

215. Andrle M., Bluedorn J., Eyraud L. et al. Reforming Fiscal Governance in the European Union. *International monetary fund.* 2015. №5. p.28.

216. Ashley C., Maxwell S. Rethinking Rural Development. *Policy Review*. V. 19 (4). p. 395-425. URL.: https://doi.org/10.1111/1467-7679.00141

217. Available budget of Cohesion Policy 2021-2027. An official website of the European Union. URL.: https://ec.europa.eu/regional_policy/funding/available-budget_en (дата звернення: 23.05.2024).

218. Bagnall A., South J., Southby K., Di Martino S., Pilkington G., Mitchell B., Pennington A., Corcoran R. Community infrastructure to boost social relations: a systematic review Eur. J. Publ. Health. V. 29. 2019. https://doi.org/10.1093/eurpub/ckz185.318

219. Barajas A., Beck T., Belhaj M., Naceur S. Financial Inclusion: What Have We Learned So Far? What Do We Have to Learn? *IMF Working Paper.* 2020. URL.: https://doi.org/10.5089/9781513553009.001.

220. Barney J. B. Firm Resources and Sustained Competitive Advantage, Journal of Management. 1991. 17(1). pp. 99-120.

221. Beckford, C.L. Sustainable Agriculture and Innovation Adoption in a Tropical Small-Scale Food Production System: The Case of Yam Minisetts in Jamaica. *Sustainability*. V. 1. 2009. pp. 81-96. URL.: https://doi.org/10.3390/su1010081

222. Bell S., Morse S. Sustainability Indicators Past and Present: What Next? *Sustainability.* V. 10(5). 2018. pp.1688. URL.: https://doi.org/10.3390/su10051688

223. Benefits of the EU budget. How the programmes and initiatives of the 2014-2020 long-term budget had an impact on European citizens' lives in different policy areas. URL.: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/eu-budget/long-term-eu-budget/2014-2020/benefits-eu-budget_en (дата звернення: 15.07.2023).

224. Binswanger M. Is there a Growth Imperative in Capitalist Economies? A Circular Flow Perspective. *Journal of Post Keynesian Economics*. № 31(4), 2009. pp. 707-727. URL.: DOI: 10.2753/PKE0160-3477310410

225. Brown D.L., Cromartie J.B. The nature of rurality in postindustrial society. *New Forms of Urbanization, Routledge*. 2017. pp. 269-283

226. Brundtland G. Our Common Future: World Commission on Environment and Development. *Oxford University Press:* New York, NY, USA, 1987. URL.: https://www.are.admin.ch/are/en/home/media/publications/sustainable-development/brundtland-report.html

227. Bukalo N. Environmental costs, their economic nature and state. *Economic journal of Lesia Ukrainka Eastern European National University*. V. 1. 2019. pp.128-137. URL.: https://10.29038/2411-4014-2019-01-128-137

228. Cassimon S., Maravalle A., Pandiella A., Turroques L. Determinants of and barriers to people’s financial inclusion in Mexico. 2022. URL.: https://one.oecd.org/document/ECO/WKP(2022)29/en/pdf

229. Center for Financial Inclusion. A North Star or a Measurement Pulse? The role of financial health in inclusive finance. 2023. URL.: https://www.centerforfinancialinclusion.org/a-north-star-or-a-measurement-pulse-the-role-of-financial-health-in-inclusive-finance (дата звернення: 23.12.2023).

230. Cohesion Fund. An official website of the European Union. URL : https://ec.europa.eu/regional_policy/archive/conferences /urban_rural/2008/ index_en.htm (дата звернення: 12.11.2021).

231. Cohesion policy 2021-2027 support to the UN Sustainable Development Goals. URL.: https://cohesiondata.ec.europa.eu/stories/s/uf4a-6qqa (дата звернення: 23.05.2024).

232. Cohesion Policy supporting rural areas and communities. URL.: https://cohesiondata.ec.europa.eu/stories/s/Cohesion-Policy-supporting-rural-areas-and-communi/uya9-5ucd (дата звернення: 03.02.2024).

233. Cohesion policy. EU regional and urban development. European Commission. URL.: https://ec.europa.eu/regional_policy/policy/what/investment-policy_en (дата звернення: 15.05.2024).

234. Common agricultural policy funds. An official website of the European Union. https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/financing-cap/cap-funds_en (дата звернення: 12.11.2021).

235. Constance D. H. Sustainable Agriculture in the United States: A Critical Examination of a Contested Process. *Sustainability*. V.2(1). 2010. pp. 48-72. URL.: https://doi.org/10.3390/su2010048

236. Council Decision of 26 May 2014 on the system of own resources of the European Union. Euratom. URL.: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1485417562775&uri=CELEX:32014D0335 (дата звернення 16.10.2017).

237. Dale A., Ling C., Newman L. Community Vitality: The Role of Community-Level Resilience Adaptation and Innovation in Sustainable Development. *Sustainability*. V.2(1). 2010. pp. 215-231. URL.: https://doi.org/10.3390/su2010215

238. Daly H. E. Towards a Steady State Economy. San Francisco: Freeman. Daly; Washington: Island Press, 1973. p. 339 URL.: https://www.donellameadows.org/wp-content/userfiles/Limits-to-Growth-digital-scan-version.pdf

239. Dam F., Heins S., Elbersen B. Lay discourses of the rural and stated and revealed preferences for rural living. Some evidence of the existence of a rural idyll in the Netherlands. *Journal of Rural Studies.* V. 18 (4). 2002. P. 461-476. URL.: https://doi.org/10.1016/S0743-0167(02)00035-9.

240. Dema D., Abramova I., Nedilska L. Financial and Economic Conditions of Rural Development in Ukraine. *Eastern Journal of European Studies.* Volume 10. Issue 1. 2019. pp. 199-220. https://ejes.uaic.ro/articles/EJES2019_1001_DEM.pdf

241. Demirguc-Kunt A., Hu B., Klapper L. Financial Inclusion in the Europe and Central Asia Region: Recent Trends and a Research Agenda. *World Bank Policy Research Working Paper.* 2019. URL.: https://elibrary.worldbank.org/doi/abs/10.1596/1813-9450-8830

242. Demirguc-Kunt A., Klapper L., Singe D. Financial Inclusion and Inclusive Growth. A Review of Recent Empirical Evidence. *World Bank Policy Research Working Paper.* 2017. URL.: https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/26479/WPS8040.pdf?sequence=1&isAllowed=y

243. Denison D. R. Bringing Corporate Culture to the Bottom Line. Organizational dynamics, 13(2). pp. 5-22. URL : https://web.archive.org/web/20141025171905/http://www.denisonconsulting.com/sites/default/files/documents/resources/rn_proving_the_link2_061812.pdf (дата звернення: 25.09.2022).

244. Development Credit Authority (DCA). USAID. URL.: https://www.usaid.gov/power-africa-toolbox/development-credit-authority-dca (дата звернення: 23.12.2021).

245. Downes R., Moretti D., Nicol S. Budgeting and performance in the European Union: A review by the OECD in the context of EU budget focused on

results", *OECD Journal on Budgeting*, Vol. 17/1, 2017. URL.: https://doi.org/10.1787/budget-17-5jfnx7fj38r2.

246. Eastern Partnership. URL.: https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eastern-partnership/ukraine/ (дата звернення: 23.12.2023).

247. Esposito V., Addeo F., D'Auria V., Lenzi F. The Sustainability of Emerging Social Vulnerabilities: The Hikikomori Phenomenon in Southern Italy. *Sustainability.* 15(4). 2023. URL.: https://doi.org/10.3390/su15043869

248. EU Commission unveils «European Green Deal»: The key points. European Commission. URL.: https://www.euractiv.com/section/energy-environment/news/eu-commission-unveils-european-green-deal-the-key-points/ (дата звернення: 25.04.2023).

249. EU4Youth Days. European Youth Portal. URL: http://www.europa.eu (дата звернення: 13.02.2022).

250. European Commission. CAP in the EU budget. European Commission. URL.: http://surl.li/acweq (дата звернення: 15.07.2021).

251. European Regional Development Fund. An official website of the European Union. URL.: https://ec.europa.eu/regional_policy/funding/erdf_en (дата звернення: 03.05.2024).

252. European Social Fund Plus An official website of the European Union. URL.: https://european-social-fund-plus.ec.europa.eu/en (дата звернення: 12.11.2021).

253. European Union funding, grants and subsidies. What types of funding are available? URL.: https://european-union.europa.eu/live-work-study/funding-grants-subsidies_en (дата звернення: 15.07.2023).

254. Feed the Future. URL.: https://www.usaid.gov/feed-the-future (дата звернення: 23.04.2022).

255. García-Feijoo M., Eizaguirre A., Rica-Aspiunza A. Systematic Review of Sustainable-Development-Goal Deployment in Business Schools. *Sustainability.* 12(1). 2020. pp.440. URL.: https://doi.org/10.3390/su12010440

256. Genus A. Governing Sustainability: A Discourse-Institutional Approach. Sustainability. V. 6(1). 2014. pp. 283-305. URL.: https://doi.org/10.3390/su6010283

257. Global Health Council. URL.: https://globalhealth.org/ (дата звернення: 23.12.2023).

258. Guochao Z., Juanfeng Zh., Xu Wang, Hao Su. Exploring ecological strategies for the sustainability of rural communities. *Ecological Indicators*. V. 152. 2023. URL.: https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2023.110356

259. Haugh D., Ollivaud P., Turner D. What Drives Sovereign Risk Premiums?: An Analysis of Recent Evidence from the Euro Area. *OECD Economics Department Working Papers,* № 718, 2009. URL.: https://doi.org/10.1787/222675756166.

260. Hicks J. R. Maintaining capital intact: a further suggestion. Economica IX. Reprinted as Chapter 9 in R. H. Parker and G. C. Harcourt (eds.).1969. Readings in the Concept & Measurement of Income. Cambridge at the University Press. P. 132–138.

261. Hoggart K. Let's do away with rural. Journal of Rural Studies, V. 6 (3). 1990. P. 245-257. URL.: https://doi.org/10.1016/0743-0167(90)90079-N.

262. Holling C.S. Understanding the complexity of economic, ecological, and social system. Ecosystems. V. 4. 2001. p. 390-405 https://link.springer.com/article/10.1007/s10021-001-0101-5

263. Hulse J. H. Sustainable Development at Risk: Ignoring the Past. New Delhi: *Cambridge University Press India Pvt*. ltd.; Ottawa: International Development Research Centre, 2007. 390 p. URL.: https://www.donellameadows.org/wp-content/userfiles/Limits-to-Growth-digital-scan-version.pdf

264. Indicators of Sustainable Development: Guidelines and Methodologies. URL.: https://www.un.org/esa/sustdev/natlinfo/indicators/isdms2001/isd-ms2001isd.htm(дата звернення: 23.12.2023).

265. Interreg : European Territorial Co-operation. An official website of the European Union. https://ec.europa.eu/regional_policy/policy/cooperation/european-territorial_en (дата звернення: 23.05.2024).

266. Interreg IPA: Cooperation with candidate countries https://ec.europa.eu/regional_policy/policy/cooperation/european-territorial/ipa_en (дата звернення: 23.12.2023).

267. Interreg NEXT programmes. URL.: https://ec.europa.eu/regional_policy/policy/cooperation/european-territorial/next_en (дата звернення: 23.12.2023).

268. Just Transition Fund. An official website of the European Union. URL.: https://ec.europa.eu/regional_policy/funding/just-transition-fund_en (дата звернення: 12.11.2021).

269. Katenova M., Hoon Lee S. A comparative study of financial literacy, retirement planning and delinquency in payment: the Kazakhstan case. *Eastern Journal of European Studies*, 11(1), 2020. pp. 273-292. URL.: https://ejes.uaic.ro/articles/EJES2020_1101_KAT.pdf

270. Khera P., Miss Stephanie Y Ng, Ms. Sumiko gawa and Ms. Ratna Sahay. Is Digital Financial Inclusion Unlocking Growth? *IMF Working Papers.* V. 11 (167). 2021. pp. 30. URL.: DOI: https://doi.org/10.5089/9781513584669.001

271. LEADER/CLLD. European Commission. URL.: https://ec.europa.eu/enrd/leader-clld_en.html (дата звернення: 23.05.2024).

272. Manisha, Sumeet. Financial Inclusion in India. *International Journal of scientific research and management*, 3(8), 3516-3521. 2015. URL.: https://doi.org/10.18535/ijsrm/v3i8.14

273. Meadows D., Randers J., Behrens W. The limits to Growth. New york Universe Books, 1972. 161 p. URL.: https://www.donellameadows.org/wp-content/userfiles/Limits-to-Growth-digital-scan-version.pdf

274. Millennium Summit, 6-8 September 2000, New York. *Conferences. Environment and sustainable development*. URL.:

https://www.un.org/en/conferences/environment/newyork2000 (дата звернення: 15.07.2021).

275. Minore B., Hill M., Pugliese I., Gauld T. Rurality Literature Review: Prepared for the North West Local Health Integration Network. *Centre for Rural and Northern Health Research Lakehead University*. 2008. URL.: http://surl.li/uhldc

276. Moore F. C. Climate Change and Air Pollution: Exploring the Synergies and Potential for Mitigation in Industrializing Countries. *Sustainability*. V.1. 2009. pp. 43-54. URL.: https://doi.org/10.3390/su1010043

277. Mundell R. Per la sua analisi delle politiche monetarie e fiscali sotto diversi regimi del tasso di cambio e per la sua analisi delle aree valutarie ottimali. URL.: https://www.ilgiorno.it/economia/robert-mundell-morto-premio-nobel-euro-359cf1f4

278. Nelson K., Nguyen T. Community assets and relative rurality index: A multi-dimensional measure of rurality. *Journal of Rural Studies.* V. 97, 2023. P. 322-333. URL.: https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2022.12.025.

279. Niewiadomski P., Stachowiak A. The Sustainable Production and Well-Being of Employees as a Derivative of the Concept of Sustainable Production. *Sustainability*. 16(1). 2024. pp. 465. URL.: https://doi.org/10.3390/su16010465

280. Our Common Future. World Commission Environment and Development. Oxford Unisversity Press, 1987. P. 383. URL : https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf

281. Office of Food for Peace. USAID. URL.: https://www.usaid.gov/office-food-peace (дата звернення: 15.07.2021).

282. On fintech and financial inclusion. The World Bank. 2021. URL.: https://blogs.worldbank.org/psd/fintech-and-financial-inclusion (дата звернення: 12.11.2021).

283. Onishi A. Futures of global interdependence (FUGI) global modeling system: Integrated global model for sustainable development. *Journal of Policy*

Modeling. 2005. Vol. 27, Issue 1. P. 101-135. URL.: https://www.eolss.net/sample-chapters/c15/E1-47-05.pdf

284. Recovery plan for Europe. URL.: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/recovery-plan-europe_en (дата звернення: 28.05.2024).

285. Reis-Dennis S. Understanding Autonomy: An Urgent Intervention. *Journal of Law and the Biosciences*. V. 7(1), 2020. URL.: https://doi.org/10.1093/jlb/lsaa037

286. Richard L. Meyer, Adelaida P. Alicbusan Farm-Household Heterogeneity and Rural Financial Markets: Insights from Thailand. URL.: https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9780429270178-4/farm-household-heterogeneity-rural-financial-markets-insights-thailand-richard-meyer-adelaida-alicbusan?context=ubx

287. Rosen M. A. Energy Sustainability: A Pragmatic Approach and Illustrations. *Sustainability*. V.1. 2009. pp. 55-80. URL.: https://doi.org/10.3390/su1010055

288. Rosen M. A. Sustainability: A Crucial Quest for Humanity - Welcome to a New Open Access Journal for a Growing Multidisciplinary Community. *Sustainability*. V.1. 2009. pp. 11-4. URL.: https://doi.org/10.3390/su1010001

289. Rosier M. Des causes et des remèdes aux surendettements nationaux et internationaux (Causes and Remedies for National and International Over-Indebtedness). Université de Paris, Cahier du Gratice: 9202, 1992. pp. 85–114.

290. Rural development. European Commission. URL.: https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/rural-development_en (дата звернення: 23.05.2024).

291. Rural Pact Community Platform. An official website of the European Union. URL.: https://ruralpact.rural-vision.europa.eu/rural-pact_en (дата звернення: 12.11.2021).

292. Scott W. R. Institutional carriers: Reviewing modes of transporting ideas over time and space and considering their consequences. Ind. Corp. Chang. V.12. 2003. pp. 879-894

293. Shala A., Perri R. Regulatory barriers for fintech companies in Central and Eastern Europe. *Eastern Journal of European Studies*.V. 13(2). 2022. pp. 292. URL.: DOI: 10.47743/ejes-2022-0214

294. Shapoval Yu. I. Household Usage of Financial Services Around the World and Ukraine. *Ukrainian Society*, 4(75). 2020. URL.: https://www.researchgate.net/publication/349734083_Vikoristanna_finansovih_poslug_naselennam_u_sviti_ta_Ukraini

295. Singer M. Eco-nomics: Are the Planet-Unfriendly Features of Capitalism Barriers to Sustainability? *Sustainability.* V. 2(1). 2010. pp. 127-144. URL.: https://doi.org/10.3390/su2010127

296. Stockholm+50: a healthy planet for the prosperity of all – our responsibility, our opportunity. URL.: https://unemg.org/stockholm50/ (дата звернення: 10.08.2022).

297. Strategic plan 2020-2024 – Agriculture and Rural Development. European Commission. URL.: https://commission.europa.eu/publications/strategic-plan-2020-2024-agriculture-and-rural-development_en (дата звернення: 15.07.2023).

298. Sustainable agriculture. European Commission. URL.: https://commission.europa.eu/food-farming-fisheries/sustainable-agriculture_en (дата звернення: 15.05.2023).

299. Tefera, G., Temeselew W. The analysis of financial inclusion and its determinants in the rural area of south Wollo zone, Amhara Region. Ethiopia, *Cogent Economics & Finance*, 10(1), 2022. URL.: https://doi.org/10.1080/23322039.2022.2146298

300. The 2021-2027 EU budget – What's new? URL.: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/eu-budget/long-term-eu-budget/2021-2027/whats-new_en (дата звернення: 23.05.2024).

301. The common agricultural policy: 2023-27. European Commission. URL.: https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/cap-overview/cap-2023-27_en (дата звернення: 15.04.2024).

302. The European Charter of Local Self-Government. (1985, Strasbourg). URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text

303. The European Green Deal. Communication From The Commission. URL.: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX: 52019DC0640 (дата звернення: 15.07.2022).

304. The World Bank. On fintech and financial inclusion. https://blogs.worldbank.org/psd/fintech-and-financial-inclusion (дата звернення: 12.11.2021).

305. The World Bank. UFA2020 Overview: Universal Financial Access by 2020. URL.: https://www.worldbank.org/en/topic/financialinclusion/brief/achieving-universal-financial-access-by-2020 (дата звернення: 23.04.2020).

306. The World Bank. URL.: https://www.worldbank.org/en/topic/agriculture (дата звернення: 23.12.2023).

307. Tovey H. Sustainability: A Platform for Debate. *Sustainability.* 2009. V.1(1). pp. 14-18. URL.: https://doi.org/10.3390/su1010014

308. Tsili Staloho Rozvytku: Ukraina: natsionalna dopovid 2017. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine. Objectives of Sustainable Development. URL.: https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/tsili-staloho-rozvytku-natsionalna-dopovid-2017 (дата звернення: 10.09.2018).

309. Tziolas E., Karapatzak E., Kalathas I., Karampatea A., Grigoropoulos A., Bajoub A, Pachidis T, Kaburlasos VG. Assessing the Economic Performance of Multipurpose Collaborative Robots toward Skillful and Sustainable Viticultural Practices. *Sustainability*. 15(4). 2023. URL.: https://doi.org/10.3390/su15043866

310. Text with EEA relevance. Directive 2014/92/EU of the European Parliament and of the Council of 23 July 2014 on the comparability of fees related to payment accounts, payment account switching and access to payment accounts with basic features. URL.: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A32014L0092 (дата звернення: 15.05.2021).

311. Text with EEA relevance. Directive (EU) 2015/2366 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2015 on payment services in the internal

market, amending Directives 2002/65/EC, 2009/110/EC and 2013/36/EU and Regulation (EU) No 1093/2010, and repealing Directive 2007/64/EC. URL.: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32015L2366 (дата звернення: 10.09.2018).

312. Text with EEA relevance. Directive 2014/65/EU of the European Parliament and of the Council of 15 May 2014 on markets in financial instruments and amending Directive 2002/92/EC and Directive 2011/61/EU (MiFID II). URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_041-14#Text (дата звернення: 10.09.2022).

313. Text with EEA relevance. Directive 2009/110/ EU of the European Parliament and of the Council of 16 September 2009 on the taking up, pursuit and prudential supervision of the business of electronic money institutions amending Directives 2005/60/EU and 2006/48/EU and repealing Directive 2000/46/EU. URL.: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32009L0110 (дата звернення: 10.09.2018).

314. Text with EEA relevance. Directive 2008/48/EC on credit agreements for consumers. URL.: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2021%3A347%3AFIN&amp%3Blocale=en (дата звернення: 10.09.2022).

315. Text with EEA relevance. Directive (EU) 2015/849 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2015 on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing, amending Regulation (EU) No 648/2012 of the European Parliament and of the Council, and repealing Directive 2005/60/EC of the European Parliament and of the Council and Commission Directive 2006/70/EC. URL.: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32015L0849 (дата звернення: 10.09.2022).

316. United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro, Brazil, 3-14 June 1992. Stockholm. *Conferences. Environment and sustainable development*. URL.: https://www.un.org/en/ conferences/environment/rio1992 (дата звернення: 05.07.2020).

317. United Nations Conference on Sustainable Development, 20-22 June 2012, Rio de Janeiro. *Conferences. Environment and sustainable development.* URL.: https://www.un.org/en/conferences/environment/rio2012 (дата звернення: 16.07.2021).

318. United Nations Conference on the Human Environment, 5-16 June 1972. Stockholm. Conferences. Environment and sustainable development. URL.: https://www.un.org/en/conferences/environment/stockholm1972 (дата звернення: 15.07.2021).

319. United Nations Summit on Sustainable Development, 25-27 September 2015, New York. *Conferences. Environment and sustainable development*. URL.: https://www.un.org/en/conferences/environment/newyork2015 (дата звернення: 15.07.2021).

320. United States Announces $29 Million Investment to Extend Two Feed the Future Innovation Labs URL.: http://surl.li/obtplw (дата звернення: 15.06.2022).

321. Unified approach of non-financial and diversity reporting: Directive 2014/95/EU of the European Parliament and of the Council of 22 October 2014 amending Directive 2013/34/EU as regards disclosure of non-financial and diversity information by certain large undertakings and groups. URL: https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32014L0095 (дата звернення: 15.07.2023).

322. Unified approach on transparent and predictable working conditions: Directive (EU) 2019/1152 of the European Parliament and of the Council of 20 June 2019 on transparent and predictable working conditions in the European Union. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32019L1152 (дата звернення: 15.07.2023).

323. Unified approach for equal treatment in employment and occupation: Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000 establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32000L0078 (дата звернення: 17.07.2023).

324. Unified approach for parents and carers and repealing: Directive (EU) 2019/1158 of the European Parliament and of the Council of 20 June 2019 on work-life balance for parents and carers and repealing Council Directive 2010/18/EU. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32019L1158 (дата звернення: 18.07.2023).

325. Unified approach for occupational retirement provision: Directive (EU) 2016/2341 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2016 on the activities and supervision of institutions for occupational retirement provision (IORPs) (recast) (Text with EEA relevance). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32016L2341 (дата звернення: 19.07.2023).

326. Unified approach on the protection of persons who report breaches of Union law: Directive (EU) 2019/1937 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2019 on the protection of persons who report breaches of Union law. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32019L1937 (дата звернення: 19.07.2023).

327. Unified approach for enhancing worker mobility: Directive 2014/50/EU of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 on minimum requirements for enhancing worker mobility between Member States by improving the acquisition and preservation of supplementary pension rights. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2014/50/oj (дата звернення: 19.07.2023).

328. UNSGSA FinTech Working Group and CCAF. Early Lessons on Regulatory Innovations to Enable Inclusive FinTech: Innovation Offices, Regulatory Sandboxes, and RegTech. Office of the UNSGSA and CCAF: New York, NY and Cambridge, UK. URL.: https://ssrn.com/abstract=3621258 (дата звернення: 23.12.2023).

329. Wallace H., Pollack M., Young A. Policy-Making in the European Union. Oxford University Press. URL.: http://surl.li/upfwl

330. World Summit on Sustainable Development, 26 August-4 September 2002, Johannesburg. Conferences. Environment and sustainable development. URL.:

https://www.un.org/en/conferences/environment/johannesburg2002 (дата звернення: 16.07.2021).

331. Zaburanna L., Nedilska L., Abramova, I., Kurovska, N., Martynuk G. The Development of the Banking System in Conditions of Destructive Impact of Internal and External Factors. Scientific Horizons. № 3(88). 2020. pp. 7-18. URL.: https://doi.org/10.33249/2663-2144-2020-88-3-7-18

332. Zollet S., Meng Qu, Revitalising rural areas through counterurbanisation: Community-oriented policies for the settlement of urban newcomers. Habitat International. V. 145. 2024. URL.: https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2024.103022

333. Zsolt G. The connection between growth imperative of monetary production economies, the realization problem and Kornai's surplus economy. 2023. URL.: https://doi.org/10.1556/032.2023.00037pjktn

334. Villages Toolkit. An official website of the European Union. URL.: https://ec.europa.eu/enrd/smart-and-competitive-rural-areas/smart-villages/smart-villages-portal/smart-villages-toolkit_en.html (дата звернення: 06.04.2024).

335. Waybackmachine – Internet archive: Municipio Concejo Metropolitano Quito. URL.: https://web.archive.org/web/20110811054507/http://www.quito.gov.ec/ (дата звернення: 26.08.2023).

336. Waybackmachine – Internet archive: FERRARA Comune dell'Emilia-Romagna. URL.: https://www.treccani.it/enciclopedia/ricerca/Ferrara/ (дата звернення: 26.08.2023).

337. Waybackmachine – Internet archive: Bundesamt für Statistik. URL.: https://www.bfs.admin.ch/bfs/de/home/statistiken/regionalstatistik/regionale-portraets-kennzahlen/gemeinden.assetdetail.15864450.html (дата звернення: 26.08.2023).

ДОДАТКИ

Додаток А

Показники ключових параметрів сталого розвитку громад і територій України, побудовані на основі даних Моніторингу соціально-економічного розвитку регіонів за 2021 р.

Область	Наявне населення, тис. чол	Площа, км2	Доходи загального фонду на мешканця, грн	Видатки загального фонду на мешканця, грн	Видатки на утримання апарату управління на мешканця, грн.	Капітальні видатки на 1 особу, грн	Рівень дотаційності бюджетів, %	Частка управлінських видатків, %	Частка бюджетних видатків на оплату праці, %	Частка капітальних видатків бюджету, %	Видатки на культуру, фізкультуру і спорт на мешканця, грн	Частка трансфертів у дохідній частині бюджету, %	Частка місцевих податків і зборів у дохідній частині загального фонду бюджету без трансфертів, %
1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**	**9**	**10**	**11**	**12**	**13**	**14**
Київська	51,175	17,7	15062,3	12839,2	921,5	5242,7	-10,60	6,10	49,60	28,40	706,4	15,4	32,3
Дніпропетровська	1016,255	416,5	12064	11442,2	616,5	5585,2	-9,00	5,10	38,00	32,30	412,2	18,2	34,2
Київська	126,592	122,9	10	749,2	10	751,5	1	103,1	3	248,5	-4,10	10,3	59,9
Одеська	12,758	95,8	12	339	10	438,7	1	451,3	3	168,3	-2,90	11,8	71,7
Львівська	787,92	315,6	11	341,8	10	594,7	952,8	4	143,7	-8,20%	8,40	53,0	26,9
Полтавська	18,734	771,9	9	652,9	12	85,6	1	519,7	2	68,3	-4,30	15,7	63,8
Полтавська	13,499	100,7	9	218,2	10	637,3	1	418	2	22,4	-2,10	15,4	69,7
Львівська	15,251	97,4	8	877,6	11	125,9	1	369,5	2	180,9	-5,30	15,4	72,3
Одеська	36,156	115,4	15	145	12	712,4	1	624	4	910,4	-12,20	10,7	56,2
Київська	26,584	151,3	14	167,9	12	806,1	2	540,2	4	437,7	-0,80	17,9	62,0
Полтавська	5,869	431,3	11	32,2	13	551,8	2	756,2	2	485	-12,10	25,0	71,1
Одеська	72,705	25,2	10	83,9	10	230,7	1	112	2	271,8	-6,60	11,0	60,4
Чернігівська	21,062	1164,8	7	939,3	9	581,7	1	31,3	1	916,8	-0,50	13,0	68,7
Харківська	47,853	1299,5	7	121,4	8	968,2	1	1,1	1	526	5,40	14,1	68,2
Київська	27,186	38,9	36	933,8	17	642,1	2	662,7	8	644,5	-11,20	7,2	51,4
Київська	8,538	193,5	22	951,4	22	182,4	3	779,2	8	788,3	-3,50	16,5	67,4
Дніпропетровська	5,381	369,1	22	548,7	14	627,4	2	900,8	8	872	-6,80	12,9	61,2

продовження додатку А

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Житомирська	9,716	652,4	15	479,1	17	52,6	2	369,5	4	96,5	-15,90	15,3	58,6
Київська	34,952	95,6	15	20,9	14	405,8	1	704,8	6	252,5	-9,80	11,3	48,1
Одеська	20,181	66,5	13	648,1	11	17,7	1	566,8	4	18	-2,80	11,5	57,8
Київська	16,137	65,5	13	322,3	9	996,8	1	170,1	4	641,5	-22,20	8,8	50,1
Київська	44,509	397,1	11	502,6	12	334,8	1	455,5	2	458,2	-8,90	12,7	58,7
Дніпропетровська	622,89	444,4	10	177,7	11	296,4	901	868,1	-7,30	8,9	50,60	6,1	453,3
Київська	6,995	325,1	10	112,2	11	911,9	1	904	3	421	-19,00	18,8	59,4
Київська	83,106	527,7	9	983,1	10	821,5	1	544,4	2	973,7	-4,80	15,5	65,8
Полтавська	316,097	547,8	9	982,8	10	346	997	1	486,5	-8,9	10,00	51,9	12,4
Київська	15,372	760,9	9	446,2	11	823,5	1	380	1	412,9	-4,10	14,6	70,4
Харківська	1	511,554	348,6	9	323,4	7	837,1	832,4	3	889,8	-2,70	8,9	46,3
Запорізька	746,363	281,8	9	316,3	9	803,5	690,6	1	538,8	-7,70	7,40	47,3	13,1
Тернопільська	227,636	167,9	8	929,7	12	661,6	801,5	2	318,1	-3,50	9,00	45,1	15,2
Черкаська	277,377	78,2	8	919,6	8	899,8	955,8	2	73,1	-4,30	10,70	57,1	18,0
Одеська	14,919	247,4	8	910,7	9	43,3	1	206,9	4	775,5	1,30	13,5	60,2
Хмельницька	294,884	495,9	8	239	9	345,1	724,6	2	127,1	-3,00	8,80	63,2	16,4
Івано-Франківська	289,897	265,7	8	60,7	8	342,8	709,7	2	345,8	-2,80	8,80	63,1	20,1

Додаток Б

Показники оцінки окремих аспектів економічної, соціальної та екологічної сталості територіальних громад

Компоненти сталості	Показники оцінки окремих аспектів сталості
Економічна	Індекс промислової продукції, % до попереднього року Обсяг реалізованої промислової продукції у розрахунку на одну особу населення Індекс обсягу сільськогосподарського виробництва, % до попереднього року Обсяг виробництва продукції сільського господарства на 100 га сільськогосподарських угідь Індекс будівельної продукції будівництва, % до попереднього року Обсяг виконаних будівельних робіт у розрахунку на одну особу населення Індекс споживчих цін, %
Соціальна	Частка загальноосвітніх навчальних закладів сільської місцевості, що використовують у навчально-виховному процесі комп'ютерну техніку, підключену до Інтернету, % до загальної кількості Чисельність дітей у дошкільних навчальних закладах у розрахунку на 100 місць Частка дітей сільської місцевості, для яких організовано підвезення до місця навчання і додому, % до загальної кількості учнів, які того потребують Частка випускників, які отримали за результатами зовнішнього оцінювання з української мови та літератури високі бали, % до загальної кількості учнів, що проходили тестування Частка випускників, які отримали за результатами зовнішнього оцінювання з іноземної мови високі бали, % до загальної кількості учнів, що проходили тестування Питома вага дітей, охоплених позашкільною освітою, % до загальної кількості дітей шкільного віку Загальний коефіцієнт смертності на 1 тис. осіб наявного населення Середня очікувана тривалість життя при народженні Кількість живонароджених на 1 тис. осіб наявного населення Планова ємність амбулаторно-поліклінічних закладів на 10 тис. осіб населення Кількість хворих з уперше в житті встановленим діагнозом активного туберкульозу на 100 тис. осіб населення Рівень охоплення соціальними послугами осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, % до загальної кількості таких осіб Кількість кримінальних правопорушень вчинених проти життя та здоров'я особи на 10 тис. осіб населення
Екологічна	Темп зростання (зменшення) викидів забруднюючих речовин стаціонарними джерелами забруднення у розрахунку на одиницю населення, % до попереднього року Темп зростання (зменшення) викидів забруднюючих речовин пересувними джерелами забруднення у розрахунку на одиницю населення, % до попереднього року Частка відходів, видалених у спеціально відведені місця чи об'єкти або спалених (без отримання енергії), у загальному обсязі утворених відходів, %

Додаток В

Етапи формування системи партисипативного управління фінансовим забезпеченням сільських громад

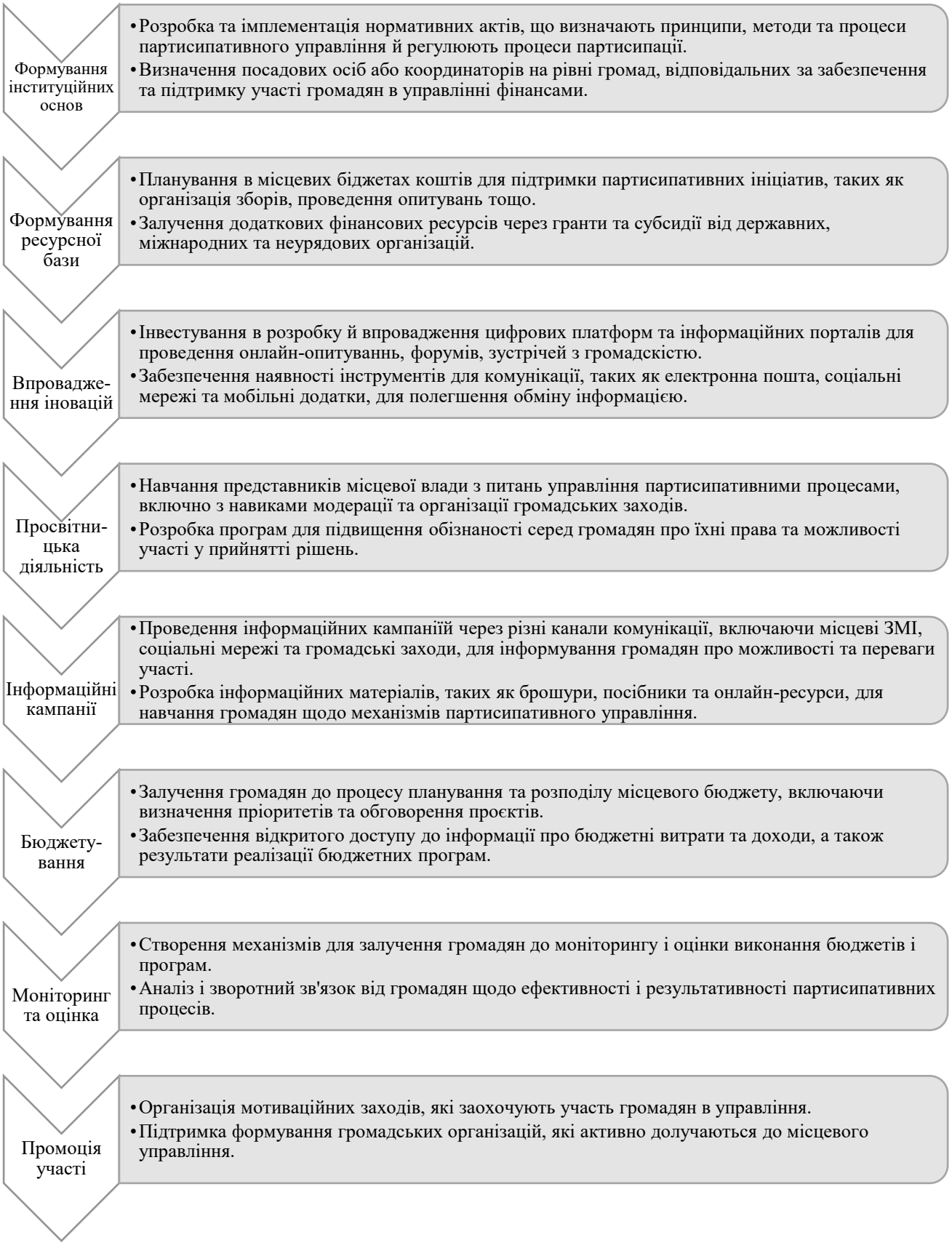

Додаток Г

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. **Абрамова І. В.** Євроінтеграційні імперативи трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад [Текст]: монографія. Житомир: ТОВ «Видавничий дім «Бук-Друк»», 2024. 290 с. *(23,73 ум. друк. арк.).*

2. **Абрамова І. В.** Оцінка фінансового стану та джерел формування капіталу сільськогосподарських підприємств. *Капіталізація аграрного сектору економіки* : кол. моногр. за заг. ред. Л.В. Недільської. Житомир : О.О. Євєнок, 2021. С. 63–83. *(12,9/0,9 ум. друк. арк.). Особистий внесок: здійснено оцінку фінансового стану та джерел формування капіталу сільськогосподарських підприємств.*

3. **Абрамова І. В.**, Віленчук О. М., Дема Д. І. та ін. Фінансова політика в аграрному секторі економіки: стан та перспективи : монографія за ред. Д. І. Деми. Житомир: ЖНАЕУ, 2015. С. 209–275. URL.: http://surl.li/hjfxeu *(16,5/1,3 ум. друк. арк.) Особистий внесок: визначено стан та ефективність державної підтримки аграрної сфери; визначено головні засади бюджетної політики у сільському господарстві.*

Статті у виданнях, що включені до наукометричних баз Scopus, Web of Science Core Collection

4. **Abramova I.,** Nedilska L., Kurovska N., Kovalchuk O., Poplavsky P. Modern State and Post-War Prospects of Financial Inclusion in Ukraine Considering the EU Experience. *Financial and credit activity problems of theory and practice.* 2023, 6(53). pp. 318–333. DOI: 10.55643/fcaptp.6.53.2023.4222 *(1,1/0,75 ум. друк. арк.,* ***Scopus***). *Особистий внесок автора: запропоновано наукову ідею та методи оцінки головних параметрів фінансової інклюзії; проаналізовано досвід країн ЄС щодо фінансової інклюзії.*

5. **Abramova I.**, Nedilska L., Kurovska N., Martynyuk H. Financial Inclusion in the Context of Sustainable Development of Rural Areas. *Management*

theory and studies for rural business and infrastructure development. 43(3), 2021. pp. 328–336. DOI: https://doi.org/10.15544/mts.2021.29 *(0,95/0,65 ум. друк. арк., **WoS**) Особистий внесок автора: визначено ключові завдання фінансової інклюзії в контексті сталого розвитку сільських громад.*

6. Zaburanna L., Nedilska L., **Abramova, I.,** Kurovska, N., Martynuk G. The Development of the Banking System in Conditions of Destructive Impact of Internal and External Factors. *Scientific Horizons*. 3(88), 2020. pp. 7–18. URL.: https://doi.org/10.33249/2663-2144-2020-88-3-7-18 *(0,9/0,45 ум. друк. арк., **Scopus**). Особистий внесок автора: визначено завдання розвитку банківської системи відповідно до євроінтеграційних процесів, національних потреб та інтересів.*

7. Dema D., **Abramova I.,** Nedilska L. Financial and Economic Conditions of Rural Development in Ukraine. *Eastern Journal of European Studies.* Volume 10. Issue 1. 2019. pp. 199–220. https://ejes.uaic.ro/articles/EJES2019_1001_DEM.pdf *(1,3/1,0 ум. друк. арк., **Scopus, WoS)**. Особистий внесок автора: за допомогою економіко-математичного моделювання здійснено оцінку фінансово-економічних умов сільського розвитку.*

8. **Abramova I.,** Kirillovich O. The Analytical Estimation of the Financial Results of the Enterprises of Housing and Communal Services. *Scientific Horizons*. 9(82), 2019. pp.13–19. URL.: https://doi.org/10.33249/2663-2144-2019-82-9-13-19 (*0,75/0,6 ум. друк. арк., **Scopus***). *Особистий внесок автора: запропоновано наукову ідею та методологічні підходи до проведення дослідження.*

9. **Abramova I.** Financial Support for Rural Development: European Experience. *Scientific Horizons*. 4(77), 2019. pp. 21–26. URL.: https://doi.org/10.33249/2663-2144-2019-77-4-21-26 (*0,75 ум. друк. арк., **Scopus***)

10. **Abramova I.** State and Perspectives of Rural Development Financing. *Scientific Horizons*. 5(68), 2018. pp. 44–51. URL.: http://surl.li/sclbl *(0,8 ум. друк. арк., **Scopus**).*

Статті у наукових періодичних виданнях іноземних держав, що включені до наукометричних баз

11. **Абрамова І.В.,** Недільська Л.В., Куровська Н.О. Особливості бюджетної політики ЄС та її аграрний вектор. *Danish Scientific Journal*. 2017. № 6. С. 10–13. URL.: http://surl.li/tnfxtf *(0,85/0,65 ум. друк. арк.). Особистий внесок автора: опрацьовано закордонний досвід бюджетної політики ЄС; розроблено пропозиції щодо удосконалення бюджетної політики України.*

Статті у наукових фахових виданнях України

12. Мороз Ю., Романчук Л., **Абрамова І.** Особливості фінансування розвитку сільських громад та територій коштом спільного бюджету ЄС. *Society and Security.* 2024. № 2-3 (3-4). С. 9–18. DOI: https://doi.org/10.26642/sas-2024-2-3(3)-9-18 (0,92/0,75 ум. ум. друк. арк.). *Особистий внесок автора: акцентовано на напрямах фінансового забезпечення сільських громад в країнах ЄС.*

13. Грицишен Д. О., **Абрамова І. В.** Формування та реалізації фінансових механізмів ЄС щодо сталого розвитку сільських громад. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*. 2024. № 20. С. 67–78. DOI: https://doi.org/10.32782/2708-0366/2024.20.8 (0,92/0,7 ум. ум. друк. арк.). *Особистий внесок автора: наведено структуру та джерела фінансування пріоритетних напрямів розвитку сільських громад ЄС.*

14. Грицишен Д. О., **Абрамова І. В.** Міжнародні імперативи фінансового забезпечення сталого розвитку сільських громад. *Проблеми економіки*. 2024. №2. С. 31–38. DOI: https://doi.org/10.32983/2222-0712-2024-2-31-38 *(0,78/0,6 ум. ум. друк. арк.). Особистий внесок автора: здійснено змістовне наповнення ключових імперативів формування глобальних поглядів щодо цілей сталого розвитку.*

15. **Абрамова І. В.,** Поплавський П. Г. Фінансування міжнародних грантових угод у сферах науки та інновацій через призму декомпозиційної моделі. *Бізнес Інформ*. 2024. № 4. С. 26–31. URL.: https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-4-26-31 *(0,42/0,2 ум. друк. арк.). Особистий внесок автора: запропоновано підхід до побудови контекстної та декомпозиційної діаграм.*

16. **Абрамова І. В.** Стан та повоєнні перспективи ринку фінансових послуг. *Вісник ЛТЕУ. Економічні науки.* 2023. № 74. С. 49–53. URL.: https://doi.org/10.32782/2522-1205-2023-74-06 *(0,65 ум. друк. арк.).*

17. Зінчук Т. В., **Абрамова І. В.** Концептуалізація сталості територіальних громад (на прикладі декомпозиційної моделі). *Економічні горизонти.* 4(26), 2023. С. 57–65. URL.: DOI: https://doi.org/10.31499/2616-5236.4(26).2023.291790 *(0,6/0,5 ум. друк. арк.). Особистий внесок автора: розроблено концептуальний підхід та обґрунтовано ключові засади сталості територіальних громад через призму декомпозиційної моделі.*

18. Патинська-Попета М. М., **Абрамова І. В.** Удосконалення механізмів управління фінансовим потенціалом територіальних громад з урахуванням європейського досвіду. *Бізнес Інформ.* 2022. № 8. С. 166–172. URL.: https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-8-166-172 *(0,65/0,45 ум. друк. арк.). Особистий внесок автора: удосконалено підходи до управління фінансовим потенціалом територіальних громад з урахуванням європейського досвіду.*

19. **Абрамова І. В.** Аналітична оцінка результатів роботи сільськогосподарських підприємств в умовах невизначеності. *Економічні горизонти.* 3(21), 2022. С. 83–90. URL.: https://doi.org/10.31499/2616-5236.3(21).2022.263105 *(0,45 ум. друк. арк.).*

20. **Абрамова І.В.** Фінансові важелі державної підтримки сільського розвитку: європейський досвід і вітчизняні реалії. *Проблеми економіки*. № 3 (49), 2021. С. 132–140. URL.: http://surl.li/fwxqll *(0,75 ум. друк. арк.).*

21. **Абрамова І. В.** Досягнення, проблеми та перспективи функціонування й обігу аграрних розписок в Україні. *Бізнес Інформ*. 2021. № 2. С. 273–279. URL.: http://surl.li/plmfqk *(0,55 ум. друк. арк.).*

22. **Абрамова І. В.** Стан і пріоритети фінансової інклюзії в Україні. *Бізнес Інформ*. 2020. №10. С. 294–300. URL.: http://surl.li/jiiyep *(0,65 ум. друк. арк.).*

23. **Абрамова І. В.** Аграрні розписки як інструмент фінансово-кредитного забезпечення дрібних та середніх сільгоспвиробників. *Бізнес*

Інформ. 2018. №2. С. 253–258. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2018_2_37 *(0,6 ум. друк. арк.)*

24. **Абрамова І. В.** Теоретичне обґрунтування змісту та форм фінансового забезпечення об'єднаних територіальних громад. Вісник ЖНАЕУ. № 1 (59), т. 2. 2017. С. 9–18. URL.: http://ir.polissiauniver.edu.ua/handle/123456789/8334 *(0,6 ум. друк. арк.)*

25. **Абрамова І.В.** Теоретико-методологічні аспекти державної підтримки сільського господарства. *Вісник ЖНАЕУ*. 2015. № 2 (51), т.2. С. 103–113. URL.: http://surl.li/ntnabv *(0,6 ум. друк. арк.)*

26. **Абрамова І.В.** Перспективи розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в умовах Євроінтеграції. *Вісник ЖНАЕУ*. 2015. № 1 (48), т.2. С. 80–89. URL.: http://surl.li/pzrcpf *(0,65 ум. друк. арк.)*

27. **Абрамова І.В**., Дема Д.І., Гнидюк І.В. Проблеми та перспективи розвитку земельних відносин в аграрному секторі економіки країни. *Вісник Сумського національного аграрного університету:* науково-методичний журнал. Серія: «Економіка та менеджмент». 2011. № 6/2 (49). С. 43–46. URL.: http://surl.li/mhjrht *(0,45/0,2 ум. друк. арк.). Особистий внесок автора: розроблено пропозиції щодо удосконалення земельних відносин в аграрному секторі економіки країни.*

28. **Абрамова І.В.** Проблеми та перспективи інвестиційної діяльності в сільському господарстві. *Вісник ЖНАЕУ*. 2010. № 2 (27), т. 2. С. 340–346. URL.: http://surl.li/qirlky *(0,45 ум. друк. арк.).*

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

29. **Абрамова І. В.,** Поплавський П. В. Експлікація поняття «євроінтеграційний імператив». International scientific-practical conference «The War in Ukraine – a Challenge to Euro-Atlantic Civilizational Values» : conference proceedings (June 24–25, 2024. Uzhhorod, Ukraine). Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2024. С. 75–78. URL.: http://surl.li/xzefik *(0,25/0,2 ум. друк. арк.). Особистий внесок автора: здійснено експлікацію поняття «євроінтеграційний імператив» та сформульовано авторське бачення дефініції.*

30. **Абрамова І. В.** Фінансове підґрунтя сталого розвитку територіальних громад. Актуальні проблеми теорії і практики менеджменту та публічного врядування в контексті євроінтеграції : збірник матеріалів XIII Міжнародної науково-практичній конференції 16 травня 2024 р. Рівне : НУВГП, 2024. С. 33–34. *(0,2 ум. друк. арк.).*

31. **Абрамова І. В.**, Поплавський П. Г. Вплив євроінтеграційних процесів на сталий розвиток територіальних громад. Публічне управління та адміністрування в Україні: євроінтеграційний поступ : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції за міжнародною участю (Івано-Франківськ, 31 травня 2024 р.); за наук. ред. проф. І. І. Чудика, Д. І. Дзвінчука, І. П. Лопушинського; упоряд. Л. С. Мосора. Івано-Франківськ : ІФНТУНГ, 2024. С. 672–675. URL.: http://surl.li/hzmpqh *(0,3/0,25 ум. друк. арк.).Особистий внесок автора: виявлено вплив євроінтеграційних процесів на сталий розвиток територіальних громад, зроблено відповідні висновки.*

32. **Абрамова І. В.** Фінансове забезпечення територіальних громад в умовах воєнного стану. Збірник праць учасників IX Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Фінансові інструменти регіонального розвитку» (27 жовтня 2023 р.). Житомир : Поліський національний університет, 2023. 37–40 с. URL.: http://surl.li/uowko *(0,3 ум. друк. арк.).*

33. **Абрамова І. В.** Розвиток міграційної політики України під впливом євроінтеграційних процесів та збройної агресії рф. Наукові читання – 2023: зб. наукових праць працівників, докторантів, аспірантів та молодих вчених ННІ менеджменту, бізнесу і права Поліського національного університету. Житомир: Поліський національний університет, 2023. С. 8–14. URL.: http://surl.li/vgvajt *(0,35 ум. друк. арк.).*

34. **Абрамова І.В.**, Патинська-Попета М.М. Партисипативне стратегічне планування як інноваційна модель управління фінансовим потенціалом розвитку територіальних громад. Збірник праць учасників VIII Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Фінансові інструменти регіонального розвитку» (3 листопада 2022 р.). Житомир : Поліський національний університет, 2022. С. 124–129. URL.: http://surl.li/umcfq

(0,3/0,25 ум. друк. арк.). Особистий внесок автора: описано принципи партисипативного стратегічного управління.

35. Недільська Л.В., **Абрамова І.В.** Значення та роль інноваційного вектора у соціально-економічному розвитку регіонів. Стратегічні напрями соціально-економічного розвитку держави в умовах глобалізації : збірник тез V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 21-22 січня 2022 року). 2022. С. 169–171. *(0,2/0,05 ум. друк. арк.).* URL.: http://surl.li/uoyet *Особистий внесок автора: визначено напрями та інструменти дослідження.*

36. Куровська Н. О., **Абрамова І. В.,** Недільська Л. В. Переваги органічного виробництва в контексті сталого розвитку України. Органічне виробництво і продовольча безпека. Збірник праць учасників X Міжнародної науково-практичної конференції з нагоди 100-річчя Поліського національного університету (21-22 квітня 2022 року). Житомир: Поліський національний університет, 2022. С. 141–144. *(0,2/0,07 ум. друк. арк.).* URL.: http://surl.li/uoyhr *Особистий внесок автора: визначено напрями та інструменти дослідження.*

37. Недільська Л.В., **Абрамова І.В.** Рейтингова оцінка рівня розвитку бізнесу в територіальних громадах Житомирщини. Роль бухгалтерського обліку, аудиту та податкової політики у розбудові незалежної України на шляху до Європейського Союзу : зб. праць учасників Міжнар. наук.-практ. конф. (10 листоп. 2022 р.). Житомир : Поліський національний університет, 2022. 331 с. *(0,3/0,05 ум. друк. арк.).* URL.: http://surl.li/uoypz. *Особистий внесок автора: сформульовано пропозиції щодо оцінки рівня розвитку підприємництва в територіальних громадах.*

38. **Абрамова І.В.** Аналітична оцінка стану та причин дефіциту державного бюджету України. Збірник праць учасників Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Фінансові інструменти регіонального розвитку», том. 1. (27 жовтня 2021 року). Житомир: Поліський національний університет, 2021. С. 44–46. *(0,3 ум. друк. арк.).* URL.: http://surl.li/uoyjh

39. Недільська Л.В., **Абрамова І.В.,** Куровська Н.О. Специфіка фінансування органічного виробництва. Збірник праць учасників IX Міжнародної науково-практичної конференції «Органічне виробництво і

продовольча безпека» (27-28 травня 2021 року). Житомир: Поліський національний університет, 2021. С. 281–289. *(0,35/0,1 ум. друк. арк.).* URL.: http://surl.li/uoyli *Особистий внесок автора: сформульовано висновки щодо особливостей органічного виробництва.*

40. **Абрамова І.В.** Досвід кооперації сільськогосподарських виробників в країнах Європейського союзу. Кооперативні читання: 2019 рік: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Житомир, 7 червня 2019 р.). Житомир: ЖНАЕУ, 2019. С. 83–87. *(0,4 ум. друк. арк.).* URL.: http://surl.li/qdudte

41. **Абрамова І.В.** Особливості кредитування малих та середніх сільгоспвиробників кредитними спілками. Кооперативні читання: 2018 рік: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Житомир, 1 червня 2018 р.). Житомир : ЖНАЕУ, 2018. С. 101–105. *(0,4 ум. друк. арк.).* URL.: http://surl.li/btakeu

42. **Абрамова І.В.** Обґрунтування змісту та фінансових інструментів сільського розвитку з урахуванням досвіду ЄС. Фінансові інструменти регіонального розвитку: матеріали ІІІ Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (10 лист. 2017 р.). Житомир, 2017. С. 91–96. *(0,25 ум. друк. арк.).*

43. **Абрамова І.В.** Роль кооперативів у забезпеченні сільського розвитку: досвід Великобританії. Кооперативні читання: 2017 рік: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Житомир, 2 вересня 2017 р.). Житомир: Вид-во «Житомирський національний агроекологічний університет», 2017. С. 84–88. *(0,25 ум. друк. арк.).* URL.: http://surl.li/zqmasr

44. **Абрамова І.В.** Державна підтримка і регулювання розвитку сільського господарства в країнах ЄС та США. Аграрна наука, освіта, виробництво: Європейський досвід для України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Житомир, 17-18 листопада 2015 р.). Житомир: ЖНАЕУ, 2015. С. 459–466. *(0,38 ум. друк. арк.).* URL.: http://surl.li/oxfbxo

Додаток Д

ЖИТОМИРСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ

ЖИТОМИРСЬКА ОБЛАСНА ВІЙСЬКОВА АДМІНІСТРАЦІЯ

майдан імені С.П. Корольова, 1, м. Житомир, 10014, тел. (0412) 47-08-57, факс 47-11-09,
www.oda.zht.gov.ua, email:ztadm@apoda.zht.gov.ua, код ЄДРПОУ 00022489

Від 08.08.2024 № 30/1102-к На № _____ від _____20_____

Спеціалізованій вченій раді

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційної роботи
АБРАМОВОЇ Ірини Вячеславівни

Довідкою засвідчується, що висновки і пропозиції, обґрунтовані в дисертаційному дослідженні Абрамової Ірини Вячеславівни, к.е.н., доцента кафедри міжнародних відносин і політичного менеджменту Державного університету «Житомирська політехніка» на тему: «Євроінтеграційні перспективи трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад» мають практичну цінність і використовуються Регіональним офісом міжнародного співробітництва при Житомирській обласній військовій адміністрації, зокрема, при адаптації євроінтеграційних імперативів до стратегічних ініціатив регіонального розвитку.

Начальник **Віталій БУНЕЧКО**

Додаток Е

РАДА

НАРОДНИЙ ДЕПУТАТ УКРАЇНИ

вул. М. Грушевського, 5, м. Київ, 01008, www.rada.gov.ua

Спеціалізованій вченій раді

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційної роботи
АБРАМОВОЇ Ірини Вячеславівни

Результати дисертаційної роботи Абрамової Ірини Вячеславівни, докторанта за спеціальністю 292 «Міжнародні економічні відносини» на тему: «Євроінтеграційні перспективи трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад» мають практичне значення та були застосовані в процесі діяльності Комітету Верховної ради України з питань аграрної та земельної політики, для розробки та вдосконалення законодавства, яке спрямоване на інтеграцію європейських підходів у систему фінансування сільських територіальних громад, що включає адаптацію українського законодавства до норм і стандартів ЄС.

Народний депутат України **Костюк Д. С.**

18.09.2024р.

Додаток Ж

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»
Ministry of Education and Science of Ukraine, Zhytomyr Polytechnic State University

вул. Чуднівська,103, м. Житомир, 10005
103, Chudnivska Str., Zhytomyr, Ukraine, 10005
Phone/fax: (0412) 24-14-22, 24-14-23, e-mail: rector@ztu.edu.ua, https://ztu.edu.ua, код ЄДРПОУ 05407870

СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ВІДПОВІДАЄ ДСТУ ISO 9001:2015
QUALITY MANAGEMENT SYSTEM ISO 9001:2015

Від 02.10.2024 № 44-01.00/1355

На № _____ від _____

Спеціалізованій вченій раді

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційної роботи Абрамової Ірини Вячеславівни, доцента кафедри міжнародних відносин і політичного менеджменту Державного університету «Житомирська політехніка» на тему: «Євроінтеграційні імперативи трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад»

Дисертаційна робота Абрамової Ірини Вячеславівни на тему: «Євроінтеграційні імперативи трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад» присвячена розв'язанню актуального наукового завдання – обґрунтуванню концептуальних засад, розробці теоретичних та методологічних положень і науково-практичних рекомендацій для трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад з урахуванням євроінтеграційних імперативів.

Матеріали дослідження містять низку новаторських ідей та положення, які мають важливе наукове значення і використовуються в освітньому процесі Державного університету «Житомирська політехніка», а саме при розробці навчально-методичного забезпечення для підготовки здобувачів: за спеціальністю 292 «Міжнародні економічні відносини» освітнього ступеня бакалавр в контексті удосконалення структури та змісту таких дисциплін, як «Політико-правові студії ЄС», «Міжнародні економічні відносини» та «Міжнародні стратегії економічного розвитку», освітнього ступеня магістр – «Стратегічний менеджмент та управління змінами»; за спеціальностями 052 «Політологія» та 281 «Публічне управління та адміністрування» – «Методологія наукових досліджень» та «Європейська та євроатлантична інтеграція та сталий розвиток».

Перший проректор
Державного університету
«Житомирська політехніка»,
д. е. н., професор Оксана ОЛІЙНИК

Додаток З

УКРАЇНА
НОВОГУЙВИНСЬКА СЕЛИЩНА РАДА
ЖИТОМИРСЬКОГО РАЙОНУ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ

вул. Дружби Народів, 5, смт Новогуйвинське, Житомирський район, Житомирська область, 12441,
тел. (0412) 48-51-30, e-mail: ng@novoguyvynske-miskrada.gov.ua
веб-сайт селищної ради: https://novoguyvynske-miskrada.gov.ua
код ЄДРПОУ 04348303

18.09.2024 № 05-18/1544

Спеціалізованій вченій раді

ДОВІДКА
Про впровадження результатів дисертаційної роботи
Абрамової Ірини Вячеславівни
на тему : «Євроінтеграційні перспективи трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад»

Довідкою засвідчується, що висновок і пропозиції, обґрунтовані в дисертаційному дослідженні Абрамової Ірини Вячеславівни, доцента кафедри міжнародних відносин і політичного менеджменту Державного університету «Житомирська політехніка» на тему: «Євроінтеграційні перспективи трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад» мають практичну цінність і використовуються в процесі обґрунтування управлінських рішень для нарощення фінансового потенціалу Новогуйвинської територіальної громади.

Запропоновані здобувачкою інноваційні підходи, побудовані на основі поєднання управлінської, наукової та бізнесової сфер життя громади, створення сприятливого інноваційного середовища, чіткого бачення заходів пов'язаних з розробкою й поширенням інноваційних продуктів, мотивації наукових та бізнесових інституцій до співпраці, контролю за відповідністю інноваційної діяльності запитам і потребам громади, сприятимуть підвищенню ефективності використання наявних та потенційних ресурсів й сталому розвитку громади.

Секретар ради Олександр ЛОВИНЮК

Додаток К

РЖИЩІВСЬКА МІСЬКА РАДА КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

ВИКОНАВЧИЙ КОМІТЕТ

вул. Соборна, 22, м. Ржищів, Київська область, 09230, тел.(04573) 2-11-52, факс 2-15-81
E-mail: vikonkom@ukr.net, https://rzhyshivska-gromada.gov.ua, код ЄДРПОУ 35486602

від 10.09.2024 №02-02-13/342

Спеціалізованій вченій раді

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційної роботи
АБРАМОВОЇ Ірини Вячеславівни
на тему: «Євроінтеграційні перспективи трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад»

Довідкою засвідчується, що матеріали дисертаційної роботи Абрамової Ірини Вячеславівни, к. е. н., доцента кафедри міжнародних відносин і політичного менеджменту Державного університету «Житомирська політехніка» на тему: «Євроінтеграційні перспективи трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад» мають практичне значення і використовуються громадою при розробці фінансових планів, прогнозів, інших стратегічних ініціатив.

Міський голова Крістіна ЧОРНЕНЬКА

Додаток Л

ЖИТОМИРСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ЖИТОМИРСЬКА ОБЛАСНА ВІЙСЬКОВА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ ЕКОЛОГІЇ ТА ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

вул. Театральна 17/20, м. Житомир, 10014; тел./факс (0412) 47-25-36;
www.eprdep.zht.gov.ua E-mail: pryroda@eprdep.zht.gov.ua код ЄДРПОУ 38708695

Від 01.08.2024 № 1923/1-1 На № _____ від _____

Спеціалізованій вченій раді

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційної роботи
АБРАМОВОЇ Ірини Вячеславівни
на тему: «Євроінтеграційні перспективи трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад»

Довідкою засвідчується, що матеріали дисертаційної роботи Абрамової Ірини Вячеславівни, к. е. н., доцента кафедри міжнародних відносин і політичного менеджменту Державного університету «Житомирська політехніка» на тему: «Євроінтеграційні перспективи трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад» застосовуються Департаментом екології та природних ресурсів Житомирської обласної державної адміністрації.

Зокрема, здійснений дисертанткою аналіз директив ЄС (2018/2001, 2008/98/EU, 2012/27/EU, 2014/95/EU, 2019/1152, 2000/78/EU, 2014/50/EU, 2019/1158/EU, 2016/2341, 2019/1937) дозволив виявити їх відповідність сучасним викликам щодо захисту довкілля та забезпечення соціальної відповідальності бізнесу, розвитку економічних механізмів, спрямованих на стійке використання ресурсів й скорочення негативного впливу на довкілля, що було враховано Департаментом екології та природних ресурсів Житомирської обласної державної адміністрації при здійсненні стратегічної екологічної оцінки та для залучення міжнародної фінансової та технічної допомоги, грантів та інших міжнародних програм.

Директор **Олександр КОНДРАТЮК**

Додаток М

УСТАНОВА
«АГЕНЦІЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ
ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ»
Місцезнаходження: 10014, Житомирська обл., місто Житомир, майдан імені С. П. Корольова, будинок 1, оф. 401
Код ЄДРПОУ: 41502368
Контактний номер телефону: +38 (093) 43-79-613
Рішення № 1706254600664 від 16.08.2017 р. про включення організації в Реєстр неприбуткових організацій
Офіційний сайт: http://zrda.org

Вих. № 46 від «19» вересня 2024 року м. Житомир

Спеціалізованій вченій раді

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційної роботи
АБРАМОВОЇ Ірини Вячеславівни
на тему: «Євроінтеграційні перспективи трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад»

Довідкою засвідчується, що висновки і пропозиції, обгрунтовані в дисертаційному дослідженні Абрамової Ірини Вячеславівни, докторанта за спеціальністю 292 «Міжнародні економічні відносини» Державного університету «Житомирська політехніка» на тему: «Євроінтеграційні перспективи трансформації фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад» мають практичну цінність і використовуються Агенцією регіонального розвитку Житомирської області. Зокрема, здійснений здобувачкою системний аналіз європейських програм та проєктів, спрямованих на підтримку сталого розвитку сільських територій, використовується для пошуку, розробки та подання заявок на отримання грантів від Європейського Союзу.

Виконуюча обов'язки
директора Агенції регіонального
розвитку Житомирської області Маргарита СІРАНЧУК